BATI'DA DEVRİMLER VE DEVRİMCİ GELENEK 1560 - 1991

David Parker (derleyen)

DOST

BATI'DA DEVRİMLER VE DEVRİMCİ GELENEK
Der. David Parker
D

Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991

David Parker

Araştırmacı David Parker, Leeds Üniversitesi'nde
Çağdaş Tarih alanında okutman olarak görev yapmaktadır.

Kemal İnal

İlk, orta, lise ve yüksek öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra, ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans ve A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde doktora yaptı. 1989-2001 yılları arasında Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde araştırma görevlisi, DTCF Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalıştı. Neil Postman, Bryan S. Turner, Russell Spears'dan yaptığı çeviriler yayımlandı. *Radikal*, *Evrensel*, *Evrensel Kültür*, *Birikim*, *Virgül* gibi gazete ve dergilerde yazıları çıktı. Şu sıralar Strasbourg'da Türk işçi çocukları üzerine sosyolojik-antropolojik bir araştırma yürütüyor.

Parker, David (der.)
Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991
ISBN 975-298-087-2 / Türkçesi; Kemal İnal / Dost Kitabevi Yayınları
Eylül 2003, Ankara, 285 sayfa
Tarih-Devrimler Tarihi-Siyasi Tarih-Ozan

BATI'DA DEVRİMLER VE DEVRİMCİ GELENEK 1560-1991

David Parker

DOST
kitabevi

ISBN 975-298-087-2

Revolutions and the Revolutionary Tradition
In the West 1560-1991
Derleyen, DAVID PARKER

Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group
All Rights Reserved

© David Parker, 2000
Her bölümün telifi yazarlarına aittir.

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Eylül 2003, Ankara

İngilizceden çeviren, Kemal İnal

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - Dost ITB
Baskı ve cilt, Pelin Ofset, Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Kavanfil Sokak, 29/4, Kızılay 06650, Ankara
Tel: (0312) 418 87 72 Fax: (0312) 419 93 97
www.dostyayinevi.com
bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Yazarlar Üzerine Notlar 7
Önsöz 9
Teşekkür 11

1 Giriş: Devrime ilişkin yaklaşımlar 13
DAVID PARKER

2 Felemenk Ayaklanması 1566-81: Ulusal bir devrim mi? 30
MARJOLEIN 'T HART

3 1649 İngiliz Devrimi 52
ANN HUGHES

4 1688: Siyasal Bir Devrim 75
W. A. SPECK

5 Amerikan Devrimi 1763-91 94
COLIN BONWICK

6 Fransız Devrimi 1789-99 118
GWYNNE LEWIS

7 1848 Devrimleri **142**
JOHN BREUILLY

8 Ondokuzuncu ve Erken Yirminci Yüzyılda Devrimci Gelenek **170**
DICK GEARY

9 Rus Devrimi **192**
MAUREEN PERRIE

10 İki Savaş Arası Avrupası'nda Karşı-devrim ve Devrimin 'Başarısızlığı' **212**
C. J. WRIGLEY

11 Sağdan Devrim: Faşizm **231**
ROGER GRIFFIN

12 Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da Anti-Komünist Devrimler: 1989-1991 **250**
ROBERT V. DANIELS

Dizin **277**

Yazarlar Üzerine Notlar

Colin Bonwick, Keele Üniversitesi'nde Amerikan tarihi profesörü ve Londra Üniversitesi'nde Birleşik Devletler Çalışmaları Enstitüsü'nde öğretim üyesidir.

John Breuilly, Birmingham Üniversitesi'nde modern tarih profesörüdür.

Robert V. Daniels, Vermont Üniversitesi'nden (ABD) emekli tarih profesörü ve Amerikan Slav Çalışmaları Geliştirme Derneği'nin eski başkanıdır.

Dick Geary, Nottingham Üniversitesi'nde modern tarih profesörü, Alexander von Humboldt Vakfı bilim kurulu üyesi ve Ruhr Üniversitesi (Bochum) Avrupa Emek Tarihi Enstitüsü'nde araştırma doçentidir.

Roger Griffin, Oxford Brookes Üniversitesi'nde düşünce tarihi profesörüdür.

Marjolein 't Hart, Amsterdam Üniversitesi'nde ekonomik ve toplumsal tarih okutmaktadır.

Ann Hughes, Keele Üniversitesi'nde erken modern tarih profesörüdür.

Gwynne Lewis, Warwick Üniversitesi'nden profesör olarak emekli olmuştur ve Southampton Üniversitesi'nde onursal araştırma profesörüdür.

Maureen Perrie, Birmingham Üniversitesi, 'Rusya ve Doğu Avrupa Çalışmaları Merkezi'nde Rus tarihi profesörüdür.

W. A. Speck, Leeds Üniversitesi'nden emekli modern tarih profesörü ve Tarih Derneği'nin başkanıdır.

C. J. Wrigley, Nottingham Üniversitesi'nde modern Britanya tarihi profesörü ve Tarih Derneği eski başkanıdır (1996-99).

Önsöz

Bu kitap, devrimler hakkındaki bir birinci sınıf lisans dersinin geliştirilmesi ve öğretimi sonucunda tasarlandı. Her ne kadar öğrenciler belli başlı Avrupa devrimlerinden yalnızca üçü üzerinde yoğunlaştılarsa da, beklenti, öğrencilerin daha yeni bilgileri özümleme ihtiyacıyla birleşen entelektüel bir meydan okumayla, genişçe ve karşılaştırmalı bir dizge oluşturabilmeleriydi.

Tarihçilerin dışında, sosyologlar ve siyaset kuramcılarınca da devrimler üzerine çokça şey yazılmış olmasına rağmen, bu girişte tavsiye edilebilecek tek bir cilt kitabın bile olmaması ilk bakışta şaşırtıcı görünmektedir. Ancak, düşününce bunun hiç de şaşırtıcı olmadığı görülür; zira tek tek akademik uzmanların böylesi bir görevi yerine getirmek için gerekli olan hacim ve derinlikte bilgileri yoktur. Devrim üzerine en etkili ve uyarıcı karşılaştırmalı yapıtlar, kaçınılmaz biçimde, kendi alanlarında seçici olmuşlardır. Bunlar, özellikle İngiliz, Amerikan, Fransız ve Rus devrimlerini kapsayan Brinton'ın *Anatomy of Revolution*, ağırlıklı vurgusu Rus ve Çin devrimleri üzerine olan Skocpol'un *States and Social Revolutions* (1979) ile Fransa ve Kuzey Amerika'daki devrimlerin farklı yapılarının doğasına yönelik güçlü karşılaştırmasıyla Arendt'in *On Revolution* başlıklı eserlerini kapsamaktadır. John Dunn'ın *Modern Revolutions* adlı çalışması,

geniş bir coğrafi alanı kapsamasına rağmen, yakın dönemlerle sınırlıdır. Tilly'nin çok geniş bir devrim tanımı kullanan ve 'devrimci durumlar'ın kapsamlı listesini içeren son çalışması *European Revolutions: 1492-1992*, bazı bakımlardan farklıdır, fakat Hollanda, Britanya, Fransa ve Rusya tarihlerinin geniş alanlarını sınırlı bir mekânda ele almakta ve örneğin 1688'e birkaç imalı cümleyle değinmektedir.

Hacimle derinliği birleştirebilen bir kitabın üretilmesinin ortak bir çabayı gerektirdiği açığa çıkmıştır. Bununla birlikte, eserin birbirleriyle ilişkisiz uzmanlık çalışmalarının basit bir toplamından daha fazlasını içermesi son derece önemliydi. Bu nedenle, kendi varsayımlarım, kitabın yapısı içinde ve katılımcı yazarlardan dikkate almalarının istendiği temalarda yansıtılmaktadır. Tercihlerim, bir ölçüde, her ne kadar bilinen uzmanlıkları tek başına bunu haklı çıkarsa da, katılımcı yazarların seçiminde de görülebilir; öte yandan, belirli devrimlerin gerçekliğini neredeyse inkâr eden revizyonist tarihçiler ya da devrimci süreçleri değişmekte olan entelektüel söylem çerçevesinde ele alan post-modernistlere çalışmada çok az yer verildi. Fikir üretmek ve belirli bir uyum düzeyini yakalamak üzere, Haziran 1998'de, katılımcı yazarlardan üçü hariç, tümüyle bir beyin fırtınası oturumu düzenlendi. Yazım aşamasına gelindiğindeyse, her bölümün yapısı ve vurgusu bireysel kararların konusuydu.

Tüm katılımcı yazarlar uzmanlaştıkları olaylara *devrim* teriminin uygulanabileceğini savunuyor olsalar da, yine de, aralarında kimi anlaşmazlıklar görülebilir ve bu bazen apaçıktır. Umarım okuyucularımız da, meslektaşlarımın buyurucu olmaksızın bilgilendirici açık olma çabalarını en az benim kadar takdir edeceklerdir. Benim yazdığım giriş, izleyen bölümlerdeki fikir ve malzemelere dayalı olması nedeniyle, kapsamlı olma gayreti içerisinde değildir. Çalışma arkadaşlarım, sözlerine ekleyeceğim herhangi bir açıklayıcı nota ilişkin elbette sorumluluk taşımamaktadırlar. Sonuç niteliğinde bir bölümün olmaması, okuyuculara, gerekli olduğunu hissettikleri sonuçları yazmak bakımından bir çağrıdır. Bu kitabın niyeti, her şeyden önce, özelde devrimlerin daha ileri düzeyde incelenmesi, geneldeyse devrimin doğası üzerine daha geniş düşünce edinimi için bilgilendirici ve uyarıcı bir kalkış noktası sağlamaktır.

Teşekkür

Bu kitap hakkında düşünmemi sağlayan öğrencilerime ve kitabı yazmak konusunda benimle görüş birliğinde olan katılımcı meslektaşlarıma teşekkür ederim. Hepsi, tüm çalışma boyunca son derece duyarlı oldular. Yayıncım Heather McCullum, tam da bu kitap tamamlanırken ve kusursuz bir çalışma ilişkisine dayalı birkaç yılın sonuna gelinirken Routledge'den ayrılıyordu. Bu kitabın tamamlanmasında gösterdikleri coşkulu ve verimli çalışmadan dolayı ona ve çalışma arkadaşlarına da teşekkür borçluyum.

David Parker
30 Eylül 1999

1. *Giriş*
Devrime ilişkin yaklaşımlar

David Parker

Bu kitap, onaltıncı yüzyıldan yakın zamanlara değin Batı toplumunun tarihini sürekli bölen büyük devrimler hakkındadır. Batı toplumu, bu bağlamda, Avrupa'nın genişlemesi nedeniyle devrimin gerçekleştiği ve Avrupa siyasi kültürüne sahip olan Amerika'nın anlamlı eklenimini de içeren Avrupa toplumudur aslında. Birleşik Devletler'in kuruluşu ve daha sonraki evrimi, Avrupa deneyimi açısından önemli olduğu kadar, hem benzerlikleri hem de farklılıkları bakımından öğreticidir. 1989-90'da komünist rejimlerin çöküşünden bu yana, Batı Avrupa üzerinde Amerikan toplumsal ve ekonomik örgütlenme modelini benimsemesi doğrultusundaki baskılar daha da artmıştır. Kuşkusuz, devrimlerin yelpazesini, Avrupalı yönelimler taşıyan bir devrim yaklaşımına sahip olan diğer bölgelere doğru açmak da mümkündü, fakat burada kavrandığı biçimiyle 'Batı', tarihteki belirli devrimci geleneklerin kaynağı olduğu görüşü bir anlam taşıdığı ölçüde tarihsel bir anlama kavuşur ve böylesi bir odak, idaresi kolay ve tutarlı bir kitaba uygun düşmektedir.

Benzer bir pragmatizm, izleyen bölümlerin her biri açısından devrimlerin seçimini belirledi. Hemen hemen iki tanesi dışındaki tüm örnekler kolayca seçildi, çünkü seçimi kolay olan örnekler, genelde tarihsel yaklaşımların önemli bir kısmınca devrim olarak görülmüşlerdir. Diğer ikisi

–Almanya ile İtalya'daki faşist devrimler ve Sovyetler Birliği'nin varlığının son bulması– henüz geleneksel Avrupa devrimleriyle ilgili tarihyazımı içine tam olarak dahil edilmemiştir, fakat günümüzde bu konuda hiçbir ciddi değerlendirme bunları göz ardı edemez. Bir uçtan diğerine, seçilen devrimlerin listesi, önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Liste, yabancı egemenliğine karşı gerçekleştirilmiş ulusal devrimleri, 1688'de İngiltere Kralı olarak Orange'li Willem'i yönetime getiren üst sınıf devrimini, sözde 'başarısız' 1848 devrimlerini, solun ve sağın devrimleri ile Doğu Avrupa'da 1989-91 arasında gerçekleşen 'üst-ast' devrimini de kapsamaktadır.

İncelenen devrimlerin farklı yapıları ve yazarların bireysel yorumları nedeniyle, izleyen bölümlerde tek bir kalıp bulunmamaktadır. Yine de, farklı vurgu noktalarına sahip olmakla birlikte, yazarlar, devrimci hareketlerin nedenleri, gelişim süreçleri ve sonuçlarını örneklemek ve değerlendirebilmek için birkaç anahtar tema belirlemişlerdir. Yazarlar, her devrimi kendi özgül siyasal ve toplumsal bağlamına yerleştirerek, ekonomik gelişmeler ve koşulların önemini, düşüncelerin ya da ideolojinin rolünü ve 'dış' baskıların etkisini tartışmaktadırlar. Devrim süreci, bir ayaklanmanın devrime nasıl dönüştüğü, üstteki ve alttaki düzenler arasındaki ilişki ile gerek kısa gerekse uzun dönemli sonuçlara dair bazı kestirimlerle ilişkili önermeler üzerinden, değişik açılardan incelenmektedir. Oldukça farklı iki bölüm –birincisi ondokuzuncu ve erken yirminci yüzyılda devrimci gelenek, ikincisi de 1917 sonrası yıllarda Batı Avrupa'da yapılmaya çalışılan bir sol-kanat devrimin başarısızlığının nedenleri üzerinedir– devrimci arzuları şekillendiren ama daha sonra onu sınırlayan uzun dönemli gelişmeleri yansıtmaktadır.

Devrimci kırılmalar

Burada temsil edilen yazarların hiçbiri, göz önüne alınan olayların devrimci niteliklerini yadsımamaktadır. Robert Daniels, komünist rejimlerin ortadan kalkmasına bağlı sınırlı miktardaki şiddete ve bu rejimlerin muhaliflerinin mevcut kurumlar üzerinden yaptıkları devrimci olmayan çalışmalara dikkat çekmesine rağmen, kesin sonuç, eski düzenin siyasal yıkımı ve iktidar konumundaki devrimci değişimdi. Daniels'in yaklaşımıyla Bill Speck'inki arasında belirgin bir koşutluk vardır. Ona göre, her ne kadar 1688'de II. James'in reddedilmesi görece az kişi tarafından gerçekleştirilen büyük ölçüde barışçıl bir eylem olsa da, bu olayda iktidarın kraldan parlamentoya geçmesi, iktidarın devrimci bir değişimine de sahne olmuştur. Speck'in konumu, şiddetin devrimlerin temel bir niteliği olduğu ya da

devrimlerin toplumsal yapının temelden dönüşümünde önemli bir halk desteğine veya sonuca sahip olması gerektiğini düşünenlere düşünsel gerekçe sağlamaktadır. Hem Marjolein 't Hart hem de Colin Bonwick, 1560'larda Felemenkler'in, 200 yıl sonra da Kuzey Amerikalılar'ın yabancı egemenliğine karşı giriştiği başkaldırının sırf ulusal ayaklanmalar olarak –her ne kadar öyle başlamışsa da– sınıflanamayacağını öne süren görüşlerinde ısrarcıdır. Bu devrimler de, siyasal yapıda derin bir kırılmayla egemenliğin devredilmesi ve bizatihi devlet aygıtının yeniden yapılandırılmasıyla nitelendirilmiştir. Bu ulusal devrimler, aslında, Bolşeviklerce ya da istikrarlı bir yönetim biçimi arayışı içinde Fransa'ya huzursuz onlarca yılı miras bırakan Fransız devrimcilerce gerçekleştirilenden daha istikrarlı ve sürekli bir siyasal dönüşüm üretmiştir. Çoğu kısa süren bu dönüşümler, Avrupa'nın ana monarşik rejimlerinin 1848'de, birkaç hafta içinde ve sıradışı bir hızla çökmesi sonucu gerçekleştirilen siyasal değişimlerdi. Hızlı bir muhafazakâr tepki, geride, öncesine göre çok daha derinlere yerleşmiş otoriter rejimler bıraktı – bu, John Breuilly'nin ileri sürdüğü, az çok paradoksal bir kavram olan 'başarısız devrim'e yol açan bir olgudur.

Ancak, Breuilly'nin gösterdiği gibi, 1848 başkaldırıları, kısa sürmelerine karşın, eski düzenin zayıflamasının, rakip iktidar merkezlerine yer açmasının ve devrim sahnesine yeni aktörler çıkartmasının ilk örneğini sunmuştur. Bu süreç, yeni yeni güç kazanan temsiliyet kurumlarının –1640'lardaki İngiliz Parlamentosu, 1792'deki yeni Fransız Yasama Meclisi, 1905'teki Rus Duması– sırasıyla Yeni Model Ordu, Paris Komünü ve işçi konseyleri (Sovyetler) gibi rakip iktidar odaklarıyla karşı karşıya geldiği ülkelerde iyice belirgin bir biçim almıştı. Bunlar, dağılmakta olan rejimlerde iktidarın hangi yollarla parçalandığını ve rakip bir dizi kurum veya hareket arasında nasıl dağıldığını sergileyen ileriki bölümlerde yer alan örneklerden yalnızca en açık olanlarıdır.

Sonuç olarak, ortaya çıkan istikrarsızlık, devrimlerin, eski devlet yapılarından çok farklı olmalarına rağmen, neden baskıcı olabilen devlet yapılarının oluşturulmasıyla ve düzenin restore edilmesiyle son bulduğunu açıklamaya yardım edebilir. Ancak, görüleceği gibi, bu, değişmez bir sonuç olmaktan oldukça uzaktı. Bazı devrimler, demokrasi uzak bir umut olarak kalsa bile, daha az otoriter, daha az merkezi ve daha temsili rejimler üretmiştir. Böylesi bir devrim, iktidar mücadelesinden kaynaklanan katı bir devlet biçimi tarafından değil, devletin parçalanması, yeniden yapılandırılması ve kullanıldığı amaçlar tarafından tanımlanır. Bu tür terimlerle konuya bakıldığında, bu, çok açık bir ifade olarak görülebilir. Bununla birlikte, devrimlerin, gerçekten de iktidarı halka götürmekle

ilişkili olduğu ve, Babeuf'ün renkli deyişini ödünç alarak ifade edecek olursak, bir hırsız güruhunun bir başkasıyla yer değiştirdiği devrimlerin ya başarısız olduğu ya da hiç de devrim olmadıkları varsayımıyla sık sık karşılaşıldığını ifade etmek önemlidir. Bu konu bir kez kavranırsa, Roger Griffin'in vurguladığı gibi, bilinçli bir biçimde totaliter bir devletin oluşturulmasını amaçlayan Nazizm'i devrimci olarak betimlemek mümkün olur.

Devrimler ve ilerleme fikri

Bu düşünceler, bizi, devrimlere ilişkin tarihyazımında saklı olan daha derin bir soruna götürür: Devrimlerin aslında ilerici ve özgürleştirici olduğu düşüncesine. Bu düşünce, büyük ölçüde, bazı yönlerden çatışan iki temel düşünce okuluna mal edilebilir. Her ne kadar bunlar şemsiye etiketler olsa da ve her biri, altında barındırdığı farklı yorumları yetersiz bir biçimde açığa çıkarabilse de, geniş anlamda, bu düşünce okullarından biri liberal, diğeri de Marksist olarak tanımlanmaktadır.

Liberal okulun köklerinin bir kısmı, 1688'in, kaybedilen özgürlüklerin yeniden elde edilmesinde belli başlı dönüm noktalarından biri olduğunu içeren Whig inancında bulunmaktadır. Bu, daha sonra, İngiltere'de özgürlük ve demokrasinin doğuşuna ilişkin alabildiğine kayıtsız bahislere eklemlenen bir görüştür. Fransız Devrimi sonucunda, pek çok aydının kuşkularına rağmen, mutlak monarşinin feodal ayrıcalığın yerine ussal ve meritokratik bir sistem getirmesiyle başlattığı süreç üzerinden devrimin devam ettiğini düşünen bir çeşit Fransız Whigçi'liği de ortaya çıkmıştır. Erken modern devrimlerin aslında liberalizm ve demokrasinin doğuşunu hazırladığı varsayımı, daha çok Amerikan deneyimine uygun düşer. Amerikalı tarihçi R. R. Palmer, 1959 yılında, *Age of Democratic Revolution* adlı kitabının ilk cildini yayımlayarak, İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimlerini kitabına seçmiş olduğu başlığın savunduğu çerçevede birbirine bağlayan bir sentez ortaya koydu. Birkaç yıl sonra, Hannah Arendt (Hitler Almanyası'ndan kaçıp 1941'de Amerika'ya yerleşen bir mülteci), Fransız Devrimi'nin 'insanoğlunu siyasal araçlarla yoksulluktan kurtarma' çabası tarafından trajik bir biçimde yolundan saptırıldığını ileri sürdüğü parlak ve kışkırtıcı çalışmasında, Palmer'in görüşüne meydan okudu. Yine de, Arendt, Palmer'in çalışmasının, Fransız ve Amerikan devrimlerinin 'göze çarpan benzerliğinin',[1] eski özgürlükleri yeniden ele geçirme girişimi olduğu konusunda 'haklı' olduğunu onayladı.

1) Hannah Arendt, *On Revolution*, Londra, 1990, s. 114, 180.

Arendt, onsekizinci yüzyılda özgürlük savunusunun mülkiyet savunusuyla eşanlamlı olduğunu da –John Locke'un 1680'lerde alabildiğine açıkça ifade ettiği bir görüş– yazdı. Geleneksel Whig tarihinin birkaç onyıldan beri sürekli saldırı altında kalmasına rağmen, bu düşüncenin, günümüzde çoğu liberal düşünceye hâlâ nüfuz eden bir varsayım olduğu eklenebilir. Gerçekten de, devrimci sürecin doğal son noktasının liberal-kapitalist bir demokrasi olduğu düşüncesine komünist rejimlerin çöküşü sonrasında hız verilmiştir – en ikna edicisi olmasa da, en ünlüsü Francis Fukuyama tarafından ileri sürülen bir görüş.[2] Robert Daniels, Rusya'daki devrim sonrası durumun belirsizliklerine yönelik daha ölçülü bir çözümleme sunmaktadır; bununla birlikte, 1989'da ortaya çıkan şeyin, daha ılımlı devrimci ilkelere bir dönüş, benzerlerini hem Fransa'da (1830) hem de Ingiltere'de (1688) bulduğumuz uzun bir devrimci sürecin doruğu olduğunu da öne sürmektedir.

Marksist tarihçiler, uzun zaman boyunca, yüksek siyasal ve anayasal konuları sınıfsal ve ekonomik sorunlardan ayıran Whigçi eğilimi, devrimlerin toplumsal içeriklerinin içini boşaltmakla eleştirdiler. Marx'a göre, Ingiliz ve Fransız devrimleri sadece siyasal değil, aynı zamanda burjuvaziyi iktidara getiren toplumsal ve ekonomik devrimlerdi. Dick Geary'nin işaret ettiği gibi, Marx, özgürlüğün, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin daha ileri yönde bir dönüşümü olmaksızın gerçekleşemeyeceği sonucunu çıkarmıştı. Buna rağmen Whigçi ve Marksist tarihyazımları, çoğu zaman düşünüldüğünün aksine, bazı bakımlardan daha yakındır. Marx, evrensel anlamı içinde burjuva devrimlerinin bir ilerleme oluşturduğundan kuşku duymamıştır. Yeni yönetici sınıf tarafından desteklenen hukuksal ve parlamenter yönetimin eşitlik ilkesi evrensel özgürleşmeyi getirmemiş, fakat burjuva devrimler feodal ayrıcalık üzerine temellendirilen bir sisteme karşı ilerlemeyi temsil etmiştir. Daha da önemlisi, devrimler, feodalizmin kısıtlamalarını kırarak kapitalizmin nihayet ortaya çıkmasını sağlamış ve, doğru biçimde kullanırsak, herkesin yarar görebildiği üretkenlik kapasitesinde devasa ölçülerde bir artışı mümkün kılmıştır.

Marksistler, elbette, John Locke'un sadece özgürlük ve mülkiyet savunusunun eşanlamlı olduğu görüşünü değil, mülkiyetin korunmasının yönetimin asli işlevi olması gerektiği şeklindeki görüşünü de asla kabul etmediler. Fakat Marksistler, Locke'u, düşüncesi burjuva ideolojisinin bir görünümü olan tarihsel bir kaynak olarak kabul etmekte güçlük çekmediler. Mülkiyet haklarının savunusu, erken modern devrimlerin merkezinde

2) Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Londra, 1992.

yer almaktaydı. O yüzden, çoğu liberal ve Marksist, ikinciler için tarihsel süreç kapitalist rejimlerin kurulmasıyla sonuçlanmıyor olsa bile, aynı fikirde olabilmektedir. Bu rejimler, daha sonra, kapitalizmin yarattığı proletarya tarafından alt edilecektir. Yoksullar dünyayı miras alacak, sınıflar ortadan kaldırılacak ve sınıflı yönetimi koruyup sürdürmek için gereken liberal ya da başka nitelikli devlet aygıtı yok edilecektir.

Robert Daniels'in öne sürdüğü gibi, çok uzun süredir yozlaşmış olmasına karşın, Sovyet tarzı komünizmin 'post-devrimci, emperyalist diktatörlüğe' doğru çöküşü, sosyalizmin siyasal gündemden çıkmasına yol açmıştır. Geriye dönüp bakıldığında, açıktır ki, Avrupa'da devrimci sosyalizmin beklenen ilerlemesi uzun zaman sorun olarak kalmıştır. Christopher Wrigley'in iki savaş arası döneme ilişkin tartışmalarında açıkladığı gibi, Lenin'in Avrupalı güçlerin (iktidarların) devrim açısından Rusya'yı izleyeceği beklentisi gerçekleşmemiştir. Gericilik, karşı devrim ve faşizm egemen olmuştur.

Elbette, bundan, devrimlerin, ister istemez, sınıf mücadelesinin sonucu olduğuna inananların yanıldıkları sonucu çıkmaz. Ancak 1989 olaylarının öncesindeki gelişmeler, sol kanatta yer alan birçok aydını şaşkınlık içinde bıraktı; burjuva devrimi fikri muhafazakâr ve revizyonist tarihçiler tarafından sürekli olarak eleştirildi. Artık Hollanda, İngiliz ve Fransız devrimlerinin kapitalizmin ilerlemesini sağladığını düşünmeye devam edenler bile, genellikle, devrimlerin bu kargaşaların nedeni olmaktan ziyade onların bir sonucu olduğuna inanmaktadır. Bu devrimlerden önce bilinçli bir devrimci kapitalist sınıfı tanımlayabilmenin güçlüğü, onsekizinci yüzyıl ortalarına kadar ekonomik liberalizm düşüncesi açıkça gelişmiş olsa bile, kanıtlanmıştır. Bunun dışında, bu kitabın yazarlarının ortaya koyduğu gibi, burjuvazi, erken modern devrimlerin oluşumunun hızlanmasında bir rol oynamadıysa bile, aynı rolü derebeyler, soylular, zanaatkârlar ve köylüler de oynamışlardır. Burjuvazinin asıl kazançlı çıkan kesim olmasının nedeni, burjuvaziye hayat veren ve başka şekilde gerçekleşmesi düşünülemeyecek olan devrimlerdi. Ayrıca, İngiltere örneğinde, onsekizinci yüzyılda siyasal açıdan egemen durumda bulunan soyluların ve aristokrasinin artık feodal unsurlar olarak değil, başka kapitalist girişimlere yatırım yapan kapitalist toprak sahipleri oldukları göz önüne alınırsa, bu sav ancak desteklenebilir. Bu sorun, onsekizinci yüzyıldaki İngiliz toplumunun yapısına ilişkin karmaşık ve bazen de kavgacı tarihsel tartışmalar üzerinde etkili olmaktadır.

Görüleceği gibi, bu kitaba katkıda bulunan yazarlar, bu konulara dair yaklaşımlarında farklılıklar göstermektedirler. Erken modern devrimle-

rin giderek ticarileşen ekonomilerin –aslında en gelişmiş Avrupa ekonomilerinde– çizdiği bağlam içerisinde gerçekleşmiş olması, kaçınılmaz bir biçimde, tarihçileri bu iki görüngü arasındaki ilişki –tabii eğer varsa– üzerine kafa yorma sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır.

Devrim ve modernleşme

Bu kitabın yazarlarından ziyade bazı revizyonist tarihçilerin daha kapsamlı şekilde kafa yordukları bu soruna dair olası bir yanıt, 'dış' güçlerin ve olayların etkisine vurgu yaparak toplumsal ve ekonomik değişimin önemini azaltmaktır. Öyleyse 1688'e, Avrupa hanedan politikasında Orange'li Willem'in başını çektiği bir bölüm, 1917 Devrimi'ne de Birinci Dünya Savaşı'nın –bazen, bu savaş olmasaydı, Rusya'nın liberal kapitalist demokrasiye doğru bir gelişim göstermiş olacağı öne sürülür– bir sonucu gözüyle bakılabilir. Elbette, 'dışsal' baskıların devrimci durumları yaratmaya katkıda bulunduğunu yadsımak aptalca olacaktır. İmparatorluk yöneticilerinin mali taleplerinin hızlandırdığı Felemenk ve Amerikan başkaldırıları örneklerinde bu baskılar belirgindi. Gerek Fransa gerekse Rusya, kendi yöneticilerinin saygınlığını ortadan kaldıran ve varoluşlarının dayandığı zemini çökerten yıkıcı dış politika sorunlarına bulaştırıldı. Yine de, Felemenk ve Amerikan ayaklanmalarını emperyal koruma ve liderliğin getirdiği avantajları muhafaza etmeye teşvik eden güçlü bir itki de söz konusuydu. Bu başkaldırıların ulusal devrimlere doğru beklenmedik dönüşümü, yazarlarımızın ortaya koydukları gibi, ancak her iki ülkenin farklı toplumsal ve siyasal yapıları ile içinde bulundukları gerilimlerin dikkatli bir çözümlemesiyle açıklanabilir.

Fransa ve Rusya örneklerinde ortaya çıkan en önemli soru, geçmişin bu güçlü monarşilerinin, konumlarını büyük güçler olarak sürdürmeleri için gerekli reformları yapacak çözümlere ve araçlara neden sahip olamadıklarıdır. Gwynne Lewis ve Maureen Perrie, her ikisi de zorunlu ve gecikmiş bir siyasal ve/veya ekonomik 'modernleşme' yaşayan Fransız ve Rus devletlerinin yapısal zayıflıklarına dikkat çekmişlerdir. Modernleşme, Lewis ve Perrie'nin farklı vesilelerle geri döndükleri bir kavramdır. Bu savın değeri, sadece basitçe toplumsal açıklamalarla karşılamadıkları 'dışsal' baskıların bir çözümlemesini olanaklı kılmasında yatmaktadır. Modernleşme, gerçekte, Skocpol'un ısrarla belirttiği gibi, bir rejimi ancak diğeriyle karşılaştırmak için kullanıldığında tam olarak anlamlı olmaktadır.[3] Fransız

3) T. Skocpol, *States and Social Revolutions*, Cambridge, 1979, s. 5-19.

rejiminin onsekizinci yüzyılda karşı karşıya kaldığı sorun, ya Britanya'nın ekonomik ve idari becerisini ve donanmasının üstünlüğünü örnek alıp onunla boy ölçüşmek ya da sömürge elde etmek veya ticaret konusundaki rekabette yenilmekti. Sonunda, Fransa'nın İngiltere'yle boy ölçüşemediği görülmüş ve Fransız yönetiminin temel reformlara yönelik oldukça gecikmeli girişimi, devrim yolunu açan bir dizi siyasal tıkanıklığın oluşumunu hızlandırmıştır. Benzer biçimde, ondokuzuncu yüzyıl Rus devleti de, Batı Avrupa'yı 'yakalama' gereksinimiyle karşı karşıya kaldı ve aynı şekilde bir siyasal çıkmaza girdi. Bir süre, çarların başaramadığını planlı ekonomi başarır gibi göründü; ne var ki, uzaya ilk insanı göndermiş olmasına rağmen, aşırı merkeziyetçi ve teknolojik açıdan kısıtlı Sovyet ekonomisi, bir yandan yaşam standartlarını yükseltmeye devam ederken, öte yandan ABD'yle girdiği silahlanma yarışını sürdüremedi. Gorbaçov'u, 1985'te, daha sonra tüm rejimin altı yıldan daha az bir sürede çözülmesiyle sonuçlanan reform sürecine gitmeye zorlayan bu gerçeklikti. Tüm bu örnekler, devletlerin, reform yapmaya giriştiklerinde her zamankinden daha kırılgan olduğunu söyleyen eski vecizeyi doğrulamaktadır. Bu örnekler, Skocpol'un belirli kritik dönemlerde reformu kaçınılmaz kılan temel sürecin, kapitalizmin eşitsiz yayılımı olduğuna dair görüşünü de desteklemektedir. Geride kalan ülkeler açısından, bir modernleşme patlaması, mevcut yapısal zayıflığı gün ışığına çıkaran ve bu zayıflığı yoğunlaştıran yaşamsal bir riske dönüşmektedir.

Devrimci süreç

Elbette, tüm baskı ve yapısal kriz dönemleri devrime yol açmaz. Aslında, mevcut rejimin iktidar aygıtı üzerinde denetimini yitirdiği noktada, devrime dönüşme potansiyeli taşıyan tüm durumlar tam bir devrim haline gelmeyebilir. XIV. Louis yönetimi esnasında, İspanyol baskısı kapıdayken, krallık rejiminin mali politikalarına karşı muhalefet, büyük soylulardan köylülere değin hemen hemen her toplumsal grubu kapsayan açık bir isyana dönüşmüştü. Ocak 1649'da (İngiltere Kralı I. Charles'ın idam edilmesinden üç hafta önce) genç kral, hukuksal egemenliği Paris Parlamentosu'nun *de facto* denetimine bırakarak başkentten kaçmaya zorlandı. Bunu iç savaş izledi. Bununla beraber, mali sistemin uğradığı geçici felce rağmen, bu başkaldırının devrime dönüşme olasılığı pek yoktu. Aslında, geriye dönüp bakmanın yararı göz önüne alınırsa, bunun, Fransız tarihinde krala ait güç ve saygınlığın en önemli ifadesine bir giriş olduğunu biliyoruz.

Bir başkaldırıyı devrime neyin dönüştürdüğüne ilişkin genellemede bulunmak neredeyse olanaksızdır. Her ne kadar bir devrimi gördüğümüzde ne olduğunu anlıyor olsak da, hatta devlet iktidarının geri dönülmez biçimde kaybedildiği bir devrimci anı –siyasal kırılma anı– tanımlama riskini üstlensek bile, bu noktaya gelene değin, öngörülmüş bir dizi aşamanın gerçekleşmiş olduğundan söz edilemez. Aksine, burada incelenen devrimlerden ortaya çıkan sonuç, devrim sürecine katılanların sık sık bir krizden diğerine yalpalamalarıdır; dolayısıyla, geçmişe dönük bir bakış açısıyla bile, 'geri dönmenin mümkün olmadığı nokta' hakkında dogmatik olunamaz. Marjolein 't Hart'a göre, Felemenk başkaldırısının başlangıç yılı 1566'dır. O, bu isyanı, İspanyol otoritelerine has dinsel ve mali politikalara karşı direnişin açık bir isyana doğru gidiyor olmasının ekonomik durgunluk ve siyasal baskıyla körüklendiği önemli bir 'dönüm noktası' olarak betimler. Fakat, oldukça dağınık direniş merkezlerinin yüzlerini ulusal bir ayaklanmaya döndürme umudu, 1572 baharında, bir deniz dilencileri güruhu tarafından stratejik liman kenti Brill'in –neredeyse önceden planlanmayan– ele geçirilmesiyle durumun dönüşmesine değin uzak bir olasılıktı. Hızlandırıcı etki çok büyük olmuş, ayaklanmanın temellerini genişletmiş ve Temmuz'da, kendi toprakları üzerinde yetke sahibi olduklarını iddia eden Hollanda Eyaleti* Zümreleri'nin 'devrimci buluşması'nı kolaylaştırmıştı. Ondan sonra bile krallığın resmi üstünlüğü yalanı devam ettirildi. Egemen güç, 1579'a kadar yeni Birleşik Eyaletler Federasyonu'nca kabul edilmedi ve II. Felipe 1581'e değin tahttan indirilmedi. İspanya'nın Hollanda Cumhuriyeti'nin egemen statüsünü resmen tanıması için 1648'e gelinmesi gerekti.

Birçok kişi tarafından uzun zaman beklenen ve Lenin tarafından bilinçli bir şekilde hazırlanan Rus Devrimi bile ne biçimde evrimleşeceği öngörülemeyen bir devrimdi. Lenin'in pek de beklemediği sonuçlar üretecek önemli bir olayı diğeri izledi: Şubat 1917'de çarın tahttan çekilmesi, Ekim'de Bolşevikler tarafından geçici hükümetin alaşağı edilmesi, Ocak'tan itibaren Kurucu Meclis'in Bolşeviklerce zorla dağıtılması, dış müdahale, iç savaş ve Stalin'in yükselişi... Maureen Perrie'nin gözlemlediği gibi –neredeyse tüm devrimlere kolayca uygulanabilecek bir gözlem– Rus Devrimi, bir olaydan ziyade bir süreçti. 1688'de, son tahlilde aldatıcı bir biçimde ani bir *coup d'etat*'ya** benzetilen bir müdahaleyle,

* *Province*: Eskiden bazı imparatorlukların kendi içerisinde ayrı bir bütün oluşturan temel idari bölümlerinden biri. (ç.n.)

** Hükümet darbesi. (ç.n.)

İngiliz tahtının Orange'li Willem'e devredilmesi bile, Bill Speck'in açıklığa kavuşturduğu gibi, karmaşık bir siyasal sürecin sonucuydu. Bu sürece, gerek ayrılıkçı din siyasası için ülkede yeterince geniş bir tabanı güvence altına almak, gerekse bu siyasaları gittikçe sabrı tükenen tebaasına dayatma çabasında başarısız olduğu için bir oyundan diğerine savrulan II. James'in kendisi yol açtı.

Devrimleri bir aşamadan sonrakine sevk eden unsurların incelenmesi, bu unsurların tamamını kapsayan genel bir devrimci süreç modeli oluşturmanın güçlüğünü hemen ortaya çıkarmaktadır. Elbette, yinelenen ayırıcı özellikler vardır: Haksız vergi talepleri, yöneticilerin uzlaşmayı reddetmeleri, gözdağı verme ve baskı yapma konusunda çoğu zaman boşa çıkmış girişimler; öte yandan, silahlı güçlerin karşı tarafa geçmesi, üst sınıflar arasındaki bölünmeler, devrimci hareket içindeki bölünmeler, ekonomik sıkıntılar, halk kitlelerini etkisizleştirmek için onlar üzerine normal kısıtlamalar biçiminde uygulanan baskı, müdahale edememek ya da müdahale tehdidine uğramak gibi. Bununla birlikte, bu öğelerin karışımı, evrensel ölçüde uygulanabilecek bir modelin ayrıntılandırılmasını olanaklı kılmak açısından, tüm devrimler karşısında yeterince sabit değildir. Belki de en yakın noktaya, devrimlerin trafik lambalarına benzediğini öne süren Charles Tilly'nin düşüncesiyle ulaşabiliriz. Bu öğeler, maalesef 'değişmez düzenlilikler' göstermeyen birçok farklı nedenden dolayı farklı koşullarda ortaya çıkmaktadır... Her biri, görece kendi içinde öngörülebilmesine rağmen, ötekilerden görece bağımsızdır.[4] Devrimleri kaçınılmaz, fakat kestirilemeyen tıkanıklıklar dizisi olarak ele alan bu yaklaşım, elbette, fikir vericidir, ancak model, yetersiz olarak değerlendirilebilecek bir soyutlama düzeyinde kalmaktadır.

Fransız Devrimi: Bir model ve bir dönüm noktası

Tarihçiler, Fransız Devrimi'ni, sıklıkla, daha genel düşünceler açısından bir başlangıç noktası olarak almışlardır. Fransız Devrimi'nin gerçek bir devrimin en 'eksiksiz' örneğini sunduğu düşüncesi, *ancien régime*'den* kalan en ufak bir izi bile silmeyi ve işe en baştan başlamayı isteyen devrimcilerin varlığıyla da kısmen doğrulanmaktadır. Bunun, en önemli olmasa bile, en simgesel sonucu, 22 Eylül 1792'de, Cumhuriyet'in açılışında, haftanın on

4) Charles Tilly, *European Revolutions, An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*, Cambridge, MA, 1995, s. 7.

* *Eski rejim.* (ç.n.)

güne bölündüğü ve Yıl 1'e tarihlenen yeni, daha 'ussal' bir takvimin başlatılmasıydı. Ancak Fransız Devrimi'nin özgünlüğü, büyük ölçüde, öncekilerle kıyaslandığında 'halk'ın kararlı bir rol oynaması olgusunda aranmalıdır. Paris halkı yeni oluşturulan Ulusal Meclis'i korumak ve ardından monarşiyi yok etmek için ilk kez müdahale ederken, 1798 yazında köylülerin ayaklanması kırsal bölgelerdeki feodal ilişkileri yıkmıştı. Devrimci kalabalıklarla birlikte, çalkantılı bir sokak politikası ortaya çıkmış, dış müdahale tehdidi, ihanet korkusu ve ihanet kültürüyle heyecanın doruk noktasına çıktığı bir şiddet ortalığı altüst etmişti. Sonunda, Fransız Devrimi, Avrupa'yı savaşla geçecek onyıllara sürükleyerek, günümüzde hâlâ kullanılan 'Sol' ve 'Sağ' terimleri –1989 sonrası dünyada bu terimlerin işaret ettiği olgunun çok daha az açık olması gerçeğine rağmen– içinde özetlenen siyasal bir çerçeve oluşturarak bir Avrupa meselesi haline geldi.

Fransa'daki devrimci mücadelelerin uzun bir sürece yayılan doğası, tarihçileri başka zaman ve mekânlara da uygulanabilecek bir devrimci süreç modelinin aşamalarını tanımlama konusunda cesaretlendirdi. Crane Brinton'un ifade ettiği gibi, bu model, 'ılımlı' fakat başarısız bir anayasal yönetim deneyiminden sonra devrimin sola kaydığı, Thermidorcu tepkinin (Haziran 1794'ten Kasım 1795'e değin) –önceki rejim tarafından dışlanan birçok insanı yeniden onunla bütünleştirmeden önce– 'aşırıcı' Jakoben diktatörlüğünü doğurduğu fikrine dayanmaktadır. Bununla birlikte, Gwynne Lewis tarafından ileri sürülen nedenlerden ötürü, Thermidor, istikrarlı bir yönetim biçimi üretememiş, Napoleon'un 1799'daki *coup d'etat*'sını kolaylaştırmıştır. Bazı tarihçiler, bundan, devrimci sürecin her zaman bir Napoleon, bir Cromwell ya da bir Stalin'le sonuçlanacağı çıkarımında bulunmuşlardır. Öte yandan, Robert Daniels, devrimci döngüyü, 1830 Temmuz Monarşisi'nde somutlaşan nihai ılımlı uzlaşıya kadar uzatmaktadır. Fransız Devrimi'nin 'döngüsel' kalıplarının başka bir yerde yeniden üretildiği çerçeveyi belirlemek ve genel devrimci süreç modellerinin değerine karar vermek okurlarımıza bırakılmaktadır.

Devrimci ideoloji

Bu kitabın asıl amacı, sistematik bir model inşasına kalkışmak değil, gelişen bir devrimci gelenek bağlamında en devrimci anları tarihsel bir dizge içinde ele almaktır. Fakat, bu bağlamda, Fransız Devrimi'nin muazzam önemi, bu devrimin sadece daha sonraki kuşaklara yeni bir 'devrim' kavramını miras bırakmış olması gerçeğinden ötürü çok fazladır. 'Devrim' terimi, onbeşinci yüzyıl sonrasındaki siyasal ayaklanmalara uygulanmış

olmasına rağmen, şimdi bunun hem doğal hem de arzu edilir olduğunu varsayan daha kapsamlı tarihsel değişim görüşlerine, diğer bir deyişle, bir ilerleme kavramına iliştirilmeye başlamıştır. Aydınlanma'dan önce, değişim, genellikle kötü bir şey, tanrı vergisi doğal düzenin değiştirilmesi olarak düşünülürdü. Erken dönem devrimleriyle ilgili bölümlerin de açığa çıkarttığı gibi, bu devrimlerde, ayaklanmaların meşruluğunu sağlama girişimleri, hemen hemen birbirinin yerine kullanılabilir terimler olan, eski özgürlüklerin veya imtiyazların savunulması ya da restore edilmesi noktasına odaklanmaktaydı. Dönemimizin başlangıcında, bunlar, kasabaların ve taşra geleneklerinin beratlarında yazılı olan, soylular zümresine üye olmakla elde edilen haklar ve bazen de vergilendirmenin onaylandığı temsilciler meclisinin hakları arasında bulunan müşterek ya da kolektif özgürlükler olarak anlaşılmaktaydı. Bu tür haklara saldıran ve geleneksel düzeni korumakta başarısız olan hükümdarlara, birçok kişi tarafından, bizzat bu amaçla, Tanrı'nın kendilerine bahşettiği iktidarı kötüye kullanmış kimseler gözüyle bakıldı. Dönemin düşünürlerinin onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar boyunca tutkuyla tartışmış oldukları zorlu sorun, kralların kötülüklerinden ötürü sadece Tanrı'ya karşı sorumlu olup olmadıkları ya da uyruklarına da hesap verip vermeyecekleriydi.

Her şeye rağmen, kralların Kutsal Hakkı ile onların eski yasaları ve töreleri yürürlükten kaldırmak konusundaki mutlak iktidarlarını savunan monarşi propagandasına ve bu düşünülemeyecek işe girişenlerin tereddütlerine karşın, yalnızca hükümdarların sınırsız bir iktidara sahip oldukları fikrine karşı gelmek üzere değil, iktidarın hükümdardan zorla alınmasına ya da kullanımına ciddi sınırlamalar getirilmesine dair de yeterince ideolojik kanaat oluşturulmuştur. Hollanda ve İngiltere üzerine olan bölümlerde gösterildiği gibi, bu ideolojik kanaatlerin çoğu, değişik biçimlerde, Protestanlık tarafından ortaya kondu. Protestanlığın özellikle doğal olarak yıkıcı ya da gittikçe ticarileşen toplumlara daha iyi uyum sağlayan bir din olup olmadığına ilişkin karmaşık bir tartışmaya girmenin yeri burası değildir. Açık olan, din ve politikanın hem yöneticilerin hem de yönetilenlerin düşüncelerinde ayrılmaz olduğudur. Hükümdarlar için, dinsel birlik, yetkelerinin korunması için temel bir unsurdu. Bu görüş, gerek II. Felipe'nin gerekse I. Charles'ın tebaalarıyla aptalca ve çaresiz bir biçimde karşı karşıya gelmelerine sebep olan bir sürece yol açmıştı. I. Charles için, papalığın açıkça ya da örtülü bir biçimde kralları tarafından terfi ettirilmesi, tiranlık ya da mutlak monarşiyle eşanlamlıydı.

Hem II. Felipe hem de I. Charles, eski hakları çiğneyerek halklarıyla aralarındaki 'sözleşmeleri'nin gereğini yerine getirmekte başarısız olmakla

suçlandılar. 1688 olaylarının daha anlamlı ironilerinden biri, Orange'li Willem'in, yetkesini ihsan ettiği kimselerin 'yerleşik yasaları, özgürlüğü ve töreleri korumak ve sürdürmek çabasına bağlı olmaları' temelinde, İngiltere'yi işgalini meşrulaştırmaya çalışmış olmasıdır. Daha da ironik olanı, hemen hemen bir yüzyıl sonra, Amerikalı devrimcilerin, Norman Istilası'ndan önce özgür doğmuş İngilizler'in haklarının temsili bir yönetim sistemiyle korunmuş olduğu fikrini kullanmalarıdır. Her şeye rağmen, 'Norman Boyunduruğu' kuramı, I. Charles'ın mutlakıyetçi iddialarına karşı parlamento savunucuları tarafından kullanılan yedek savlardan biri olmuştu; fakat, şimdi bu sav, iyice yerleşmiş ve tutucu hale gelmiş olan aynı parlamentonun egemen iddialarına karşı döndürüldü.

Bazı tarihçilerin mutlak monarşi ile anayasal yönetim biçimleri arasındaki seçimin ondokuzuncu yüzyıldan önce önemli olmadığını öne sürmelerine karşın, bu kitabın yazarlarınca bu yaklaşım tam anlamıyla desteklenmemektedir. Erken modern ayaklanmalar, bazen zımnen ve çoğu zaman da açıkça, iddiaları çoğu zaman kralın 'uğursuz vekilleri'ne karşı saldırıya geçme planıyla sulandırılmış olsa bile, kraliyet yetkesinin sınırsız olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Ayrıca, mücadele süresince yeni fikirler ortaya çıktı ve farklı yönetim sistemlerini haklı göstermek zorunlu oldu. Kraliyet yanlısı yazarlarca istismar edilen, sadece tek bir yasa kaynağı olabileceği fikrine dayandırılan egemenlik kavramı, başka biçimlerde de kullanılabildi. Felemenkler'in yerel özerklik konusundaki savunusu, olayların baskısı altında eyalet meclislerinin egemenliğinin savunulmasına dönüştü. İngiltere'de imtiyaz haklarına ilişkin kraliyet beyanı çok pahalıya patladı. I. Charles, iktidarının sınırlarını aştığı gerekçesiyle idam edildi ve bundan ders almamış görünen II. James, halefinin kim olacağını belirleme gücünün bile parlamentoya geçtiği olaylar zincirini hızlandırdı.

Felemenk ve Amerikan devrimlerini kapsayan iki yüzyıl süresince yavaşça ortaya çıkan bir diğer fikir, örgütsel yapılar kadar bireylerin de haklarının olduğu düşüncesiydi. Ayrıca, bu tür haklar, efsanevi bir eski anayasa içinde değil, doğal bir anayasa içinde köklendirildi; yani, insanlar, doğal hallerinden çıkıp sivil topluma girdikleri ve kendilerini korumak için siyasal yönetimler oluşturdukları zaman bu hakları edinmişlerdi. Colin Bonwick, Amerikan özgürlük savunusunun, bağımsızlık ilan edildikten sonra nasıl da doğal haklar savunusu haline geldiğini belirtmektedir. Herkesin doğal eşitliğini varsayan bu tür fikirler, egemenliğin halka bağlı ve devredilemez olduğu şeklindeki Rousseaucu düşünüşle beraber ele alındığında, 1789 ile 1794 arasındaki patlamanın ideolojik bileşenleri yerli yerine konmuş oldu.

Bu yıllar, devrim kavramının da hayat bulduğu bir dönem olarak muazzam bir dönüm noktası oldu. Şimdi, tarihçilerden devrimcilerin bizzat kendilerine değin her tür aydın için devrimin doğasını, nedenlerini ve hedeflerini tartışmak mümkündü. Hedefleri ilerleme ve insanın özgürleşmesi adına mevcut düzeni bilinçli biçimde yıkmak olan siyasal akımlar, tarikatlar ve partiler ortaya çıkmıştı; bu tür gelişmelerin neredeyse kaçınılmaz bir sonucu, özellikle yirminci yüzyılın ilk onyıllarında, çoğunlukla sonuçsuz kalan, bazen de acı sonuçlar veren ve önemli bölünmelere yol açan, bir tür teoloji haline gelmiş devrimci taktik ve strateji tartışmalarının solda yol açtığı potansiyel bölünmeydi. Fransız Devrimi, tanrı vergisi doğaya ilişkin olarak, artık dinsel varsayımlara dayanmayan yerleşik düzenin açık savunusu sayılabilecek (bu tür tutumların yirminci yüzyılda da pekâlâ görülebilmesine rağmen) modern muhafazakâr ideolojiye de hayat vermiştir.

'Toplumsal sorun' ve 'halk'

Hannah Arendt'in izinden giden Dick Geary ve Gwynne Lewis de Fransız Devrimi'nin büyük bir yoksulluk ve toplumsal eşitlik sorununu belirgin bir konuma getirdiğini vurgulamaktadır. Arendt'e göre, 'toplumsal sorun'un Amerikan Devrimi'ni esinlemiş olan özgürlük arayışının yerine geçmesi, kısa süren, önemsiz bir yıkımdı. Özgürlük arayışı ve toplumsal eşitliğin sonuçta birbirleriyle bağdaşıp bağdaşmadığı, bu giriş yazısının ya da tarihçilerin çözüm üretme gücünün çok ötesine geçen genişlikte ve önemde bir sorundur.

Halk katılımının ölçü ve etkisinin Fransız Devrimi'nde beklenmedik bir düzeye ulaşmasına rağmen, 'halk'ın varlığının daha önceki devrimlerin bazılarında da kesinlikle hissedilmiş olduğundan söz edebiliriz. Marjolein 't Hart'ın ortaya koyduğu gibi, ekonomik sıkıntıların sık sık yol açtığı halk baskısı, bazı yerel otoritelerin isyan kampına itilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1640'ların başlarında, İngiltere'deki parlamento davasına Londra halkının katılımı, Fransız Devrimi'nin ilk aşamalarıyla ilginç bazı koşutluklar göstermektedir. Eşitlikçilerin (Levellers) ajitasyonunun ölçü ve etki bakımından baldırıçıplaklarınkiyle (sansculottes) kıyaslanamayacağı söylenebilir, ancak onların toplumsal eşitlikçiliği, mülk sahiplerine kesinlikle ürkütücü görünmekteydi. Ann Hughes, devrime yol gösteren soyluların da daha sonraki devrimlerde liberal orta sınıfların karşılaştığı ve Fransız Devrimi esnasında başa çıkılamaz hale gelen sorunla yüzleştiğini gösterir: Denetimi elden bırakmadan halkla nasıl ittifak kurulur ve sür-

dürülebilir? Aslında, devrimci liderlerle 'halk' arasındaki ilişkinin hiç de sorunlu görünmediği tek devrim 1688 devrimiydi ve bunun nedeni, bir ölçüde, 1688'in 1640 devriminin deneyimlerini tekrarlamayan bir çerçeveye sahip olmasıydı.

Daha yakın dönemlerde yoksulluğun ortadan kaldırılması ve toplumsal eşitlik talebi temel itici güç olmasına rağmen, devrimci akım ve partiler, nüfusun en yoksul ve en ezilmiş kesimleri tarafından oluşturulmadı. Zanaatkârlar ve daha sonra da nitelikli işçiler, hem sıra neferliğinin hem de liderliğin tipik bileşenleri oldular. Bazı örneklerde, artan teknolojik değişim hızı tarafından hazırlıksız yakalanan zanaatkârların niteliklerini kaybederek güçsüzleşmeleri teşvik edici bir etmendi. Fakat, Dick Geary'nin işaret ettiği gibi, devrimcilerin kendi değerinin farkında olması ve radikal siyasete ayıracak kaynaklara ve zamana sahip bireylerden çıkması daha olasıydı. Mutlak yoksulluğun yanı sıra, artan fakat karşılanamayan beklentiler, modern devrimlerin gücünü açıklayabilmektedir. Böyle olduğu içindir ki 'toplumsal sorun', devrimci ideoloji için merkezi hale gelmiştir. "Devrimler," diye belirtir Crane Brinton, "sıradan insan için artan vaatlerle ilgilidir."[5]

Fikirlerin gücü

Devrimlerin oluşumunda fikirlerin oynadığı son derece önemli rol, bu kitabın yazarlarının makalelerinde açıkça ortaya konmaktadır. İktidar ilişkileri ve devlet yapıları üzerine yoğunlaşan Skocpol ve Tilly gibi yazarların eğilimi veri alındığında, bu, vurgulamaya değer bir noktadır. Devletler, çok geniş kapsamlı, toplumsal, siyasal ve kültürel fikirlerce meşrulaştırılmış ve sürdürülmüştür. Chris Wrigley, iki savaş arası dönemde Batı Avrupa'da devrim umutlarını kısıtlayan yaygın varsayım, değer ve önyargıların oynadığı önemli rolü ortaya koymaktadır. Tersine, hiçbir şey, yetke sahiplerinin inançlarını yıkan ve muhalifleri cesaretlendiren yeni fikirlerin gelişiminden daha istikrarsızlaştırıcı olamaz. İleriki sayfalarda zaten derinlemesine üzerinde durulan ve tartışılan ideolojik 'izm'ler, tekrar tekrar ele alınmaktadır: Her şeye rağmen, özgürlük ve eşitlik kavramlarıyla birlikte Protestanlık, cumhuriyetçilik, liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm, Marksizm, faşizm. Elbette, bu fikirlerin varlığı, ister istemez, kendiliğinden devrime yol açmamaktadır ve katılımcı yazarların bazılarının öne sürdüğü gibi, bu fikirlerin gelişimi, devrimlerin nedeni olmaktan çok sonu-

5) Crane Brinton, *Anatomy of a Revolution*, New York, 1938, s. 262.

cu olabilir. Ne var ki, siyasal ve toplumsal seçkinler, kurulu düzene ve kendilerine duydukları inançlarını muhazafa ettikleri sürece önemli değişimlerin gerçekleşmesi beklenemez. Diğer yandan, soylular ve kraliyet görevlileri Kutsal Hak'a olan inançlarını kaybettiklerinde, komünist hükümetler işçi sınıfının çıkarlarını temsil ettiklerine dair inançlarını yitirdiklerinde ya da Alman orta sınıfları parlamenter yönetimin değerinden kuşku duymaya başladığında, yıkıcı etkinlikler için ideolojik bir boşluk doğmuş oldu. Bu tür fikirlerin kendi içinde çelişkili olması ve birçok farklı yönelime yol açması, şeyleri düzene koymanın farklı ve daha iyi bir yolunu düşünmenin olanaklı hale gelmesi gerçeğinden belki de daha az önemlidir.

Eğer Aydınlanma modern Avrupa'ya bir ilerleme kavramını miras bıraktıysa, bu entelektüel mirasa, Gwynne Lewis'in sözleriyle, 'siyasal yenilenmenin ahlaki yenilenme olmaksızın başarılamayacağı inancı' eşlik etmiştir. Erdemli yurttaşlar yaratmaya yönelik Rousseaucu ukde, kapitalizmin ortadan kaldırılmasının insanın yabancılaşmasının üstesinden geleceğine dair Marksist inanç, ulusun yeniden doğuşu ve yeni bir insanın yaratılmasına ilişkin faşist görüş, hepsi de ahlaki yenilenme inancına dayanıyordu. Bu akımlar, taraftarlarını, aynı düşüncede olmayan insanlara yönelik yıkıcı sonuçlarla birlikte, bir bütün olarak insanlığın çıkarlarını temsil ettikleri şeklinde önemli bir kanaate de inandırdılar. Belki de, modern devrimci rejimlerin başına bela olan asıl sorun, yoksulluğu sona erdirmek üzere yanlış siyasal araçların kullanılmış olmasından ziyade, bu ideolojik belirsizlik ve siyasal baskıydı. 1989'dan sonraki olaylar, müdahalesiz bırakılan bir kapitalizmin zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumu kolayca genişleteceğini öne sürenlere destek sağlamasına rağmen, komünist rejimlerin kamuoyu desteğini sağlamlaştırmalarının nedeni, çoğu zaman etkili refah siyasaları değildi.

Bu değerlendirme üzerine, bir şekilde olumsuz bir sonuç çıkarmak kolay olacaktır. Avrupa'nın devrimci geleneğinin barutunu –en azından öngörülebilir bir gelecek için– tüketmiş olmasının yanı sıra, başka araçlarla elde edilmesi mümkün olmayan özgürlük, demokrasi ve toplumsal eşitlikle de çok az şey başarılabildiği ileri sürülebilir. Devrimlerin nasıl gerçekleştiğini gösteren bir bilgisayarla Avrupa'nın tarihini yeniden yaşatmak olanaksız olduğuna göre, elbette, gerçeği asla bilemeyeceğiz. Fakat bazı uyarıcı sözlere gerek vardır. İlk olarak, John Dunn'ın işaret ettiği gibi, eğer devrimler hedeflerine ulaşamazsa, devrimci olmayan rejimler de hedeflerine ulaşamaz.[6]

6) John Dunn, *Modern Revolutions, An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*, Cambridge, 2. baskı, 1989, s. 246.

Ayrıca, eski rejimler ya değişim baskısına yanıt vermekte başarısız olduklarında ya da gecikmiş bir reform programını uygulayamayacakları ortaya çıktığında, devrimlerin şaşmaz biçimde gerçekleştiği şeklindeki kesin yargı yanlıştır. Hükümdarlar, felaket onları alt edene değin iktidarlarını elde tutmaya özellikle yatkınlardı. Ders tekrar edildikten sonra bile, yöneticiler, bu dersleri özümlemekte çok yavaş kalabildiler. Parlamenter rejimler kamu baskısına karşı daha duyarlıydı ve reform konusunda daha büyük bir maharet gösterdiler. Bu olgu, farklı dönemlerde Marx ve izleyicileri tarafından da kabul gördü. Bazıları, işçi sınıfının devrim olmadan da toplumsal eşitsizliği azaltmak için yeterince baskı uygulayabileceği, hatta barışçıl tarzda sosyalizmi gerçekleştirebileceği sonucuna vardılar. Bununla birlikte, Batı Avrupa'da refah devletinin gelişiminin, Ekim Devrimi'nin yol açtığı korku ve verdiği ilham olmasa çok daha yavaş gerçekleşeceği biraz kuşkuludur. Bu, tıpkı Fransız Devrimi'nin ondokuzuncu yüzyıl toplumsal ve siyasal gündemini şekillendirmesi gibi, yirminci yüzyılın çoğu bölümü için Avrupa'nın (ve ötesinin) toplumsal ve siyasal gündemini şekillendiren olaydı.

İleri okuma

Hannah Arendt, *On Revolution*, Londra, 1990 (ilk baskı New York, 1963).
Crane Brinton, *Anatomy of Revolution*, New York, 1938.
John Dunn, *Modern Revolutions, An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon*, Cambridge, 2. baskı, 1989.
E. J. Hobsbawm, *The Age of Revolution: Europe 1789-1848*, Londra, 1973.
R. R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution. A Political History of Europe and America, 1760-1800* (2 cilt), Princeton, NJ, 1959, 1964.
T. Skocpol, *States and Revolutions*, Cambridge, 1979.
Charles Tilly, *European Revolutions 1492-1992*, Oxford ve Cambridge, MA, 1995.

2. *Felemenk Ayaklanması 1566-81*
Ulusal bir devrim mi?

Marjolein 't Hart

Giriş

> Gerçekten de, siz Majesteleri'nin erzaklarının sağlanmasındaki güçlüğü ve halkın yaşamını ve malını mülkünü bu başkaldırının hizmetine sunmasındaki serbestliği görmek, beni neredeyse deli edecek. (Genel Vali Alva'dan İspanya Krah'na, 11 Şubat 1573.)[1]

Hollanda Eyaleti Zümresi* 19 Temmuz 1572'de, eski Dordrecht kentinde yapılan devrimci bir toplantıda bir araya geldi. Krala bağlılığını sürdürmeye devam eder görünmelerine rağmen, ilk kez kendi toprakları üzerinde egemenliklerini ilan ettiler. Dordrecht delegeleri, Lahey'de olmalarını isteyen kraliyet çağrı belgesini reddederek, Alva Dükalığı Genel Valisi tarafından atanan Kont Bossu'nun yerine Orange'li Willem'i yeni *Stadhouder*'leri (meşru egemenin temsilcisi) olarak ilan etmeye de karar verdiler. Meclis, Orange'li Willem'i, sınırları hemen hemen belirlenmiş bir toprak, savaş için düzenli fonlar (vergilendirme!) ve güçlü bir siyasal destek vererek silahlı direnişini devam ettirmesini sağlayacak araçlarla da donattı. Dordrecht toplantısı olmasaydı, Felemenk Ayaklanması, İspanyol güçlerinin, yerel yönetimin tipik hizipçi yapısının da yardımıyla kolaylıkla başa çıkabilecekleri yerel isyanların, eşkıyalığın, dinsel sürtüşmelerin ve iç savaşın tuhaf bir karışımından ibaret kalacaktı. Böylece, 1572 ilkbaharında, Hollanda kent halkının ayaklanması ve bunu izleyen

1) Alıntıyı yapan Lotrop Motley, *The Rise of the Dutch Republic. A History*, Londra, 1873, s. 478.

* *Estate*: Özellikle Fransız Devrimi'nden önce toplumsal veya siyasal sınıf; feodal Ortaçağ Avrupası'nın derebeylik sınıf birimi; kılıç soyluları, ruhban ve avam. (ç.n.)

yaz mevsiminde bağımsız Eyalet Zümreleri'nin anlaşması, İspanya'ya karşı direnişin odak noktasını oluşturdu; bu, öteki kent ve eyaletleri Ayaklanma'ya katılmada cesaretlendirdi ve gerçek bir ulusal devrimle sonuçlandı. Burada, Charles Tilly'yi izleyerek, 'devrim' terimini, her biri nüfusun önemli bir bölümünün desteğine sahip olan rakip iki bloğun, devleti ele geçirmek üzere uzlaşmaz iddialarda bulundukları bir durumda, iktidarın güce dayalı biçimde ele geçirilmesi anlamında kullanıyorum.[2]

Yine de, Dordrecht'teki toplantıyı daha geniş bir bağlama oturtabilmek ve devrimin anlamını tam olarak kavrayabilmek için geriye, 1566 yılına gitmek gerekir. O tarihte, Brüksel'deki genel valinin yasaları ve bürokrasisiyle yönetilen ve on yedi eyaletten oluşan gevşek bir federasyon olan Hollanda, İspanyol Habsburg İmparatorluğu'na bağlıydı. Flandre, Brabant ve Hollanda, Avrupa'nın en zengin, ticarileşmiş ve kentleşmiş bölgeleri arasındaydı; Hollanda Eyaleti'nin nüfusunun yüzde 50'sinden fazlası kentlerde yaşamaktaydı. Kral ile olan ilişkilerinde eyalet seçkinlerinin temsilcileri (soylular, yüksek ruhban sınıfı ve kentsel yöneticiler), eyaletin değişik bölgelerinde düzenli aralıklarla toplanıyorlardı. Kral, her yıl vergi toplamak için onların onayını alıyor ve eyalet çıkarlarıyla ilgili yönetim politikaları da tartışılıyordu. II. Felipe'nin başkanlığında yapılan görüşmeler, son derece tartışmalı iki tasarı etrafında yoğunlaşmaktaydı: İlki, Katolikliğin zor yoluyla gücünün artırılması, ikincisi de vergi rejiminin yeniden ayarlanması.

Her iki tartışma da II. Felipe'nin siyasal stratejisinin gerekli birer parçasını oluşturuyordu. Ona göre, Katolikliğin uzlaşmaz uygulamaları, bölge barışı ile bölgenin bütünlüğü ve refahının korunmasını sağlıyordu. İspanya İmparatorluğu için, Türkler'e karşı Akdeniz'de girişilecek bir savaşta vergi düzenlemesi eşit ölçüde zorunlu görünüyordu. Her iki tasarı Eyalet Zümreleri içindeki temel grupların birbirlerinden uzaklaşmalarına yol açmasına rağmen, öneriler, kendi içinde, ayaklanma için yeterli bir neden oluşturmuyordu. Güçlü bir imparatorluğa bağlılık, önemli kazanımları da beraberinde getiriyordu: Barış ve düzenin göstergeleri olarak güvenli sınırlar, güçlü bir para sistemi ve ticaretin boyutlarına dair avantajlar, tüm imparatorlukta yerleşmiş görünüyordu. Bu avantajlar, etkili bir tüccar sınıfı için devrimci bir rejim altındaki belirsiz bir geleceğe kıyasla çok daha çekiciydi. Daha sonra açıkça gösterileceği gibi, devrim, ciddi ekonomik sıkıntılarla, dinsel olarak hoşnutsuz olanların kışkırtmasıyla ve silahlı çeteleri ciddi rahatsızlığa yol açacak biçimde ortalıkta dolaşan

2) Charles Tilly, *European Revolutions, 1492-1992*, Oxford, 1993, s. 8.

bazı soyluların engellenmiş tutkularıyla birleşen uygunsuz hükümet politikaları tarafından harekete geçirilmişti.

Aşağıdaki çözümleme –pek çok bakımdan işbirliği yaptıkları güneyli Felemenk devrimcilerden daha az radikal olan– Hollandalı kent sakinlerinin ayaklanmak için nasıl olup da harekete geçirildiklerine yoğunlaşmaktadır. Güney, İspanya İmparatorluğu'nun yeniden denetimi altına sokulur ve imparatorluğa dahil edilirken, Hollanda'nın devrimci kazanımları devam etmiştir. 1572'den sonra, Kuzey Hollanda'daki* birkaç eyalet, Hollanda ile birlikte ayaklanmaya katılmıştı. 1579'a gelindiğinde, Genel Meclis liderliğinde yeni bir eyaletler federasyonu şekillendirilmişti. Fakat bu idare tarzında eyaletler egemenliklerini sürdürdü ve onlara önderlik ederek onları birleştiren biri olmadı; *Stadhouder*, yetkesini her bir Eyalet Zümresi'nden ayrı ayrı aldı. Birkaç onyıl boyunca bağımsız kalan Birleşik Eyaletler, sonunda, 1648'de bir barış imzalanana değin İspanya ile savaşı sürdürdü.

1566: Geri dönülmez nokta

1566'da hız kazanan krizle birlikte geniş çaplı bir ayaklanma için koşullar artık hazırdı. Dinsel sorunlar, bu koşulların merkezinde bulunuyordu. Reformasyon, farklı eğilimler içinde, hem alt hem üst sınıfların önemli bir azınlığı arasında yayılmıştı bile. Kentsel nüfus içindeki yüksek okuryazarlık oranı ve bu kesimin karmaşık bir yayıncı ve kitabevi ağına ulaşabilmesi, çekişmenin artmasını kolaylaştırmıştı. Yerel yetkililer, Protestanlar'a karşı sert kısıtlamalar getirilmesine giderek daha isteksiz bakıyorlardı; üstelik, artan sayıda yönetici seçkin, reforma tabi olmuş inançlara bizzat dahil oluyordu.

Ekonomik sıkıntılar gerilime katkıda bulunmuştu. 1560'larda bir Danimarka-İsveç savaşı, Hollanda kentlerine tahıl arzında birincil derecede önemi olan, Sound üzerinden yapılan ticareti sekteye uğratmıştı. Dokuma imalatı, İngiliz ambargolarından dolayı azalmış, bunun etkileri başka bir yerden önce Flaman sanayi merkezlerinde hissedilmişti. Ayrıca 1565-66 yılları, hayal kırıklığı yaratan hasatlardan dolayı aşırı kıtlık ve yüksek bir enflasyon dönemiydi. İzleyen yıllarda durum daha iyiye gitmedi. 1570'te, Bütün Azizler Günü'nde korkunç bir sel, yalnızca kuzey kıyı bölgelerinde 25.000 insanın ölümüne yol açarak, geniş ekili arazileri yok etti. 1571 ve 1572 salgınları sırasında, korsanlık ve son derece sert geçen kış, fiyatları

* *Netherlands.*

yeniden yukarı çekerek yiyecek arzını azaltmıştı. Kısacası, 1570'lerin başları, sürekli ekonomik durgunlukla nitelenmiştir.

Bu durum, yönetici seçkinlerin zümre gelirlerinde de düşmeye yol açarken alt sınıflar arasındaki genel hoşnutsuzluk düzeyini yükseltmişti. Aynı zamanda, soylular, siyasal etkinliklerinde genel bir düşme olduğunu sezinlemişlerdi. Bunların en önde geleni, Hollanda'daki zengin malikânelerin yanı sıra Orange'deki Fransız prensliğini miras almış olan Orange'li Willem'di. Willem, 1559'dan 1567'ye kadar kral adına Hollanda, Zeeland ve Utrecht eyaletlerinde *Stadhouder*'lik görevini yerine getirmişti. Willem, II. Felipe'nin babası Karl'ın gözdesi olunca, İspanyol güdümlü sarayın emellerini boşa çıkarttı; dahası, *Stadhouder*'lerin güçleri de azaltılmıştı. Bu yüzden, yerel soyluluğun siyasal etkinliği ve himaye (patronaj) güçleri azaltılarak, piskoposların, başrahiplerin ve devlet yetkililerinin atanması, gitgide Brüksel Sarayı'nın dar çevresiyle sınırlandı. Ayrıca, on dört yeni piskoposluk bölgesinin oluşturulması ve Louvain Üniversitesi'nin konumunun güçlendirilmesi de dahil, kilise topraklarının yeniden düzenlenmesiyle ilgili gizli planların İspanyol Engizisyonu tarafından zorla kabul ettirildiği söylentileri yayılmıştı. Gerçekte, Hollanda topraklarında bu plan hiçbir zaman işlemese de, işleyeceğine ilişkin dedikodular, özellikle Protestanlık binlerce yeni katılımcı kazanıp yeni dinsel sapkınlık karşıtı yasalar da gündeme getirilirken yayılmıştı. Çok sayıdaki temsilcisi aracılığıyla Eyalet Zümreleri'ne korku salan Engizisyon, yerel yasal yetke sınırlarını bir kenara itecek ve hem kentlerin geleneksel özerkliğini hem de taşradaki daha küçük soyluluğun yönetsel güçlerini yıkacaktı.

Huzursuz soylular, merkezi yönetimin giderek artan otoriter politikalarına karşı koyabilmek için birlik oluşturdular. En önemlisi, yaklaşık 400 kadar küçük soylu, Katolik, Lutherci ve Calvinci'nin dinsel sapkınlık karşıtı buyrukların yumuşatılmasını talep etmek için bir araya geldikleri 1565 Anlaşması'ydı. Nisan 1566'da, o dönemde Hollanda Genel Valisi ve Felipe'nin üvey kız kardeşi olan Parma Düşesi Marguerite'e bu girişimi bir dilekçeyle sundular. Kendilerini 'çok hürmetkâr vasalları' olarak sundukları Marguerite ve kralı, buyruklarının yumuşatılması konusunda uyardılar:

> Halkın sabrı o derece tükenmiştir ki, korkarız, nihai sonuç, açık bir ayaklanma ve tüm eyaletlere zarar verecek ve onları sefalete götürecek genel bir başkaldırı olacaktır... Bu arada, kötülük günden güne artmaktadır ki, açık bir ayaklanma ve genel bir başkaldırının eli kulağındadır.[3]

3) 5 Nisan 1566 Dilekçesi'nin orijinal sözleri, çeviren: E. H. Kossman ve A. F. Mellink, *Texts Concerning the Revolt of the Netherlands*, Cambridge, 1974, s. 63.

Görünüşe bakılırsa, Marguerite'in temsilcilerinden biri, valiyi yatıştırabilmek için dilekçe sahiplerini, Fransızca'da dilenci anlamına gelen *gueux* diyerek kovmuştu. Böylece, huzursuz ve gerçekten de önemli bir kısmı yoksullaşmış olan soylular, onur işareti olarak kabul ettikleri *Geuzen* terimini kullanmaya başladılar. Marguerite, kendi payına, her ne kadar tereddüt ederek de olsa, söylentinin varlığını kabul etmiş ve dinsel baskı tehdidini azaltmayı, geçici de olsa da, başarmıştı.

Fakat, 1566 yazında, Calvinciler'in dinsel vaazlarının (açık hava toplantılarının) hızla yayılışı, Brüksel yönetimini alarma geçirmişti. Privy Konsili'nin Başkanı Viglius, 2 Ağustos'ta şöyle yazmıştı:

> Diğerlerinin arasında, Ieper kenti, sanki kahramanca ve büyük bir savaş yapacakmış gibi silahlı ve savunmaya hazır binlerce insanıyla, açık hava hizmetlerine katılacak içerideki ve dışarıdaki gözüpek nüfusuyla, büyük bir savaş macerasına hazır bulunmaktadır. İlk dalganın manastırları ve ruhban sınıfı alaşağı edeceği ve yangının hemen yayılacağından korkulmaktadır.[4]

İlk dalga 10 Ağustos'ta geldi. Başkaldırılar ilk olarak Flandre'da aniden patladı, fakat büyük ölçüde militan Calvinciler'in kışkırtmasıyla diğer büyük eyaletlere sıçradı. Kiliseler ve rahibe manastırları yağmalandı, resimler yerlere atıldı, tablolar ve goblenler parçalandı. Bu Katolik ve İspanyol karşıtı olaylar karşısında, II. Felipe'nin öfkesi, tahmin edilebileceği gibi, çok şiddetli oldu. Çok daha sert bir genel vali, Marguerite'in yerini almak üzere geldi: Alva Dükü.

Alva, ikona kırıcılık* biçimine değin varan taşkınlığın intikamını alabilmek için kral ile yerel seçkinler arasında geri dönülmez bir kopuşa yol açan ve hızla 'Kanlı Kurul' olarak anılan bir mahkeme kurdu. İspanyol Engizisyonu'nun bir aracı olmamasına rağmen, kurulun etkinlikleri, pek çok yerel 'engizisyon'unkine benzer biçimde, çok büyük bir huzursuzluğa yol açtı. İki yıl içinde 12.000 Felemenk kurulun önünde yargılandı; Egmond ve Hornes'in sözü geçen büyük soyluları da dahil –ciddi açıklamalar yaparak krala sadakatlerini ifade etmelerine rağmen– 1.000'den fazlası idam edildi. Uzlaşma imzalamış olan daha alt düzey soyluların önemli bir bölü-

4) Geoffrey Parker'den alıntı, *The Dutch Revolt*, Londra, 1977, s. 52.

* *Iconoclastic*: Yaygın olarak benimsenmiş inançlara ve geleneklere karşı çıkıp bunlara saldırmak; sözcük ikonadan türetilmiş olup, ikona, Ortodoks Kilisesi'nde Isa, Meryem veya azizlerin geleneksel tarza göre yapılmış olan ve kutsal olarak kabul edilen resmi, heykelciğidir. (ç.n.)

münün de aralarında olduğu kişiler, öldürülme korkusuyla kaçtılar. Kaçakların tahmini sayıları 50.000 ile 60.000 arasında değişmekteydi. Bazıları denizlere açılıp aylak aylak dolaşırken, *Geuzen* ya da *Watergeuzen* adı altında Alva yönetimine karşı silahlı güçler oluşturdular.

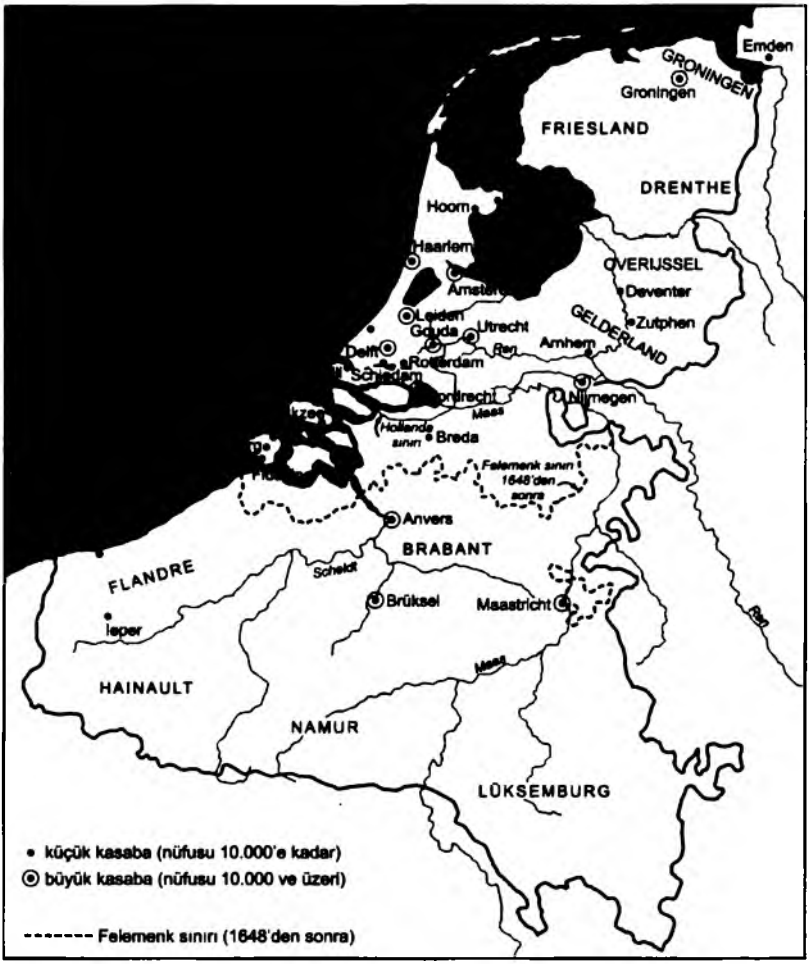
Muhalefete büyük ölçüde dahil olmuş olan Orange'li Willem de ülkeyi terk etmeye karar verdi. Almanya'daki aile topraklarında paralı askerlerden oluşan bir güç topladı. Alman ve Fransız Calvinciler'i arasında davası için destek aradı ve bunu elde etti; Hollanda kıyılarında hükümet izniyle korsanlık yapan birçok *Watergeuzen*'i harekete kattı. Bu arada, Alva, Aşağı Ülkelerdeki* İspanyol güçleri için ödenmesi zorunlu addedilen bir satış vergisi de dahil, mali reform ve dinsel olarak 'pasifleştirme' planlarını değiştirdi. Bu güçlerin ve izledikleri taktiklerin Orange'nin tasarrufu altındakilerle karşılaştırıldığında ortaya çıkan üstünlüğü, başlangıçta isyancılar arasında bir dizi talihsiz kampanyayla desteklenmiş gibi görünmüştür. Çoğu zaman kendileri gibi korsanlık yapan arkadaş ve hasımlarına karşı da korsanlık faaliyetlerine girişen *Geuzen*'lerin çoğunun disiplinsizliği, isyancılar hakkında çok zayıf bir umut beslenmesine yol açmıştır. Bununla beraber, küçük bir liman kenti olan Brill'in 1572 Nisanı'nda Deniz Dilencileri tarafından beklenmedik şekilde ele geçirilmesiyle görünüm aniden değişmiştir.

Deniz Dilencileri ve Hollanda'da ilk kentsel ayaklanmalar

1571'de 3.500 civarında yerleşimcisi olan bu kent (Brill), bir İspanyol garnizonuna ev sahipliği yapıyordu. Her nasılsa, kış döneminde hiçbir saldırı beklenmiyordu ve İspanyol askerlerinin çoğu kıyıdan içerilerde kalıyordu. Birkaç ay boyunca önemli bir Deniz Dilencileri grubu, I. Elizabeth korsanları kovmaya karar verene kadar, Manş Denizi'nin öte yanına sığınabilmişlerdi. Rüzgâr, Güney Hollanda'dan gelen bir sürgün olan Kont Lumey de la Marck'ın önderliği altında harekete geçen ve yüzlerce silahlı adamı olan yirmi ya da daha fazla gemiyi Meuse'ün girişine kadar sürükledi. Brill'in hâkimleri, korsanların kente girmelerine izin verip vermemekte kararsızken (Deniz Dilencileri tarafından yağmalanmakla İspanyol birliklerinin muhtemel kanlı intikamı arasında seçim yapmaları gerekiyordu), asiler, yerel bir denizcinin yardımıyla, içeri girmek üzere kentin kapılarından birini zorladılar.

* Günümüzde Hollanda, Belçika ve Lüksemburg ile Fransa ve Almanya'nın bazı bölümlerini içeren bölge. (ç.n.)

Deniz Dilencileri'nin korkunçluğuyla ün salmış saldırılarından haberdar olan kent sakinlerinin çoğu, saldırı anını beklemeden kendilerine komşu köylerde sığınak aradı. Ancak bu sırada, muhtemelen önderlerinden biri de bizzat Brillli bir sürgün olan Dilenciler, ani bir geri çekilmenin ardından yağmaya girişme biçimindeki bildik planlarını uygulamadılar. Önderler, Lumey'i saldırmamaya ikna ettiler ve kent, kararını Orange lehinde belirledi. Birkaç Katolik tutuklandı ve idam edildi, fakat yağmala-

Harita 2.1 1570 civarında Habsburg Hollandası.

ma kilise ve manastırlarla sınırlandı; rahibe manastırlarında bulunan tahıllar müsadere edildi ve yoksullara dağıtıldı.

Brill nüfusunun küçük bir kısmı Deniz Dilencileri ni hoşnutlukla karşıladı. Çoğu, kaba ve kestirilemeyen davranışlarından dolayı onlardan korkuyor gibiydi. Kuşkusuz, Katolikler'in infazı, halktan az da olsa destek bulmuştur. Orange'li Willem'in kendisi bile, –askeri açıdan erken görünen– Brill'in ele geçirilmesi sorumluluğunu üzerine almakta isteksizdi. Lumey'in durumu idare etme becerisinden de endişeliydi; bu yüzden, Temmuz ayında Orange'nin resmi yöneticisi olduktan sonra bile, gerçek bir sorun olmaya devam eden şiddete dayalı kargaşalara hazırlıklıydı. Yine de, Brill'in ele geçirilmesi, Orange ve başka yerlerdeki sempatizanları için muazzam bir esin kaynağı oldu. Felemenkçe'de 'gözlük' anlamına gelen *bril* sözcüğü üzerine kurulan özlü bir halk şiiri, bu olayın simgesel önemini göstermektedir: "Günlerden 1 Nisan'dı, Alva'nın gözlükleri çalınıverdiğinde."

Brill'in uyanışının ardından, nüfusları 3.000 ve 5.000 olan diğer iki kentte, Flushing ve Enkhuizen'de de isyanlar ortaya çıktı. Ele geçirilen bu iki kent, *Watergeuzen*'lere Hollanda'nın denizaşırı ticaret yolları üzerinde son derecede stratejik bir konum sağladı. Brill'in ele geçirilmesi Meuse'ün denetimini ve Rotterdam'ın, Delfshaven'in (Delft), Schiedam'ın, Dordrecht'in ve başka yerlerin denizcilik faaliyetlerinin kontrol edilmesini sağladı. Enkhuizen, Amsterdam'a giden ana denizyolunun komutasını ve daha kuzeydeki diğer birkaç limanın isyancılar tarafından ele geçirilmesini sağlarken, Flushing, güneydeki Anvers, Middelburg ve diğer birçok kentin ana kapısı olan Scheldt nehir ağzının egemenliğinin elde edilmesini mümkün kıldı.

Brill'in karşı tarafa geçmesi Deniz Dilencileri'nin baskısıyla gerçekleşmiş olsa da, Flushing ve Enkhuizen'deki kargaşa, alttan gelen bir ayaklanma niteliği kazandı. Brill'in kaybından sonra Alva dükü, Flushing'e doğru iki bölükle hızla harekete geçti. Ne var ki, kentteki kalabalıklar, birliklere karşı beslenen korku ve önceden yapılan uyarıyla kapıları kapattılar, vergi toplayıcı ile levazım subayını kentten dışarı attılar (6 Nisan 1572). İki hafta sonra da (22 Nisan), Deniz Dilencileri'nin kente girmelerine izin verildi. Flushing'de tesadüfen bulunan ünlü bir İtalyan mühendisle birlikte bazı İspanyol görevliler alelacele asıldı. Böylece, Orange, Zeeland Eyaleti'nde güçlü bir üs elde etmiş oldu.

Enkhuizen, Orange için seçilecek bir sonraki kentti. Kent milisi, Mayıs ayının ilk günlerinde, limanlardaki savaş gemilerinde bulunan birliklerin halka karşı kullanılacağı endişesiyle iki İspanyol askerinin kente girmesini reddetti. Bunu, kentte bulunan tüm yabancı birliklerin kovulması, İspanyol

donanması yanlısı amiralin tutuklanması ve İspanyol birliklerine ayrılan silah ve cephanenin müsadere edilmesi izledi. Yine de, silahlı kentliler, Hollanda Calvinci nüfusunun önemli bir bölümüne ev sahipliği yapmış olan Doğu Friesland'da bulunan Emden'deki iki sürgünün kente gelişinden önce, isyancıların topraklarına girmesine izin vermemişlerdi. Aralarında birçok işsiz denizci ve balıkçının bulunduğu bu tezcanlı kişiler, Orange'ye desteklerini ilan etmeye ikna edildiler. Balıkçılar, böyle davranmanın, her şeyden önce *Watergeuzen*'lerin korsanlığının yol açtığı kötülüklerden kurtulmanın en iyi aracı olduğuna inanmışlardı. *Stadhouder* Bossu, Enkhuizenliler adına İspanyol yönetimiyle yeni bir ittifak yapmayı talep ettiği zaman, bütün yurttaşlar açık bir isyan başlattılar. 21 Mayıs'ta belediye başkanları hapsedildi ve Orange bayrağı kent surlarında yeniden dalgalandırıldı.

Bossu'nun durumu tersine çevirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Brill'i yeniden ele geçirmeye dönük çabalarında, komşu Dordrecht kentinin desteğini aradı. Fakat kapılar kapatıldı; yetkililer, hem halkın tepkisinden korkuyorlardı hem de kent milisinin güvenilirliliğinden kuşku duyuyorlardı. Yapabilecekleri tek şey, askerleri Brill'e taşıyacak üç gemi sağlamaktı. Daha sonra, 8 Nisan'da, Bossu, Rotterdam'a geçmeyi talep etti. Hâkimler izin verdi, fakat yığınlar İspanyolları içeride tutmaya o kadar niyetliydiler ki, kapılardan geçiş engellendi. Yetkililere sadık kalan kent milisleri bile onları denetleyemedi. Bir gün sonra, tanınmış bir papaz sayesinde kapılar nihayet açıldı, fakat birlikler öylesine taciz edilmişlerdi ki hemen orada bazı Rotterdamlılar'ı vahşice boğazladılar. Kayıp, muhtemelen, kırk kişiydi; fakat bu rakam daha sonra isyan propagandası yapanlar tarafından 400 olarak yayıldı. Bir onaltıncı yüzyıl şarkısı şöyle der: "[Rotterdam] sokakları, salamura ringa balıkları gibi kan kırmızısına dönmüştü."[5] Daha önce, İspanyol askerleri, kuzeyin belli başlı kent halklarından herhangi birine bu derece şiddetli bir darbe indirmemişti. Vahşet haberleri, tüm Hollanda Eyaleti'nde İspanyol karşıtlığını yoğunlaştırdı.

1572 Ayaklanması'nın yayılması ve pekişmesi

En önemlisi, Rotterdam'daki kırımın, bundan sonra İspanyol birliklerini kentlerinden atmaya karar veren birçok yerel milis gücünün devrimci eğilimini güçlendirmesiydi. Birçok yerel hükümet artık kendi silahlı gücüne bel bağlamıştı. Milis kuvvetlerinin önderleri normalde kent konseyi tara-

5) T. S. Jansma, 'Dordrecht wordt Geus', *Economisch-Historische opstellen geschreven voor Prof. Dr. Z. W. Sneller* içinde, Amsterdam, 1947, s. 36.

findan atanıyordu, fakat bazı milisler, bundan böyle, yeni önderlerini kendi aralarından seçmeye başladılar. Nüfusu yaklaşık 5.000 olan Hoorn'da kent milisinin yeni önderleri, kent meclisleriyle birlikte, Büyük Meclis'i oluşturdular. Bu kurul, 18 Haziran'da, Orange'nin lehine yerel bir darbeye sahne oldu. Bu ana değin yerel ayaklanmalar yoğun ve hızlıydı. Bitkin ve çaresiz Bossu, Alva'ya 'taşlar bile bana karşı ayaklanıyor,'[6] diye yazmıştı.

Daha büyük, yani 10.000'in üzerinde nüfusu olan kentlerde harekete geçme sürecini çözümlerken görüleceği gibi, ayaklanmaya katılmanın elbette çok ve çeşitli nedenleri vardı. Ayaklanmaya katılan kentlerden ilki olan Gouda, yeni dine bağlı az sayıdaki kentliyi saymazsak, samimi biçimde Katolik'ti. 1566'da, kentte, ikona kırıcı herhangi bir ayaklanma yaşanmamıştı. Çünkü Brüksel yönetiminin sapkınlık karşıtı yasalar üzerinde uzlaşmamaktaki ısrarı, topluluğu bölmüş ve kişisel çekişmeleri şiddetlendirmişti. Muhaliflerin sürgün edilmesi ve infazı, halk ve benzer şekilde hâkimler arasındaki derin endişeyi kışkırtmıştı. Ayrıca, ekonomik çelişki, geniş nüfus kesimlerini ayaklanma propagandasına son derece duyarlı kılarak Gouda pazarındaki ticaret hacmini azaltmıştı.

Rotterdam'da katliam olduğuna dair haberler, korkuya kapılmış kalabalığın İspanyol üssü olan yerel bir kaleye ve frerleri* halk arasında Engizisyon ile bağlantılandırılan Fransisken Manastırı'na saldırmasına yol açtı. Bu ayaklanmalar, kent (yurttaş) milislerinin yardımıyla bastırıldı. Ancak, her yıl yapılan resmi milis geçitinde, bir grup silahlı kentli, belki de daha küçük kentlerdeki *Watergeuzen*'in başarılarından cesaret bularak, Orange Frensi'ne desteklerini açıkça bildirdi. Kent meclisi korku içinde olduğundan, milise güvenilemezdi. Dahası, dört belediye başkanından biri, ayaklanmaya duyduğu sempatiyi giderek açık biçimde ortaya koymaya başlamıştı. Küçük bir komşu kentin gözdağı verilerek ele geçirilmesiyle olayların arkası geldi: Gouda halkı, İsveç'ten önemli bir lordun muazzam büyüklükteki ordusuyla birlikte kenti Alva'nın despotluğundan kurtarmak için geldiğine inanmaya başlamıştı. Kapı nöbetleri kasten gevşetilmişti ve 21 Haziran'da, şafaktan önce, sadece altmış ya da yetmiş kişilik gücü olan bir *Geuzen* birliği, Gouda'ya kolayca girdi.

Bu saygın kent merkezinin ayaklanmaya katılması, devrimci harekete muazzam bir itici güç kazandırdı. Diğer büyük kentler de aynı yolu izledi.

6) 17 Haziran 1572, alıntıyı yapan J. J. Woltzer, *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse Opstand 1555-1580*, Amsterdam, 1994, s. 52.

* Dilenci keşiş; Ortaçağ'da Hıristiyan tarikatlarından birinin üyesi olup yalnızca dilenerek yaşayan, hiçbir malı mülkü, evi barkı olmayan ve ülke içinde dolaşarak Hıristiyan dinini öğreten kimse. (ç.n.)

Bunlar arasında, geleneksel olarak tahta bağlılığıyla bilinen saygın bir kent olan Dordrecht de vardı. Gouda gibi bu kent de, 1566'daki ikona kırıcı tahriklerden uzak durmuştu. Milisler, muhtemelen, İspanya'ya karşı olduklarında Katolikliğe karşı değillerdi. Kralın bir görevlisine göre, tıpkı Gouda'dakiler gibi, 'sapkınların kolaylıkla aralarına karışabildiği kaba ve akılsız insanlar' olan Dordrechtli denizciler arasında önemli miktarda işsiz bulunuyordu.[7] Başka yerlerde olduğu gibi, yerel yönetim, burada da yığınlardan korkuyordu ve güruhların milis olup olmadıklarından emin olamıyordu. Orange'yle düzenli teması olan bazı Protestanlar, kent meclisinin üyesiydiler. 25 Haziran'daki taraf değiştirme, yurttaş milislerinin önderleriyle konseyin devrimci hizbiyle beraber gerçekleştirilen sıradan bir eylemdi.

Leiden'deki devrim farklı bir yol izledi. Bu kentin büyüyen dokuma endüstrisi durgunluğa girmiş ve dokuma işçileri arasında kitlesel işsizliğe yol açmıştı. Gouda ve Dordrecht'teki resmin aksine, ikona kırıcı kargaşalar, 1566'da geniş bir reformcu akımın güçlenmesine yol açarak birdenbire patlamıştı. Ardından gelen acımasız baskı döneminde kente büyük kalabalıklar akmıştı. Sürgündeki en inançlı Protestanlar'la birlikte 1572'nin başlarında yeniden canlanan ayaklanmalar, sadece dinsel ya da devrimci coşkudan değil, İspanyol askerlerinin bekleniyor olmasından da kaynaklanmıştı. Bu tür bir zoraki misafirperverliğin yarattığı usanç sonunda halk patlamıştı. Yığınların baskısıyla, belki de geri dönen bazı sürgünlerin etkisi altındaki kent yöneticileri, isyancı birliklerin kente 26 Haziran'da girmelerine izin vermişti. Yine de, bu, halkın hoşnutsuzluğunu yatıştırmak için yeterli olmamıştı. Artık yığınların öfkesi, sadece kilise ve manastırlara değil, zenginlerin evlerinin de yağmalanmasına yönelmişti.

Haziran'ın ortalarından sonra, hızla, ardı ardına gelen kent ayaklanmaları gerçekleşti. Haarlem'deki yetkililer, sürgünden dönenlerin gördüğü halk desteği nedeniyle, Orange'yi *Stadhouder*'leri olarak tanımaya zorlandılar. Bu kent 3 Temmuz'da ayaklanmaya katıldı. Diğer kentler farklı yollar izledi. Bazıları aşağıdan gelen ayaklanmalarla devrime katılmaya zorlandılar, bazıları Dilenciler tarafından ele geçirildiler, diğerleri de bir *darbe* ya da basit bir siyasal karar nedeniyle taraf değiştirdiler. Temmuz ortalarından itibaren Alva tüm silahlı güçlerini güneye doğru çekme ihtiyacı duyarken, görünüm tamamen Hollandalı devrimciler lehine değişmişti. İspanyol birlikleri, diğerleri gibi bu kentlerin de ayaklanmacılar tarafına geçmesine izin vererek, Rotterdam, Delft ve Schiedam'dan geri çekildiler.

7) Alıntıyı yapan J. C. Boogman, 'De overgang van Gouda, Dordrecht, Leiden en Delft in de zomer van het jaar 1572', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1942, c. 51, s. 95.

Hollanda'nın Brüksel'e uzak olması, alçak ve bataklığı andıran toprakları nedeniyle, coğrafi koşullar da isyancıların yarattığı sürekli korku altında ilerlemeye çalışan İspanyol birliklerinin aleyhineydi. Kuşkusuz, Alva, eyaletin kentlerini daha sonraki bir tarihte yeniden ele geçirebileceğini hesaplamıştı. Bununla birlikte, yaz aylarında ayaklanma için sağlam ve kesin bir temel kurulmuştu. İlk olarak, yerel yetkililer taraf değiştirdiler; din adamları da karşı tarafa geçmeye karar verdiler; meclis ya da milisler devrimci bir tarzda tasfiye edildikten sonra Reformdan Geçirilmiş Hollanda Kilisesi her yerde kurumlarını oluşturdu. Bunların yanı sıra, Eyalet Zümreleri, Temmuz 1572'de, devrimci bir toplantıyla Alva'dan bağımsızlığını ilan etti.

Yaz mevsiminin sonlarında, Amsterdam, İspanyollar'ın elinde kalan tek büyük Hollanda kentiydi. Bu olgunun, başka birçok kentin ayaklanmaya katıldığı açıkça ortadayken açıklanması gerekmektedir. Amsterdam, yıllardan bu yana çeşitli reformcu eğilimlere ev sahipliği yapmıştı. 1566'da ikona kırıcı ayaklanmalar şiddetle sürmekteydi. İzleyen baskı döneminde paralı birlikler kent milislerinin yerini almışlardı. Tüm kentin güçlü bir Katolik tavır sergilemeye başlamasına yol açacak şekilde, iki meclis ile dinsel önderler arasında yeni bir birliğin kurulması şart koşulmuştu. İspanya'ya ve Katolik Kilisesi'ne karşı hareketlerin tüm emareleri daha başta denetim altına alınmıştı. 1572'de, kent yetkililerinin, kent sakinleri adına, gereksiz bir rahatsızlık ve zarardan kaçınmak için İspanyol askerlerini kabul etmemeye karar verdiği doğrudur. Ancak, 1578'e kadar krala tümüyle sadık kalan ve önemli pazarlarla tüm bağlarını koparmış olan Amsterdam, Deniz Dilencileri'nden gelen baskılara artık dayanamadı.

Amsterdam örneği, üst-sınıfın birliğinin önemini ortaya koydu. Kentsel topluluklar, özellikle de (sivil milisler ya da, Amsterdam'da olduğu gibi, paralı birlikler tarafından desteklenen) kent liderleri, isyancılara karşı koymaya karar verdiklerinde isyancıların başarı şansı çok az olmuştur. Dilenci güçlerinin yarattığı güncel askeri tehdit, daima, sayıca küçük ve disiplin açısından zayıf olmalarından dolayı, önemsenmeyebilecek nitelikteydi. *Watergeuzen* ticarete ve balıkçılık sanayisine engel olabilmekteydi, fakat bu sadece uzun vadede işe yaramıştır: Amsterdam örneğinde kuşatmalar beş ya da altı yıl sürmüştür.

Dinsel etmen

Daha önce ifade edildiği gibi, kentsel nüfusun harekete geçirilmesi sürecinde dinsel inancın oynadığı rol, bir kentten diğerine farklı olmuştur. Amsterdam'ın katı Katolik inancından Gouda ve Dordrecht Katolikleri'nin esnek

yaklaşımına, Enkhuizen ve Haarlem'deki Calvinci sürgünlerin güçlü inançlarından Leiden ve Brill'deki adamakıllı bölünmüş Protestan topluluklarına değin, dinsel bölünmenin her iki tarafındaki tutumlar da türdeş olmaktan uzaktı. Dahası, genelde, siyasal birleşmeler nadiren dinsel farklılıkların ardından gelmiştir. Birçok Katolik, Orange'li Willem'i desteklemiş ve kuzeydeki çoğu Katolik de ılımlı görüşlere sahip olmuştur. Önemli sayıda papaz, kilise dogmalarını gözettikleri sürece Protestanlar'a karşı esnek bir tutum takınmıştır. Güçlü bir hümanist gelenek, farklılıkları en aza indirmeye çalışmıştır. Öte yandan, Protestanlar, büyük ölçüde uyumlu Lutherciler'den çeşitli Calvinciler'e ve daha radikal Anabaptistler'e varıncaya kadar bölünmüşlerdi. Hatta daha sonrakiler, militanlıklarından, resmen ilan ettikleri pasifizm lehine vazgeçmişlerdi. Protestanların sayısı genellikle azdı; sayıları tüm ayrılıkçı mezhepler hesaba katıldığında bile hiçbir yerde nüfusun yüzde onunu geçmiyordu. 1566 yılı boyunca dinsel vaazlarda yer alan çok sayıda insana, sırf meraktan dolayı, birçok başkaları eklenmiştir.

Ayrılıkçılar,* azınlıkta olmalarına rağmen, toplumun bütün sınıflarından geliyorlardı ve kuzeydeki hemen hemen tüm kent ve köylerde bulunmaktaydılar. Reformasyon'un ilk dönemlerinden itibaren, Anabaptistler, özellikle kentsel alt sınıflar arasında güçlü bir yer edinmişlerdi. Soyluluk her ne kadar Luthercilik taraftarı olsa da, bazı Deniz Dilencileri de dahil olmak üzere birçok alt mertebeden soylu, hararetli bir biçimde Calvincilik'i desteklemeye başlamıştı. 1566 yazındaki yaygın dinsel vaazlardan sonra kuzeyde birkaç Calvinci kilise kurulmuş, fakat bu gelişme 1572 öncesinde sınırlı kalmıştı. Yine de, özellikle yaygın dinsel vaazlarının popülaritesi ve 1566 ayaklanmalarında oynadıkları rol sayesinde ötedünyacı Anabaptistler'i sahnedeki merkezi yerinden eden Calvinciler'in şaşırtıcı örgütsel becerileri, sayısal zayıflıklarını fazlasıyla telafi etmekteydi.

Ancak, bütün tasvir-kırıcılar Protestanlar tarafından ikna edilemiyordu. Kilise ve manastırlara yönelik saldırılar, özellikle güneyde, bir ölçüde de kuzeyde, zaman zaman günübirliğine kiralanan ufak işsiz çetelerinin gerçekleştirdiği düzenli bir iş haline gelmişti. Calvinciler'in ikona kırıcılığı denetleyemedikleri yerlerdeki dinsel rahatsızlıklar, kolayca, daha geniş toplumsal kargaşalar halini alabiliyordu. Bazı yerel yetkililerin kilise ve manastırları, bizzat kendi görevlileri tarafından soyulup soğana çevrilmişti. Bu soyguna göz yumarak potansiyel bir yaygın huzursuzluk nedeni savuşturulmuş oluyordu. Kuzeydeki birkaç kentte, özellikle Gouda ve Dordrecht'te ikona kırıcılığının hiç ortaya çıkmaması da dikkate değerdir.

* *Dissenters*: Ayrılıkçılar; Anglikan Kilisesi'nden ayrılmış kilise mensupları. (ç.n.)

Alva'nın baskıcı önlemlerinden dolayı çok sayıda Protestan sürgüne gitmişti. Bunun sonucunda, 1572 kent isyanları esnasında, Ayrılıkçılar, hiçbir kitlesel gösteri ya da sokak eylemine girişmemişlerdi. Ancak bazı kişiler, özellikle bazı sürgünlerin Emden'den geri dönmeleri için önemli baskılar yapmışlardı. Çok küçük bir azınlık olmalarına ve bunlarla bir devrim sürecine gidilemeyecek olmasına karşın, bu kişiler, hoşnutsuz topluluklar arasında sürekli destek aramışlardı. Belki de, etkileri, yurtdışındaki deneyimlerinden edindikleri çözümlerin son derece açık olması nedeniyle çok geniş olmuştu.

Reformdan Geçirilmiş Hollanda Kilisesi, kendilerini diğerlerinin yanı sıra güçlü Fransız Huguenot'lara da bağlayan uluslararası Calvinci ağdan büyük avantajlar elde etti. Sadece sürgündeki topluluklar deneyim alışverişinde bulunup kilise örgütlenmesi modelleri sağlamakla kalmadılar,[8] aynı zamanda Orange'li Willem, dış askeri desteği harekete geçirebilmek için de uluslararası ağı kullanabildi. Brill'in ele geçirildiği haberleri üzerine sürgündeki topluluklar, özellikle Londra, Norwich ve Emden'dekiler, para kaynaklarını, gemilerini ve birliklerini artırarak hızla karşılık verdiler. Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte Reformdan Geçmiş Hollanda Kilisesi, Birleşik Hollanda'nın ayrıcalıklı kilisesi oldu. Bu, sadece, bu kilisenin sayısal üstünlüğünden değil –keza onyedinci yüzyıla gelinceye değin üyeleri Katolikler'e göre sayıca üstündü– fakat önder ve kurumlarının amaçlarını dayatma başarılarından dolayıydı. Bununla beraber, bu konuda onlara, Flandre ve Brabant'ın İspanyollar tarafından yeniden fethedilmesinden sonra güneyden gelen Calvinci mültecilerin muazzam akışının da yardımı oldu.

Başta Emden'de olmak üzere, sürgün cemiyetlerinin oluşumu da açık bir milliyetçi duygunun gelişimine katkıda bulunmuştur. Calvinciler, Hollanda'ya oldukça farklı yerlerden gelmelerine rağmen ortak deneyimleri yerel kimlik duygularını aşabilmelerini sağladı. Bu yeni milliyetçilik, kendisini, onlara yoldaşlık eden vatandaşların çoğu tarafından hissedilenden daha yaygın bir İspanyol karşıtı bilinç biçiminde ortaya koymuştur. Birçok Deniz Dilencisi de Calvinci inançlarını açıkça ilan etmişti, çünkü Calvinci olmak, öncelikle aşırı bir İspanyol karşıtı tutumun göstergesiydi.

Dinsel meselenin, seçkinlerin bölünmesinde açık bir etkisi olmuştur. Özellikle Alva yönetimi altındayken, dinsel baskı politikası Brüksel'deki yönetimi Hollanda'daki kentsel otoritelerin çoğunluğundan yalıtmıştır.

8) Andrew Pettegree, *Emden and the Dutch Revolt, Exile and Development of Reformed Protestanism*, Oxford 1992, s. 230-241.

Hollanda'daki kentsel otoriteler, sapkınların zor kullanarak tepesine binmek konusunda genel olarak oldukça isteklilerdi. Ayrılıkçılar ılımlı ve sakin davrandıkları sürece, yerel otoriteler onları serbest bırakmayı tercih etmişlerdir. Otoriteler, Ayrılıkçılar'a karşı açılan bazı davaların çok ciddi halk ayaklanmalarına yol açtığının farkındaydılar. Bazı vakalarda, dinsel tutuklular hapishanelerden salıverilmiş, idamları engellenmiş ve suçlanan kitaplar yakılmaktan kurtarılmıştı. Yetkililer, Ortodoks olmayan yabancı tüccarların ekonomik etkinliklerinin engellenmemesinin teminat altına alınması konusunda da endişeliydiler.

Kentsel seçkinlere, Orange'li Willem'in Calvinci radikallerle 'Alva'nın despotluğu' arasında bir uzlaşma önerisi içeren fikrinin çok daha çekici gelmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Lutherci bir ailenin en büyük oğlu olan Willem, Katolik çoğunlukla uyumlu bir ilişki içinde olduğundan, daha az militan bir Protestanlığın yanında yer alıyordu. O, sürekli olarak, Calvinciler'in dinsel vaazlarına karşı çıkmış ve, kişisel olarak, Calvinciler'in Anvers'te bastırılmasına katkıda bulunmuştu. İkona kırıcı hareketlerden tiksinmiş ve devrim süresince *Geuzen*'lerin Katolikliğe karşı eylemlerini sürekli olarak kınamıştır. 1572'de Calvincilik'e dönmesinin nedeni inanarak Calvinci olması değil, sadece askeri destek isteğiydi. 'Tek doğru din'in dayatılmasını amaçlayan birçok Calvinci'nin aksine, Orange'nin amacı, açıkça, önemli ölçüde dinsel hoşgörü üzerine kurulacak bir dinsel barışı tesis etmekti. Bu, ibadet özgürlüğü dahil, vicdan özgürlüğünün dışsal ifadeleri için önemli bir serbestlik sağlayacaktı.

O yüzden, birçok yerel yönetici, Orange'ye verdikleri desteğin yakın gelecekte akla uygun bir barış ve düzenin sağlanması anlamına geldiğine inanmıştır; öte yandan, bu yerel otoriteler, Alva'nın sürekli olarak ayaklanma riski taşıyan sapkınlık karşıtı yasaları katı bir şekilde yürürlüğe koymaktaki ısrarından da rahatsız olmuşlardı. Bundan başka, dinsel engizisyonun sıradan hukuki işlemleri engelleme tarzından da rahatsızlık duymuşlardır. 1570'te, Haarlem'de bir muhafız, geçici olarak kentine dönmüş olan bir dinsel sürgünü tutuklamıştı. Kent sakinleri tarafından kurtarılan adam kaçmış, ancak muhafız, adamın karısını tutuklayarak onun işkenceye alınmasını istemişti. Yerel mahkeme bu isteği reddetmişti. Muhafızın şikâyeti üzerine Alva'nın verdiği yanıt, onun gücünü artırmak olmuştu. Ancak yerel yöneticiler, özellikle İspanyol karşıtı olmamalarına rağmen emre uymayı reddetmişlerdi.[9] Daha genel bir düzeyde, Dük,

9) Joke Spaans, *Haarlem na de Reformatie: stedelijke cultuur en kerkelijk leven*, Lahey, 1989, s. 38-9.

1567'de dinsel engizisyona da hizmet eden hukukun yeniden düzenlenmesine ve dava işlemlerinin birleştirilmesine girişti.

Tenth'e karşı direniş: Muhalefetin birleştirilmesi

Merkezi yönetimin dinsel politikalarla ilişkili emirleri, hem merkezi devletle yerel kent yönetimleri arasındaki genel gerilimi yansıtmış hem de bu gerilime katkıda bulunmuştur. Davalarla ilgili yasal süreçlerin olası yeniden düzenlenmesi, belediye başkanları ve kent meclislerinin geleneksel otoritesine yönelik önemli bir tehditti. Böylece, Alva'nın önerisi, Tenth ya da genel satış vergisinin başlatılması oldu. Bu, sadece kentlerin ticari refahına karşı yeni bir engel oluşturmayacak, vergi yükünün dağılımını geleneksel biçimde belirlemiş olan Eyalet Zümreleri'ni de ortadan kaldırmış olacaktı. Alışılmış olduğu üzere, kral, daima, ayrı Eyalet Zümreleri'nden vergi alırken merkezi yönetimin onlara neden ihtiyacı olduğunu anlatmaya zorlanmıştı. Eğer önemli gelir getiren daimi bir vergi olarak Tenth hemen ve herkes tarafından oylansaydı, bürün süreç atlatılmış olacaktı. Kral, Alva'nın ona yazdığı gibi, nihayet 'senor assoluto'[10] olmuş olacak, kent ve eyaletlerin siyasal etkisi acımasızca kırılacaktı.

Eğer Tenth kendi içinde son derece çelişkili bir uygulama idiyse, bunun nedeni, Alva'nın onu uygulamaya karar verdiği yöntemdi. 1569'da, uzun müzakerelerden sonra, Habsburglular'ın Burgundiya mirasının bir parçasını oluşturan bu bölgelerin Eyalet Zümreleri –özellikle Hollanda, Brabant ve Flandre'inkilerin hepsi– krallığa, 1571'e kadar olan dönemi kapsayacak şekilde önerilmiş olan verginin yerine toplu bir götürü vergisi ödemeyi kabul etmişlerdi.[11] Fakat 1571'de, Alva, daha ileri bir öneriyi kabul etmeye hazır değildi ve verginin her yerde toplanması gerektiğinde ısrar etti. Ona göre, Eyalet Zümreleri 1569'da Tenth'i ilkesel olarak kabul etmişlerdi; ödedikleri götürü vergisi ise sadece geçici bir imtiyazdı. Zümreler tarafından Tenth'le ilgili karara karşı bir mücadele başlatıldı ve Alva'nın keyfi tutumu yaygın bir kargaşayı kışkırttı. Zümrelerdeki temsilcilerden bazıları, özellikle II. Felipe'nin taç giyme töreninde kentlerin ve kasabaların vergi imtiyazlarını destekleyeceğine yemin etmesiyle, sıradışı imtiyazlar elde edecekleri beklentisine kapılarak İspanyol tahtına duydukları geleneksel sadakat üzerine kumar oynadılar. Bazı yerel yöneti-

10) Ferdinand H. M. Grapperhaus, *Alva en de Tiende Penning*, Zutphern, 1984, s. 309.

11) Bunlar, zaman zaman, daha sonra elde edilenlere tezat biçimde, 1477'de miras alınmış pederşahi zümreler olarak tanımlanmaktadır.

ciler, İspanyol Kralı'nın Alva'nın bu vergi toplama uygulamasını asla kabul etmeyeceğini savundular.

Bu tutum, İspanyol Kralı'nın yaptığı yanlışın ortaya çıkacağı beklentisiyle eyalet ve kentlerin zamana oynamalarına yol açtı. 1571'in sonlarına kadar hiçbir imtiyaz elde edilemedi. Alva, temel malların ve bazı ihraç ürünlerinin vergi oranlarını düşürdü, fakat Tenth değişmeden kaldı. Kent meclisleri, buyruğu yayınlamayı ve tahsildarları atamayı reddetti, fakat Mart 1572'ye kadar protesto olasılıkları tükenmişti. Tahsildarlar, vergi toplamayı engelledikleri takdirde cezalandırılmakla tehdit edilen yerel yetkililer aradan çıkarılarak, bizzat Alva'nın adamları tarafından atandı. Bu cezalar, yüksek bir kamu görevlisinin yıllık maaşının toplam tutarından bunun yirmi beş katına kadar çıkmaktaydı. Böylesi bir yıldırma uygulaması, kent yetkililerinin morallerini ve saygınlıklarını zedeleyerek, öfke ve adaletsizlik duygularının kabarmasına katkıda bulunmuştur.

Tenth, alt ve orta sınıflar arasında da ciddi rahatsızlıklara yol açtı. Brüksel yönetimine karşı muhalefet tırmanır, askerler ayaklanma tehdidinde bulunurken, fonların toplanmasında birliklerin kullanılabileceğine ilişkin korkular da artmıştır. Sonuç olarak, İspanyol askerlerinin kentlere girişi reddedildi. Örneğin, Flushing olayında, yönetimin birlikleri tarafından dayatılan vergiye karşı duyulan nefret ve korku, Nisan 1572'deki ayaklanmayı açıkça haklı çıkarmıştır. Halktan kaynaklanan rahatsızlıkların, kendilerini, düzeni restore etmek için İspanyol güçlerine başvurmaya zorlayacağından ve böylelikle bağımsızlıklarını azaltacağından korkan kent otoriteleri dikkatle hareket ettiler. Böylece, vergi tahsildarlarının birçoğu, kendilerini, belediye başkanları ya da yerel milislerce korunmadıkları bir durumda buldu. Sonunda, Tenth ile ilgili olarak bir penny bile toplanamadı. Alva, 1572 Haziranı'nda planlarından vazgeçmeye karar verdi.

Bununla birlikte, siyasal yıkım sürdü. Tenth mücadelesi, toplumun şu katmanlarının muhalefetini bir araya getirdi: Ruhban sınıfı, kentli seçkinler, orta ve alt sınıflar. Aralarında Güney Hollanda'dan bazı piskoposların da bulunduğu ruhban sınıfının önemli üyeleri, vergiye karşı seslerini yükselttiler ve bunun yasadışı olduğunu ilan ettiler. Bazı papazlar, bu vergiye yeterince muhalefet etmemiş olan yerel liderlerle birlikte, Tenth toplayıcılarını aforoz ettiler. Kent otoriteleri, statülerini alçaltan ağır cezalar kadar dayatmanın yasadışı niteliğini de kınadılar. Orta sınıflar, satışlarının ve ürünlerinin engellenmesine kızdılar. Ekmek ve içkinin fiyatında artış olacağı korkusuyla alt sınıflar ayaklandı. Nihayet, Dilenciler, Tenth'i hemen hemen tüm bildirilerinde, şarkı ve türkülerinde yürüttükleri Alva karşıtı propagandada kullandılar.

Tenth üzerindeki görüş ayrılıkları ve tartışmalar, yeni bir ideolojinin gelişimini hızlandırdı. Kurtuluş iyice belirginleşmiş ve özgürlük 'Hollanda'nın çocuğu, refah ve adaletin kaynağı'[12] olarak görülmeye başlamıştı. Hollanda zümreleri, giderek ülkenin gerçek koruyucuları olarak görülmeye başladılar. 1572'de, bu su götürmez görevi yerine getirebilmesi için kentler ve yerel soyluluk, önce geçici olarak, 1581'den itibaren de sınırsız biçimde zümrelere egemenlik payesini bahşettiler. Bu arada, bütün 'yabancı' yönetim, krala duyulan biçimsel bağlılıklar sürmesine rağmen, reddedildi. Orange, 1572 Haziranı'nda bir duyuruda şöyle yazmıştı:

> "Halka, kurtuluş sonucu elde edilen evleri, malları, miras niteliğinde olan zümre hakları, onurlu isimleri, özgürlükleri, ayrıcalıkları ve yasaları geri verilecek... Siyasal meselelerle, kralın kendisi ve her eyalette seçilen ve yalancılıkları ve açgözlülükleri var olan sorunlara yol açan satılmış yabancılar tarafından gizlice gönderilmemiş olan Zümreler ilgilenecektir."[13]

Eyalet Zümreleri'ne verilen büyük ağırlık, Dordrecht'teki ünlü buluşmalarından birkaç hafta sonra prensin sarfettiği şu sözlerde de görülebilir:

> "Eyalet Zümreleri, eski biçimlerinde ve tam bir güçle, kralın koruyup sürdürmek üzere yemin ettiği ayrıcalık ve haklara uygun olarak, Alva'nın despotluğunca ya da başka bir şekilde baskı altına alınan ve ortadan kaldırılan kentlerin tüm ayrıcalık, hak ve göreneklerini yeniden yapılandırmanın ve düzenlemenin en iyi ve uygun araçlarını bilahare tartışacak ve din görevlilerini atayacaktır."[14]

Dordrecht toplantısının devrimci niteliği, delegelerin birçoğunun karakterini de yansıtmıştır. Kentsel vekillerin çoğu, Eyalet Zümreleri'nin bir toplantısına ilk kez katılıyordu. 1572'den sonra, en büyük altı kent ve soyluluğun yanı sıra on iki yeni kent temsil edilmiştir.[15] Bu yeni politik temelden geldikleri için, Alva ile yapılan işbirliği geleneği, zümrelerin hiçbirini engelleyememiştir. Toplantının Dordrecht'te düzenleniyor olması gerçeği, asla bir uzlaşma değildi. Hollanda'nın en eski berat ve ay-

12) Martin van Gelderen, *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590*, Cambridge, 1992, s. 263.

13) Çeviren Kossman ve Mellink, *Texts*, s. 96-7.

14) 'Yönerge ve öneri (...)', çeviren Kossman ve Mellink, *Texts*, s. 99.

15) J. W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De entwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588*, Lahey, 1990, s. 36-9. Eyalet Zümreleri, en sonunda, Lahey'i makam olarak seçtiler.

rıcalıklarına sahip olan Dordrecht, geniş ölçüde, barış ve düzene uzun zamandır bağlı olarak biliniyor ve bu eyaletin geleneksel 'başkenti' olarak görülüyordu. Geç onaltıncı yüzyıla değin Amsterdam, Hollanda'nın en önemli ekonomik merkeziydi, ama politik açıdan Dordrecht'e daha fazla saygı gösteriliyordu.

1570'lerde Eyalet Zümreleri'nin delegeleri, temsili konum ve egemenlik haklarını en radikal biçimde yorumlamaya devam ettiler; Orange'den bile daha radikal olmak istiyorlardı; kaldı ki, Eyalet Zümreleri'nin otoritesinin genişlemesiyle Orange'nin denetimi azalmıştı. Aslında, Zümreler'in muazzam gücü, Orange-Nassau Hanedanı'nın daha sonraki prenslerinin monarşik arzularına sürekli bir engel olmaya devam edecekti. 1795'e kadar *Stadhouder*'lerin gücü Eyalet Zümreleri tarafından ciddi biçimde sınırlandırılmıştı; bu, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa devletlerine 'sınırlandırılmış monarşi' modelini miras bıraktı.

Dinsel devrim mi, burjuva devrimi mi, yoksa bir ulusal devrim mi?

1572'deki ayaklanmanın Hollanda'nın tüm kentlerinde yaygın olarak patlak vermesi, her biri değişik ağırlığa sahip nedenlerin özgül bileşiminin sonucuydu. Denizcilikle geçinen kentlerde, balıkçılık ve ticarette *Watergeuzen*'in yol açtığı sıkıntılar önem taşımaktaydı; sanayi şehri Leiden'de sınıfsal bölünmeler özellikle güçlüydü; tek tek sürgünler, bir yerde başka bir yerde olduğundan daha inandırıcı görünmekteydi; bir yerde yeni ideoloji dinsel görüşler üzerinde ağır basmış, başka bir yerde bunun tam tersi geçerli olmuştur. Ayaklanmaya katılma kararı daima bir karışıklık ve sıkıntı döneminde alınıyordu. İspanyol askerleriyle yerel milisler arasındaki küçük anlaşmazlıklar, yeni vergilerin dayatılması ve direnişi bastırmak niyetiyle binlerce Dilenci topluluğunun ya da bir İspanyol birliğinin yakında geleceğine ilişkin uydurma söylentiler gibi küçük olaylar, Orange'ye destek veren bir başka bildirinin daha ortaya çıkmasına yol açan olaylar dizisini tetikleyebiliyordu.

İspanyol yönetimine karşı hoşnutsuzluğu körükleyen ekonomik sıkıntıların, var olan durumda önemli bir unsur olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Askeri birlikler ve başıboş dolaşan serserilerden duyulan korkuyla birleşen yaygın açlık ve kıtlık dikkate alındığında, isyanlar çatışma olmadan da ortaya çıkabiliyordu. Bununla beraber, ekonomik koşullar, kendi içinde, bize direnişin yönelimi hakkında çok az şey söyler. Felemenk Ayak-

lanması'na niteliğini kazandıran unsurlar, onun İspanya karşıtı bakış açısını belirleyen unsurlar, yani her şeyden önce Dilenciler'in az ya da çok birlikte tasarlanmış eylemleri, tüm toplumsal tabakalardan Tenth'e karşı yöneltilen muhalefet ve Katolik engizisyon korkusuydu.

Daha sonraki mitlerin aksine, Felemenk Ayaklanması, Calvinci bir devrim değildi. Reformdan Geçmiş Hollanda Kilisesi, sadece mücadele sürecinde merkezi bir rol oynadı. Dordrecht delegeleri 1572 Temmuzu'nda bir araya geldikleri zaman, dinsel sürgünlerin çoğu hâlâ yurtdışındaydı. Bundan başka, nüfusun çoğunluğu hâlâ Katolikti ve Ayrılıkçılar arasında pasifist Anabaptistler, militan Calvinciler'e sayıca üstündü. Genel bir ifadeyle, Protestanlığa yönelik kraliyet politikasındaki uyuşmazlık, 1566 krizinin ardındaki asıl rasyoneli oluşturmasına rağmen, Ayaklanma'nın kökleri dinsel hoşnutsuzlukta değildi.

Felemenk Ayaklanması, bir burjuva devrimi de değildi. Elbette, Hollanda, hızla gelişmekte olan kapitalist bir ülkeydi ve kentsel seçkinler, devrimci Zümreler'e delege göndermeye karar verirken çok önemli bir rolü yerine getiriyorlardı. Ancak onların yakınmalarına ilişkin hiçbir şey özgül olarak burjuva değildi ve toplumsal yapılarının çoğu bozulmadan kaldı. Aslında, soyluluğa karşı hiçbir ideolojik duruş da geliştirilmedi. Aksine, kent topluluklarının liderlerinin çoğu, yerel soylulardan rahatsızdı. Yerel soylular, Eyalet Zümreleri'nde İspanyol yönetimine saldırmak için bir araya geliyorlardı. Çoğu aşağı toplumsal konumdan gelen kuzeydeki hemen hemen tüm soylular, Orange'nin arkasında toplanıyordu; çoğu, ünlü 1565 Uzlaşması'nı imzalamıştı. Burjuvaziyi soyluluğa bağlayan bir başka unsur, alt sınıfların huzursuzluğuna ve ayaklanacaklarına ilişkin ortak korkuydu. Daha sonra ileri sürülenin aksine, Felemenk tüccar ve girişimciler, İspanyol-Habsburg İmparatorluğu'na bağlı kalmaktan dolayı önemli avantajlar elde etmişlerdi; olabildiğince barış ve düzenden yanaydılar. Bunun en göze çarpan örneği, tüm eyalet Ayaklanma'ya katıldıktan sonra bile krala sadık kalan Amsterdam ticari topluluğudur.

Ulusal devrim, Hollanda Ayaklanması için çok daha uygun bir terimdir. İspanya'ya karşı niteliği, muhtelif toplumsal tabakalardan ve birçok farklı kentten gelen isyancıları bir araya toplamakta Calvincilik'ten ya da burjuva taleplerinden çok daha değerliydi. Hollanda kentlerinde yaşayan halk, Alva'nın politikalarının uygulanmasına büyük ölçüde tepki gösteriyordu: Onlar, İspanyol birliklerine, uzaktaki bir rejime yeni vergiler ödenmesine, dogmatik ve yabancı dinsel tutumların dayatılmasına karşı çıkıyorlardı. Bununla birlikte, İspanya'dan bağımsızlığın elde edilmesinin başta planlanmış bir seçenek olduğunu düşünmek yanlıştır. Eyalet Zümreleri'nin asıl koruyucular

olarak görülmeye başlamasıyla 'özgürlük' ve 'egemenlik' talepleri içinde ifade edilen yeni ideoloji, muhtemelen 1572'den sonra, yalnızca mücadele içerisinde geliştirilmişti. Gittikçe özerkleşen politik bir çevre içinde, Orange'li Willem'in dinsel hoşgörüye ilişkin görüşleri, Calvinci sürgünler tarafından geliştirilen büyüme halindeki milliyetçiliğin yaptığı gibi verimli bir zemin buldu. Nitekim, geriye dönüşü olmayan bir noktaya gelindikten sonra, bağımsız bir Birleşik Hollanda yaratma fikri giderek çekici hale gelmiştir.

Sonuç olarak, Felemenk Ayaklanması, erken modern Avrupa'da hiçbiri de ayrıksı olmayan birkaç çatışma bölümünün ürünüydü. Hemen her yerde merkezileşme ile daha fazla yerel özerklik istemi arasında bir gerilim vardı. Reformasyon'un başlangıcından itibaren dinsel meseleler de birçok ülkede şiddetle öne çıkarılmıştı. Vergi artışları ve askeri birliklerin varlığı, tüm erken modern devletlerde yaygın ayaklanmalara yol açmıştı. Ama hâlâ Ayaklanma'nın hedefi, erken modern Avrupa bağlamında sıradışı ve devrimciydi. Bu, Hollanda kentlerinin ve soylularının Eyalet Zümreleri içindeki ortak eylemiyle açıklanabilir. Onların ortaya koydukları örnek, 1579'da Utrecht Birliği içinde bir araya geldikleri zaman komşu kuzey eyaletleri tarafından da izlenecekti. Bu ulusal devrim esnasında, ondokuzuncu yüzyılda çok daha moda olan, hem İngiliz hem Fransız devrimlerinde rol oynamış, devrimci vicdan özgürlüğü ve sınırsız monarşi mefhumları geliştirildi.

Zamandizin

1425	Hollanda'nın son bağımsız kontunun ölümü.
1433	Hollanda ve Aşağı Ülkeler'den başka bazı eyaletlerin Burgundiya İmparatorluğu'na dahil olması.
1477	Hollanda eyaletlerinin, Burgundiya Dükü'nün merkezi iktidarına karşı, Burgundiya İmparatorluğu içinde haklara sahip olduklarını iddia ederek Büyük Ayrıcalığı kaleme almaları.
1506	Burgundiyalı V. Karl'ın Hollanda'yı miras olarak alması.
1516-19	V. Karl'ın İspanya Kralı ve Habsburg İmparatoru olması.
1531	V. Karl'ın Brüksel'de yönetimi kurması.
1548	Augsburg Antlaşması: V. Karl'ın Hollanda'nın on yedi eyaletini birleştirmesi.
1555	İspanya Kralı II. Felipe'nin, Hollanda'nın en büyük hükümdarı sıfatını alarak babası V. Karl'ın yerine geçmesi.
1558	Hollanda'da kilise reformunun başlaması; Protestanlığın bastırılmaya devam edilmesi.

1563	Felemenk soylularının Brüksel yönetimine karşı açık direnişi.
1566	Hollanda'da ikona kırıcı isyanlar.
1567	Alva Dükü'nün tüm Hollanda'nın genel valisi olması; isyancıların ve Protestanlar'ın şiddetli biçimde bastırılması.
1568	Orange'li Willem tarafından ilk silahlı saldırının gerçekleştirilmesi; Dilencilerin denizlerdeki ilk eylemleri.
1569	Alva Dükü'nün yoğun karşı çıkışlara yol açan vergi sistemini getirmesi.
1572	Hollanda Eyaleti'ndeki kentlerin ayaklanması.
1573-75	İspanyol birliklerinin Kuzey Hollanda'nın birçok kesiminden geri çekilmeye zorlanması.
1579	Kuzeyde Hollanda Bağımsız Cumhuriyeti ne temel teşkil eden Utrecht Birliği nin Kuruluşu.
1581	Kral II. Felipe'nin yemin etmesi ve Kuzey Hollanda'dan vazgeçirilmesi.
1648	Vestfalya Barışı; İspanya'ya karşı Felemenk Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesi; Birleşik Eyaletler'in bağımsız birer cumhuriyet olarak genel ölçüde tanınması.

İleri okuma

A. Duke, *Reformation in the Low Countries*, Londra, 1990.

Martin van Gelderen, *The Political Thought of the Dutch Revolt 1555-1590*, Cambridge, 1992.

Gordon Griffiths, 'The revolutionary character of the Revolt of the Netherlands', *Comparative Studies in Society and History*, c. 2, 1959-60, s. 452-72.

Marjolein 't Hart, *The Making of a Bourgeois State. War, Politics, and Finance during the Dutch Revolt*, Manchester, 1993.

C. C. Hibben, *Gouda in Revolt. Particularism and Pacifism in the Revolt of the Netherlands 1572-1588*, Utrecht, 1983.

Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall, 1477-1806*, Oxford, 1995.

Henk van Nierop, 'Similar problems, different outcomes: the Revolt of the Netherlands and the Wars of Religion in France', Karel Davids ve Jan Lucassen (yay. haz.) içinde, *A Miracle Mirrored. The Dutch Republic in European Perspective*, Cambridge, 1995, s. 26-56.

Geoffrey Parker, *The Dutch Revolt*, Londra, 1977.

J. W. Smith, 'The Netherlands Revolution', Robert Forster ve Jack P. Greene (yay. haz.) içinde, *Preconditions of Revolution in Early Modern History*, Baltimore ve Londra, 1970, s. 19-54.

3. *1649 İngiliz Devrimi*

Ann Hughes

Giriş

Tatsız bir kış gününde, 30 Ocak 1649 Salı günü, sıradışı ve eşi görülmemiş bir dram içinde, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın kutsanmış kralı I. Charles, Whitehall'da idam edildi. Kralın ölümü gizli, gözlerden uzak bir idam değildi. 'Bir köşede infaz edilmemişti', fakat daha sonra bir radikalin direttiği gibi, 'O, Tanrı'nın yasalarını açıkça çiğnediği için, gizlice zehirlenerek ya da gözden uzak başka biçimlerde değil, dünyanın gözü önünde yargılanmalı, mahkûm edilmeli ve asılmalıydı'. Charles, halkına ve İngiltere yasalarına karşı işlediği suçlardan yargılandı. 'Ülke yasaları tarafından sınırlandırılmış ve bu yasalara uygun biçimde (...) halkının iyiliği ve yararı için kendisine yönetim gücü verilen' kral, 'kendi iradesine göre yönetimde bulunmak amacıyla sınırsız ve despotça bir güç' tesis etmek için 'haince bir tasarı' hazırlamakla suçlandı. Charles, parlamentoların sık sık tekrarlanan adaletsiz yönetimine deva olan, krallığın temel anayasasına saldırmış ve halkını 'doğal olmayan, zalimane ve kanlı savaşlara' sokmuştu. Kral'ın İskoçyalı ve İrlandalı tebaasına danışılmamış, Edinburgh'da bulunan oğlu, II. Charles sıfatıyla taç giymişti; ne var ki, idamdan önce İngiltere'de bir askeri *darbe* olmuştu. Parlamentonun Londralı radikallerle ilişki içinde olan siyasallaşmış ordusu, kenti ele geçirmiş, 1648 Aralık ayında Charles

ile tatmin edici olmayan bir barış antlaşması yapmaya hazırlanan parlamento üyelerinin (çoğunluğunun) meclisini tasfiye etmişti. Tasfiye edilmiş olan Avam Kamarası'nın bildirisi şöyle haykırdı:

> Tanrı'nın yanında yer alan halk, tüm adaletli iktidarın kaynağıdır. (...) Halk tarafından seçilen ve halkı temsil eden Parlamentoda bir araya gelmiş İngiliz Avam Kamarası, bu ülkedeki en yüksek gücün sahibidir... Avam Kamarası tarafından yasalaştırılan ya da yasa olarak çıkartılan her şey yasa gücüne sahiptir; bu ulusun insanları, Kral'ın ya da Lordlar Kamarası'nın onayı ve uzlaşımı olmasa bile, bu biçimde bir antlaşma yapmışlardır.[1]

Bu, açıkça, devrimci bir eylem gibi görünmektedir; fakat daha yakından incelendiğinde bazı açıklamaların yapılması gerekmektedir. Kral, bir kurum olarak monarşi ortadan kaldırılmadan önce yargılanıp suçlandı ve ölümü oylandı. Aslında Charles'ın idamı, yeni bir monarkın egemenliğini ilan etmesini önlemeyi hedefleyen bir yasanın alelacele çıkarılmasından dolayı, birkaç saat geciktirilmişti. Parlamento ordusunun adı var kendisi yok kumandanı Sir Thomas Fairfax, çılgınca bir tavırla, kralın hayatını kurtarmak üzere, son anda kurtarma girişimlerine katılanlar arasında yer almıştı. Monarşinin ve Lordlar* Kamarası'nın resmi olarak ortadan kaldırılması, 17 ve 19 Mart Yasaları'na kadar tamamlanmamıştı. Parlamentonun 'kendisine savaş açmaya niyetlenen hain danışman tarafından ayartılan krala' istemeyerek savaş ilan ettiği 1642 yazında, kralın katledilmesi hiç kimse tarafından arzulanan ya da beklenen bir eylem değildi.

Saltanatını sürdüren bir hükümdarı ipe götüren bu dönüm noktasını çevreleyen belirsizlikler, dikkatimizi, bu olayları yorumlarken karşılaştığımız sorunlara çekmektedir. Gelişmelerin bir devrim olarak nitelenip nitelenemeyeceği; bu gelişmelerin önceki eğilimlerin açıklanabilir bir sonucu olarak mı, yoksa İngiliz tarihinde kısa ve bambaşka bir dönem olarak mı görüleceğine dair derin görüş ayrılıkları vardır. Burada, 1649'da ortaya çıkan gelişmenin en azından kısa ve orta vadede İngiliz yönetsel yapısında farklı bir değişimi üretmesi bakımından açıkça devrimci nitelikte olduğu iddia edilecektir. Yaşanan, bir kralın yerini bir başkasının almasından ibaret basit bir süreç değil, aksine, üyelerinin yönetsel bir Devlet Kon-

1) Alıntılar Edmund Ludlow'dan, *The Voice from the Watch Tower* (Camden Society, Fourth Series, 21, 1978); John Keynon, *The Stuart Constitution* (Cambridge, 1966); S. R. Gardiner (yay. haz.); *Constitutional Documents of the Puritan Revolution*, (Oxford, 1992), s. 151.

* İngiltere'de beş soyluluk rütbesinden –Baron, Vikont, Kont, Markі ve Dük– birisine sahip olan ve Lordlar Kamarası'nda bulunmaya hakkı olan kimse. (ç.n.)

seyi'ni seçtiği tek kamaralı bir Parlamento tarafından kolektif bir yönetimin tesis edilmesiyle birlikte iktidar yapısında gerçekleşen değişimlerdi. İkincisi, İngiltere'nin yöneticilerinin toplumsal statülerinde muazzam bir değişiklik olmuş, yöneticiler sonraki onyıllarda aristokrasi saflarından değil, asıl olarak toprak sahibi sınıfların geçmişi görece belirsiz üyelerinden gelmişlerdi. Bu yöneticiler, 1640'tan önce sadece kendi yakın çevrelerinde önemli olan kişilerdi. Üçüncüsü ve erken modern bağlamda çok önemli olanı, 1649 Devrimi'nin hem zorunlu ve kapsayıcı Ulusal Kilise'nin çöküşünü hem de Protestanlar için beklenmedik bir dinsel serbestliğin varlığını kesinleştirmesidir. Bu bölümde, 1640'ların, yeni siyasal uygulamaların doğuşuna ve devrimci süreçleri meydana getiren yeni siyasal iletişim ve hareketlenme biçimlerine tanıklık ettiğini de iddia edeceğim. Siyasal ve dinsel fikirler, radikal farklılıklar gösteren gelecek anlayışını kolaylaştırmıştır. Bu gelişmelerin İngiltere'nin (ya da Britanya'nın) toplumsal ve siyasal gelişiminde sürekli ya da uzun dönemli değişimler biçiminde devrimci bir sonuç üretip üretmediği daha tartışmalıdır, fakat bu, bütün devrimler için geçerlidir.

Devrimin nedenleri

Hakkında ortaya konan açıklamaların, çatışmaların doğasına ilişkin tanımlamayla kopmaz bir biçimde bağlı olduğu 'İngiliz Devrimi'nin nedenleri etrafında pek çok tarihsel tartışma gelişmiştir. Bir iç savaşı mı, bir isyanı mı yoksa bir devrimi mi açıklıyoruz? 1640'lar, devrimci bir sürece mi yoksa bir kısmı kesinlikle 'devrimci olmayan', o güne değin görülmemiş bir dizi dönüm noktasına mı tanıklık etti? Conrad Russell gibi tarihçiler, siyasal krizler içinde, uygun olduğu ölçüde farklı açıklamalara haiz değişik aşamalar ayırt etmemiz gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, hayatta kalması İngiltere'nin kuzeyindeki bir işgalci İskoç ordusunun varlığıyla güvence altına alınan reformcu Uzun Parlamento 1640'ta toplandığında, öncelikli sorun, Charles yönetiminin en azından iki krallıktaki çöküşünün hesabını vermekti. Fakat, 1642'de iç savaşın patlak vermesiyle, odak noktası, (1640'dan beri toparlanma gösteren) kralın gücünü artırma yeteneğine ve Parlamento'nun ona karşı bir örgütlenme isteğine kaymıştır. Russell, devrimin, iç savaş deneyimleriyle radikalleşen bir azınlık tarafından başlatılarak ancak 1649'da ortaya çıktığını öne sürmektedir. Bazı tarihçilere göre, bunun yol açtığı, kralın katledilmesi olayı bile devrim değildi: Kralın katledilmesi, savaş çılgınlığının, nasıl olursa olsun, pek çok kişiyi barış isteğine sahip çıkma noktasına getirdiği bir durumda, güvenilmezliği apa-

çık olan bir kralla anlaşmanın nasıl başarılacağına ve savaş yıllarının semeresinin nasıl güvence altına alınabileceğine ilişkin çözümsüz bir ikilemden kaçmaya dönük umutsuz bir girişimdi.

Yirmi beş yıl öncesine kadar, Kıta Avrupası'ndaki erken isyanlarla ve çağdaş mücadelelerle kıyaslanan İngiltere'deki başkaldırının farklılığını vurgulamak, etkili tarihsel gelenekler içinde olağandı. Marksist gelenek açısından, İngiliz Devrimi, bir bakıma, modern kapitalist sistemin feodal toplumsal yapının yerini alması cihetiyle bir 'burjuva devrimi'ydi. 'Liberaller' ya da Whigler açısından, İngiliz Devrimi'nin farklılığı, modern özgürlüğün –anayasal monarşi, bireysel haklar ve dinsel özgürlük– doğuşuna yaptığı katkıda yatmaktadır. Öte yandan, çoğu yakın dönem tarihbilimci, İngiliz İç Savaşı'nı daha çok geçmişe, geleneksel isyanlara bağlayarak, yeniden ziyade eskiyi vurgulamıştır. İç savaş sırasında sadakatin belirlenmesinde dinsel bağlılığın oynadığı merkezi rol, John Morrill tarafından öne sürülen, çatışmanın, Avrupa'nın ilk büyük devriminden ziyade son büyük din çatışmasını imlediği şeklindeki ünlü yargıyı canlandırmıştır; 1640'ta bir Parlamento kurulmasını ya da 1645'e kadar Parlamento'nun askeri komutasının, 1648'den itibaren de siyasal kurullarının devamını talep edenlerin önde gelen lordlar olması, John Adamson'ı, iç savaşın, Charles ile onun en sıkı destekçileri olması gereken büyük soylular arasındaki güvenin ortadan kalkması, baronlar arasındaki geleneksel tipte bir Ortaçağ çatışması olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmeye sevk etmiştir.

Günümüzde, Charles'a karşı var olan muhalefetin radikal olmadığı, aksine, pek etkili olmasa da, muhteris bir mutlak monarka karşı geleneksel özgürlüklerin muhafazakâr bir savunusunu yaptığı şeklindeki ortak yargı, Kıta Avrupası'ndaki çağdaş olaylarla yapılan kıyaslamalar üzerinden vurgulanmıştır. Charles'ın sorunları, çoğu Avrupalı monarkın krallıklarına bağlı farklı bölgelerle uğraşırken karşılaştıkları güçlüklerin bir örneği olarak sunuldu. Biz, belki de, bir İngiliz iç savaşı ya da devriminden ziyade, bir 'Britanya sorunu'nu araştırmalıyız. Charles, birbirlerinden çok farklı üç (Galler'i de katarsak dört) krallığı birden yönetti; savaş, maliye ve vergi toplamaya ilişkin 'normal' sorunlarla ve uzaktaki seçkinleri patronaj ağları içine katmanın getirdiği güçlüklerle birlikte, Katolik İrlanda, Calvinci İskoçya ve bölünmüş İngiltere'yi içeren karmaşık dinsel gerilimlerle başa çıkması daha da zordu. Charles'ın hoşa gitmeyen bir dua kitabını dayatmadaki başarısız girişimi, İskoçya'da yaygın bir ulusal ayaklanmayı ateşledi. Bu, 1640'ta İskoçların saldırısını püskürtmeye çalışan yönetimin girişimlerini sonuç olarak çok az desteklemiş olan İngiltere'deki bağnaz Protestanların büyük sempatisini kazanan bir ayaklanmaydı.

Conrad Russell'in 'devrimci olmayan İngiltere' teriminde yaptığı vurguya, son dönemde başka çalışmalarda karşı çıkılmıştır. İngiltere'nin 1603'te, 1640'ta veya 1642'de kaçınılmaz bir şekilde devrime yöneldiğini öne sürmek, olayları çok basite indirgemek olurdu. Russell, bizzat iç savaşın eşi görülmemiş olaylarının her iki cinsten insanların önüne büyük olanaklar çıkarttığını vurgularken belki de haklıydı. Yine de, devrimin, 1640'a kadar İngiliz siyasal kültüründe zaten var olan potansiyelleri geliştirdiği ileri sürülebilir. İngiliz yaşam tarzının olağan hareketsizliğinden ve hiyerarşik kalıbından bir sapma olmaktan çok uzak olan 1640 olayları, İngiltere'nin toplumsal, dinsel ve siyasal gelişimi içindeki daha yaygın eğilimlere göre açıklanabilir. Bu bölümün geri kalan kısmında bu boyut ayrıntılı olarak incelenecektir.

İlk olarak, ekonomik ve toplumsal değişmeyi incelersek, çoğu araştırmanın, iç savaş ve devrimin feodalizmden kapitalizme geçişte yaşanan değişimle doğrudan bağlantılı olduğunu öne süren eski Marksist savı savunmayı zorlaştırdığı açıktır. İç savaşta hükümdara bağlılığın toplumsal nitelikleri üzerine yapılan çalışmalar, çatışmanın kralcı ve feodal bir sınıfla parlamenter bir burjuvazi arasında geçmediğini kesin olarak göstermiştir. Bununla beraber, toplumsal ve ekonomik düzenlemedeki asıl öncelikleri ticari, sömürgeci ve endüstriyel girişimlerin gelişmesine yardımcı olmaktan ziyade, vergi olarak alınan kazançları artırma yönündeki monarkın kaprislerinin, toprak sahipleri arasındaki nüfuzlu kesimleri rahatsız etmiş olması muhtemeldir. Lord Brooke ya da Kont Warwick gibi Amerika'da ve Karayipler'de sömürgeci çıkarları bulunan ateşli Protestan lordlar, krallık tarafından büyük şirketlere bahşedilen ayrıcalıklardan yararlanamayan Londra kentinin yeni ortaya çıkmış tüccar unsurlarıyla dinsel olduğu kadar ekonomik bir ortak temele de sahiplerdi. Daha genel anlamda, bu değişim yüzyılı, geniş toplumsal grupları kapsayan bir parlamento ülküsü üzerinden krala karşı çıkılmasını hızlandırmıştı. Artan nüfus ve ekonomik genişleme, seçkinler arasında, toplumsal hareketlilik ve toplumsal ayrışmalar, yoksulların artan sayısıyla birlikte hiyerarşiye karşı yükselen 'tehdit' konusunda endişe yarattı. Aynı dönemde, lordlar sınıfı ve toprak soyluları arasında yer alan birçok kişi, yerel çevrelerinde, kendine güvenen, güçlü kişiler haline gelerek zenginleşmişti. Bunlar, iktidarlarını, bağımlılıktan ziyade tahtın ücretsiz hizmetçileri olarak ellerinde bulundurdular; hükümdar, sorumluluğu kendisine ait olmak üzere, onların desteğini kaybetti. Hiyerarşide onların altında bulunan ve son dönemlerde birçok tarihsel çalışmanın konusu olan 'orta boy' toprak sahipleri, zanaatçılar ve tüccarlar için de toplumsal değişmenin etkisi iki yönlüydü. Bazıları enflasyon ve

artan borçlardan dolayı tökezlemişti, fakat 1640 itibarıyla, kilisenin idaresindeki çoğu bölgede, epeyce ticarileşmiş olan bir toplumdan kazanç elde etmiş olan aile reisleri, kilise mütevellisi* ve üst düzey görevlilerin ya da yoksulların nezaretçisi olarak yerel jürilerde etkin olan köy ileri gelenleri vardı. Mülk sahibi erkek hane reislerinden çoğu, yönetim yapılarına katılarak yasal süreçler ve yerel siyaset hakkında bir kavrayış geliştirmişlerdi. Bu, onları devrimci bir sınıf ya da kaçınılmaz biçimde parlamento yanlısı yapmamıştı, ama 1640'larda kendilerini hedef alan siyasal mesajlara karşılık verebilecek ve bu mesajlar üzerine harekete geçebilecek yeterliliğe sahiplerdi. Ekonomik genişlemenin 1620'lerden itibaren bunalım ve durgunlukla sonuçlanması da konuyla doğrudan ilişkilidir; diğer devrimci durumlarda olduğu gibi, ekonomik sıkıntılar, politik durumun kötüleşmesine yol açan bir diğer etmen olmuştur. Son olarak, 1649 yılı civarında, İngiliz ekonomisi tarihinin en umutsuz dönemlerinden birini yaşamaktaydı, zira uzun ve acı bir savaşın ekonomide yarattığı yıkım sonucunda zayıf bir hasat ve ticari karışıklık yaşanmıştı. Savaştan usanmış bir halkın toplumsal huzursuzluktan ve kral tarafından askere alınmaktan duyduğu korku, radikal çözümün kıyıcı bir siyasal istikrara ulaşmasını güçleştirmişti.

İngiliz siyasal kültüründeki radikal potansiyelin daha ileri düzeyde tartışılması gereklidir, fakat siyasal iktidarın doğasına ilişkin karmaşık ve çelişkili varsayımların, en azından 1590'lardan bu yana mevcut olduğu daha baştan vurgulanmalıdır. Otoriteye, düzene ve hiyerarşiye duyulan bağlılık karşısında, özellikle kralın keyfi tavrını cesaretlendiren uğursuz danışmanlara karşı bir kalkan işlevi gören, düzenli ve özgür biçimde seçilen parlamentolar aracılığıyla geniş bir siyasal katılıma inanç duyulmaktaydı. Birbirleriyle çatışan farklı ideolojiler pek de fazla değildi; örneğin, hukuksal yönetime bağlılık ve fikir birliğinin onaylanması, siyasal açıdan etkin olanlar arasında olağandı. Aynı bireyler içinde çelişkili eğilimlere sıklıkla rastlanmaktadır. Fakat, 1620'lerde olduğu gibi, ihtilafın arttığı dönemlerde, savaşın idari ve mali gerekleri hakkındaki çatışmalar sırasında ya da dinsel değişim eğilimine dair korkuların yoğunlaştığı zamanlar, karşıt siyasal ideolojiler üzerinde temellenen ayrılıklar netleşmiştir. Böylesi zamanlarda, seçkinler arasında bulunan önemli kesimler kendilerini halkın hizmetkârları, sarayın özel çıkarlarına karşı 'ülke'nin çıkar ve geleneklerinin savunucuları olarak sunmuşlardır. Fakat 'siyasal ulus' –düşünce ve eylemleri önemli olan insanlar– Parlamento'da oturan insanlarla ya

* *Churchwarden*: İngiltere'de kiliseye gidenler tarafından seçilen ve kilisenin mal varlığından ve parasından sorumlu olan iki görevliden birisi. (ç.n.)

da yerel yönetimin önde gelenleriyle sınırlı değildi. Kışkırtıcı konuşmaların kaçınılmaz olarak bölücü kanıtlarının ve iktidardakiler hakkında iftiralarla dolu hikâye ve manzumelerin ortaya koyduğu gibi, siyasiler hakkında –çoğunlukla saygısızca– fikir sahibi olmak için okuryazar ya da varlıklı olmanın gerekmediği bir dönemde, halkın geniş kesimleri arasında siyasal ve dinsel olaylar hakkındaki haberlere ve dedikodulara karşı doymak bilmez bir iştah vardı. Siyasal haber ve konuşmaların birçoğu, Buckingham, Strafford ve Laud gibi saray mensupları* ve danışmanlarına yönelik müstehcen saldırılardan oluşacak denli kaba ve incelikten yoksundu, fakat, elbette, bu tür siyasal fikirler, çoğu zaman, seçkinlerin ölçülü görüşlerinin ifade ettiğinden daha fazla kutuplara bölünmüştü. Yine, etkisi 1620'lerde kraliyetin topladığı aşırı vergilere karşı direnişte ve parlamento seçimlerinde görülen ve 1640'ların yaygın eylemciliğinde tam anlamıyla ortaya çıkacak olan, geniş gruplar arasındaki, siyasal amaçlarla harekete geçmeye yönelik büyük potansiyeli fark etmek mümkündür. Uzun süreden beri devam eden, otoriteye karşı takınılmış saygısız tutum ve İngiliz siyasi yapılarının özünde kolektif ve katılımcı olduğu görüşü, 1649 dramının gerçekleşmesine yardım etmiştir.

Uzun süreden beri var olan dinsel bölünmeler, iç savaşta muhalif tarafların oluşmasında çok önemliydi. Kralın kendisi ve takipçilerinden pek çoğu, kendisini komünal, kiliseye ait ayinlerle ifade eden İngiliz Kilisesi'nin hiyerarşik ve törensel bakışına bağlı kalmıştı. Onlara göre, Reformasyon, dünyanın olduğu gibi vaaz edilmesine ve teoloji hakkındaki içi boş spekülasyona fazla önem vererek, yanlış yönde, yeterince ileri gitmişti. Öte yandan, 1640'lara kadar, başlangıçta karşıtları tarafından kendilerine verilen Püriten etiketini memnuniyetle kabul etmiş olan çoğu gayretli Protestan, Reformasyon'un yarı yolda kaldığına ve Charles ile onun Başpiskoposu William Laud tarafından yolundan döndürülmeye çalışıldığına inanıyordu. Püritenler, Tanrı'nın ruhları ve yaşamları üzerindeki inayetine ilişkin güçlü bireysel duyguyu, onun isteklerini yerine getirmek için yeryüzünde birlikte çalışan bir topluluk kurmaya yönelik eşit derecede güçlü bir duyguyla birleştiriyorlardı. İnsanlığı Tanrı'nın seçkin azizleriyle ahlaksızlar ya da lanetliler diye ikiye bölen Calvinciler'in kaderci amentüsü, birçok Püriten eylemciye esin kaynağı olmuştu. Gayretli İngiliz Protestanlığı için bir başka önemli nokta, 'öteki' –Katoliklik ya da 'Katolik kilisesinin öğretileri ve ibadet biçimleri tarafından temsil edilen İsa karşıtı karanlık güçler– korkusuydu. I. James, Barut entrikasında Katolikler'in

* Kralın maiyetindeki soylular. (ç.n.)

seçtikleri ilk kurban olmasına karşın, onun oğlu Charles'ın gerçek dinin düşmanı olduğu şeklinde korkunç ve rahatsız edici bir kuşku gelişmişti. Katolikler Avrupa'da ilerlerken, Kral'ın izlediği dış politikaya dair tereddütler ve bu politikanın başarısızlıkları, kiliselerin doğu ucundaki sunakların kutsal yerler olarak parmaklıklarla çevrilmesi gibi Katolikçe 'yenilikleri' desteklemesi kadar büyük bir önem taşımaktaydı. Halkın önemli bir bölümü için, Charles, Sebt gününde* 'spor yapılmasını' ya da (kendi deyimiyle) 'yasal dinlenceleri' teşvik eden, Lordlar Günü'nün kutsallığına karşı tüyler ürpertici derecede saygısız olan bir putperestti. 1641'de, İrlandalı isyancılar, Protestan baskısına karşı ayaklanmaları için Kral'dan yetki talep ettiklerinde, istekleri, İngiltere'de birçok kişiye bütünüyle akla yatkın görünmüştü. Bu çerçevede, Charles'ın 1649'da haklı olarak cezalandırılması da pek sıradışı görünmemektedir. İki iç savaşta aldığı büyük yenilgilerin açıkça kanıtladığı üzere, Tanrı'nın karşısında olan bu 'kanlı adam', Efendi için savaşan azizler olduklarına inanan insanlar tarafından darağacına çıkarılmıştı.

Dinle siyaset arasında çok keskin bir şekilde ayrım yapmak yanlış olacaktır. Papalığı sık sık mutlak monarşiyle ilişkilendiren meclis yanlıları, eski papalığın, ancak gerçek dini savunan Parlamento ile İngiliz yasa ve özgürlüklerine saldırarak zafer elde ettiğine inanıyorlardı. 1641 İrlanda isyanının hemen ardından parlamento tarafından geçirilen ve Charles'ın kişisel yönetimini kınayan tartışmalı bildiri, Büyük İtiraz, şu konuda diretmişti: "Tüm bu kötülüğün kökeninde, dinin ve bu krallığın adaletinin üzerinde katı biçimde tesis edildiği temel yasaları ve yönetim ilkelerini yıkmayı hedefleyen soysuz ve alçakça bir tasarı buluyoruz." Kral ve destekçileri açısından, küstah Calvinci Püritenler'in tüm otoriteye kaçınılmaz biçimde saldıracaklarına dair bir korku vardı; bu, 1638'deki İskoç ayaklanmasından sonra, Kral'ın içine düşen bir korkuydu. Öte yandan, Parlamenter Püritenler'e göre, İrlanda başkaldırısı, papalığın en büyük korkularının tamamını doğrulamıştı.

Hem Kral hem de parlamento, Uzun Parlamento'nun açılışında ve özellikle 1642'de savaş için örgütlenirken halkın geniş kesimlerinin desteğini elde etmeye çalıştı; propaganda amacıyla dinsel ve politik düşüncelere başvurmak, yerel soyluların güç toplamak için kullandıkları para ya da baskı kadar gerekliydi. İki tarafın da, halka dayanmanın yıkıcı yan etkilerine ilişkin endişeleri vardı; Büyük İtiraz'ı yayınlama önerisi, başlangıçta, Avam

* Sebt ya da Şabat günü; haftanın yedinci günü. Yahudilerce ve bazı Hıristiyanlarca dinlenme ve ibadet günü olarak kabul edilen cumartesi günü. (ç.n.)

Kamarası'nda reddedilmişti. Fakat parlamento tarafında destek çağrıları daha doğal ya da daha gönüllü bir biçimde karşılanmıştı. Halkın temsilcisi olma rolü, Avam Kamarası'nın kendi imgesinin temel önemdeki parçasıydı; katılım ve rıza inancı –her ne kadar kazanılmış haklar olarak da olsa– üzerine temellenen parlamento bildirilerinde resmen açıklanarak yürürlüğe konmuştu. Kral'ın, siyasal sürecin, emirlerin yukarıdan aşağıya doğru yerine getirilmesiyle yürüdüğü şeklindeki varsayımı, her nasılsa, daha karmaşık bir destek bulmuştu. Ne olursa olsun, parlamento çevrelerinde, yeni hareket biçimlerinin devrimci bir etkiye sahip olacağı düşünülüyordu; yöntemler, yapılar, fikirler ve halk, önümüzdeki sayfalarda incelenecektir.

Devrimci yöntemler

Parlamento, Elizabethçi İngiltere'den örnek alınan gelenekler ve 1638 İskoç Ulusal Sözleşmesi üzerine inşa ettiği antlarla halkı davasına bağlamaya çalıştı. Bunlar, Kral'a edilen bireysel sadakat yeminleri değil, belirli ideolojik konumlanışların kolektif olarak onaylanmasıydı. Tüm yetişkin erkeklerin yemin etmesinin hedeflendiği 1641 Mayıs Protestosu, taraftarlarını, Kral'ın kişiliğini ve mevkisini olduğu kadar, gerçek reformcu Protestan dinini, Parlamento'nun ayrıcalıklarını ve tebaanın özgürlüklerini de desteklemek durumunda bıraktı. İskoçlar'la varılan ittifakın bir göstergesi olarak, 1643 güzünde kabul edilen 'Görkemli Birlik ve Anlaşma', dinsel reforma bağlılığı da içeriyordu; en azından, Londra'nın kilise denetimindeki bazı idari bölgelerinde erkekler kadar kadınlar da bu birliğe para bağışı yapıyorlardı. 1649'dan önceki tüm yeminler monarşiye sunulan desteği içeriyordu, fakat bunlar, Charles'ın otoriter görüşüyle –tebaanın kolektif isteklerinin hesaba katılması gereken görüş– pek de bağdaşmayan bir krallık anlayışına işaret etmekteydi.

Uzun Parlamento'nun ilk aylarında rastlanan dinsel reform hakkındaki dilekçelerden 1648 kışında Kral'ın yargılanması çağrısı yapanların verdiği dilekçelere değin, toplu dilekçe verme, devrimci hareketlenmenin önemli unsurlarından biriydi. Birçok kişi, bir dilekçeyi imzalayarak (ya da, yazamıyorlarsa, kendilerini ifade eden bir işaret koyarak) siyasal ve dinsel tartışmalara dahil oldu. On dokuz ilde piskoposluğa karşı dilekçeler yazılırken, Cheshire'dan yollanan ve yirmi iki ilden 6.000 kişinin imzasını kapsayan bir dilekçe ise piskoposları savunmak adına gönderilmişti. Hemen tüm iller Büyük İtiraz'a ilişkin bir yanıt verdiler – Derbyshire'da, bu, bir kilise bölgesinden diğerine, aylık bir destek talebi üzerine temellendirildi. Savaş esnasında, Parlamento kanadında dilekçe verme daha

partizanca, daha kararlı ve radikal biçimde gerçekleşti. Londra'da Presbiteryenler'in* hattında yeniden şekillendirilmiş ulusal bir kilise isteminde bulunan ve bu isteme karşı duran büyük ölçekli toplu dilekçe verme eylemleri düzenlendi. Radikal, ayrılıkçı toplulukların üyeleri, dinsel yetkeciliğe karşı harekete geçtiler ve ruhban sınıfının, avukatların, büyük tüccarların, hatta nankör parlamentonun baskısına karşı ılımlı mülk sahiplerinin haklarını savunan daha geniş bir demokratik siyasal akım, Toplumsal Eşitlikçiler** ortaya çıktı. Püritenlik gibi Toplumsal Eşitlikçilik de suistimal edilen bir terimdi ve hareketin kendi tanımı, bir dilekçe üzerine temellendirilmişti: Toplumsal Eşitlikçiler, kendilerini, '11 Eylül 1648 Büyük Dilekçesi'nin Sunucuları, Geliştiricileri ve Onaylatıcıları' olarak tanımlamışlardı. Parlamentonun Yeni Model Ordusu, 1647 ilkbaharında, şikâyetleri ele alınmaksızın dağıtılmalarına yönelik apar topar başlatılan girişimlere karşı dilekçe vermişti. Bu etkinliğin askerleri 'devlete ve toplumsal barış dağıtıcılarına karşı düşman kıldığı şeklindeki Avam Kamarası'nın talihsiz yargısı, ilişkileri geriye dönülemez biçimde bozmuştu.[2]

Yemin etme ve dilekçe verme eylemleri, devrimci ritüeller içine alınmıştı. Coventry'de 1643 yılı Aralık ayında, Denbigh Kontu'nun askerlerince yapılan anlaşmada olduğu gibi, elde edilen muazzam gelirler, davaya bağlılığın en canlı örneklerini temsil etmektedir. Taşralı dilekçe eylemcileri, tantanalı biçimde Londra'dan Westminster'e ilerlediler: Londralı bir zanaatkâr olan Nehemiah Wallington, 'şapka ve kemerlerine iliştirilmiş protesto açıklamalarıyla', 1642 yılı Şubat ayında Londra Köprüsü'nde yürüyen yüzlerce Kentli erkeği izledi. Wallington, kentteki birçok gösteriye de tanıklık etti; Charles'ın keyfi yönetiminin daha sonraki şehitlerinden biri olacak Dr. John Bastwick, Aralık 1640'ta, hapishane dönüşünde, Blackheath'de, 1630'ların acılarını anıp zaferlerini kutlayan, 'ellerinde biberiyeleri ve defneleriyle binlerce at arabası, atlı ve yaya' tarafından karşılandı.[3]

Önceleri, dilekçe, genellikle basılı olan bir metindi ve 1640'larda ucuz kâğıttan yapılmış, hızlıca üretilen dinsel ve siyasal yayınlar, söz konusu devrimci kültürün tanımlayıcı özelliğiydi. Modernitenin başlarında, İn-

* İskoçya'da olduğu gibi, tümü eşit rütbeli görevlilerden oluşan bir kurulun yönettiği Protestan Kilisesi ile ilgili kişi; böyle bir kilisenin üyesi. (ç.n.)

** *Levellers*: Toplumsal eşitlikçiler; tüm toplumsal farklılıkları ortadan kaldırarak, sınıfları aynı düzeye getirmek isteyen kişiler. (ç.n.)

2) Ian Gentles, *The New Model Army in England, Ireland, and Scotland, 1645-1653* (Oxford, 1992), s. 151.

3) Paul Seaver, *Wallington's World. A Puritan Artisan in Seventeenth-Century London* (Londra, 1985), s. 150-1.

giltere, kısmen okuryazar bir toplumdu, fakat basılı yazı hep vardı; sözlü ve yazılı iletişim biçimleri birbirleriyle yakından ilişkiliydi. Onyedinci yüzyılın ortalarında, pek çok toplulukta, yazamasa bile okuyabilen bir azınlık bulunurken, Londra'da erkek ve kadınların önemli bir çoğunluğu okuryazardı. Matbaa teknolojisi, olaylara ve polemiğe yol açan saldırılara hızla yanıt veren etkili bir basım yolu olduğundan, dilekçeler, parlamento emirleri ve askeri kumandanlardan gelen mektuplar kadar, haber kitapları ya da bir muhalifin duruşuna yönelik tekzipler de, yüksek sesle okunmak, tartışılmak ve bazen de dönemin hususiyetini kavrayan kişilerce sistematik biçimde biriktirilmek üzere piyasaya sürülüyordu. Matbuat, sadece Kral'a karşı parlamentonun konumunu ortaya koymanın çok hızlı bir aracı değildi; parlamento davası içinde bölücü ve radikalleştirici tartışmalar yapmanın bir yolu haline de gelmişti. Bununla birlikte, 1650'lere kadar parlamentonun yasadışı ve bozguncu matbuata karşı önlem alma girişimleri yalnızca zaman zaman başarılı olabilmişti.

Devrimci yapılar

Parlamento bir iç savaşta çarpışmaya oldukça hazırlıklıydı, çünkü komitelerinin İskoçlar'la müzakerelerinde ve borçları ödeyerek işgalci ordularını sepetlemek için gereken parayı toplamakta asli rolü oynadığı 1640 Kasımı'ndan beri yürütme gücünü yavaş yavaş ele almaktaydı. Bu, aslında, hükümdarın komutası altında kararsız biçimde ve kısa süreliğine toplanan bir kurumun isteksiz fakat amansızca savaşı örgütleyen bir yasama organı olduğu kadar kolektif, daimi bir yürütme organı haline de geldiği devrimci bir süreçti. Parlamentonun İskoçlar'la resmi ittifakından sonra, savaş çabalarını denetlemek için 1644'ün başlarında Krallıklar Komitesi kuruldu. Dolayısıyla, İngiltere'nin yönetsel otoritesi olarak 1649'da kurulan Devlet Konseyi ile ilgili örnek gelenekler (yerleşik uygulamalar) vardı.

Parlamentonun gayriresmi, radikal kanadında da yeni yapılar ortaya çıkmıştı. Londra'da olduğu gibi, bunlardan bazıları kilise bölgesi ya da semt organları üzerinde temellendirilmişti. Kent yetkilileri ve parlamento üzerinde baskı kurmak isteyenlerin başını, radikal dinsel tarikatlara karşı baskıcı önlemler alınması ve Kilise'nin, İskoç modeline yakın bir biçimde, Presbiteryen çizgide hızlı bir reformdan geçirilmesi için dilekçe veren ve lobi çalışmaları yürüten Presbiteryenler çekiyordu. Bu hareket, çoğu zaman, parlamenter yelpazedeki dinsel duruşundan dolayı, 'muhafazakâr' olarak görülmektedir ama yöntemleri –kuşkusuz– yeniydi. Londra'daki siyasal ajitasyon, 1640'ların başında savaşın daha gayretli bir biçimde sür-

dürülmesi doğrultusunda kampanya yürütmüş olan eski toplumsal ağların parçalanmasının işareti oldu. Londra'da, Presbiteryen harekete karşıt olarak, yeni ortaya çıkmakta olan, bir araya gelmiş ayrılıkçı kiliselerden oluşan ve kuşkusuz radikal bir hareket gelişmişti. Bunlardan bazıları Calvinci gelenek içinde kaldı, fakat radikal olanların çoğu –Genel Baptistler– toptan kurtuluşa inanıyordu. İşte, Toplumsal Eşitlikçiler bu çevreden çıkıp gelmişti. Tarikatın katılım ve özyönetim alışkanlıkları, demokratik siyasal olanaklara önemli bir katkıda bulunmuştu. Londra'daki tüm hizipler, matbuattan yoğun bir şekilde yararlanmıştı. Radikaller, çoğu zaman, yasadışı ve yeraltı yayınlara bel bağlamışlardı.

Son olarak, Parlamento'nun Yeni Model Ordusu, siyasal etkinliğini geliştirmek için yeni yapılar üretmişti. 1647 ilkbaharından itibaren her alay ve daha sonra her yaya bölüğü ya da atlı birlik, şikâyetlerini kaleme almak ve protestoyu koordine etmek üzere piyadeler arasından iki 'ajitatör' ya da temsilci seçmeye başlamıştı. Aynı yılın daha sonraki aylarında (Ekim 1647), ajitatörler, eşit sayıda subayla birlikte, Genel Ordu Konseyi'ni oluşturarak, asker, subay ve Toplumsal Eşitlikçiler'in krallığın geleceğini ve siyasal iktidarın doğasını birlikte etkili biçimde tartıştıkları 'Putney Tartışmaları'na katıldılar. 1647 yılı Aralık ayından itibaren de, Ordu Konseyi sadece subaylardan oluştu, fakat siyasal tartışma ve devrimci örgütlenmenin önemli bir arenası olarak kaldı.

Devrimci fikirler

'Parlamento davasının' ideolojik içeriği karmaşık ve esnekti; bu yüzden, radikal bir gelişim gücüne sahipti. İncil'den sonra en fazla alıntı yapılan kitap, Toplumsal Eşitlikçi lider John Lilburne tarafından yazılan parlamento bildirilerinin bir derlemesiydi. Parlamentonun Kral'a karşı savaşmaya ilişkin öne sürdüğü nedenler, bir ölçüde geleneksel, hatta 'görünüş itibarıyla gericiydi'. Bu nedenler, modern özgürlüklerden ziyade tüzel, Ortaçağ'daki anlamıyla ayrıcalık olarak anlaşılan özgürlüklerle birlikte, papaya bağlı şeytani konsüllerin saldırılarına karşı krallığın tarihsel haklarını ve özgürlüklerini savunuyordu. Büyük İtiraz, 'üzerinde bu krallığın dininin ve adaletinin kararlı bir biçimde tesis edildiği yönetimin temel yasa ve ilkelerini ortadan kaldırma gayretlerinin soysuz ve alçakça tasarısını' kınamıştı. Bununla birlikte, özgürlükler ve temsili bir parlamento üzerine yapılan vurgu, önceki deneyimleri yerel kaynaklar ve iktidar yapıları üzerine odaklanmış olan insanların siyasal haklara yönelik doğrudan istemlerde bulunmasına doğru ilerletilebilirdi. Benzer biçimde, geçmişe

yönelik çağrılar üzerinde temellendirilen bir tartışma biçimi, kendi içeriği açısından asla 'gerici bir görünüme' sahip değildi; ülküleştirilen geçmişler, çeşitli yeni kalkış noktalarını meşrulaştırmak için kullanılabilirdi.

Böylesine esnek bir tarihsel öğretinin başka bir örneği 'Norman Boyunduruğu'ydu. Yaygın görüşe bağlı parlamenterler için, Norman Boyunduruğu, düzenli parlamentolar ve düzgün işleyen yasal süreçler gibi, İngiliz hak ve geleneklerini gölgede bırakmıştı. Bu haklar, Magna Carta ile sağlama bağlanmış ya da restore edilmişti ve şimdi bunları korumak parlamentonun göreviydi. Bununla birlikte, Toplumsal Eşitlikçiler gibi siyasal radikaller, Sakson hakları –doğuştan özgür İngilizler'in sahip oldukları haklar– anlayışını önermişler ve bu hakların sıradan insanlardan hâlâ uzak tutulduğunu ileri sürmüşlerdi: Magna Carta, 'tahammül edilemez köleliğin birçok izini taşıdığı için, tek başına yetersizdi.' 'Gerçek Toplumsal Eşitlikçi' ya da ekonomik eşitliği savunan Diggerlar'ın lideri Gerrard Winstanley için, 'Norman Boyunduruğu', özel mülkiyeti içeriyordu. Tarihin kullanılışına ilişkin karmaşıklıklar, İngiltere'de kraliyet yönetimini yıkmaya hazırlanan Yasa ile örneklenebilir. Bu yasa, ulusun 'adil ve eski haklarına, meclisteki kendi temsilcileri tarafından ve ulusal toplantılarla yönetilmeye' geri döndüğüne işaret ederken, monarşinin de sonunu ifade ediyordu. Bu, kendi içinde tarihsel bir meşrulaştırma mitiydi; fakat yasa, monarşiye karşı eğitim ve dayanak sağlamak için tarihi farklı biçimde de kullanmıştı:

> Yaşananlar göstermiştir ki, bir kralın bu ulustaki ve İrlanda'daki görevinin ve iktidarının tek kişide toplanması, halkın özgürlüğü, güvenliği ve ortak çıkarı için gereksiz, külfetli ve tehlikelidir ve çoğu zaman iktidarın kullanımında, halkı baskı altına almak, yoksullaştırmak ve köleleştirmek için kraliyet iktidarından ve imtiyazından yararlanılmıştır.

Son olarak, bu Yasa, 'halkın tam bağımsızlığı ve özgürlüğünün' ihlal edilmemesi gerektiği varsayımından hareketle, soyut bir doğal haklar kavramı üzerine kurulmuştu. Aynı şekilde, Toplumsal Eşitlikçiler de amaçlarını desteklemediği zaman geçmişi reddedebiliyorlardı: "Atalarımız her kim olursa olsun ya da ne yapmış, neden ötürü acı çekmiş ya da her neye boyun eğdirilmeye zorlanmış olursa olsun, bizler bu çağın insanlarıyız."[4]

4) Toplumsal Eşitlikçilerin burada ve aşağıda sunulan fikirleri *The Remonstrance of Many Thousands Citizens*'dan alınmıştır; en çok bulunan yeniden basımları: bkz. Andrew Sharpe (yay. haz.) *The English Levellers* (Cambridge Texts in the History of Political Thought, 1998); monarşinin kaldırılmasıyla ilgili yasa için bkz. Keith Lindley, *The English Civil War and Revolution. A Sourcebook* (Londra, 1998).

Dinsel bağlılık (sadakat), İngiliz Devrimi için hayati önemdeydi. En yavan biçiminde bile, gayretkeş Püritenlik'in, Efendi'nin davasındaki bireysel belirlenim ve kendi kendini kutsamayı teşvik etmek konusunda muazzam bir potansiyeli vardı. Püritenlik, Tanrı'nın onaylayacağı şekilde değiştirilmiş kolektif bir toplum görüşü (daha doğrusu birbirlerine rakip kolektif görüşler) de önermiştir. Bir kez daha geçmiş ve gelecek kaynaştırılmıştır. Havarilerin izinden giden kutsal bir kilise arayışı, Tanrı'nın amacının bir kısmının da insanlarının ilerici aydınlanması olduğu yollu, Reformasyon'un merkezinde duran inançla uyuşuyordu. 1640'lı yıllar boyunca, dindarlar arasında, Tanrı'nın kendi davalarını kutsadığı ve Charles'a karşı şahitlik ettiği duygusu ortaya çıkmıştı. Mayıs 1648'de, askeri bir ibadet toplantısında, askerler, Efendi'nin 'bu yılki tüm girişimlerinde bize nasıl da yol göstermiş ve bizi nasıl da refaha kavuşturmuş olduğunu' not etmişlerdi. 'Efendi'nin davasına ihanet etmesinin, akıtmış olduğu kanın ve bu yoksul uluslardaki halka yaptığı kötülüklerin hesabını vermesi için, Charles Stuart'a, bu eli kanlı adama çağrıda bulunmak' onların görevi̇ydi.[5] Zaten, yukarıda da belirtildiği gibi, Charles'ın gerçek dine yönelik hoşnutsuzluğuna ilişkin kuşku, savaşla dramatik bir biçimde yoğunlaşmıştı. Din, meclis yanlıları arasında amansız bir bölünmenin kaynağıydı. Püritenlik, 1640 ve 1650'lerde, reforme edilmiş bir ulusal kilise isteyenlerle dinsel özgürlüğü destekleyen ve gerçek kilisenin dindarların gönüllü bir birlikteliği olduğunu savunan ve kendi içlerinde de sık sık bölünen kesimler arasında parçalanmıştı. 1648-49'da, devrimi ileri götürenlerin çoğunluğu, bu ikinci gruba bağlıydı. İsa'yla ve İsa'nın saçtığı ışıkla kurulan güçlü bir kişisel özdeşlik duygusu, Koruyucu Lord Oliver Cromwell'den Digger Winstanley'e kadar birçok kişi tarafından savunuluyordu. Bu olağandışı dönemin, halkı adına olağanüstü şeyler yapmak ve bu dünyayı azizleriyle birlikte binyıl yönetmek için ikinci kez yeryüzüne gelecek olan İsa'nın muştucusu sayılan son günler olduğuna ilişkin yaygın binyılcı umutlar da vardı. Cromwell gibi bazılarına göre, binyılcı umutlar, ruhsal, uhrevi değişime odaklanmıştı; fakat 1650'lerde bazı radikaller –'Beşinci Monarşi'nin Adamları'– tam anlamıyla bir siyasal dönüşüm umuyorlardı. Binyılcı beklentiler, kesinlikle, Kral'ın idam hükmünün verilmesine ve infazının gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştu ve bu, farklı ütopyacı önerilerle de ilişkilendirilmişti. Gerrard Winstanley'in 'kralın iktidarının' tüm biçimlerini ortadan kaldıran eşitlikçi bir ulus (commonwealth) kurma yönündeki görüşü anımsanmaya değer bir örnektir.

5) Lindley, *The English Civil War*, s. 167.

Yukarıda tartışıldığı gibi, laik ve dinsel fikirler, papalık karşıtlığı gibi yaygın bazı temalar içinde bir araya getirilmişti. Benzer şekilde, İngiliz siyasal kültüründe yer alan kısmen cumhuriyetçi bir akım, hem klasik bir hümanizmden hem de erkek aile reislerinin yasal ve siyasal süreçlere yaygın biçimde katılımında ifade bulan ve kamusal değerlere yönelik sıkı bir Protestanca bağlılıktan yararlanmıştır. Kolektif bir organ olarak siyasal topluluk ile soyut ve hesap sorulabilir bir siyasal otorite anlayışı daha 1642'de mevcuttu. Charles'ın Mayıs 1642'de Hull'a kabulünü reddeden Parlamento,

> Kral'ın kent halkıyla aynı hak ve unvanlara sahip olduğunu reddetmiş (...) herkesin kendine ait evi, toprağı ve malları olduğundan, Majestelerinin halkı, tıpkı krallığının kendisine ait olmaması gibi, artık kendisinin değildir ve onun krallığı artık kendisinin değil, halkınındır... Krallar'a sadece krallıkları emanet edilir.[6]

Burada örtük bir ulus görüşü saklıydı ve bu görüş, 1649'da yasalaştırılacaktı.

Devrimci halk

Parlamento davası, lordlar, soylular ve tüccarlardan alt düzeydeki erkek ve kadınlara değin uzanan sosyal bir ittifaktı. Londralılar'ın parlamentoya desteği, göreceğimiz gibi, 1640'ların başında yaşamsal önemdeydi ve radikaller 1640'ların ortalarına kadar azınlıkta olmalarına rağmen, Londra'da ve daha az ölçüde olmak üzere taşrada, her zaman devrimi üstlenmeye hazır, militan bir topluluk olacaklardı. Ekonomik çıkarlar, bir ölçüde, siyasal ve dinsel sadakatle ilişkilendirilebilir: Daha küçük, bağımsız kent tüccarları gibi, sömürgeci çıkarlara sahip parlamento yanlısı soylular için de, ekonomik ve dinsel görüşler, krallık yönetimine karşı ve heyecan verici Protestan dış politikasını savunmak üzere bir araya gelmişti. Brooke ya da Warwick gibi parlamento yanlısı lordlar, rollerini Ortaçağ'a özgü toplumsal iktidara değil, dini davanın popüler liderleri olmalarından kaynaklanan toplumsal statülerine dayandırmışlardı. Bazı toplumsal ittifaklar, belki de, fırsatçıydı: Hem Derbyshire'da hem de Gloucestershire'da, madenciler, iç savaşa yerel zorbalara karşı oldukları için katılmış gibi görünmektedirler. Yine de, parlamentonun 'halkın temsilcisi' olarak oyna-

6) Kenyon, *Stuart Constitution*, s. 242-3.

dığı rol ve İngiltere'nin yasa ve özgürlüklerine olan bağlılığı, geleneksel hak ve özgürlükleri çok önemseyen ve bunlardan ekonomik, yönetsel ve yasal süreçlere bağımsız biçimde katılmak üzere yararlanan birçok küçük ölçekli mülk sahibini, zanaatkarı ve tüccarı kendine çekmişti. İngiliz Devrimi, geleneksel seçkinlerin arasından gelmeyen birçok insanın eylemiyle gerçekleştirildi. Devrim çok ciddi bir halk desteğine sahipti; ne var ki, halkın devrime karşı konulmaz bir coşku beslediğini söyleyemeyiz. Kral'ın, 1642'de toplumsal istikrara, hiyerarşiye ve papalıktan, garip ve yıkıcı hiziplerden ayrı bulunan İngiliz kilisesine başvurması küçük bir başarı kazandı. Fransa'da olduğu gibi, sayısal olarak en etkili hareketler, 'geleneksel' ya da 'muhafazakâr' amaçlı olanlardı: 1645-46'ya kadar, savaş hazırlığı, ülküleştirilen eski iyi günler için destek yaratmıştı ve savaş karşıtı 'kulüp' hareketleri, askeri zorlamalara, vergiye ve dinsel altüst oluşlara karşı gelen West Country'de ve Galler sınırlarında ortaya çıkmıştı.

Devrimin öyküsü

1640'tan itibaren, İngiltere'de iki rakip otorite, otoritenin kökeni ve doğası üzerinde derin ve kaygı uyandırıcı düşünceler ortaya atacak şekilde, siyasal meşruiyet ve destek elde etmek için çekişti. Halktan, piskoposluktan duyulan rahatsızlığa onay verip vermemek, Lordlar Kamarası'nda bulunan piskoposlara karşı gösteriye katılıp katılmamak gibi konulardan şu ya da bu taraf için silahlanıp silahlanmamak konusundaki nihai ikileme uzanan bir çerçevede, kızışan ortam ve kişisel tehlikeler dahilinde, karar vermesi isteniyordu. 1642'de, Londra'da bir kralcı ya da Kuzey Galler'de bir meclis yanlısı olmak nadir rastlanan seçeneklerdi; fakat İngiltere'nin birçok bölümünde –orta kesimler, kuzeybatı ve West Country'nin bölümleri– iki taraf, mevcut temel silahlı kuvvet olan yerel milislerin denetimi uğruna rekabet ettikleri için bunlar gerçek seçeneklerdi.

Son derece çalkantılı geçen bu onyılda, savaşı ve devrimi artan ölçüde olası kılan bazı kesin dönüm noktaları vardı. 1641-42'de Londra'daki kitlesel hareketlenmeler, Kral'ın konumunu keskin biçimde zayıflattı. Mayıs 1641'de, binlerce Londralı, Lordlar Kamarası'nı Charles'ın üst düzey yöneticisi Strafford Kontu'nu mahkûm etmeye zorlamak için sokaklara döküldü ve Katolik karısının can güvenliğinden korkan Kral'ı, Strafford'u ölüme gönderecek yetkiyi vermesi için sıkıştırdı. 1641-42 kışında, Londra, çok açık bir biçimde devrimci bir kentti: Aralık 1641'de, piskoposlar halkın baskısıyla Lordlar Kamarası'ndan uzaklaştırıldılar ve daha sonra bizzat Kral, parlamentonun önde gelen beş üyesini tutuklatmaya yönelik başa-

rısız girişiminin ardından, Ocak 1642'de Londra'dan sürüldü. Nehemiah Wallington, yurttaşların nasıl da 'pencere ve kapılarını kapattıklarını' ve parlamentoyu saldırılardan korumak için savunmaya geçtiklerini parlak bir biçimde betimlemiştir. Bu devrimci baskı eylemi, şaşırtıcı bir biçimde, parlamentonun iç savaştaki savunmacı çizgisinin görülmesini de sağlamıştır: Kral hükümeti bırakıp gitmiş ve, bu yüzden, hükümet etmek o dönem için parlamentoya düşmüştü. Kral'ın başkentten ayrılışı, İngiltere'deki rakip otoritelerin fiziksel gerçekliğinin çıplak bir biçimde ortaya çıkmasına yol açtı. Kral, Londra'ya ancak yargılanması ve kellesinin uçurulması için dönecekti.

İkinci kesin dönüm noktası, 1647'de, Yeni Model Ordu'nun radikalleşmesi sürecinde, bizzat parlamenter davanın içinde gerçekleşti. Parlamentodaki hiziplerin, ordunun dilekçe verme eylemini hakirce reddetmesinin ardından, birliklere ödenmesi gereken paraları ödememek ya da onların savaş sırasında yaptıkları eylemlere ilişkin yasal soruşturma açılması konusundaki hassasiyetlerini kaşımak gibi girişimlerle ordu kitlesini dağıtmaya çalışması, orduyu, krallığın durulması ve savaşta uğruna dövüştükleri ilkelerin savunulması için kamusal bir sorumluluk üstlenmeye itti. Ordu liderleri, özellikle de Oliver Cromwell ve damadı Henry Ireton, bu isyana istemeyerek rıza gösterdi; fakat ilk ivme aşağıdan gelmişti. Kampanyalarının bir parçası olarak, ordu, parlamento yandaşlarından tutsak Charles'ın denetimini zorla aldı. Fakat, aynı zamanda, Londra'da orduya karşı gelişen siyasi bir seferberlik oldu; bu seferberlik, barışı ve Kral'ın Londra'ya geri dönmesini talep etmek üzere parlamentonun şiddetle baskı altına alınmasıyla, Temmuz 1647'de doruk noktasına vardı. Alarm halindeki ordudan kaçan her iki kamaranın önde gelenlerine, daha sonra Londra'ya dönüşlerinde askerler eşlik etti. Ağustos'ta, ordu, zor kullanarak yıldırılan kentte bütün bir gün gövde gösterisinde bulundu – o günlerde, pratik açıdan, Londra'nın boyun eğmesi sağlanmıştı.

1647 Ağustos'u tasfiye ve devrim için son provaydı. İskoçlar ve İngiltere taşrasındaki hoşnutsuzlarla ittifak içinde olan Charles tarafından kışkırtılmış ikinci bir iç savaştan sonra bile, parlamentonun çoğunluğu hâlâ barış için çalışıyordu. Öfkeden deliye dönen ordu, 20 Kasım 1648'de sunduğu bir İtiraz'la, daha eşit bir biçimde seçilmiş bir meclisin ulusun en üst otoritesi olması ve Kral'a karşı adalet isteminde bulundu. Parlamento İtiraz'ı önemsemezken, ordu, 2 Aralık'ta, Westminster'in –Windsor, Kensington, Hyde Park– daha da yakınlarına kadar geldi. Buna rağmen, Avam Kamarası, 5 Aralık'ta, bütün bir gece süren oturumun ardından, 129'a karşı 83 oyla, Kral'ın en son barış tekliflerine verdiği yanıtın 'kral-

lıkta barışın yerleşmesi için' bir zemin oluşturduğu görüşünü kabul etti. Ertesi sabah, Albay Thomas Pride, elinde parlamento üyelerinin bir listesiyle, iki alayla korunan Avam Kamarası kapısında belirdi. Gün bitene kadar kırk bir parlamento üyesi tutuklanmıştı ve başka pek çok üyenin de parlamentoya girmesi engellenmişti. Sahne, Kral'ı yargılayacak bir mahkeme kurmak ve devrimin gerçekleşmesini zorlamak üzere ayakta kalan parlamento üyeleri (1648 Aralık ayında parlamentoda bulunanların yüzde 40 kadarı) için hazırlanmıştı.

Devrimci süreçlere ilişkin bu kısmı bitirirken, bu süreçlerin 'normal' ya da 'günlük yaşam'la pek çok ilişkisinin olduğunu vurgulamak önemlidir. Yerleşik dinsel ve siyasal fikirler, kentlerdeki ve köylerdeki katılım alışkanlıkları, hukuk ve tarih anlayışları; tüm bunlar, devrimci deneyimi besledi ve daha önce görülmemiş koşullar tarafından dönüştürüldü. Bir kez daha, Gerrard Winstanley ve Diggers deneyimi, öğretici bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, bizzat Winstanley'in kendisi için, hayalperest ve mistik dinsel geleneklerden, insan aklının bir zaferi olarak sunulan bir toplumsal dönüşüm kalkışmasına ilham kaynağı oldu. Daha geniş anlamda, Diggers, ortak arazileri ele geçirme mücadelesine giren kuşaklardan yararlanarak, onları radikalleştirdi. 1649'da doğan bu hareket, Kral'ın ölümünün tüm kralcı iktidarın alaşağı edilmesi anlamına gelmesi gerektiği şeklinde sert bir anlayışla hareket etmekteydi.

Savaş ve devrim

Winstanley'in Londra bağlantısı, belki de ağır vergilendirmenin ve savaşın yol açtığı karışıklıklar sonucunda, 1640'larda başarısızlığa uğradı. Fransa'da devrim savaşa yol açarken, Rusya'da olduğu gibi İngiltere'de de savaş devrime yol açtı. Savaşın yol açtığı bir ideolojik gelişmeden daha önce bahsedilmişti; şimdi savaşın pratikte radikalleşmeye nasıl katkıda bulunduğunun üzerinde durmak önemlidir. Her dört İngiliz'den biri (yerel kuşatmaları da dahil edersek) çatışmalarda yer almıştır; hemen hemen 200.000 İngiliz, savaşın doğrudan ya da dolaylı sonuçlarından dolayı öldü. Oransal olarak, bu rakam, yirminci yüzyıldaki çatışmalarda ölenlerin toplam nüfusa oranından daha yüksektir. Savaşın İrlanda ya da İskoçya üzerindeki etkisi çok daha yıkıcıydı. İngiltere'deyse vergiler, barış dönemlerindeki ortalama düzeyden on kat daha yüksekti. Serbest haldeki birliklerin yaptıkları yağmalamalar ve onlara barınak sağlanması gereksinimi daha fazla para harcanmasına ve soruna yol açmıştır. Toplumsal Eşitlikçiler, 'Bir yığın değerli hayat neden yitip gitti? Bir sürü para neden harcan-

dı?' diye soruyordu. Radikallerin istediği, yitirilen kurbanlar için bir karşılıktı – sıradan insanlar için birazcık ödül.

Bu dürtünün etkisi en açık şekilde orduda görülecekti. Savaş, bir askeri yönetim dehası olarak ortaya çıkan ve bu yüzden de her üç ulusun yöneticisi olan, kırsal kökenli, yoksul centilmen Oliver Cromwell'in de aralarında bulunduğu birçok insanın, siyasal ve toplumsal olarak yukarı doğru tırmanmasını kolaylaştırmıştı. 1647'ye gelindiğinde, ordu, artık siyasallaşmıştı. O dönemde yaşayan tarihçiler gibi, daha sonra yaşayan tarihçiler de, ordunun, pek tabii ki, bir bütün olarak aynı biçimde radikalleşmediğini vurgulamaktadır; aralarında orduya zorla adam alan ve daha önceden Kral için çarpışmış olanlar vardı. Fakat birçoğu için, parlamento davasına askeri açıdan hizmet etmek yaratıcı ve özgürleştirici bir deneyim olmuştu: Askerlerin, ünlü Haziran 1647 bildirisinde ilan ettikleri gibi, 'Biz, herhangi bir keyfi iktidara hizmet etmek için kiralanan basit bir paragözler ordusu değiliz; biz, parlamentonun çeşitli bildirileriyle kendimizin ve halkımızın hak ve özgürlüklerini savunmak üzere göreve çağırılmış bir orduyuz.' 'İbadet eden ve vaaz veren Önderler' arasındaki siyasal ve dinsel tartışmalar, aynı zamanda Tanrı'nın da ordusu olan bir yurttaşlar ordusunun ortaya çıkmasına yol açmıştı:

> "Bizler macera uğruna askerlik yapmıyoruz ve bizler sadece insanlara hizmet de etmiyoruz: Biz, Azizlerin Kralı İsa'nın Kralımız olduğunu boş yere ilan etmedik; biz onun şartlarına boyun eğmeyi ve o her nereye giderse ardından gitmeyi de arzuladık."[7]

Radikalizm, savaşın yol açtığı sorunlara verilen zorunlu ve en tipik yanıt değildi: Daha önce de öne sürdüğüm gibi, birçok kişi, eski günlere ve hiyerarşiye dönmek için can atıyordu. Fakat devrimin gerçekleşmesini sağlayan, radikal tepkiydi. 1640'dan sonra meclis yanlısı ittifaklar içinde çatlaklar oluşmuştu; ılımlılar pek çok sahnede geriye çekilmişti, fakat her zaman, savaşın adına yapılmış olduğu davaları ileri götürmek, güvence altına almak ve geliştirmek için hazırlanan yeterince insan vardı. 1642'de kraliyet reformlarını desteklemiş olan birçok kişi, Kral'a karşı dövüşmeyecekti, fakat parlamento hâlâ muzaffer bir savaşı çekip çevirebiliyordu. Diğer ılımlılar 1647'de geri çekildiler ve birçoğunun midesi hükümdarın

7) A Declaration or Representation, William Haller ve Godfrey Davies (yay. haz.) içinde, *The Leveller Tracts* (yeniden basım Gloucester, MA, 1964), s. 55; Declaration of the English Army in Scotland, August 1650 in Kenyon, *Stuart Constitution*, s. 327.

katledilmesini kaldıramadı elbette; fakat parlamentodaki daha radikal liderlerin ve ordunun (sıklıkla ihtiyatlı ve isteksiz adamlardı), devrimin mali sorumluluğunu üstlenen hali vakti yerinde azınlıklar gibi, 'sol müttefikleri' her zaman olmuştur. Ordu 1648-1649'un umutsuz kışında Kral'a karşı harekete geçerken yolladıkları İtiraz, Toplumsal Eşitlikçiler'in 'büyük' 11 Eylül dilekçesine övgüler düzmekteydi ve Ordu Konseyi, kendilerine sempati duyan parlamento üyeleriyle olduğu kadar, Toplumsal Eşitlikçiler ve radikal toplulukların liderleriyle de müzakereler yapmıştı.

Devrimci sonuçlar

Kısa ve orta vadede, açıkça bir siyasal devrim söz konusuydu: Monarşi ve Lordlar Kamarası azledilmiş ve İngiltere, 'bu ulusun en yüksek otoritesi olan parlamentodaki halkın temsilcileri tarafından, bir ulus (commonwealth) ve özgür bir devlet olarak yönetilmeye' başlamıştı. Daha laik düşünceli radikallerin ümitleri, Toplumsal Eşitlikçiler'in tasfiye edilmiş parlamentoyu 'İngiltere'ye Yeni Prangalar' vurmak isteyen yoz bir oligarşi olarak lanetlemesiyle birlikte hızla boşa çıktı. Winstanley'in 'Digger' toplulukları zor kullanarak dağıtılmış, Toplumsal Eşitlikçiler'den ilham alan ordunun isyanı da başarısız olmuştu. Fakat hiçbir devrim, liderleri kaçınılmaz biçimde güç ve uzlaşma peşinde koşarken radikal yandaşlarını tatmin edememiştir.

Bizzat ordunun kendisi 'bakiye'den hoşnut kalmamıştı; fakat pek çok radikal, birkaç aylık bir siyasal deneyimden sonra, 1653'ün sonlarında, Cromwell'in kişisel yönetim girişimi karşısında afallayıp kalmıştı. Cromwell'in 1658'de ölmesinin ardından parlamento davası parçalanmış ve monarşi 1660'da koşulsuzca restore edilmişti.

Fakat, iç savaşların etkisi ve monarşik olmayan bir yönetimle geçen onyıllık dönem bilerek sessizliğe boğulmuş ya da olumsuzlanmış olsa bile, 1649'dan sonra siyasal pratik asla aynı şekilde suskun kalamazdı. Keyfi yönetime karşı yürütülen mücadeleler ve papalık korkusu, 1688'de bir başka kralı tahtından ettiği zaman, yönetici seçkinler savaştan ve radikal bir halk ayaklanmasından kaçınmak için olabildiğince hızlı davrandılar. Ancak, 1688-89'da parlamenter monarşi kurulmuştu. Aynı biçimde, onyedinci yüzyıl ortalarında yaşanan olaylar, siyasal düşüncede büyük değişimlere gerçeklik kazandırmış ve ilham vermişti. Hem Hobbes hem de Locke, siyasal düzenlemelerin kutsal yasalarla yapılmamasını, sözleşme ya da rıza mefhumları üzerine kurulan insan becerileri temelinde tesis edilmesini vurgulamışlardı.

1650'lerde geniş bir kilise bölgesi temelinde kurulmuş olan ulusal kilise, bir grup Protestan tarikatı için vicdan özgürlüğünü temsil etmekteydi. Aynı dönemde, din dışı kişilerin ya da mekanik vaizlerin kendini bilmezliği ve radikal tarikatlar ile 'Ortodoks' Püritenler'in katılığı tarafından teşvik edilen, bilinçli ve saldırgan bir 'Anglikanlık' ortaya çıktı. Piskoposlar 1660'da monarşiyle birlikte yerlerine döndüklerinde, İngiltere Kilisesi'ndeki unsurlar, Presbiteryenler'in bastırılması ve daha radikal ayrılıkçılar için çalıştı. Fakat dinsel parçalanmayla geçen onyılların devrimci etkisi yadsınamazdı. Önemli Protestan azınlıklar artık ulusal kiliseyle uzlaştırılamazdı ve birçok Protestan için dinsel hoşgörü ancak 1689'da sağlanacaktı. Sivil ve siyasal yetersizliklerin üstesinden gelinemedi ve onyedinci yüzyılın ikinci yarısı, izleyen 250 yıl boyunca, İngiliz kültürü, eğitimi ve siyaseti üzerinde derin etkileri olacak bir sonuca zemin hazırlayıp kilise ile şapel,* Anglikanlar ile Ayrılıkçılar arasındaki ayrışmanın başlangıcı oldu.

1640'lar ve 1650'lerde, hemen hemen hiç kimse, katıksız bir toplumsal devrim istememişti. Digger toplulukları, münferit yerel hoşnutsuzluklarla ilişki içinde bulunan küçücük bir hayalperestler grubuydu. Yenilgiye uğratılmış kralcıların mülklerinin toptan kamulaştırılması gerçekleşmedi ve kralcıların çoğu terfi ettirilerek çoğunlukla cezadan kurtarıldı. Ailevi ya da cinsel hiyerarşilere dönük temel bir eleştiri yoktu: Kadınlar, radikal dinsel cemaatlerde ve 'dürüst' erkek mal sahiplerinin kararlı biçimde önayak olduğu bir hareket olan Toplumsal Eşitlikçiler içinde önemli ama –açıkçası– ikinci derecede bir rol oynadılar. Bilinçli bir kapitalist sınıfın, feodal hiyerarşi üzerindeki zaferi anlamında bir burjuva devrimi gerçekleşmemişti. Bununla birlikte, bu dönemde, İngiliz ekonomik ve toplumsal gelişimi içinde bariz yapısal değişiklikler ortaya çıkmış ve bunlar siyasal altüst oluşlardan fazlasıyla etkilenmişti. Nüfusun büyüdüğü bir dönemin ardından gelen duraklama, genel ekonomik döngüler kadar yoğun iç savaşın da sonucuydu. Küçük ölçekli toprak sahiplerinin sorunları iç savaşta verilen kayıplarla artmıştı ve aynı kayıplar, mülkiyet sahibi sınıflar arasında yer alan zümrelerin ticari sömürüsünün daha da acımasızlaşmasına yönelik eğilimleri kamçılamıştı. Robert Brenner'in uzun uzun tartıştığı gibi, parlamento için en önemli ve yerleşik desteğin bir kısmı, dinamik bir dış politikayla sömürgelerdeki yeniden yayılmaya bağımlı kılınmış ve aristokrasinin üyeleriyle yakın bağları olan yeni yetme Londralı tüccarlardan gelmişti. 1640'ların ve 1650'lerin altüst oluşlarının bir diğer sonucu da, parlamento-

* Özellikle İngiltere ve Galler'de Anglikan Kilisesi'nden ayrılan ve Ayrılıkçılar –Non-Conformists– adı verilen Hıristiyanların ibadet ettikleri kilise veya yer. (ç.n.)

nun kendi gelirlerini artırabilmek amacıyla tahtın ekonomik gelişime müdahale etme gücünü zayıflatması olacaktı. Aynı dönemde, özel mülkiyet karşıtı başarılı bir radikal eşitlikçi saldırı olmamıştı. Dünyanın, ekonomik genişleme için daha güvenlikli kılınması ve buna yönetimlerce arka çıkılması anlamında bir 'burjuva devrimi'nin gerçekleştiği söylenebilir.

Yeni ve halka dayanmayan yönetimlerle birlikte, iç savaş ve askeri dönüşüm, güçlü bir devleti kaçınılmaz şekilde zorunlu kılmıştı. 1650'ler, İngiltere'nin genişleyen ticari etkinliklerini bilinçli biçimde ileri götüren yönetimlere de tanık olmuştu. Bu ise, devletin, bireysel çıkarları ortak yararla bütünleştirecek biçimde servet oluşumuna yardımcı olması gerektiğini iddia eden yeni bir siyasal 'çıkar' söyleminin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu söylem, 1649-53 döneminin pek çok cumhuriyetçisinin ortak özelliğiydi ve daha sonra, onyedinci yüzyılda, radikal Whigler tarafından da sürdürüldü. Bu nedenle, devrimin ekonomik kalıtının, daha bireyci, ticarileşmiş bir toplumla, bilhassa sömürgelerini artıran ve ticari genişleme içinde daha da güçlenen bir devletle birleştiği ileri sürülebilir. Keza, devrim, İngiltere'nin, belki de İngiltere taşrasının bile, Britanya Adaları ve Irlanda'nın geri kalan kısmı üzerindeki egemenliğini ve yeni doğmakta olan bir Britanya İmparatorluğu içinde Londra'nın merkezi rolünü tasdik etti. İngiliz askerleri hem İrlanda'yı hem de İskoçya'yı 1650'lerde fethettiler ve İrlanda, elbette, çok büyük ve trajik sonuçlara yol açan bir toplumsal ve ekonomik dönüşüm sürecine girdi.

Sonuç: Devrimci gelenekler

Kralların katledilmesinin en ateşli savunucularından biri ve yüksek rütbeli bir subay olan Thomas Harrison, asılacağı, bağırsaklarının deşileceği ve kesilip dörde bölüneceği darağacına yaklaşırken şöyle söylemişti:

> "Şimdiye kadar yeryüzünde görülen en şanlı dava için İsa'nın çektiği acılara yakın bir acıyı çekmeye gidiyorum. Ve biri onun yanından geçerken, o güzel eski davanın nerede olduğunu alaycı bir şekilde sorduğunda, o, keyifli bir gülümsemeyle elini göğsüne vurarak, 'İşte burada ve ben kanımla o davaya damgamı vurmaya gidiyorum,' dedi."[8]

İngiliz iç savaşı ya da devriminin bu derece çelişkili olmasının bir nedeni, devrimin içinde eski güzel davaya gurur ya da alayla bakan rakip siyasi

8) Ludlow, *Voyce from the Watch Tower*.

geleneklerin birbirine karışmış olmasıdır. Monarşi yanlıları için, 1640 ve 1650 olaylarını unutmak en iyisiydi; fakat radikal Whigler ya da onsekizinci yüzyıl radikalleri için, ulus, onurlu bir mirastı. Daha sonra, bir radikal tarihçi, Catherine Macaulay, 1760'lardan itibaren olan dönemi kapsayan on ciltlik bir eser olan *History of England from the Accession of James I to the Revolution*'u (I. James'in Tahta Çıkışından Devrim'e kadar Ingiltere Tarihi) yazdı. Yapıtı, Amerikan ve Fransız devrimlerinin liderlerinin büyük hayranlığını kazandı ve 1798'de Fransa'da bir okul ödülüne önerildi. Tüm devrimlerin kendi dönemlerinde doğruluğu ve haklılığı tartışılmıştır; hepsi de devrim modellerinin öne sürdüğünden daha çelişkili ve daha karmaşıktır. Onyedinci yüzyıl ortası İngilteresi'ndeki olayları ele alırken, onsekizinci yüzyıl devrimcilerini modern devrimci gelenekle birleştirmememiz için hiçbir neden yok gibi görünmektedir.

İleri okuma

İngiliz iç savaşı üzerine var olan yazın çok geniştir. Aşağıdaki yapıtlar, ileri okuma için yol göstermekte ve farklı görüşler sunmaktadır.

Richard Cust ve Ann Hughes, (yay. haz.), *The English Civil War*, Londra, 1997.
Christopher Hill, *The World Turned Upside Down. Radical Ideas During the English Revolution*, ilk baskı 1972, Penguin, Londra, 1975.
Ann Hughes, *The Causes of English Civil War*, 2. baskı, Basingstoke, 1998.
Mark Kishlansky, *A Monarchy Transformed Britain 1603-1714*, Londra, 1996.
Keith Lindley, *The English Civil War and Revolution A Sourcebook*, Londra, 1998.
Brian Manning, *The English People and the English Civil War*, ilk basım 1976, Penguin, Londra, 1978.
John Morrill, *The Nature of English Revolution*, Harlow, 1993.
Conrad Russell, *The Causes of English Civil War*, Oxford, 1990.
Conrad Russell, *Unrevolutionary England 1603-1642*, Londra, 1990.

4. *1688: Siyasal Bir Devrim*

W. A. Speck

Giriş

11 Aralık 1688 günü II. James başkentten kaçtı ve Fransa'ya gidebilme umuduyla Thames'ın yolunu tuttu. Onun ayrılışı, Muzaffer Devrim yönetiminin verdiği ilk fire oldu. Bir grup lord, bir ara, 'krallığın ve bu büyük kentin korunması için yönetimi üstlenmek' konusunda anlaştı. Onlardan birinin yazdığı gibi, 'Aksi takdirde haydut durumuna düşecektik ve Londra, kuşkusuz, ayak takımının ganimeti olmuştu.' Bu alternatif idare uzun sürmedi; çünkü Kral, 16 Aralık günü başkente geri döndü. Kral'ın yolu Faversham'da balıkçılar tarafından kesildi ve onu Londra'ya geri getirmesi için gönderilen bir muhafız grubu tarafından kurtarıldı. James, iktidarın dizginlerini yeniden ele almaya çalıştı ve bunun için özel bir konsey toplantısı bile düzenledi. Fakat 18 Aralık günü Orange'li Willem başkente girdiğinde, Kral'dan tahtı boşalmasını istedi ve James, Rochester'a çekilip giderek bunu kabul etti. Bir kez daha iktidar boşluğu doğunca, Lordlar Kamarası'nda toplanan soylular yeniden bu boşluğu doldurmaya giriştiler. Ancak 23 Aralık günü, James Fransa'ya kaçtığında, soylular, bu kez başarılı bir şekilde, Yılbaşı Arifesi'nde toplanarak, Willem'den 22 Ocak günü özgür bir parlamentonun toplanması için çağrı

yapmasını ve bu arada 'gerek sivil gerekse askeri tüm devlet işlerinin yönetimi ve kamu gelirlerinin düzenlenmesi' görevini bizzat üstlenmesini istediler. Willem, Kral II. Charles dönemindeki eski parlamento üyelerinin de, 26 Aralık'ta kendisinden ülkeyi yönetmesini istemelerine kadar bu talebi kabul etmeyi geciktirdi ve bu görevi, kendisinden yalnızca anayasal konumu belirlenene kadar başyöneticisi olmasını talep eden Konvansiyon'un toplanmasına kadar da yürütmedi. Böylelikle, Willem ve James'in kızı olan karısı Mary, Konvansiyon'un kendilerine 13 Şubat'ta tahtı önermesine kadar ülkeyi bu gayriresmi, *ad hoc* düzenlemelerle yönetti.

Bu yüzden, İngiltere, yedi hafta boyunca kralsız ve kraliçesiz kalmıştı. Bu, meşrutiyet tarihinde eşi görülmedik bir dönemdi, çünkü yönetim, 'kral öldü, çok yaşa kral' yönetimiydi. I. Charles'ın 1649'daki idamıyla 1660 Restorasyonu arasında bile, yasal açıdan kabul edilmiş bir hükümdarın bulunmadığı hiçbir aradönem (interregnum) olmamıştı. II. Charles, babasının öldüğü günden hemen sonra saltanat sürmeye başlamıştı. Ancak 1689'da seçilen Konvansiyon, tahtın II. James'in kaçışı ile Willem ve Mary tarafından Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'nin benimsenmesi arasında boş kaldığını kabul etti. Bu, 1688'in gerçekten devrimci bir yıl olduğunun en açık ve önemli işaretiydi.[1]

Aralık 1688'de II. James yönetiminin çöküşü, 5 Kasım'da Orange'li Willem'in ülkeyi silah gücüyle alelacele ele geçirmesinden ve Kral'ın otoritesine karşı bu meydan okumayla başa çıkmak konusunda büsbütün başarısız olmasından kaynaklanmıştı. Prens'in, bir Felemenk ordusunun başında silahlı saldırıya geçebilmiş olması, büyük ölçüde, Avrupa'nın o dönemki durumuna bağlanabilir. James'in istilacı güçler tarafından yöneltilen tehdide karşı koymadaki başarısızlığı, büyük ölçüde, kendi sorumluluğundan ve izlediği iç politikalardan kaynaklanmıştı.

Felemenk işgali

1688 Devrimi, ancak Avrupa'daki olayların arka planı çerçevesinde doğru biçimde anlaşılabilir. Devrimin uluslararası bağlamı, Willem'in Londra'yı Paris yolu üzerindeyken aldığını iddia eden Halifax Markizi gibi dönemin düşünürleri açısından gayet açıktı. Fransa Kralı XIV. Louis, komşuları tarafından bir tehdit olarak algılanmaktaydı. 1686'da, Fransız saldırganlığını bastırabilmek için Augsburg Birliği oluşturuldu. Felemenkler bu ittifaka katılmamış olmalarına rağmen, ittifak Orange Prensi tarafından

1) Robert Beddard (yay. haz.), *The Revolutions of 1688*, Oxford, 1988.

memnuniyetle karşılanmıştı. Fransız ordusu ve donanması bu hamleyi önleyebilirdi ve Eylül ayına kadar Dük d'Humieres'in komutasındaki birliklerin Felemenk Cumhuriyeti'ne yaklaşmaları, Birleşik Eyaletler Ortak Devletleri'ni, Willem'in projesini istemeyerek de olsa desteklemeye itti. XIV. Louis'nin Humieres'e Felemenk sınırına iki yüz mil uzaklıkta bulunan, Ren üzerindeki Philippsburg'a saldırmasını emretmesi, Willem için büyük şanstı. Bu saldırı, Augsburg Birliği'ne karşı onlardan önce davranmak adına yapılmış ve 1697'ye kadar süren bir savaşın gelişimini hızlandırmıştı. Saldırı, XIV. Louis'nin ordusunu, Felemenk birlikleriyle beraber İngiltere'ye giden Orange'li Willem'in önündeki engelleri ortadan kaldıracak bir şekilde sıkıştırdı. Aynı zamanda, işgali durdurmak için kullanılacak olan Fransız Donanması Manş Denizi'nde değil, Akdeniz'de konuşlandırıldı. Fransa Kralı ile papalık arasındaki ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde, papa yanlısı devletlere orada baskı uygulanacaktı. XIV. Louis ile Günahsız Papa arasındaki sürtüşmenin asıl nedeni, Köln Başpiskoposu'nun seçiminde ortaya çıkan sonuçtu. Biri Fransa'ya, öteki Kutsal Roma İmparatoru'na bağlı iki aday ortaya çıkmıştı. Louis'nin üzüntüsü, Papa'nın desteği sayesinde imparatorluk adayının başarı elde etmesiydi. Şaşırtıcı bir biçimde, bu tartışmada XIV. Louis'nin II. James'i geri çekmesi, onu Papa XI. Innocentius'tan uzaklaştırdı ve Willem'in işgali, papalığa karşı bir haçlı seferi niteliği almasına rağmen papalığın reddiyesine dönüşmedi. Willem'in, 20 Eylül'de Lahey'de ilan edilen deklarasyonu, eylemlerinin asıl kaynağı olarak dini göstermekteydi:

> Kurulu yasal otorite tarafından yasaların, özgürlüklerin ve geleneklerin dışına çıkıldığı ve bunların geçersiz kılındığı herhangi bir devlet veya krallıkta toplumsal barışın ve mutluluğun sağlanamayacağı; özellikle de yasaya aykırı bir dinin getirilmesine ve dinin değiştirilmesine gayret edildiği bir yerde, bununla doğrudan doğruya uğraşan kimselerin, kaçınılmaz biçimde, kurulu yasa, özgürlük ve gelenekleri ve hepsinin de ötesinde dini ve Tanrı'ya imanı korumak ve kollamakla ve bu devlet ya da krallığın insanlarının dinlerinden ya da sivil haklarından yoksun bırakılmamasına özen göstermekle yükümlü oldukları herkes için açık ve seçiktir.[2]

Deklarasyon, tebaasının dininin, hukukunun ve özgürlüklerinin altını üstüne getirmiş olan politikalardan dolayı, James'in kendisinden ziyade danışmanlarını suçlamaktaydı. Onlar, James'e, Katolikler'i Anglikanlar'la eşit düzeye yerleştirebilmek adına, ceza yasalarını ve Test Yasası'nı kabul

2) *A.g.e.*, s. 125.

etmeye ikna etmek üzere ödüllendirici ve cezalandırıcı gücünü kullanmasını tavsiye etmişlerdi. Test Yasası, Anglikanlar'la ilişki kurmak konusunda kamu görevlilerine sınırlamalar getirmesine rağmen, bireyleri yüksek düzeyde devlet görevlilerinin kovuşturmalarından bağışık kılabilmek için onlara ödünler vermekteydi. Ceza yasaları, genellikle, fiilen Hoşgörü Buyrukları olan, 1687 ve 1688'de kabul edilip basılan Dinsel Bağışlama Deklarasyonları ile askıya alındı. Keyfi politikaları uygulayanın Kral'ın kendisi değil, kötü bakanlar olduğu kurgusuna, Deklarasyon'un iddiasıyla arka çıkılmıştı. Deklarasyon'a göre, kötü bakanlar dinsel davalarla ilgili bir komisyonu yeniden canlandırmış, Londra Piskoposu'nun piskoposluk görevlerini uygulamasını askıya almış ve bir Katoliği başkanları olarak seçmemek adına cemiyetleri Magdalen College Oxford öğretim üyelerinden yoksun kalmışlardı.

> İngiltere'de Katolik Kilisesi'nin kuruluşunda düzenli bir plan uygulanmıştı; manastırlar ve rahibe manastırları inşa edilmiş, Cizvit kolejleri kurulmuş, papalık kiliseleri ve şapeller açıkça oluşturulmuş, kamu kurumları Katolik Kilisesi taraftarlarınca doldurulmuş ve papa yanlısı bir papaz ve bir Cizvit (Peder Petre), Kral'ın devlet bakanlarından biri ilan edilmişti.

Yargıçlar tasfiye edilmiş ve en sonunda 'tüm bu kötülüklerin üstesinden gelmek üzere asıl ve nihai çare' olarak parlamentoyu toplama girişiminde bulunulmuştu. Böylece, Deklarasyon, 'İngiltere'yi dönüştürmek ve kötü konsüllerin şiddetinden korumak üzere, Tanrı'nın yardımıyla, yeterli bir güce kavuşmanın uygun olacağı' sonucuna varmaktaydı.

Willem'in ne kadar büyük bir güce kavuştuğu ve bunun amaçlarına ulaşmasında yeterli olup olmadığı günümüzde tartışılmakta olan sorulardır. Daha önceden, Brixham'a ulaştığı zaman, komutası altında 14.000 ile 15.000 arasında askeri olduğuna inanılmaktaydı.[3] Ancak son zamanlarda bu tahmin 21.000'e kadar yükseldi.[4] Böylesi bir ordu, James'in güçleriyle çarpışmak için 'yeterli' olacaktı, çünkü Kral'ın 40.000 civarında silahlı adamı olmasına rağmen bunlar tüm ülkeye yayılmışlardı ve sadece 25.000'i İngiltere'nin güneyinde, Kral'ın yakın komutası altındaydı. Ancak, işgalci orduda 21.000 kişinin olduğu iddiası, genel olarak kabul edilmedi. Bu konuya ilişkin daha derinlemesine araştırmalar, daha ziyade,

3) J. Childs, *The Army, James II and the Glorious Revolution*, Manchester, 1980, s. 175.

4) Jonathan Israel, 'The Dutch role in the Glorious Revolution', *The Anglo-Dutch Moment: Essays on the Glorious Revolution and Its World*, yay. haz.: J. Israel, Cambridge, 1991, s. 106.

Orange Prensi'nin kendisini savunmak için yeterince askeri olduğu, fakat bu ordunun James'e saldırmak için yeterli olmadığı şeklindeki geleneksel görüşü bir kez daha doğrulamıştır.[5]

Şüphesiz, Willem, savaşmak üzere Kral'a meydan okurken ihtiyatlı davranmış gibi görünmektedir. Willem, Exeter'e ulaştıktan sonra, iki haftadan uzun bir süre burada kaldı. Exeter'deki bu geçici ikametinin amacı, bir ölçüde, çok kısa sürede gerçekleştirilecek bir işgalden kaçınmaktan ziyade, ters rüzgârlarla Hollanda'ya geri dönmek zorunda kalan ve Ekim ayı ortasında gerçekleştirdikleri başarısız bir seferden bu yana gemilerde kısılıp kalmış olan birliklerini dinlendirmekti. Aynı zamanda, yalnızca yerel soylulardan değil, bundan daha büyük bir olasılıkla, James'in ordusundan gerçekleşecek firarlardan da takviye umuyor, birliklerinin 'büyük bir kısmının' Kral'ı terk edeceğini söyleyen Yedi Ölümsüzün Çağrısı'na inanıyordu. İşgal gerçekleştiğinde, aralarında geleceğin Marlborough dükü olacak olan önemli bir kişi –Lord Churchill– olsa bile, çok az kişi taraf değiştirdi. Willem'in kendi askerlerinin sayısındaki artışın azlığı ve Güney İngiltere'ye ilerlemesinin yavaşlığının yarattığı hayal kırıklığı, düşmanına karşı saldırıya geçmedeki isteksizliğini göstermektedir. Elbette, eğer düşman orduları gerçekten savaşmış olsaydı, onun seferinin, önceden ilan ettiği özgür bir parlamento toplama hedefinden ötürü yol açtığı iyimserlik bir gece içinde darmadağın olabilirdi. Willem, krallarına karşı mücadeleyi kazanmış olsaydı bile, İngilizlerin kalplerinde ve düşüncelerinde mücadeleyi kaybetmiş olabilirdi. Bu yüzden, onun İngiltere'ye karşı yürüyüşünün bütün stratejisi, saldırgan olmaktan çok savunmacı bir çizgi üzerinde inşa edilmişti. Güverte altındaki birçok atın boğulup ölmesine yol açan fırtına, süvari birliklerinin ilk saldırı girişimini olumsuz yönde etkilemişti. Bu bile, Kral'ın ordusuna karşı girişilecek bir cephe saldırısını riskli kıldı. Willem, saldırıya karşı kendisini savunmak üzere yeterince adamı olduğunu hisseden fakat düşmanla doğrudan karşılaşmak için her bakımdan hazırlıksız olan bir komutan gibi davrandı.

O nedenle, James saldırıya geçmiş olsaydı devrimin sonucu askeri açıdan çok farklı olabilirdi. Ancak Kral, Willem'e saldırmak niyetiyle Salisbury'ye ilerledikten sonra, Londra'ya geri çekildi. Bu, ona inisiyatifini ve nihayet tahtını kaybettirdi. Kral'ın neden geri çekilmeyi tercih ettiği, devrimin en can alıcı sorularından biridir. Prens'in güçlerinin kendi ordu-

5) Stephen Webb, Israel'in tahminini değerlendirdikten sonra, kendisi, 14.000 kişilik bir ordu tahmininde bulunmuştur. Stephen Saunders Webb, *Lord Churchill's Coup: The Anglo-American Empire and the Glorious Revolution Reconsidered* içinde, New York, 1995, s. 141.

sundan sayıca üstün olduğunu düşünmüş olması pek olanaklı gibi görünmemektedir. Kararının, o dönemde açıkça içinde bulunduğu sinirsel çöküşten değil, askeri durum tarafından belirlenmiş olduğu görülmekte; fakat bu karar, Willem'in yönelttiği tehditten ziyade, kendi ordusunun üst düzey komutanlarından duyduğu ihanet kuşkusundan kaynaklanmış gibi görünmektedir. Willem'in tarafına geçen Combury ve Churchill gibilerinin davranışlarına bakıldığında, kendi subaylarına güvenmeme konusunda haksız sayılmazdı. Askeri açıdan devrime 'Lord Churchill'in darbesi' olarak bakma düşüncesi, onu bir Felemenk işgali olarak değerlendiren görüş kadar inandırıcıdır.

Gerçekten de, İngiltere'nin, Willem Londra'ya girdikten sonra Felemenk 'işgaline' uğradığı fikri, II. James yanlılarının o dönemde uydurdukları saçmalıklar kadar zorlama bir düşüncedir. Willem'in Felemenk birliklerini başkente yerleştirdiği ve bunun küskünlüğe yol açtığı doğrudur. Fakat siviller, nerede olursa olsun, aralarındaki askerlere öfkelenmişlerdi. Bristol, Hull ve York'da James'in birlikleriyle yurttaşlar arasında sürtüşmeler yaşanmıştı. Willem'in Felemenk olması gerçeği, olağan kızgınlığa bir de yabancı düşmanlığını eklemişti. James'in tebaasının onun kaçışına ve Willem'in gelişine ilişkin en büyük tepkisi, ihtiyatlı davranmak olmuştu. Londra'nın Yargıcı Sir George Treby'nin 20 Aralık günü Prens'e ilettiği gibi, 'Yaşadığımız en son tehlikeyi bir kez daha gözden geçirdiğimizde, Kilisemizin ve Devletimizin Papalık ve Keyfi İktidar tarafından işgal edildiğini ve (bizim asıl işgalcilerimiz olan insanlar tarafından) yıkılmanın eşiğine sürüklendiğini hatırlamaktayız.'[6] Willem'in ordusu bir işgal ordusu değil, özgürlük ordusuydu.

Saldırı, devrimin sonuçlanması bakımından yaşamsal önemde olsa da, çok önemli kararların tümüyle Konvansiyon seçilmeden önce alınmış olduğu ve Konvansiyon toplandığında bunun sadece bir *fait accompli*'ye* verilen bir onay olduğu yönündeki iddialara rağmen, saldırının sonucu belirlediği söylenemez.[7] Willem'in James'in yerini fiilen Aralık ayında aldığı doğrudur. Konvansiyon, Kral'ın kaçışıyla ortaya çıkan iktidar boşluğunun nasıl doldurulacağını uzun süre düşünüp müzakere etmesine ve Willem'e tahtı önermek konusundaki alternatifleri ele almasına rağmen, Prens, eğer kral yapılmazsa daha azıyla yetinmemek ve ülkeyi terk etme-

6) W. A. Speck, *Reluctant Revolutionaries: Englishmen and the Revolution of 1688*, Oxford, 1988, s. 236.

* Oldubitti. (ç.n.)

7) Robert Beddard (yay. haz.), *Kingdom Without a King*, Oxford, 1988, s. 65.

mek doğrultusundaki kararıyla nihai sonucu kaçınılmaz kıldı. James'in en ateşli taraftarları da dahil, pek az Konvansiyon üyesi, James'in krallığının koşulsuz olarak yeniden tesis edilmesini kabul etmeye hazırdı ve onun da ileri sürülen herhangi bir koşulu kabul etmesi söz konusu değildi. Bununla birlikte, çoğu, James'in Willem ile yer değiştirmesinden başka bir alternatif olmadığında gönülsüzce hemfikirdi.

Ancak, Kral James'in yerine Kral Willem'i getirmek, bir devrimden ziyade, bir hanedanlık *darbesi* olacaktı. 1689 anlaşması, yalnızca iki kralın birbiriyle yer değiştirmesi değil, anayasada yapılan temel bir değişiklikti. Değişen sadece hükümdar değil, aynı zamanda monarşiydi de. Mutlak krallık eğilimi sona erdirilerek, sınırlı ya da karma monarşi tesis edildi.

1680'lerde kraliyet politikaları

1680'ler boyunca, İngiltere'de, II. James'in olduğu kadar II. Charles'ın yönetimi altında da, mutlak krallığa yönelik bir eğilim söz konusuydu. Mutlakıyetçilik (aynı nedenle devrim de), elbette, teknik bir terim değildir ve farklı tarihçiler tarafından bu terime ilişkin çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bazılarına göre, XIV. Louis, mutlakıyetçilik fikrinin cisimleşmiş haliydi. Kuramsal olarak, onun otoritesi üzerinde, Tanrı'ya karşı yükümlülüğü dışında bir denetim yoktu. Güneş Kral, yürütme, yasama ve yargı güçlerini kendisinde toplamıştı. Bakanları, onun politikalarını bir emir gibi yerine getirmişlerdi. Bilinen şekliyle yasa koyucu bir meclis yoktu. Genel Zümreler son olarak 1615'te toplanmıştı ve 1789'a kadar da bir daha toplanmayacaktı. Onyedinci yüzyılın başlarında var olan belli başlı yedi Eyalet Meclisi'nden üçü resmen toplantıya çağrılmış ve bunlardan ikisinin yerini yetkileri elinden alınmış organlar almıştı. Louis, ülkeyi buyruklarla yönetmişti. Onun buyruklarının *mecliste* ya da yüksek mahkemelerde tescil edilmek zorunda olduğu doğrudur; fakat bunlar da –kendilerine başvurulmasından önce değil de sonra itiraz etme yetkisine sahip oldukları için– yalnızca sahibinin sesi olarak işleyen kurumlardı. Bu nedenle, XIV. Louis, hiçbir zaman, seleflerinin *meclisi* buyruklarını onaylatmaya zorladıkları bir süreç olarak bilinen *lit de justice*'e başvurmak durumunda kalmamıştı.

Şüphesiz, pratikte, Louis bile uzlaşmak zorundaydı. Nitekim, onun Tanrı'ya karşı yükümlülüğü basit, soyut bir kavram değil, Fransa'da Katolik Kilisesi'nin devamının ve tahtın soya bağlı olarak devredilmesi ilkesinin bir gereğiydi. Birçok yüksek üst düzey memurun görevlerinde kalmayı güvence altına alması ve görevden uzaklaştırılamaması, ancak Kral'ın poli-

kalarını yürütebilmek için sırtını onlara yaslaması sayesinde mümkün oluyordu. Onun, mümkün olan her yerde, doğrudan kendisine karşı sorumlu olan ve zevkle görevden alabileceği *idare memurlarına* (intendants) başvurmasının nedeni buydu. Soylulara kaba davranarak boyun eğdirmenin bir sınırı vardı. Fransa Kralı'nın iktidarı üzerinde pratikte var olan bu tür kısıtlamalar, bazı tarihçilerin, Louis'nin mutlak bir yönetici olduğu fikrini reddetmesine yol açmıştır. Fakat bu, kavramı bir saçmalığa indirgemektir. Louis'yi ideal bir mutlakıyetçilikle tartarak yetersiz bulmak saçmadır. Tarihsel olarak, XIV. Louis, mutlak hükümdarlığın belirli bir modeliydi.

Son Stuartlar'ın onunla ne derece aşık attığı da tartışmalıdır.[8] Onlar, Louis'nin sahip olduğu ve belki de –bir mutlak hükümdarı sahtesinden ayırmaya yarayan turnusol kâğıdı olan– büyük bir orduyu ayakta tutabilmesini sağlayan muazzam mali kaynaklardan açıkça yoksundular. Yine de, 1680'lerde Louis'yle yarışabildiklerine ilişkin işaretler vardır. II. Charles 1681'de feshettikten sonra, 1685'teki ölümünden önce bir daha asla toplamadığı parlamento olmadan ülkeyi idare etmeyi başardı. Bu, parlamentoyu üç yılda en az bir kez toplamayı gerektiren 1664 Üç Yıl Yasası'nı hiçe saymak demekti. II. Charles, söz konusu onyıl içinde gerçekleşen ticaret patlaması gümrük gelirlerini artırdığı ve parlamentonun vergilerden kendisine ayırdığı ödenek en azından 1.200.000 pound seviyesine çıktığı için, bunun üstesinden gelebildi. II. James'in parlamentosu 1685'te ona aynı miktarda ödenek ayırdı ve Monmouth Ayaklanması'nı bastırmak üzere verilen kısa vadeli tedariklerin de eklenmesiyle bu ödenek hemen hemen 2.000.000 pounda çıktı. Bu nedenle, Kasım ayında parlamentoyu feshettiğinde, mali açıdan buna dayanacak durumdaydı. Belki de, Fransız Kralı'yla aralarındaki en çarpıcı benzerlik, sadece James'in 1681 ile 1685 arasında parlamentodan kurtulması değil, 1687 ile 1688 arasında parlamentoyu tümden ortadan kaldırma girişimiydi. Eğer bunu başarmış olsaydı, Lordlar ve Avam Kamaralarını, sözün gelişi Languedoc Eyalet Zümreleri düzeyine indirmiş olacaktı. Parlamentoya yol vermek amacıyla kullanmış olduğu kurulların düzenleyicilerine, doğrudan kendisine karşı sorumlu oldukları resmi görevler vermesi, o dönemde, Louis'nin *idare memurları* ile karşılaştırıldı.[9]

8) John Miller, *An English Absolutism? The Later Stuart Monarchy 1660-88*, Historical Association, New Appreciations in History, 1993.

9) Thomas Bruce, Aylesbury Dükü, *Memoirs*, yay. haz.: W. E. Buckley, 1890, c. 1, s. 174. James'in parlamentoyu ortadan kaldırma girişimine ilişkin araştırmalar, tarihçiler arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. 1988'e kadarki görüşlerin bir özeti için bkz. Speck,

Gerek Charles gerekse James, muvazzaf bir orduyu ayakta tutmak amacıyla kendilerine tahsis edilen ödenekleri kullandılar. Bu, Charles'ın yönetimi altında 8.500'den fazla kişiyi içermeyen küçük bir güçtü. Ancak Monmouth Ayaklanması'na karşı Avam Kamarası'nın verdiği yanıtın cömertliği sayesinde, James, asker sayısını 1685'in sonlarında neredeyse 20.000'e yükseltebilmişti. Bu, tebaası içinde Monmouth örneğine imrenecek olanlara gözdağı vermek için yeterli bir güçtü. Ordu, Bristol, Hull ve York gibi garnizon kentlerinde bir polis gücü olarak kullanıldı. Bu merkezler, James'in saltanatı süresince fiilen sıkıyönetim altındaydı. Mart 1688'de, orduya göreneksel ve yazılı hukuk önünde ödence güvencesi vererek onu krallık iradesinin bir aracı kılan sürekli bir sıkıyönetim mahkemesi kuruldu.

Yargı da kraliyetin denetimi altına alındı. Göreneksel hukuk mahkemelerinin yargıçları –ortak savunma, maliye ve kralın yargıçlar kurulu– ya davranışlarının uygunluğuna ya da tahtın arzusuna göre atanabiliyorlardı. II. Charles'ın saltanatının ilk yıllarında her iki yöntem de kullanıldı; fakat onun saltanatının daha sonraki yıllarında ve James'in hükümdarlığı süresince, yargıçlar, giderek, sadece kralın isteğine göre atanmaya başlandı. Bu yüzden, iradi olarak görevden alınabilirlerdi ve 1680'lerde her iki kral da, itaatkâr bir yargı oluşturmaya dönük bir çaba içinde, kralın yargıçlar kurulunu tasfiye etmek üzere görevden alma hakkını kullandı. James, kilise davalarına yönelik ayrıcalıklı bir mahkeme, bir komisyon bile kurdu. Bu, birçok kişi tarafından, 1641'de Parlamento Yasası tarafından ortadan kaldırılan Yüksek Komisyon Mahkemesi'nin yeniden canlandırılması olarak görüldü. Bu mahkeme, bir önceki mahkeme tarafından kullanılanınkine benzer bir mühür bile kullanmıştı.[10] James,

Reluctant Revolutionaries, s. 131-2. Yakınlarda yayımlanan iki inceleme, tartışmayı sürdürmektedir. M. J. Short, *Historical Research*'teki 'The Corporation of Hull and the Government of James II' başlıklı çalışmasında bu kurulların olumlu olduğu sonucuna varıyor. Paul D. Halliday ise, tam tersine, 'James'in 1687-88'deki dinsel hoşgörüyü sağlayacak bir meclis oluşturmak üzere seçim bölgelerini yeniden düzenleme çabaları (...) işe yaramadı. Bunu biliyoruz, çünkü işe yaramadı,' sonucuna varıyor. Bkz. *Dismembering the Body Politic: Partisan Politics in England's Towns, 1650-1730*, Cambridge, 1998, s. 239. James, parlamentoyu oylamayla sınamadan önce ortadan kaldırdığı için bunun işe yarayıp yaramadığı konusunda hiçbir zaman tatminkâr bir yanıta ulaşamayız. Bununla birlikte, çağdaşlarının bu politikanın başarıya ulaşmasından duydukları korku, onun devrime katkısını ölçerken daha büyük önem taşımaktadır.

10) J. P. Kenyon, 'The Commission for Ecclesiastical Causes 1686-1688', *Historical Journal*, 1991, c. xxiv, s. 727-36. Kenyon, daha önce reddedilmiş olmasına karşın, komisyonun bir mahkeme olduğunu ve düzenli olarak evlilikle ilgili davalara bakmak üzere toplandığını saptamaktadır.

İngiltere Kilisesi'nin başvekili olarak otoritesini komisyona devretti. Bu komisyon, otoritesini, Londra Piskoposluğu'nu dinsel yetkilerinden yoksun bırakmak ve Kral'ın adayını başkan olarak seçmeyi reddeden Oxford Magdalen Koleji'nin öğretim üyelerini disiplin altına almak için kullandı. Orange'li Willem'in Bildirgesi'nde bu yoksunluklardan, James'in keyfi yönetiminin önde gelen örnekleri olarak söz edilmekteydi.

II. Charles kraliyet otoritesini güçlendirmek üzere aldığı önlemler sayesinde paçayı kurtarırken, James, Haklar Bildirgesi'nde suçlu olarak değerlendirildi. Nitekim, Bildirge, sadece yargıçların isteğe göre atanmasını suç olarak bulmadı, aynı zamanda dinsel davalarla ilgilenen komisyonu 'yasadışı ve tehlikeli' ilan etti. Bu farklılığın bir nedeni de, Bildirge'nin oluşturucularının yeni yasa yapmada değil, mevcut yasa hakkında var olan endişeleriydi. Yargıçları isteğe göre atamak yasadışı değildi; bu nedenle, onların atamalarını davranışlarının uygunluğu üzerinden yapmaya dair hüküm, Bildirge'yi kaleme alan komitede düşürüldü. Fakat Konvansiyon üyelerinin, erkek kardeşini suçlarken hiç de çekingen davranmayıp II. Charles'ı eleştirirken bu kadar gönülsüz olmalarının bir başka nedeni de, birçoğunun eski Kral'ın eylemlerini onaylamış olmasıydı.

1680'lerin başında II. Charles'ın kraliyet imtiyazının güçlenmesi, kardeşinin kendi yerine geçmesini önlemek için parlamentoda yapılan girişimlere gösterilen bir tepkiydi. II. Charles, sadece parlamentoyu feshetmekle ve üç yıl geçtikten sonra yeni bir parlamento toplanması çağrısını reddetmekle kalmamış, parlamentoyu toplantıya çağırmak zorunda kalırsa Avam Kamarası'nda kendisine sadık bir çoğunluğun olmasını garantilemek için adımlar atmaya da çalışmıştı. Nitekim, 1679 ile 1681 arasında, son parlamentoya seçilen Dışlayıcıların ya da daha sonra adlandırıldıkları biçimiyle Whigler'in ortaya çıktıkları parlamento yanlısı ilçeleri özellikle hedef alan *quo warranto* buyruklar yayımlamıştır. Whigler'in beratlarını iptal ederek, parlamento seçimlerinde seçilmiş memurlar olan belediye başkanlarını onların yerine atayarak, krallığın soya bağlı biçimde devredilmesi ilkesini savunan Toryler'in geri dönüşünü sağlamış oldu. Charles, Whigler'i kent milis güçlerinden ve barış komisyonlarından, yerlerine Toryler'i geçirerek temizlemişti. 1680'lerin başındaki Tory gericiliği döneminde bu önlemler çok az protestoyla karşılanmıştır. Aksine, Toryler, dışlama krizinin yeni bir iç savaşın belirtisi olmasından ve Whigler'in gizli, cumhuriyetçi planlarının olduğundan korkanlar arasında popülerdi. Bu adımlar, 1685'te James'in tahta çıkışından sonra seçilen Avam Kamarası'nda, Toryler'in ezici bir çoğunluk sağlamasına yetmişti.

II. James'in politikaları

Kraliyet otoritesi savı, Toryler'in ve İngiltere Kilisesi'nin çıkarları doğrultusunda ortaya konulduğu sürece, hemen hemen hiç karşı çıkılmadan benimsenmiştir. Saltanatın zulmüne en çok Ayrılıkçılar* maruz kalırken, Whigler de kendilerine karşı yapılan idari ve adli saldırılarla tamamen marjinalleştirilmişti. Charles'ın 1662 ve 1672'de yayımlanan Dinsel Bağışlama Bildirgeleri'yle Ayrılıkçıları daha önce korumaya çalışmasına karşın, artık ceza yasalarını uygulamak için birbirleriyle yarışan ve üst düzeylerde görev yapan Toryler'in insafına terk edilmişlerdi.

James, sadece var olan kilisenin değil, Roma Katoliklerinin de çıkarlarını korumak için tahtın gücünü kullandığında direnişle karşılaşmıştı. Papalık'ın elçisi Adda'ya söylediği gibi, o sadece İngiltere'nin değil, kendi dininin de o güne kadar gördüğü en güçlü yönetici olmalıydı. Onun yönetim tarzı, tebaasının çoğunluğu tarafından kabul edilemez olarak görülen, mutlakıyetçiliğin Katolisizmle bir karışımı ya da –çağdaşlarının ifadesiyle– 'papalıktan yana olmak ve keyfi idare' idi. Devrim, çoğu kez, bir Whig devrimi olarak görülmektedir, gerçekteyse James'in Katolik politikalarının asıl kurbanları, çoğu Tory olan Anglikanlar'dı. Piskopos Compton'un ve Magdalen Öğretim Üyelerinin asılmasından Yedi Psikopos'un duruşmalarına varıncaya değin, Haklar Bildirgesi'nde ilan edilen hemen hemen tüm önlemler, II. Charles'ın saltanatında Kral'ın ve tahtın soya bağlı olarak devredilmesi ilkesinin en kararlı destekçileri arasında yer alan insanları etkilemişti. James, taht ile onun doğal bağlaşıkları arasındaki bağı germiş ve ardından birden bire koparmıştı.

Charles, 1687'de bu durum kendisi için de açıklığa kavuştuğunda, dışlayıcılar krizinde kardeşinin halefi olmasına engel olmaya çalışmış olan Whigler'le ve Ayrılıkçılar'la ittifak kurmaya çabaladı. Charles'ın oldukça kötü bir üne sahip olan işbirlikçi Whigler'in desteğini elde etmekteki başarısı tartışmalıdır. Whigler'in 1688'de inisiyatifi ele aldıklarını ve Konvansiyon'u silah zoruyla ele geçirdiklerini düşünen tarihçiler, onların sayısını önemsizmiş gibi gösterme eğilimindedirler. Fakat, kuşkusuz, bazı Whigler ve Ayrılıkçılar Kral'ın samimiyeti konusunda kuşkuluyken, pek çoğu da onunla işbirliği yapmaya hazırdı. James barış komisyonlarını Toryler'den arındırdıktan sonra, Whigler ve Ayrılıkçılar, Katolikler'le birlikte komisyonlarda yer almış ve ayrıca denetim ve ceza yasalarının lağvedilmesine sıcak bakan üyelerle birlikte parlamentoyu köşeye sıkıştırma planları yapan

* Anglikan Kilisesi'nden ayrılanlar. (ç.n.)

meclis yanlısı ilçelerin kurumlarına dahil edilmişlerdi. Ayrıca, II. Charles dönemindeki Tory gericiliği sırasında, bu yasaların ihlalinden dolayı Ayrılıkçılar hakkında soruşturma açanların eylemlerini araştıran bir komisyonda da hizmet verdiler.[11]

Bunların birçoğu, daha önce hiç kamu görevinde bulunmayan, sosyal kökeni belirsiz kişilerdi. Siyasal seçkinlerin altında yer alan bir toplumsal konumdan geliyorlardı ve, birçok durumda, yönetici sınıfın içinde yer alan soyluların ve diğerlerinin yerine geçmişlerdi. Bu bakımdan, James, bir toplumsal devrime girişti ve devrim, ilginç bir biçimde, taşra Ingilteresi'nin geleneksel yöneticilerini geri getiren bir tepki olarak görülebilir. Nitekim, II. James'in saltanatı, tarihin kendisini önce trajedi, sonra komedi olarak tekrar ettiği gerçeğine örnek oluşturacak şekilde Ara Dönem (Interregnum) ve Restorasyon izleğini takip etti.

Sözde 'işbirlikçilerin' hepsi aşağı katmanlardan gelmiyordu. Ayrılıkçılara yapılan zulmü araştıran komisyon üyeleri arasında kırk sekiz kadar parlamento üyesi de vardı. Komisyon üyelerinin en tanınmışlarından biri, Quaker lider William Penn'di. Penn, Dinsel Bağış Bildirgesi'nin kaleme alınmasına yardımcı olmuş, Magdalen Koleji olayına müdahale etmiş, hatta parlamentoyu köşeye sıkıştırma kampanyasına karışmış, böylece, Kral'ın yakın bir sırdaşı olmuştu. Onun 'işbirliği', devrim yıllarında rol oynayan Ayrılıkçılar'ın pek çoğunun dürtülerini epeyce aydınlatmaktadır. Onların peşinde koştuğu, hoşgörüydü. Soru şuydu: Bu hoşgörüyü nerede bulacaklardı? 1661'de seçilip 1679'a kadar süren kralcı* parlamentodan medet umdularsa, hayal kırıklığına uğramış olmalılar. Bir düzeyde ayrılıkçılığa karşı olan ceza yasalarının kaldırılmasını savunan yaylacı** bağnaz Anglikanlar, desteklerini kendilerine iç savaşlarda ve Ara Dönem'de zulmedenlere sunmaya karar vererek, var olan Kilise'ye devam etmemeyi cezalandıran yasalar lehine tavır aldılar.

Bu yıllarda tek kurtuluş ümidi, Dinsel Bağışlama Bildirgeleri'ni iki kez önermiş olan –ancak bunları parlamentonun protestoları nedeniyle geri çekmeye zorlanan– Kral'dan gelmişti. Dışlayıcıların parlamentolarıysa, aksine, Ayrılıkçıların kötü durumuna yakınlık göstermiş, hatta 1680'de

11) J. R. Jones 'James II's whig collaborators', *Historical Journal*, c. iii, s.65-73; Mark Goldie, 'James II and the Dissenter's revenge: the commission of enquiry of 1688', *Historical Research*, c. cxvi, 1993, s. 53-88.

* *Cavalier*: XVII. yüzyılın ortalarında İngiltere'de kral taraftarı olup parlamentoya karşı verilen savaşta I. Chades'ın destekleyicisi olan kişiler. (ç.n.)

** *Back-benchers*: Hükümette ya da muhalefette resmi bir görevi bulunmayan, meclisin arka sıralarında oturan parlamento üyeleri. (ç.n.)

Ayrılıkçıları affetmek üzere önerdikleri kanun tasarılarının yasalaşması ancak oturumun tatil edilmesi sonucunda engellenmişti. Bununla birlikte, daha sonra, dışlama krizi esnasında Avam Kamarası'nı egemenliği altına almış olan Whig Partisi hemen hemen yok edilmiş, parti liderleri devlete ihanet suçuyla mahkemeler tarafından ortadan kaldırılmış ve sahip oldukları destek parlamento yanlısı ilçelerin temizlenmesiyle yok edilmişti. Böylece, bir kez daha, hoşgörülü bir tavır sergileme endişesi taşıyan kralla işbirliği yapmayı yine reddeden uzlaşmaz Anglikanların çoğunlukta olduğu bir parlamentoya geri dönülmüştü. Ayrılıkçılar için, II. Charles'ın yönetiminde daha önce elde edilmiş elverişli durumlarda olduğu gibi, bir kez daha, parlamentodan çok kraliyetten yana umutlu olmak anlamlıydı. Bu olay, Nazi işgali altındaki Avrupa'da çağrıştırdıklarıyla birlikte, 'işbirlikçi' terimini aşağılayıcı kılmıştır. Penn, vatan haini değildi. II. James'in Dinsel Bağışlama Bildirgesi, Quakerler'in, II. Charles'ın son yıllarındaki 'Tory gericiliğinden' bu yana yaşamış oldukları en şiddetli zulümden kısa süreliğine kurtulmalarını sağladı. Penn, dönemin koşullarında Kral Fermanı kadar kapsamlı bir Hoşgörü Yasası çıkartmanın tek yolu olması nedeniyle, parlamentonun ortadan kaldırılmasına bile onay vermişti. O, Halifax Markizi'nin *The Character of a Trimmer*'da (Bir Zamane Adamının Karakteri) öne sürdüğü gibi, II. Charles zamanında krallığın verdiği sözü iki defa geri almış olması nedeniyle, sadece kralın sözüne dayanan hoşgörüye hiçbir biçimde güvenilemeyeceği yolundaki savın gücünün de farkındaydı. Yalnızca bir Parlamento Yasası zulme karşı daimi bir özgürlük güvencesi sağlayabilirdi. Aynı zamanda, sadece Kral'ın görüşlerini paylaşan üyelerin oluşturduğu bir parlamento, onun Dinsel Af Bildirgesi'ni yasalaştırabilirdi.

Penn'in durum çözümlemesi, 1689 Hoşgörü Yasası'yla geçersiz kılınmış gibi görünebilir. Ancak dikkatle bakıldığında, bu önlemin Dinsel Af Bildirgesi'ne kıyasla çok kısıtlı olduğu görülecektir. Taht, Roma Katolikleri de dahil hemen herkese sınırsız bir hoşgörü sunmasına karşın, Yasa, bu hoşgörüyü, çok sayıda deisti ve birlikçiyi* de dışlayarak, teslis öğretisini kabul etmeyen Protestanlardan esirgemişti. Ayrıca, II. James'in ilçelerdeki ya da Taht'ın yönetimi altındaki üst düzey görevlileri Anglikan Kilisesi'nde birleşmeye zorlayan Ortaklık ve Denetim Yasaları'nın gerekliliğinden vazgeçtiği noktada, Hoşgörü Yasası buna özellikle arka çıkmıştı. Yasa tarafından, İngiltere Kilisesi'nin papazlarını** korumak için, Anglikan olma-

* *Unitarian*: Hıristiyanlıktaki üçlü Tanrı (teslis) inancını benimsemeyen kimse. (ç.n.)

** *Minister*: Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayan –*Non-conformist*– veya Presbiteryen papaz. (ç.n.)

yanların ondalık vergiyi* ödemeleri yükümlülüğü bile onaylandı. O halde, itaatkâr bir parlamento yaratma çabalarını kolaylaştıracak dereceye varıncaya değin Kral'la işbirliği yapmak, Protestan ilkelerine ihanet etmek anlamına gelmiyordu.

James, Willem'in özel askeri birliğinin yakında göreve başlayacağını duyduktan sonra, paniğe kapılarak politikalarını karşıt yönde değiştirdiğinde, James'le işbirliği yapmış olan Whigler de yüzüstü bırakılmış oldular. James, parlamentoyu köşeye sıkıştırma girişiminden vazgeçti; Londra dahil birçok parlamento yanlısı kent için berat verdi; dini meselelerle ilgili komisyonu tasfiye etti; Londra Piskoposluğu ve Magdalen Koleji'nin öğretim üyelerini eski mevkilerine iade etti. Günümüzdeki deyişle bu 'U-dönüşü' sayesinde, 'eski dostları' Anglikan Toryler'i yatıştırmayı amaçlıyordu. Bu, onun güvenilmezliğini bütünüyle gözler önüne sermeye yaradı. Nitekim, Canterbury Başpiskoposu Sacroft gibi önemli bir şahsiyetin de içinde olduğu Dinsel Af Bildirgeleri'nden dolayı arasının soğuduğu ruhban sınıfından çok az kişinin desteğini kazanabildi. Aynı zamanda, Whigler ve Ayrılıkçılar nezdindeki tüm güvenilirliğini de yitirdi.

Gönülsüz devrimciler

Bu, Devrim'de dökülen kanın neredeyse sadece Salisbury'de II. James'in burnundan akanla sınırlı kalacağını garanti eden rejime karşı bir uzlaşı üretti. O dönemde yaşayan birinin belirttiği gibi:

> İmparatorluğun tüm tarihi boyunca, 1688 İngilteresi'nde olduğu gibi, Whigler'in, Toryler'in, prenslerin, piskoposların, soyluların, ruhban sınıfının, halkın ve muvazzaf ordunun aynı düşüncede olduğu böylesi bir kansız Devrim örneği olup olmadığını merak ediyorum. Tüm İngiltere'yi tek bir düşüncede birleşmiş görmek, çok özel bir zamanda yaşadığımız anlamına gelmektedir.[12]

Ulusun, III. William'ın davası için birleşmesi söz konusu değildi. Devrimci olaylara çok az kişi etkin olarak katılmıştır. Herhangi bir Devrim'de çoğunluk, edilgin bir rol oynar. Asıl önemli olan, onların rejimi ya da karşıtlarını destekleyip desteklemediğidir. 1685'te Monmouth Başkaldırısı

* *Tithe:* Yerel kilisenin papazına yardım etmek için ödenen, yıllık kazancın ve gelirin onda biri tutarındaki vergi. (ç.n.)

12) Colley Cibber, *An Apology for the Life of Colley Cibber*, Londra, 1925, c. i, s. 35.

sırasında, James henüz tebaasından uzaklaşmadan önce, tebaasının çoğunluğu, isyancıların bastırılmasını ve rakiplerinin ayağa kalkacak fırsat bulamamasını desteklemiştir. 1688'deyse James'ten öylesine uzaklaşmışlardı ki, William'a ve destekçilerine onu devirme fırsatı veren bir boşluğa yol açarak, bağlılıklarını geri çekmişlerdi.

William'a verilen destekte etkin bir rol oynayan küçük azınlık arasında Orta ve Kuzey İngiltereli soylular da vardı.[13] Devonshire Kontu, tüm kiracı çiftçilerini bir araya topladı ve toprağın kullanım hakkına el koydu; ardından, Lord Delamere'in yardımıyla ele geçirdiği Nottingham'a yürüdü. Danby Kontu, York Valisi'ni devirdi ve garnizondaki darbeyle Katolik validen kentin denetiminin alındığı Hull'a ilerledi. Orta İngiltere'de Devrim'de rol oynayanlar, çoğunlukla Whigler'di, ama kendisi bir Tory olan Danby iki tarafın da desteğini görüyordu. Bu da, III. William'la, özgür bir parlamento kurulması için çıkarttığı bildirgeyi desteklemekte olan II. James'in tebaası arasındaki uzlaşmayı gözler önüne serdi. Bu uzlaşma, James'in Fransa'ya kaçışının yol açtığı tahribatın nasıl onarılacağına ilişkin tartışmalar yalnızca James'i aklı selime yöneltecek bir Felemenk istilasını savunanlarla onu tahttan indirmeye kararlı olanlar arasındaki çatlakları genişletmiş olsa da, Konvansiyon seçimlerine kadar sürdü.

Toryler'den daha çok Whigler Konvansiyon'a geri dönmüş olsa da, seçimlerin sonuçları, 1685'te parlamentoyu tatil etmesinden beri James'e muhalefet eden iki taraf arasındaki uzlaşıyı yansıtmıştır. İki üyeli seçim bölgelerinin çoğunda bir Whig ve bir de Tory milletvekili seçilmişti. İkisi de Kral'ın keyfi davranışlarını suçluyor ve gelecekte hükümdarların benzer bir biçimde davranamayacağını güvence altına alan bir zemine dayanıyordu. Kral'ın ölçütlerine uyanlar, kendilerini çifte tehlikeyle karşı karşıya buldular, çünkü Konvansiyon için adaylığını koyanların çoğu başarısız olmuştu. Kral'la yaptıkları işbirliği, onlara karşı kullanıldı. 'Dizginler ellerinde olduğu zaman fanatik idarelerinin çılgınlığıyla tüm halkı hasta eden eski düzenleme' yüzünden, Suffolk'ta yapılan seçimlerde bozguna uğradılar.[14]

Ancak Konvansiyon toplandığında, üyeler arasında, Kral'ın ayrılışının yarattığı boşluğun nasıl doldurulacağına dair bariz bir bölünme oldu. Bir yanda, James'in hâlâ sahip olduğu kutsal hakla tebaasının sadakatine

13) D. Hosford, *Nottingham, Nobles, and the North*, Hamden, CT, 1976; W. A. Speck, 'The Revolution of 1688 in the North of England', *Northern History*, c. xxv, 1989, s. 189-204.

14) Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Add MSS. 4403; M. W. Bohun, 15 Ocak 1689.

layık olduğu ve kalıtsal tahtına yeniden oturması için geri çağrılması gerektiğini ileri süren bir avuç insan vardı. Bunlara karşı, öteki tarafta, bir avuç cumhuriyetçi yer alıyordu. Fakat ortadaki çoğunluk, anayasal bir çıkmazın söz konusu olduğunu ve bu çözümlerin ikisinin de kabul edilemez olduğunu benimsemişti. Yani onlar, mutlak krallık ve cumhuriyetçilik yerine, sınırlı monarşi anlayışını kabul etmişlerdi. Bu kabul, gelecekte hiçbir Katoliğin ya da eşinin kral ve kraliçe olamayacağı şeklindeki çözümlerde vücut buldu. Deneyimler, Katolikler'in keyfi yönetime meyilli olduklarını doğrulamıştı. Sınırlı monarşiye ilişkin bu kabul, James tarafından kaleme alınan on üç ölçütü listeleyerek onların yasadışı olduğunu duyuran Haklar Bildirgesi'nde de ifadesini bulmuştur. Haklar Bildirgesi, II. James'in Taht'tan geriye kalan imtiyazlarını kullanmasını kınayarak, Kral'ın eylem özgürlüğü üzerine parlamenter sınırlamalar getirerek, sınırlı bir mutlak monarşi tercihini ifade etti. Krallık anlayışındaki bu çok önemli değişim, 1689'daki Taç Giyme Töreni'nde yapılan değişikliklerde onaylandı. James, 'İngiltere'nin kralları tarafından bahşedilen' yasaları 'kabul etme ve koruma' yemini etmişti. William ve Mary ise, 'İngiltere Krallığı'nın halkını (...) parlamentonun onayladığı ve yasa ve göreneklerin kabul ettiği biçimde yöneteceklerine' yemin ettiler.

Bununla birlikte, monarşinin doğası üzerine varılan anlaşmanın, Toryler'i ve Whigler'i bir araya getirdiği yerde Taht'ın iktidarını kimin uygulayacağı sorusu, Konvansiyon'da ciddi anlaşmazlıklara yol açtı. Birçok Tory, ilerlemek için yegâne anayasal yolun naiplik yolu olduğunu ileri sürdü. Ötekiler, James'ten vazgeçilmesini kabul ettiler, fakat krallığın kalıtımsal olarak devredilmesi ilkesinin en küçük bir ihlalinin, Taht'ın Mary'ye önerilmesine yol açacağını savundular. Whigler bu iki görüşü de kabul etmediler ve William'ın kral olması gerektiğinde direttiler. Sonunda, William'ın krallık kendisine verilmediği takdirde ülkeyi kendi haline bırakacağı yolundaki tehdidi, olağandışı bir şekilde, dikkatleri belirli bir noktaya topladı; o ve karısı, birlikte, ülkenin yöneticileri oldular. Kendileriyle parlamentoda temsil edilen halk arasındaki bir sözleşme olan Haklar Bildirgesi'nin getirdiği kısıtlamaları ne ölçüde kabul ettikleri tartışmalara yol açtı.[15] Ancak, Bildirge'nin hazırlayıcıları, Bildirge'nin Taht üzerine getirdiği kısıtlamaların gerçekliğin ifadeleri olduğunu ve, bu anlamda, dayatılan koşullar olmadığını öne sürdüler. Ayrıca, William ve Mary, Bildirge'ye onaylarını vermeden önce kraliyeti kabul ettiler. Daha sonra, ilk düzenli parlamento 1690 seçimlerinin ardından toplandığı zaman, Bildirge, yasayı Yurttaşlık

15) Bkz. Lois Schwoerer, *The Declaration of Rights*, Baltimore, MD, 1981.

Hakları Bildirgesi olarak kabul etti. Bu aşamada, William, yurttaşlık haklarını veto etme hakkına hâlâ sahip olduğu ve bunu kullanmak için sessizce hazırlandığı bir sırada, yasayı onaylamayı teknik olarak reddetti. Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'ni kabul etmekten hoşnut olması, anayasal anlamda, Bildirge'nin getirdiği koşullardan ötürü canının sıkılmadığını akla getirmektedir. Sınırlı monarşi, sözleşmeye dayalı krallıkla değil, 1688-89 Devrimi'yle tesis edildi. Devrim uzlaşmasının çerçevesini çizenler, hükümdarları parlamentoya bağımlı kılarak monarşiyi sınırlamaya çalıştılar. Bu, onay verdikleri mali düzenleme içinde tesis edildi. II. Charles ve II. James, saltanatlarının başlangıcında, tüm yaşamları boyunca 1.200.000 pound almak üzere oylanırken, William ve Mary sadece kısa dönemlik bir ödenek için oylanmışlardı. Nitekim, göreneklerin 1690'a kadar yerine getirilmesine izin verilmedi ve ancak dört yıl sonra, 1694'te, bir başka beş yıl için uzatıldı. 1699'a kadar Taht'ın 'sıradan' ve 'sıradışı' harcamaları arasında yapılan geleneksel ayrım, saray ödeneğiyle,* kamu finansmanı biçiminde yapılmaya başlandı. 1698'de, kraliyet ailesinin iç harcamalarını karşılaması için her yıl 700.000 poundluk saray ödeneğinin verilmesi oylanarak kabul edildi. Fransa'yla yapılan savaş için gerekli olan 5.000.000 pound gibi çok büyük mali kaynaklar, artık monarkın kişisel sorumluluğunda değil, parlamentonun sorumluluğundaydı.

Bu gelişmeler, 1688 Devrimi'nin ne zaman sona erdiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bazı tarihçiler devrimin anayasal etkilerini, Kraliçe Anne'nin ölümünün ardından Hanover Sarayı'nın devamı için kabul edilen 1701 Uzlaşma Yasası'na kadar uzatmaktadır. Bu yasa, yargı bağımsızlığını sağlamak açısından temel bir adım atarak, örneğin, hükümdarın yargıçları isteğine göre değil, sadece iyi hallerine bağlı olarak atamasını sağlamış, böylece krallık imtiyazını sınırlamıştır. Başka tarihçiler de, parlamentonun en az üç yılda bir dağıtılmasına yol açan kraliyet imtiyazını sınırlayan 1694 Üçyıllık Yasası gibi önlemlerin, sadece Devrim'in değil, Fransa'yla yapılan savaşın da bir sonucu olduğunu ileri sürmekte, William'ın 1693'te Üçyıllık Yasa tasarısını veto ettiğine ve ertesi yıl İngiltere Bankası'nın kuruluş yasasının geçmesine rıza göstermesinin verdiği yegâne taviz olduğuna işaret etmektedirler. Banka, XIV. Louis'ye karşı verilen savaşın mali taleplerinin zorunlu kıldığı bir kamu kredisi sisteminin temel parçasıydı.

Bununla beraber, genel olarak adlandırıldığı şekliyle Finansal Devrim, savaşın mali gereklerinin yanı sıra olaylarının da bir sonucuydu. Aslında

* *Civil List*: Parlamento tarafından onaylanıp, her yıl devletin başı olarak krala veya kraliçeye ve bazı kimselere ayrılan para. (ç.n.)

bunları birbirinden ayırmak çok yapaydır. Ingiltere istila edilirken III. William'ın temel saiklerinden biri de, Fransa'yla mücadelesinde finansal yardım elde etmekti. Ancak Konvansiyon üyeleri, kararlarının ülkeyi önemli bir savaşa kilitlediğinin de farkındaydılar ve II. James'in Fransa'nın arka çıkmasıyla Irlanda'ya yerleşmesinin arka planını müzakere ettiler. Boyne Savaşı'nı La Hogue Savaşı'ndan, birini Britanya politikasının hanedanlık bağlamına, ötekini Augsburg Birliği Savaşı'nın Avrupa bağlamına yerleştirerek ayırmak saçmadır. Bu savaşı, Britanya Veraset Savaşı olarak adlandırmak birçok bakımdan daha uygundur.

Savaş, ulusu (1707'de Iskoçya'yla kurulan birlikten önce İngiltere, birlikten sonra ise Britanya) daha önemli bir Avrupa gücüne dönüştürecekti. Savaş, bunu, zümrelerin gelişiminin ve ticari genişlemenin barış zamanında elde edilen ekonomik kaynaklarını, 'mali-askeri devlet' denilen yapının vergi olarak alınan gelirlerine dönüştürerek yaptı.[16] Bu süreç, toprak soylularının hegemonyasını başlangıçta tehdit edecek gibi görünen yeni bir çıkar grubunun, devlete kredi verenlerin gelişmesini sağladı ve bu, –yavaş yavaş– yönetici sınıf içindeki bir unsur olarak yerini aldı. Toryler bu gelişmeye karşı çıkarlarken, Whigler bu dönüşümü memnuniyetle karşıladılar. Swift'in, 1710'a gelindiğinde, 'Whigler ile Toryler'i ayıran tüm çekişmeler büsbütün azaldı ve bu muazzam sözcükler –eğer barışseverlerle savaşseverleri birbirinden ayıracak daha elverişli terimler bulunabilirse– artık kullanılmayacak'[17] yollu iddiasında doğruluk payı vardı.

Swift, elbette, abartıyordu. Hâlâ Toryler'le Whigler'i birbirinden ayıran dinsel ve anayasal sorunlar vardı. Toryler diğer mezheplere, Katolikler'e olduğu kadar Protestanlar'a da karşı İngiltere Kilisesi uğruna mücadele ettiler ve kutsal krallık hakkının özlemini çektiler. Whigler, dinsel ayrılığa yakınlık duydular ve parlamenter monarşi lehine krallığın soya göre devredilmesi ilkesini ortadan kaldırmaya hazırlandılar. Whig ideolojisi, uzun erimde, egemen siyasal amentü oldu, çünkü rakiplerine göre, 1688 Devrimi'nin sonuçlarını kabul etmeye çok daha hazırdılar.

Bununla birlikte, farklılıkları ne olursa olsun, Toryler ve Whigler, 1688'de bir devrimin gerçekleşmiş olduğunu kabul ettiler. Aslında, geriye baktıklarında, 1640'tan 1660'a kadar yaşanan olayları bir isyan şeklinde değerlendirerek, 1688'i İngiliz Devrimi olarak gördüler. Monarşinin, egemen kilisenin ve Lordlar Kamarası'nın, alttan gelen şiddetle tamamen

16) John Brewer, *The Sinews of Power: War, Money, and the English State*, Londra, 1989; ayrıca bkz. D. W. Jones, *War and Economy in the Age of William and Marlborough*, Oxford, 1988.

17) Jonathan Swift, *The History of the Four Last Years of the Queen*, 1758, s. 7.

ortadan kaldırıldığı 1688'de, yukarıdan gelen tehditlere karşı korunmuşlardı. Daha alt düzey soylular, tüccarlar, hatta Toplumsal Eşitlikçiler, eski kurumların tümüyle ortadan kaldırılmasından ve Ara Dönem (Interregnum) esnasında bunların yerine cumhuriyetin geçirilmesinden ötürü sorumlu tutulmuşlardı. Taht, II. James'in saltanatı sırasında cumhuriyetin altını oyacak bir tehdit olarak görüldü. Bizzat Kral, 1660'ta, tam anlamıyla restore edilen sınırlı monarşinin yerine mutlak krallığı geçirmeyi planladı. Öğretim üyesi Katolikler'i Anglikanlar'la eşit statüye getirme girişimi, egemen kiliseyi Roma'ya geri göndermeye yönelik planlı bir tasarı olarak görüldü. James, bu hedeflere ulaşabilmek için, başlangıçta geleneksel yönetici sınıflarla çalışmaya uğraştı, fakat işbirlikleri bittiğinde onları bir kenara itti ve ülkede politikalarını yürütebilmek için alt düzey soylularla, tüccarlarla, hatta önemsiz mevkilerden gelen insanlarla ittifaka gitti. Süreci durdurmaya ve aynı zamanda 1640'ların ve 1650'lerin olaylarının tekrarlanmasından sakınmaya karar veren siyasal seçkinler, anayasa olarak algıladıkları şeyin korunmasında birleşmek için partizanca farklılıklarını bir kenara ittiler ve Devrim üzerinde varılan uzlaşma, ister yukarıdan isterse aşağıdan gelmiş olsun, gelecekteki tehditlere karşı Devrim'i korumak için yaptıkları en iyi şey oldu.

İleri okuma

Robert Beddard (yay. haz.), *The Revolutions of 1688*, Oxford, 1991.

Lionel Glassey (yay. haz.), *The Reigns of Charles II and James VII and II*, Basingstoke, 1997.

Jonathan Israel, *The Anglo-Dutch Moment: Essays on the Revolution of 1688 and its World Impact*, Cambridge, 1991.

John Miller, *The Glorious Revolution*, Londra, 1983.

Michael Mullett, *James II and English Politics 1678-1688*, Lancaster, 1993.

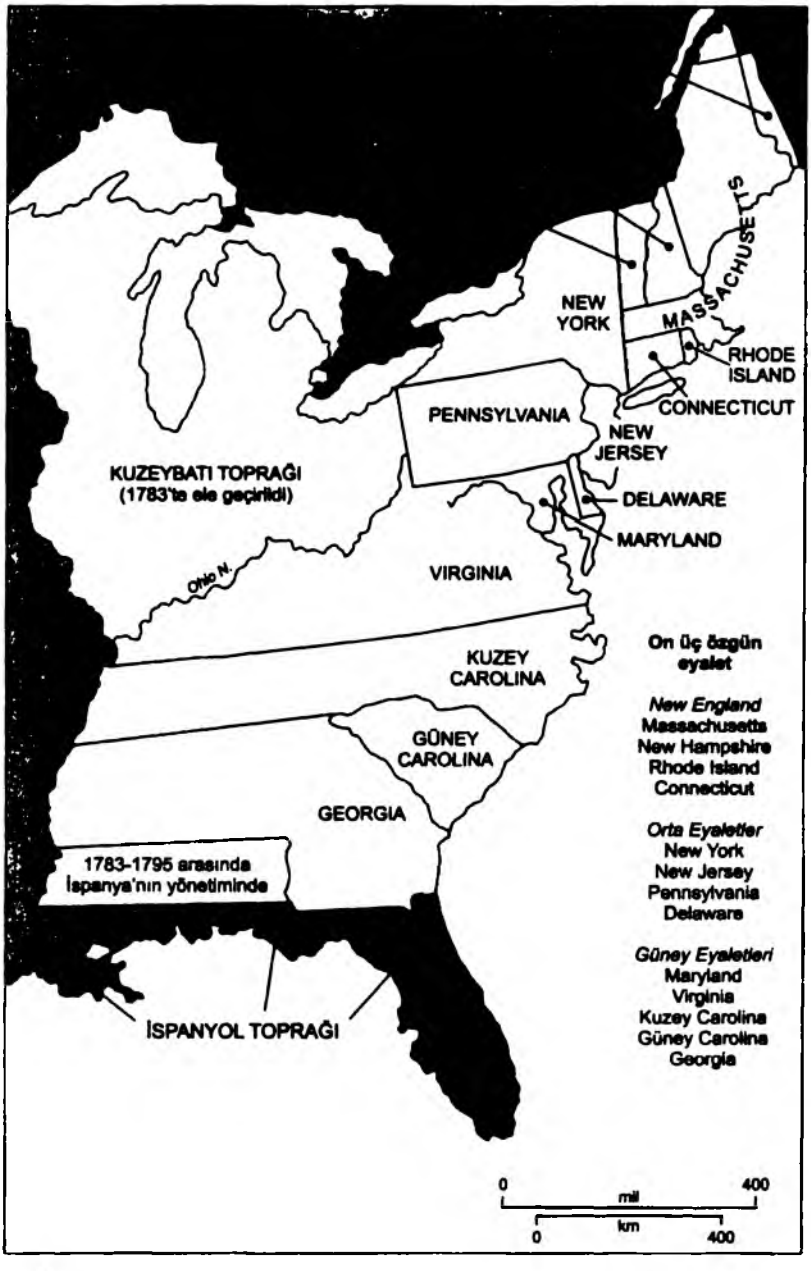
W. A. Speck, *Reluctant Revolutionaries: Englishmen and the Revolution of 1688*, Oxford, 1988.

5. *Amerikan Devrimi 1763-91*

Colin Bonwick

'Amerikan Devrimi neydi?' sorusu birçok kez sorulmuş ve buna birçok yanıt verilmiştir. Amerikan Devrimi en yalın haliyle, Britanya Imparatorluğu içinde yaşanmış bir krizdi: Britanya'nın bakış açısından, bu olay, on üç kolonının kaybedilmesi, Amerikan görüş açısından ise bağımsızlığın elde edilmesiydi. Ikinci ve daha önemli bileşen, bir Amerikan cumhuriyetinin kurulmasıydı. Bu sürecin sırasıyla üç öğesi vardı: Savaş esnasında her bir Amerikan eyaletinde kurulan yönetimler, ulusal birliğin oluşturulması ve muazzam toplumsal değişmeler. Bu gelişmelerin her biri, meşru otoritenin kaynağı, özgürlüğün korunması, yönetsel gücün gerekliliği ve eşitliğin doğası hakkında önemli ideolojik sorulara yol açmıştı.

Yedi Yıl Savaşı'nda Fransa'ya karşı kazanılan zafer, 1763'ten itibaren Britanya'nın Kuzey Amerika politikasında sorunlara yol açtı. Zaten olgunlaşmış olan on üç anakara kolonisi, neredeyse kendi kendilerini yönetmekteydi; fakat Fransız toprağının elde edilmesi, bu idareleri, yeniden örgütlenerek asıl parçasını meydana getirdikleri imparatorluğu güçlendirmeye ikna etti. Yasamanın kolonilerden elde edilen vergi gelirlerini artırmaya yönelik girişimi, özellikle de ünlü 1765 Damga Yasası, kolonileri ateşli bir direnişe kışkırttı. 1773'teki Boston Çay Partisi, tarafları yatıştırmaktan ziyade hararetı artırdı. Bir sonraki yılın başlarında, Britanya

Harita 5.1 1783'te Birleşik Devletler.

Parlamentosu, Amerikalıların manidar bir şekilde Katlanılmaz Yasalar olarak söz ettikleri dört Baskıcı Yasa'yı geçirdi. Koloniler de, buna karşılık, yasamaya karşı protestoda bulunmak ve verecekleri yanıtları planlamak üzere Eylül 1774'te ilk kez Kıta Kongresi'ni toplantıya çağırdı. Niyetleri imparatorluktaki uyuşmazlığa çözüm bulmaktı; fakat Nisan 1775'te, Britanya birlikleri ve Amerikan milisleri, Massachusetts'te, Boston'un hemen dışında bulunan Lexington'da çarpıştılar. On dört ay sonra, Temmuz 1776'da, Amerikalılar bağımsızlıklarını ilan ettiler. Savaş beş yıldan fazla sürdü. Bir ara, Britanya, kolonilerdeki isyanı bastırmakta başarıya ulaşmış gibi göründü, fakat 1777'de General John Burgoyne, New York, Saratoga'da teslim olmaya zorlandı. Fransa, izleyen yılın başlarında, Birleşik Devletler'le ittifak yaparak çatışmaya dahil oldu ve kolonilerdeki sıradan bir başkaldırı, Britanya ve Fransa'nın, Kuzey Amerika'da olduğu kadar Hindistan ve Batı Hint Adaları gibi çok uzak yerlerde de çatıştıkları bir dünya savaşına dönüştü. 1779'dan sonra, güneydeki dikkate değer başarılara rağmen, General Kont Cornwallis komutasındaki ikinci bir ordu, 1781'de Virginia, Yorktown'da kuşatılarak yenilgiye uğratıldı. Nitekim bu olay, savaşı fiilen sona erdirmişti. İki yıl sonra, Britanya, Amerika'nın bağımsızlığını resmen tanıdı. Eyaletler savaş sürerken kendi yönetimlerini oluşturmuş ve ulusal birliğin inşasına başlamışlardı. 1781'de Kongre'ye sınırlı bir temsiliyet gücü tanıyan Konfederasyon Sözleşmeleri'ni onaylayıp resmileştirdiler, fakat altı yıl sonra, Philadelphia Konvansiyonu, 1789'da yürürlüğe giren yeni bir anayasa kaleme aldı. Geride yapılacak çok şey vardı, fakat anayasanın 1790'larda yürürlüğe konması, devrimin tamamlandığının işareti oldu.

Britanya İmparatorluğu'ndaki koloniler

Eğer Amerikan bağımsızlığının tohumları onyedinci yüzyıl başlarında, ilk İngiliz yerleşimlerinin kurulduğu sırada atılmış olsaydı, bunun iki yüzyıldan daha erken meyve vermesi beklenemezdi. Geriye bakılarak yapılan bir değerlendirmeyle, Amerikan bağımsızlığının 1760'larda filizlenmekte olduğu kolayca görülecektir ve bu sürecin semeresi açıktır, ancak bunun yanı sıra imparatorluk içinde bulunan birçok avantaj da vardı. Ekonomik, kültürel ve politik koşullar ayaklanma zemini sağlamış, fakat halkı isyana zorlamamıştı. Kolonicilerin giderek içe döndükleri ve doymak bilmez Britanyalı tüccarlara olan borçlarından ve kendilerinin Britanya'yla ticaret yapmalarını zorunlu kılan denizcilik yasalarından sürekli olarak yakındıkları doğrudur. Fakat hızla gelişen Britanya pazarlarına girişlerinin koru-

ma altında olması hakkı ile sermaye biriktirme ve girişimcilik becerilerine sahip olmuşlar, gemileri de donanma koruması altında denizaşırı ticarete katılmıştır. Bütün bu etmenler göz önüne alındığında, kolonicilerin net ticaret açığının kolayca karşılanabilir olduğu görülecektir. Britanya vergileri başarılı bir şekilde arttırıldığında bile, önemsiz bir miktardaydı.

Koloniciler aynı zamanda başarılı bir transatlantik topluluğunun da parçasıydılar. Nitekim Quaker ve Protestan Ayrılıkçılar denizaşırı taydaşlarıyla yakın ilişkiler kurmuşlardı; Benjamin Rush ve John Dickinson Britanya'da öğrenim görmüş, Benjamin Franklin Londra'da birkaç koloniyi temsil etmiş ve Britanya'daki entelektüeller arasında tanınmış bir sima olmuştu. Fakat İngiliz-Amerikan ilişkilerinin önemli bir özelliği de, tüm kolonicilerle imparatorluk seçkinleri arasında keskin bir toplumsal bölünmenin varlığıydı: Koloniciler tümüyle orta katmandan ve soyluluğun orta kesimlerinden geliyorlardı; Britanya toplumunu yönlendiren ve devleti kontrol eden aristokrasiden değillerdi. Diğer iki özellik, kolonileri Britanya'ya bağlamıştı. Atlantik'in iki tarafındaki insanlar, kıta imparatorluklarının baskı altındaki halklarıyla karşılaştırıldığında özgürdüler ve tiranlığa götüren bir din olan Roma Katolikliği'ne değil, Protestanlığa bağlı olmakla gurur duyuyorlardı. Amerikan direnişine ve yeni cumhuriyetçi rejime güç veren ideoloji bile Britanya'yla ortak kaynaklardan alınmıştı ve bu ideoloji –kolonilerin tarafını tutan İngiliz radikallerinin direttiklerinin aksine– İmparatorluk üyeliğiyle kökensel olarak çelişmiyordu. Bu kaynaklar arasında onyedinci yüzyıl Püritenliği, onsekizinci yüzyıl Aydınlanması'nın ussal evreni ve İngiliz yasalcılığı vardı. Kaynaklar, bilhassa 1066'daki Norman İşgali'yle yıkılmadan önce, sözde temsili bir yönetim modeli oluşturduğu varsayılan eski bir Anglo-Sakson anayasasının geleneksel İngiliz öğretisini kaydetmiştir. Buna İngiliz iç savaşları esnasında yeni bir yaşama gücü kazandırılmış ve bu, 'ulusun' ya da radikal 'Gerçek Whig' geleneği olarak bilinen olgunun çekirdeği olmuştu; bu gelenek, devrim esnasında Atlantik'in her iki tarafındaki yönetim eleştirilerini esinlemiştir. Erdemli davranışın önemini ve özel çıkar üzerindeki kamusal ödevi vurgulayan Cumhuriyetçilik, başlarda, monarşiye bir saldırı olmaktan ziyade, bu geleneğin bir bileşeniydi. Böyle bir entelektüel mirasla Amerikalılar'ın savaştan önce büyük ölçüde bağlandıkları özgürlük, İngilizler'in özgürlüğüydü ve bağımsızlık ilan edildiği zaman, bu, sadece doğal haklar temelinde yeniden konumlandırılmıştı.

Benzer biçimde, devrim öncesi Amerikası'nın politik ortamı, geniş ölçüde, Britanya'nınkiyle uyumluydu. Göreneksel uygulama, kuşaklar boyunca, vergilendirme üzerindeki denetim de dahil, yurtiçi meselelerde

hemen hemen tam bir özyönetimi mümkün kılmıştı. Kırdaki ve kentlerdeki yerel yönetim büyük ölçüde özerkti ve her birinin koloni düzeyinde idare, yasama meclisi ve adliye arasında bölünmüş dengeli bir yönetim sistemi vardı; hepsi de kraliyet fermanından ziyade yasal yönetime göre işliyordu. Fakat Britanya ile çekişme esnasında alttan alta tehlikeli bir çatışma olasılığı belirdi. Taht tarafından atanan geniş yetkilere sahip kraliyet valileri, icraatlarında Londra'ya karşı sorumluydular; oysa yasama meclisleri bir kolonide yıllık olarak seçiliyordu ve bundan dolayı üyeleri kendi topluluklarına karşı sorumluydu. Koloni politikacıları, kraliyet valilerinin sahip olduğu geniş yetkileri başarıyla denetim altında tutan, incelikli siyasi araçlar geliştirmişlerdi, ancak sürekli anlaşmazlıklar çıkması kaçınılmazdı. Sistem, sadece, imparatorluğun talimatlarıyla çatışsalar bile valilerin yerel gerçekliklere anlayışlı ve saygılı oldukları yerlerde genellikle iyi işliyordu.

Kolonyal ilişkiler 1760'larda çoğu zaman gergin, fakat kendinde devrimci değildi. Hızlı nüfus artışı, güçlü ekonomik gelişme ve toprakların sürekli genişlemesi gibi uzun erimli süreçler, düzen üzerinde sarsıcı olma potansiyeli taşımaktaydı. Ticari durgunluk ancak kısa düzelmelerle hafifletilmişti ve güçlükler, nüfusun toprağa oranla dengesiz artışı ve hem toprağın hem de uzak bölgelerdeki kölelerin artan fiyatı nedeniyle katmerlenmişti. Aynı dönemde, kentsel Amerika, sıkıntılı bir değişim sürecine giriyordu. Küçük mülk sahipleri açısından, ücret oranları, çoğu zaman, artan fiyatların altında kalıyor ve yoksulluk New York, Boston ve Philadelphia'da önemli ölçüde artıyordu. Diğer uyumsuzluklar, daha açık bir politik nitelik taşımaktaydı ve ayrılıkçı bölünmelere dair işaretler birçok kolonide ortaya çıkıyordu. Paxtonlu Delikanlılar, Pennsylvania sınırında yaşayan bir grup, Kızılderili saldırılarına karşı yeterli bir savunma oluşturma konusunda yasama meclisinin başarısızlığını protesto etmek amacıyla 1764'te Philadelphia'ya doğru yürüyüşe geçti; iki yıl sonra, New York'ta, 'Kiracılar Ayaklanması' olarak bilinen kira karşıtı bir hareket, zor kullanılarak bastırılacaktı. 1768-71'de, daha güneyde, Kuzey Carolina'da, iç kısımlarda yaşayan küçük ve orta ölçekli çiftlik sahiplerinin kurduğu Düzenleyiciler Hareketi, doğu sahillerinde daha uzun süredir yerleşmiş olan soyluların girişimlerine karşı üstünlüklerini ortaya koymak üzere ayaklandı ve Güney Carolina'nın çok daha sonraları kurulan yerleşimlerinde yaşayan hevesli mülk sahipleri sivil idare kurumlarının kendi bölgelerine doğru genişletilmesini talep ettiler. Bu hareketlerden hiçbiri yerel seçkinlerin otoritesini ciddi şekilde tehdit etmedi, fakat hepsi de geleceğe yönelik uyarı niteliğindeydi. Bazı kolonilerde seçkinlerin hegemonyasına karşı

sinsice meydan okunuyordu. Egemen kiliseler (New York ile güneydeki İngiltere Kilisesi ve New England'ın önemli bir bölümünde yayılmış olan Cemaat Kilisesi*) gibi doğal müttefikleri ve destekçileri doğal olarak zayıftı ve otoritelerine diğer tarikatlar tarafından giderek meydan okunuyordu. Bu gibi gerilimler kendi içlerinde çok önemli olmasa da, imparatorluk içindeki uyuşmazlığın yol açtığı istikrarsız bir ortam yarattı. Öte yandan, Britanya ile ilişkilerin kötüleşmesi, Amerikalıların siyasal, ideolojik, kültürel ve ekonomik meseleler üzerine duyarlılıklarını artırdı ve koloni toplumunda zaten mevcut olan, özellikle seçkinlerle onlara bağlı toplumsal gruplar arasındaki bu gerilimleri ağırlaştırdı.

Bununla birlikte, seçkin bir Amerikan milliyetçiliği duygusu, devrimin nedeni olmaktan ziyade onun ürünüydü. Kıtacılık ve seçkin Amerikalı olma duygusu, kuşkusuz, yükseliyordu; ne var ki, yeni gelişmeye başlayan milliyetçilik, 1775'ten önce henüz olgunluğa ulaşmamıştı. Birkaç istisna dışında, koloniciler, Amerikalı oldukları kadar Britanyalı da olduklarını gizlemiyorlardı; Britanya'nın savaşlarında asker gönderdiler; 1745'te Louisburg'da, 1759'da Quebec'de Fransa'ya karşı elde edilen zaferlere yaptıkları katkılardan dolayı gurur duyuyorlardı. Birinci Kıta Kongresi'nde bir yandan kraliyetin daimi varlığını temin ederken diğer yandan kolonilerin özgürlüğünün ve çıkarlarının da yeterince korunmasını sağlayacak bir orta yol bulmak üzere sarfedilen yurtseverce çabaların başarısızlığa uğramasından sonra, nüfusun yüzde 20 ile 30'una yakın bir kesimi, isyanı bastırma girişiminde kralı desteklemek üzere Britanya bağlantısı değerli buldu. Savaşın sonunda 60.000 ile 100.000 kişi, yeni, bağımsız cumhuriyetçi rejimle uzlaşmaktansa, Birleşik Devletler'den ayrılmayı yeğlemişti.

İmparatorluk krizi

Amerikan Devrimi, ilk başta, Britanya siyasetinde bir sorundu. 1763'te Fransa'dan son derece geniş topraklar kazanılmasına ve kolonilerin bağımsızlığa yönelik bir hareket başlatmalarına yönelik artan kuşkular, bunun, resmi politikanın yeniden formüle edilmesine yol açacak ulusal bir yıkımla sonuçlanacağına dair korkularla birleşti. Britanya'nın denetleme mantığı, yerel çıkarların bir bütün olarak imparatorluğun daha geniş çıkarlarına tabi olması ve emperyal savunma doğrultusunun Whitehall'daki merkezde çizilmesi gerektiği biçimindeydi; bundan imparatorluğun tüm üyeleri uzun vadede kazançlı çıkacaktı. Bu tür görüşler, emperyal ilişkinin, üstün bir

* *Congregational Church*: Her cemaati bağımsız sayan kilise idare sistemi. (ç.n.)

akla, deneyime ve bilgiye sahip Britanyalı baba ile çıkarları doğal olarak babanın yönelimine tabi olan kolonyal çocukları arasındaki ilişki olduğu görüşüyle pekiştirilmiştir. Yeni politika, ister istemez, Britanya İmparatorluğu'nun anayasal yapısına ilişkin sorunlar doğurdu. O güne kadar, imparatorluğun yeni politikasının dokusu yalnızca açıkça tanımlanmış ve uzlaşılmış ilkelere değil, kriz ağırlaşırken meydan okunan görenek ve kabullere de dayanmıştı.

Destekçileri önceden beri Amerika'ya duydukları sempatiyle tanınan Rockingham yönetimi tarafından yürürlüğe konulan Damga Yasası'nın feshedilmesinden sonraki 1766 İlan Yasası özellikle ilginçti. Bu yasa iki varsayıma dayandırılmıştı: Egemenliğin bölünemezliği, tanımsal olarak tek bir elde toplanmasının gerekliliği ve parlamentonun –Britanya kadar– imparatorluğun diğer parçalarını da temsil etmekte olduğu. Böylece, doğrudan parlamento üyesi seçmeyen koloniciler bile, hemen hemen onun içinde temsil ediliyor ve onun yasalarına bağlanıyorlardı. Ne olursa olsun, her durumda, parlamentonun koloniler için yasa yapma hakkına sahip olduğunu açıkça ifade eden yasa, parlamenter egemenlik ilkesini –yani parlamenter iktidarın, doğal olarak, varlığı mümkün olan her şeye uzandığı öğretisini– kolonyal ilişkilere uygulamaktaydı.

Bu ilke, 1688-89 Muzaffer Devrimi'nden sonra, parlamentonun otoritesini meşrulaştırma ihtiyacından kaynaklanmış ve onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar, benzer biçimde, hukukçular ve siyasetçiler tarafından kabul edilen bir inanç unsuru olmuştu. Gitgide muhafazakârlaşan Britanya toplumunda, bu, ülkenin asıl zenginlik kaynaklarına sahip olan, mülkiyet ve unvanlarının verdiği ayrıcalıkla toplumsal hegemonyalarını sürdüren ve hem parlamento kamaralarında hem de yüksek devlet görevlerindeki varlıklarıyla siyasi denetimlerini devam ettiren toprak sahibi aristokrasinin egemenliğini meşrulaştırdı. Bununla birlikte, gerçek birer yasal kurgu olan parlamenter egemenlik ve fiili temsil öğretileri oldukça yeniydi ve bu öğretiler, savunucularının direttiği gibi, Britanya'nın anayasal ilkelerine açıkça içkin değildi. Aksine, parlamenter egemenlik, parlamentoyu taht ile hayattaki James yanlılarından* gelen meydan okumalara karşı savunmaya yarayan ve halk yönetiminin genelliğine karşı denetleyici aristokrasinin otoritesini öne süren bir sözleşmeydi. Ayrıca, parlamento egemenliğinin, örtük de olsa, önemli sınırları vardı. Görenekler ve sözleşmeler hâlâ önemliydi, göreneksel (yazısız) hukuk ise pratikte bir

* Kral II. James'in soyundan gelen birisinin İngiltere kralı olması gerektiğini savunan bir siyasal akım. (ç.n.)

rakipti ve onsekizinci yüzyılda parlamentonun üstünlüğü ilkesinden bağışık tutulan İskoçya, kendi kilisesine, yasal sistemine ve mülki idare kurumlarına sahipti. Buna karşılık, daha sonra gelen Britanya yönetimleri, bu ilkeye, hem Britanya rejiminin kendisinin hem de imparatorluğun bütünlüğü için gerekirse askeri güçle korunacak kadar hayati bir önem atfetti.

Kolonilerle yaşanan çekişme devam ettikçe, verilen ödünlerin yalnızca daha fazla talebin ortaya çıkmasını teşvik ettiği ve kolonilerin asla hoşnut edilemediği görüldü. 1773 Boston Çay Partisi'nin ardından Massachusetts'teki kraliyet otoritesine karşı birden bire başlayan ayaklanmadan sonra, Britanya iktidarı, gücünü açıkça göstermenin gerekli olduğunu gördü. Başbakan Lord North, papazlık konseyini kullanarak kraliyetin imtiyazına bel bağlayabilirdi, fakat o, parlamentonun yasama sürecine başvurmayı tercih etti. İzleyen yazla birlikte, Britanya'da, dört Baskıcı ya da Katlanılmaz Yasa genel oya sunuldu. Hayati önemdeki yasa, yerel politikada kraliyet valisinin denetim ve etkisini güçlendirebilmek üzere koloninin beratını yeniden yapılandıran Massachusetts Yönetim Yasası'ydı. Bu yasa, Britanyalılara pek makul göründü, çünkü berat bir ayrıcalıklar ve ödünler toplamından fazla bir şey olarak görülmedi ve gerektiğinde değiştirilmeye açıktı. Ancak Katlanılmaz Yasalar, tartışmayı çözmekten ziyade, Britanya'nın yaşadığı güçlükleri ağırlaştırdı; böylece, diğer koloniler Massachusetts'te yapılanın kendilerine de yapılmasından korktu. Amerikalılar önce siyasal protestoyla, sonra da askeri direniş için ordu oluşturarak kraliyet otoritesine meydan okumaya başladıkları zaman, Kuzey, müzakereyle yola devam etmekten ziyade, itaati sağlamak için zor kullanmanın tercih edilmesine karar verdi. Britanya'nın varsayımları ve yenilginin söz konusu olamayacağının düşünülmesi veri alındığında, bu, mantıksız bir karar değildi; ne ki, kuşkusuz, akıllıca da değildi. Ancak 1778'de, artık çok geç kalındığında, Lord North, üç yıl önce kabul edilebilir olan ve kapalı bir biçimde parlamentonun egemenliği ilkesinden vazgeçen ödünler teklif etti.

Amerika'nın bağımsızlığı

Amerikan bağımsızlığının gelişi kaçınılmazdı. Koloniciler, Britanya Anayasası'nın 'gerçek' ilkelerini kabul etmiş, ama onları farklı şekilde kavramışlardı. Kuşaklar boyunca devam eden, Britanya'nın parlamenter egemenlik ilkesinde zirvesine erişen gelenek ve pratikler, kolonilerde çok farklı bir yerel özerklik ilkesine ve özellikle de parlamentonun vergi ola

yenlerin rızası olmadan vergileri yasal olarak artıramayacağı kanısına yol açmıştı. Amerikalılar fiili temsil öğretisini de reddetmişlerdi. Britanya'nın, tüm üyelerin karşılıklı çıkarları için imparatorluğu yeniden örgütlemeye yönelik sürekli çabaları, sonuçta, koloniler tarafından bir uyarı olarak yorumlandı.

Amerikalılar, Britanya politikasına dair gelişen görüşleriyle birlikte direnişe doğru itildiler. Koloniciler, Damga Yasası'yla başlayan ve Katlanılmaz Yasalar'la doruk noktasına ulaşan yasalara karşı protestolarını sürekli bir kenara iten idarelerin arkasında sistemin ve bir kastın olduğuna inanmaya başlamışlardı. Britanya'nın Amerikalıların özgürlüklerini bastırmaya ve Amerika'yı kendi çıkarlarına tabi kılacak otoriter bir rejim kurmaya niyetlendiği sonucuna vardılar. Yakın geçmişte, Britanyalı politikacılar cephesinde böyle bir komplonun olmadığı –bir kastın yokluğunda ortaya çıkan sonucu olanaksız kılmadığı ileri sürülebilse de– inandırıcı bir şekilde ortaya kondu. Aksine, I. R. Christie'nin ileri sürdüğü gibi, kolonilerin yitirilmesine yol açan, büyük ölçüde, Britanyalı politikacıların yetersizlikleri ve hatalı değerlendirmeleriydi.[1] Massachusetts Yönetim Yasası, çatışan ilkelerin iyi bir örneğidir. Britanya yönetimi, kolonilerle yapılan sözleşmelerle düzeltilebilen ya da geri alınabilen imtiyazlar verdiğine inanıyordu, fakat Amerikalılar için bu imtiyazlar, sadece onların onayıyla değiştirilebilecek, ihlal edilemez haklara dayanan fiili kurumlardı. Bu noktaya kadar inisiyatif Britanya'daydı; daha sonra Amerika'ya geçti.

Egemen otorite olma iddiası, doğal olarak, askeri gücü ve bunu baskıcı bir şekilde kullanma hak ve becerisini içermektedir. Bu aşamada yönetim, çok geç de olsa, askeri gücünün yetmediğini keşfetti. Sonunda, Amerikalılar askerlerini topladılar, bağımsızlıklarını ilan ettiler ve başarıyla savundular. Ülke içinde parlamento reformlarına karşı koyabilen ve Fransa'ya ve kölelerine karşı savunması büyük ölçüde Britanya'ya bağlı olan ufak Batı Hint Adaları'nda iş görebilen otorite, anakara kolonileriyle olan ilişkisinde başarısız oldu. İngiliz radikal propagandacılarının ileri sürdükleri gibi, anakara kolonilerinin önemli bir bileşeni oldukları imparatorluk, karşılıklı çıkarların ve şefkatin geliştirilmesine adanan gönüllü bir birliktelik haline gelmişti. Emperyal bağlantı, iç ilişkilerde değil de ortak çıkarı ilgilendiren konularda merkezi denetimi kabul eden gelişkin toplumların iradi onayına dayanıyordu ve ilişki bu temelde yönetilmeliydi. Genel kavramsal terimlerle ifade edecek olursak, Amerikan kolonileri-

1) I. R. Christie, *Crisis of Empire: Great Britain and American Colonies, 1754-1783*, London, 1966, s. 104-14.

nin kaybı, muhafazakâr (fakat aynı zamanda başarılı ve çağdaş ölçütlerle liberal) rejimin kolonyal gelişimin değişen gerçekliklerine uyum sağlamaktaki dizgesel başarısızlığını ifade etmiştir. Amerikan bağımsızlığının savunucularının devrimin başarısında son derece merkezi bir rol oynadığına inandıkları parlamentonun üstünlüğü ilkesine bağlılıkları ortadayken, Amerikalıların sınırsız İngiliz otoritesini reddetmesi, tüm imparatorluğun yapısını tehdit etmekteydi. 1763 ile 1775 arasında, hiçbir yönetim, değişen İngiliz-Amerikan ilişkilerinin farklılaşan gereklerine uyum sağlamakta istekli değildi. Bu bakımdan, Amerika'nın kaybı, küçük ölçekte, tek tek başarısızlıkların bir ürünüyken, büyük ölçekte, mirası değişen koşullara uyum sağlamaya çalışmaktan ziyade teskin edici bir kendini beğenmişlik biçiminde kemikleşmiş olan Muzaffer Devrim'in başarısının bir sonucuydu.

Bir bakıma, 1688 ve 1775'teki gelişmeler arasında keskin bir zıtlık vardı. Britanya'daki Muzaffer Devrim, aristokrasinin bazı üyelerinin meşru biçimde bir bütün olarak ulusun yanında yer aldığı ve otoritelerini geniş halk kesimlerine olduğu kadar tahta karşı da kullanmalarını sağlayan bir devrimdi. Britanya içinde genişletilmiş temsil isteyen ajitasyona rahatlıkla karşı konabilirdi, çünkü Britanya boyun eğen bir toplum olarak kalmıştı. Bu durum, on üç koloni için söz konusu değildi. Amerikalı centilmenler –ve aşağıda da görüleceği üzere halkın çoğunluğu– artık aristokrasinin öndetliğini ve Atlantik'in öte yakasından yönetilmeyi kabul etmeye istekli değillerdi. Britanya yönetimi, buna karşılık, imparatorluğun daimi üyeliğinden pek çok çıkar elde etmiş olan, iyi niyetli kolonicileri isyana kışkırttı. Bu yüzden, devrim, bir ölçüde, emperyal aristokrasinin egemenliğine karşı soylu takımının ve Amerikalıların çoğunluğunun başkaldırısıydı.

Devrim, şiddetli ve vahşi bir iç savaşa yol açtı. Taht'ın ayaklanmayı bastırma girişimlerini etkin olarak destekleyen nüfusun yüzde 20 ile 30'u dolaylarındaki kesimi, yeni yönetim için sürekli güçlükler çıkardı; Yurtseverler ile Sadıklar arasındaki Carolina'nın sınır kasabalarında yaşanan çatışmalar giderek bir vahşete dönüştü. Sadıklar'dan birçoğunun mülkleri müsadere edildi; birçoğu sürgün edildi veya ayak takımının şiddetine kurban gitti, bazıları da asıldı. Birleşik Devletler profesyonel bir orduya sahip olmadığından, ordu, sıradan Amerikalıların gönüllü askerlik hizmeti yapma isteğine tabiydi; gönüllü askerlerin eylemlerinin üstlerini örnek alan toplumsal astların davranışlarına göre özerk olması, sivil otoritenin geleceği açısından önem taşımaktaydı. Yurtseverler'in tarafında toplam silahlı asker sayısı mevcut yetişkin erkeklerin epey yüksek bir

oranını içeriyordu; bu askerlerin 24.000'i askerlikleri sırasında ölmüş, 24.000'i de ciddi şekilde yaralanmıştı. Kıta ordusundaki firar ve taraf değiştirmelerin sayısı bilinmiyordu; ne var ki, disiplin, Britanya ordusunun sert biçimde cezalandırıcı özelliğinin tersine, alışılmadık bir biçimde, yüksek derecede iknaya ve rızaya dayanıyordu. Ayrıca subay olarak hizmet edecek 'centilmen' kıtlığı vardı ve bunların birçoğu, Ingiltere'dekinden farklı olarak, toplumun daha alt kesimlerden askere alınmışlardı. Deneyimlerden, geleceğe ilişkin birçok ders çıkarılmıştı.

Devrimci yönetimler

İmparatorluk içinde Amerikan özgürlük ve çıkarlarının savunulmasında silahlı bir protesto olarak ortaya çıkan şey, kesin biçimde, bağımsızlığa yönelik bir çabaya dönüşmüştü. Kolonyal çekişmeye dair, Amerikan yönetiminde sürekli bir İngiliz varlığına olanak tanıyan bir çözüm öneren Sadıklar'ın önerisi, ancak taht isyanı bastırmakta başarılı olursa dayatılabilirdi. 1775 ve 1776 yıllarında, kraliyet yetkesi, İngiliz silahlarının uzandığı alanlar dışında nadiren ayakta kalabildi, New York dışında kalan yerlerde ancak ara sıra yeniden inşa edilebildi. Fakat bağımsızlık, kelimenin tam anlamıyla esas olmasına rağmen, yeni bir rejimin kurulmasına dönük temel sivil sürece olanak sağlayan, asıl olarak, bu süreci mümkün kılan bir yasaydı. 1776'da ortaya çıkan fırsat, yegâne fırsat olmasa da, nadiren ele geçecek türdendi. Öncü radikallerden biri olan John Adams'ın dediği gibi, 'içinde bulunduğumuz dönemden önce, bütün gücü elinde tutan üç milyon insan ve insan aklının tasarlayabileceği en bilgece ve en mutlu yönetimi kurmak için uygun bir fırsat ne zaman ortaya çıktı ki?'[2] Sabık seçkinler ve onların yönetimi, denetimi yitirmişlerdi; Britanya otoritesine karşı isyan, Birleşik Devletler'de devrime dönüştü. Yeni meşruiyet kaynakları bulmak, yeni ilişkiler tanımlamak ve yeni yapılar inşa etmek zorunluydu; yeni cumhuriyet, sadece Kral'ın metaforik yürütme yetkisine göre ayarlanan bir rejim olamazdı.

Meşru yönetim sorunu çok ciddiydi. Var olduğu şekliyle, bu tür otorite, yasa koyucu bir meclisin sorumluluklarını giderek daha fazla üstlenen yerel Güvenlik Komiteleri, İl Kongreleri ve Eyalet Kongreleri tarafından uygulanıyordu. Bu kurumların *de facto* iktidarı, ister istemez, geçiciydi; bu, devrimin temel bir özelliğini teyit ediyordu: Hiçbir Amerikalı seçkin,

2) John Adams, 'Thoughts on Government', *The American Enlightenment* içinde, yay. haz.: Adrienne Koch, New York, 1965, s. 260.

Britanya aristokrasisinin 1688'de yapmış olduğu gibi, tüm halkı temsil etme iddiasını ikna edici bir biçimde öne süremezdi. İmparatorluktaki uyuşmazlık 1775'te kriz noktasına ulaşırken, tüm toplumsal katmanlar siyasallaşmış ve Philadelphia'daki bağımsızlık hareketine, egemen seçkinlerden ziyade zanaatçılardan oluşan bir grup olan Bağımsızlar Komitesi öncülük etmişti. Bu zanaatçı grubunun, seçkinlerin, çoğu zaman kendilerininkinden farklı çıkarlara sahip olduklarını görmesiyle artan siyasal etkinlik kurma arzusu, Britanya'yla aralarındaki siyasal çatışmalar ve savaş deneyimi tarafından güçlendirilmişti. Savaş deneyiminin doğası, savaşa katılanların siyasal idareden pay talep etmelerini beraberinde getirdiğinden, Seçkin Yurtseverler'in önemli ödünler vermelerini gerektirdi.

Ayrıca, sistemin, uzun vadede, Bağımsızlık Bildirgesi'nde özel bir açıklıkla ortaya konan ideolojik ilkelerle uyumlu kılınması gerekiyordu. Bu ilkeler arasında tüm insanların eşit yaratıldığı, yaşama, özgür olma ve mutluluğa ulaşma haklarını kapsayan bir dizi devredilemez hakka doğuştan sahip oldukları ve siyasal yönetimlerin bu hakları korumak ve güçlerini yönetilenlerin onayından almak üzere var oldukları önermeleri bulunmaktadır. Bu felsefeye ilişkin çok az argüman vardı, çünkü bu felsefeyi ilk kez ortaya atan Thomas Jefferson'un haklı olarak üzerinde ısrarla durduğu gibi, o, herkesçe inanılan ilkeleri ifade etmişti; ancak bir cumhuriyet rejimi kurmanın başka bir yönü daha vardı. Eğer Birleşik Devletler yaşayacak ve gelişecekse, yönetimin, kraliyet rejiminin gerçekleştirmeyi başaramadığı işlevleri etkili bir şekilde uygulayabilmesi için yeterince güçlü olması gerekiyordu. Nitekim, koloniler, kendilerini devletlere dönüştürdükleri zaman, sivil toplumun günlük ilişkilerini idare edebilecek yönetimler kurmak, cumhuriyet için zorunlu reformları gerçekleştirmek, orduyu örgütlemek ve yönlendirmek, gelirleri artırmak ve diplomasiyi yürütmek gibi güç görevlerin üstesinden gelmek zorundaydı. Ancak yeni yönetimler, orduları yeterli beceriden yoksun oldukları için, kendi iradelerini topluluklarına dayatamadı. Sadıklara karşı zor kullanılabilirdi, ama bu, çoğunluğa karşı etkisiz kalırdı. Başarılı bir yönetim, halkın rızasına dayanmalıydı. Halk iradesine dayanan sınırlandırılmış bir yönetimi gerekli kılan özgürlük ideolojisine bağlılık ile politikasını uygulama gücüne sahip güçlü bir yönetim kurmak arasında denge tutturulması gerekiyordu.

Görev zordu, çünkü Birleşik Devletler ve üyeleri kendilerini sıfırdan yaratıyorlardı. Bu sorun, yerel eyalet idarelerinin çıkar ve işlevlerinin, iktidarın tekelde yoğunlaşmak yerine, dağınık olarak bulunduğu bir tür genel idare karşısında ölçülmesi gereksinimiyle daha da karmaşık bir hal almıştı. Bu bakımdan, çözüm, yönetimi bölmekti; nitekim, yönetim, yerel

idarelerle merkezi idare arasında bölündü. Ancak sorunun bir diğer boyutu da Bağımsızlık Bildirgesi'nin ateşli eşitlik ilkesini, kendinden emin seçkinlerle askeri zaferin kazanılmasına yaşamsal katkılarda bulunmuş olan alt tabakalar arasındaki keskin çıkar ve amaç çatışmasını barındıran Amerikan toplumunun toplumsal hiyerarşisiyle dengeleme gereksinimiydi. Görev iki düzeyde başarıldı; ilk olarak, asıl toplumsal ve siyasal örgütlenme birimi olmaya devam eden tek tek eyaletler düzeyinde ve ikinci olarak da, ulusal bir yönetimin kurulmasını gerekli kılan ortak çıkarlar düzeyinde.

İlk aşama, her eyalet içinde cumhuriyet yönetimleri kurarak yurttaşların özgürlüğü ile fiili yönetim gereği arasında yeni bir denge yaratmaktı. Kıta Kongresi'nin standart bir anayasa tasarlaması gerektiğine dair öneri, eyaletlerin birbirlerinden farklı oldukları gerekçesiyle reddedildi. Bunun yerine, her eyalet, kendi yönetimini kendi döneminde kurdu. Yüzeysel olarak bakıldığında, her eyaletin ayrı idari, yürütsel ve adli organlarının olması dolayısıyla, kurulan yeni sistemler imparatorluk rejimininkine benziyor ve bu yüzden de Britanya'nın dengeli unsurlar yapısını andırıyordu. Ancak felsefeleri ve bu nedenle *modus operandi*leri oldukça farklıydı.[3] Neredeyse bütün Amerikalıların hemfikir oldukları tek konu, cumhuriyetçiliğin kralsız bir yönetim biçiminden daha farklı bir şey olduğuydu. Britanya'dan kopma, aynı zamanda, meşru otoritenin kaynağı olarak, ister tahta isterse parlamentoya ait olsun, her türlü buyruğun reddiydi; bu nedenle de, meşru siyasal yönetimin gerçekleştirilmesi için alternatif bir kaynak aranması gerekiyordu. Çözüm, otoriteyi toplumun kendi içine yerleştirmekti. Massachusetts Haklar Bildirgesi'nin belirttiği gibi:

> Birleşik Devletler halkı, kendini özgür, egemen ve bağımsız bir devlet olarak yönetmek doğrultusunda paylaşılamaz ve sadece ona ait olan bir hakka sahiptir. (...) Bütün iktidar halka aittir ve iktidarın kaynağı halktır; yönetimin, yürütsel, yasal veya yargısal otoriteyle donatılmış birkaç üye ve memuru yalnızca halkın aracısı ve yedekleridir ve her zaman ona karşı sorumludur.

Parlamenter egemenliğin yerine halk egemenliğinin geçirilmesi, otoritenin kaynağında paradigmatik bir değişimi temsil etmiştir. Değişim sonunda, güçlü bir demokratik ve eşitlikçi ideolojiye doğru evrilmiş, fakat hemen açık bir çoğulculuğa işaret etmemiştir: Halk, siyasal olarak, tek tek bireylerin niceliksel bir toplamından ziyade, toplumsal bir kolektivite olarak

3) Bernard Bailyn, *The Origins of American Politics*, New York, 1968, s. 61-105.

anlaşılmaktaydı. Zorluk, bu ilkenin uygulamayla nasıl bağdaştırılacağındaydı.

Bütün eyaletlerde elde edilen sonuç, yazılı bir anayasa olmuştu. Bu süreç büyük bir yenilikti. Bu anayasa, içeriği son derece kapsamlı olan –öyle ki, en otoriter çağdaş yorumcusu Sir William Blackstone, anayasayla günümüz hukuk sistemi arasında hiçbir ayrım yapılamayacağı üzerinde ısrar etmiştir–, sistemleştirilmemiş ve yazılmamış, yüzyılların birikimiyle oluşturulmuş İngiliz Anayasası'ndan niteliksel olarak farklıydı. Her ne kadar muhtelif eyaletlerde bazı deneyimler yaşansa da, Amerikan sistemi daha hızlı ve dikkatli bir şekilde kuruldu. Sistemin tüm ayırt edici özellikleri, ilk kez 1780 Massachusetts Anayasası'nda ortaya kondu. Başlangıç olarak, anayasa, yeni yönetimi tüm insanlara katılım hakkının verilmesinin esas alındığı bir temelde, bütün erkeklerin oyuyla seçilen özel bir konvansiyon tarafından tasarlandı. Konvansiyon, onay için kentlere gönderilecek bir anayasa tasarladı ve daha sonra bunu yürürlüğe koydu. Belge, yönetimin ilke ve yapılarını düzenlemenin yanı sıra, iktidarın kapsamını ve belirlenen ilke ve yapılar çerçevesinde iş görecek yönetimlerin güçlerinin sınırlarını da tanımladı. Belgenin esas ilkesi, anayasanın halkın egemenliğinin bir tezahürü olduğuydu; yönetim, halkın eşitleri değil, ona tabi kurumlar olacaktı. Halka karşı sorumluluğun yıllık seçimlerle teyit edilmesi kararlaştırıldı ve halkın çıkarları, felsefi ilkeleri düzenleyen ve süreci güvence altına alan Haklar Bildirgesi'yle korumaya alındı. Britanya Anayasası ile kıyaslandığında, ileri doğru bir değişim vardı. Britanya'da iktidar, teorik olarak, monarşi (taht), aristokrasi (Lordlar Kamarası) ve demokrasi ya da halk (Avam Kamarası) arasında, zümrelerin (ya da sosyal kategorilerin) dengelenmesiyle düzenlenirdi. Bu geleneksel paylaşım, Amerikan toplumunun yapısına uymadı, çünkü bu toplumun kralı yoktu ve seçkinler, Britanya'daki taydaşlarına göre, beyaz adamlar kitlesine toplumsal olarak daha yakınlardı. Onun yerine, yasa koyucuyla yürütme arasında ilkesel olarak bölünmüş bir işlevler dengesi kuruldu.

Eyaletlerin bağımsızlığın ilk onyılı esnasında yaşadığı deneyimler, yönetimin otoritesinin sınırlarını olduğu kadar olanaklarını da ortaya koydu. Muhaliflerin Sadıkları bastırma başarısı, zor uygulama güçlerini de gözler önüne serdi, fakat aynı politika yurttaşlara uygulanamazdı. Onun yerine, tek tek eyaletler, kolonyal rejimden miras alman kısıtlamaları kaldırdı ve bağımsız cumhuriyetçi yurttaşların etkinliğini teşvik etti. Böylece, kuzey eyaletleri, köleleri özgürleştirmeye yönelik uzun süreci başlatmış oldu; Virginia pek çok yasal reform gerçekleştirdi, bazı eyaletler özel haklarla donatılmış bankalar aracılığıyla ekonomik gelişimi teşvik etti ve oy hakkı

nın kapsamı genişletildi. Bazı eyaletler, cumhuriyet yönetiminin ve halk egemenliğinin, kamusal sorumluluklarını yerine getirebilme yeteneğine sahip eğitimli bir yurttaş kitlesini gerektirdiğini ileri sürerek eğitim sistemlerini geliştirdi. Bu özgürleştirici sürecin en güzel örneği, dinsel serbestliğin genişletilmesiydi. İnsanların toplumla ve devletle ilişkilerinin –kısmen– belirli bir kiliseye olan üyelikleri üzerinden tanımlandığı bir devirde, eyaletler, mezhepsel ayrımcılığı ortadan kaldırma yolunda uzun bir yol kat ettiler. Sadece Virginia Eyaleti topyekün dinsel özgürlüğü savunacak kadar ileri gitti; bunun dışında, Anglikan Kilisesi, var olduğu yerlerde resmi bir kilise olmaktan çıkarıldı; New England'ın Cemaat Kiliseleri'nin imtiyazları kısıtlandı ve hemen hemen tüm Hıristiyanlara ve en çok da Yahudilere karşı inanç temelinde uygulanan siyasal ayrımcılığa son verildi.

Ulusal bir yönetim

Buraya kadarki tüm devrimci değişimler tek tek her eyalette gerçekleşti, ancak eyaletlerin ortak çıkarlarıyla ilgili meseleler için yönlendirici bir ulusal otoriteye açıkça gereksinim vardı. Ulusal otorite, merkezi yönetimin çıkarlarıyla eyaletlerin çıkarlarını ve yurttaşların özgürlükleriyle güçlü bir otorite gereksinimini dengelemek durumundaydı. Halkın otoritesi, dışarıdan merkeze ya da aşağıdan tahta veya parlamentoya doğru değil, eyaletler üzerinden taşındığı için, eyaletler gibi bu otorite de, yeni ilkeler üzerinde kuruldu. Birleşik Devletler, devrimci savaş döneminde, Fransız Devrimi sırasında Paris hükümetlerinin uyguladığı zor yönetimiyle kıyaslanabilecek bir iktidardan yoksundu. Böyle bir iktidarın yokluğunda, Kongre, savaşı sadece kendi otoritesi üzerinden yürütmekten çok, eyaletlerle birlikte yürütmeye zorlandı. Kongre, önemli bir güce sahip olmasına rağmen, savaş sırasında yapılan düzenleme uzun erimli bir ulusal gelişme için yetersiz bir temeldi.

Sürekli bir merkezi yönetim sistemi oluşturmaktaki ilk girişim olan 1781 Konfederasyon Anlaşmaları'yla yalnızca kırılgan bir merkezi idare kuruldu. Bu yönetim, yurttaşların özgürlüklerine ve eyaletlerin çıkarlarına tehdit oluşturamayacak derecede zayıftı, fakat çözülme tehlikesinin yoğun merkeziyetçilik tehlikesinden daha büyük olduğu bir zamanda yeterince etkili de değildi. Kongre'ye sadece eyaletler tarafından açıkça ona devredilen bir yetki verilmişti; Kongre, vergi toplama otoritesinden bile yoksundu ve çoğu zaman yardıma hazır olmayan eyaletlerden ödenek bulmak zorundaydı. Nitekim, merkezi yönetim, dış ilişkilerden sorumlu

olmasına rağmen, uygulamada tek tek eyaletleri birleştiremedi ve devrimci savaş döneminin borçlarını ödeyemedi. Anlaşmalar'da eyaletlerin egemenliğinin açıkça onaylanmış olması ve yasal değişiklik için eyaletlerin tam onayını almasının gerekmesi son derece önemliydi.

Eyaletlerin yerine, belirli ölçütleri karşılayabilecek daha güçlü bir genel yönetime ihtiyaç duyuluyordu. Bu yönetimin, eyaletlerin meşru yerel çıkarlarını ortadan kaldırmayan, yurttaşların özgürlüklerine saygılı, seçkinlerle yurttaşların çoğunluğunun zaman zaman çatışan çıkarlarını dengeleyen ve değişen koşullara uyum gösterebilen kendi otoritesine, sorumluluklarına ve baskı gücüne gereksinimi vardı. Daha güçlü bir merkezi yönetimi savunan ulusalcılar, 1787'de, Philadelphia'da, Kongre'yi yeni bir anayasa hazırlayan bir konvansiyon toplamaya ikna ettiler. Anayasa, eyaletlerin onay vermesinden sonra, 1789'da yürürlüğe girdi. Bu anayasa daha öncekilerden kökten farklıydı.

Yeni anayasa, kuşkusuz, güçlü bir ortak yönetim yarattı, fakat bu, Britanya'daki parlamenter egemenlik kadar güçlü bir merkezi yönetim değildi. Anayasa, federal yönetime çok önemli üç alanda yetki verdi, fakat onu mutlak bir otorite olarak tanımadı: Kendi gelirlerini toplama, eyaletlerarası ve uluslararası ticaret yapma ve kendi adli sistemini kurma hakkı. Anayasada mutlak otoriteden ziyade, egemenliğin bölünmesi konusunda yeni bir kavram önerilmişti. Ulusal yönetim, ilk kez, sadece halkı değil, eyaletleri de doğrudan yönetecekti; federal yönetimle, tek tek eyalet yönetimlerinin her biri, kendi yetkili oldukları alanlarda en yüksek otorite olacaktı. Birleşik Devletler Anayasası, en üst yasa olarak tanımlandı ve eyalet anayasalarının, yönetimlerinin ve mahkemelerinin eylemlerinin Anayasa ile uyuşması zorunluluğu kabul edildi. Bununla beraber, eyaletler, federal yönetimin Amerikan halkının bütününe karşı sorumlu olmasında olduğu gibi, doğrudan kendi halklarına karşı sorumlu kaldı. Bundan sonra, uygulamada, eyaletler, asıl toplumsal örgütlenme birimleri, ve bu yüzden de siyasal ve yasal bir güç olarak kaldı; ondokuzuncu yüzyıl boyunca yönetim güçlerinin çoğunu uyguladı. Anayasa, Kongre'nin alt kamarasının seçiminde yaygın seçime izin vererek, senatonun devletçe atanmasına ve başkanın bir eleme mekanizmasıyla belirlenmesine olanak sağlayıp, çoğunlukla seçkinler arasındaki bölünmeyi de tanımış oldu. Bunlara iki öğe daha eklendi. Federal yönetim içinde bölünmüş otorite sistemi, yönetimin iş görebilmesi için yürütme ve yasamanın işbirliğine dayanmak durumundaydı; ancak, aynı zamanda, herhangi bir kolun denetim dışına çıkmasını önlemek amacıyla tasarlanmış üç öğe içindeki tedbirleri de kurmuştu. Ayrıca, başlangıçta sadece federal yönetime uygulanan, ancak 1791'de

bütün yurttaşların ve eyaletlerin bütün haklarını koruma altında tutmak üzere kabul edilen bir yurttaşlık hakları bildirgesi de bunlara eklendi.

Toplumsal değişim

Devrim, kapsamı bir gruptan diğerine ve bir eyaletten ötekine değişse bile, önemli toplumsal değişimleri de içermiştir. Bizzat savaştaki başarı, belli başlı toplumsal değişimleri zorlamıştı, çünkü savaş, imparatorluk aristokrasisinin reddini beraberinde getirmişti; fakat bu, sürecin yalnızca bir kısmıydı. Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer verilen ve başlangıçta gerçek bir temele sahip olmaktan ziyade sözde kalan eşitlik fikri, beyazlar arasında tutkuyla savunulmaya başladı ve kullanılan retorik, zaman zaman, keskin bir biçimde eşitlikçi oldu. Bununla birlikte, onsekizinci yüzyıl Amerikan toplumu ekonomik açıdan bölünmüştü ve kentlerde olduğu gibi kırsal topluluklarda da toplumsal hiyerarşiler vardı. Bu nedenle, felsefi ilkeleri toplumsal gerçeklikle uyumlu kılmak gerekecekti – bu, özgürlükçü yönetimler kurmaktan daha zor bir görevdi.

Kolonyal Amerika'da, az sayıdaki insanın büyük zenginliği, ayrıcalığı ve gücü ile halkın çoğunluğunun yoksulluğu arasındaki mesafe Avrupa'ya kıyasla daha azdı, fakat yine de, açıkça görülebiliyordu. Nüfusun onda biri, toplumdaki tüm fiziksel zenginliğin yarısından daha fazlasına sahipken, nüfusun en altta yer alan beşte birlik kesiminin kendisi bir tür mülkiyetti ve nüfusun bunun üzerindeki yüzde otuzluk dilimi de toplam zenginliğin yüzde üçünden fazlasına sahip değildi. Kentlerdeki gündelik işçiler ve zanaatkârlarla zengin tüccarlar arasında, kırsal kesimde de büyük çiftçiler ve zengin arazi sahibi çiftçilerle kiracı çiftçiler arasında hiyerarşiler vardı; güneyde emek gücü öncelikle kölelerden oluşmaktaydı. Bununla beraber, köleler arasında bile açlık pek görülmezdi ve özgür insanlar arasında perişanlık derecesinde yoksulluk yoktu. Centilmenler her yerde toplumsal altlarını yönetebilmeyi umuyorlardı, fakat birçok sıradan beyaz oy hakkına sahipti – bu, George Washington gibi zengin insanlar kolonyal meclislere seçilecekse, talep edilmesi gereken bir haktı. Devrim, toplumun orta ve alt katmanlarından gelenleri, çıkarlarının daha büyük oranda kabul edilmesi ve eyaletlerin yönetimine daha fazla katılmaları doğrultusunda teşvik etti.

En geniş bağımlı grup olan, toplumun alt ve orta tabakalarından gelen beyazlar tarafından ciddi ve kalıcı bir ilerleme kaydedildi. Onlar, egemenliğiyle yeni eyalet yönetimlerini destekleyen 'halk' terimini, yalnızca topluluğu değil, kendilerini de eşitler olarak tanıyacak biçimde yeniden yorum-

ladılar. Toplumun alt katmanlarından bireylerin, Amerika'da, Britanya'da olduğunun aksine, hiç de güçlü olmayan toplumsal üstlerine yönelik geleneksel itaati yavaş yavaş ortadan kalktı. Eşitlik, özellikle de mülkiyet eşitliği bakımından, hâlâ tümüyle siyasal nüfuz ya da güç eşitliği anlamına gelmiyordu, fakat teoride, her beyaz erkek, çoğu zaman uygulamada istenen düzeye ulaşılamasa da, eşit düzeyde saygınlığa, ötekilerin egemenliğinden bağımsızlığa ve çıkarlarının gözetilmesi konusunda eşitlik hakkına sahip olmuştu. Seçkinlere hemen her yerde meydan okunuyordu ve çoğu, toplumsal astlarının çıkar ve isteklerini hesaba katarken bu meydan okuma konusunda ihtiyatlı olmak gerektiğini düşünüyordu. Birçok eyalette devrimin acil ihtiyaçları normal nüfus artışını ikiye katladı ve nüfusun süregiden yayılımı, siyasete giren insanların sayısını artırdı; yasama meclislerinin boyutları bu yüzden büyüdü. Yeni şehirler, yeni ofisler, Sadık sürgünlerin yerine geçme ihtiyacı, özellikle New England'da ve bazı eyaletlerde kalıcı görevler üzerindeki sınırlamalar, yeni fırsatlar yarattı. Daha fazla insan oy verme hakkı kazandı. Bir dereceye kadar artan refah ve enflasyon, oy kullanmaya ilişkin gereksinimleri karşılamayı kolaylaştırdı, fakat altı eyalet bile isteye mülkiyet yeterliliklerini düşürdü. Sonuç olarak, seçmen topluluğu, eyalet ve yerel bölgelere bağlı olarak özgür beyazların yüzde 60'ı ile 90'ı civarına yükseldi (bu sistemin 1790'larda tümüyle ortadan kalkmasına rağmen, beyazların bir kısmı hâlâ özgür olmayan, sözleşmeli hizmetçilerdi). Birkaç eyalette özgür siyahlara oy kullanma hakkı tanındı. Seçimlerde oy verenlerin sayısı da çoğu eyalette arttı. Bu, 1780'ler boyunca, özellikle de 1787-88'in kurucu meclislerinin seçildiği seçimler sırasında, doruk noktasına ulaşan bir eğilimdi. Demokratikleşme yolundaki bu sonuçlar, eyalet siyasetinin diğer düzeylerinde de açıkça görülebiliyordu. Seçkinler, devrimden önce kolonyal yasama meclislerini denetim altında tutuyorlardı; devrimden sonra yasama meclislerinin üyelerinin beşte ikisinden fazlası çiftçiler ya da zanaatkârlar gibi orta sınıftan gelen insanlardan oluşuyordu.

Seçkinlerin denetimi ellerinde tutma girişimleri kısmi bir başarı elde etti. Çoğu eyalette, kamu görevlerine yapılacak atamalarda (bazen çok yüksek) mülkiyet şartı getirildi. Bu, bir ölçüde başarılı olan bir düzenlemeydi; fakat seçkinlerin denetimini destekleyip sürdürmeye yönelik diğer düzenlemeler hayal kırıklığı yarattı. On bir eyalette, zengin, iyi eğitimli ve kozmopolit bireyler için bir kale olması ve bu sayede korktukları demokratik alt organın aşırılıklarını hafifletmesi inancıyla, yasama meclislerine bir üst organ eklediler. Ancak, zenginlerle yoksullar arasındaki çatışma, Amerikan toplumundaki bölünmelerden sadece biriydi; diğer bölünme

lerse ekonomik, kültürel ve yerel farklılıklardan kaynaklanıyordu ve bunlar, Amerikan siyasetinin karakterinin şekillendirilmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştu. Hızla, pek çok farklı çıkarı temsil eden karmaşık siyasal partiler ortaya çıkmıştı. Nitekim, seçkin bir üst meclisle halk tarafından seçilmiş alt yasama meclisi arasında tamamen dışlayıcı bir toplumsal bölünmeyi ortadan kaldıracak biçimde, bu partilerin her iki mecliste de temsilcileri vardı. Onların gelişimi toplumsal itaatin çöküşünü hızlandırdı ve seçkinlerin üstünlüğünü azalttı. Amerikan toplumunun artan ticari faaliyetleri, geleneksel toplumsal itaatin yerine pazar ilişkilerini ve bireyciliği yerleştirerek, seçkinlerin geleneksel otoritesini hafifletti. Seçkinler, 1789'dan sonra ulusal siyaseti denetim altında tutmakta daha başarılıydılar, fakat onların yönetimi burada bile ciddi biçimde dağılıp gitmişti.

Cumhuriyet yönetiminin genel ilkelerinin tümüyle aynı olmasına rağmen, bunların uygulanma tarzı eyaletten eyalete değişiyordu. Asıl belirleyici olan her eyaletin farklı toplumsal yapısıydı; fakat bunun dışında etkenler de vardı. Bunların birçoğu, bağımsızlık mücadelesi esnasında seçkinlerle toplumsal astları arasındaki ilişkiye ve seçkinlerin birlikte hareket etme derecelerine dayanıyordu.

İki komşu eyalet, etnik, dinsel ve ekonomik açıdan çeşitlilik arz etmelerine rağmen, son derece farklı yollar izledi. Maryland'daki devrim, Amerikan ölçütlerine göre çarpıcı ölçüde muhafazakârdı. Whig seçkinleri, bağımsızlık mücadelesine öncülük etmişlerdi ve bu sayede anayasanın oluşturulması sürecinde denetimi ellerinde tutabilecek konumda bulunuyorlardı. Meşru otoritenin halktan kaynaklandığını ve bunun yaygın bir oy kullanma hakkına olanak sağladığını kabul ettiler, fakat kamu görevine gelmek için daha yüksek mülkiyet yeterlilikleri olması gerektiğini ileri sürerek büyük ölçüde kendi daimi üstünlüklerini güvence altına aldılar; bilgeliğin zenginlikle birlikte olabileceğini ve bunun da sadece zengin insanların yönetici olmasını gerekli kıldığını varsayıyorlardı. Daha alt katmanlardan gelen insanların duygularına verilen akıllıca ödünlerle güçlendirilen bu yapı, 1780'li yıllar boyunca onların üstünlüğünü güvence altında tuttu. Öte yandan, Maryland'ın hemen kuzeyindeki Pennsylvania, radikal bir demokratik devrim sürecine girmişti. Pennsylvania'nın dönüşümü, devrim arifesinde, siyasi yapısının taşıdığı bazı farklı özellikler sonucunda gerçekleşti. Taşranın toplumsal çeşitliliği, Quakerler'le anti-Quakerler, Sadıklar'la Yurtseverler arasındaki bölünmelerle karışıp birleşti. Bağımsızlık hareketine zanaatkârların ve sıradan insanların öncülük etmesi sayesinde, Philadelphia'da ortaya çıkan radikaller, anayasanın oluşturulma sürecini zorla belirleyebildi. Radikaller, yürütmenin tümüyle yasamaya bağlı

olduğu ve yasamanın her yıl yapılacak seçimler ve tüm vergi mükelleflerine tanınan oy hakkı üzerinden halkın iradesine tabi tutulduğu bir belge hazırladılar. Ancak yeni sistem –her ne kadar– zanaatkârlara, çiftçilere ve entelektüellere hitap etmiş olsa da, hemen hemen demokratik böylesi bir sistem, oldukça varlıklı insanlardan oluşan bir toplumun gerçek yapısıyla bütünüyle uyumlu değildi. Sonuç, uzun bir siyasi mücadele oldu. 1790'a gelindiğinde, muhafazakârlar, yönetimi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden kurmayı başarmışlardı; ne var ki, demokratik güçler önemini korumaya devam etti. Diğer on bir eyaletteki değişimler, yelpazenin bu iki ucu arasına yerleştirilebilir.

Diğer tabi gruplar daha az şanslıydı. Beyaz kadınlar bağımsızlığa ulaşılmasına maddi olarak katkıda bulundular, ama devrimin siyasal kazanımlarından çok az pay aldılar. Birçoğu, özellikle de yoksul kadınlar, yaralı askerlere hemşirelik yapmak gibi yaşamsal destek hizmetlerini yerine getirdiler; diğerlerinin hizmetiyse daha dolayımlıydı. Kadınların siyasi görüşlerinin kocalarınınkilerle aynı olduğu kabul edilmekte ve onlardan genellikle kendilerini geleneksel ev içi alanla sınırlayarak erkeklerine destek olmaları beklenmekteydi. Abigail Adams (John Adams'ın eşi) gibi kadınların protestolarına rağmen, hiçbir yerde kadınların yasal statülerine ilişkin anlamlı bir ilerleme sağlanamadı ve eğer ortaya bir fark çıktıysa, bu, (bazı önlemler getiren) adalet* mahkemelerinin ataerkil yönelimli teamüllerin belirlediği göreneksel hukuk mahkemeleriyle kaynaştırılması sonucu, evli kadınların mülklerini denetleme haklarının azaltılmasından ibaretti. Amerikalı kadınların devrime etkisi, onların özel hayatlarında da –aile örgütlenmesinde, çocukların cumhuriyetçi değerlere göre yetiştirilmesi sorumluluğunda, kişisel arzularında ve öz değerlendirmelerinde– hissedildi. Kadınlara siyasal haklardan yararlanma olanağı tanınmadıysa da, yurttaşlığın sivil kazanımlarını paylaşma fırsatı verildi.

Hiyerarşinin en alt basamağında, yaklaşık 500.000 Afrikalı-Amerikalı köle vardı. Onların konumu trajik bir ironi içeriyordu, çünkü en zengin ve en nüfuzlu güneylilerin zenginliği, Afrikalı Amerikalıların emeğinin zora dayalı kullanımına dayanıyordu ve kölelerin varlığı, yoksul beyazların kendilerini bir anlamda toplumsal üstlerinin eşiti saymasına yol açıyor, bu da ortak radikal dayanışma cephesini koruyup sürdürmelerini mümkün kılıyordu. Birçok Afrikalı-Amerikalı, özgürlük umuduyla, Birleşik Devletler'den ziyade Britanya'nın tarafını tutmuş olmasına rağmen, bu dönemde

* *Equity*: Bir yasanın, bazı özel durumlarda, gereksiz bir zorluk yaratacak olması halin de değiştirilmesi için kullanılabilen hukuk ilkesi. (ç.n.)

köle isyanları gerçekleşmedi. Ancak sadece Güney Carolina ve Georgia savaş zamanında orduya siyah asker kaydetmedi; bu yüzden, bu eyaletler erkek kıtlığı çekti. Kölelik bütün kolonilerde yasaldı; fakat onsekizinci yüzyılın ortasına gelindiğinde, beyaz Amerikalıların düşüncesi, Avrupa'daki aydınlanmacı düşünceye ayak uydurarak, kölelik kurumuna karşı çıkmaya başlıyordu. Köleliğe karşı girişilen ajitasyon, devrimden önce, özellikle Quakerler'in etkisini taşıyan Pennsylvania bölgesinde başladı; bu temel üzerinde kurulan yapı, eksikli de olsa, özgürleşmeye yönelik önemli bir ilerlemeyi temsil etti. 1787'ye kadar, Georgia hariç bütün eyaletler, kölelerin ticari olarak alınıp satılmasını yasakladı ya da bu tür faaliyetlere sınırlamalar getirdi. Vermont, ayrı bir eyalet olarak örgütlendikten sonra anayasasında köleliği yasakladı; Pennsylvania kölelik statüsünü ortadan kaldırdı ve Massachusetts önemli bir karar alarak köleliğin yeni anayasayla bağdaşmadığını ilan etti. Devrimden önce en çok köleye sahip olan New York ve New Jersey bu yolda yavaş ilerlemesine rağmen, diğer kuzey eyaletleri de aynı şeyi yaptı. New England ve orta kısımdaki eyaletlerde kölelerin özgürleşmesi ille de eşit oy hakkını ve toplumsal bütünleşmeyi beraberinde getirmedi, ama yine de süreç başlamıştı ve bu ilk adımların gelecek açısından büyük bir anlamı vardı. Siyahların ezici çoğunlukta yaşadığı güneydeyse çok az ilerleme kaydedildi. En kültürlü güneyliler bile, kölelikten şiddetle nefret etmelerine rağmen, ekonomik olarak köleliğe bağlıydılar; birçok yoksul fakat haris beyaz, köle emeği sahipliğini ekonomik ve toplumsal ilerlemenin yegâne yolu olarak görüyordu. Philadelphia Konvansiyonu'nda, Güney Carolina ve Georgia'dan gelen delegeler, kölelik kurumuna müdahalede bulunan girişimler söz konusu olursa, birlikten resmen ayrılacakları tehdidini savurmuş, blöfü görmeye cesaret edebilen olmamıştı. Köle ticareti 1808'de kaldırıldı, fakat bu kurum, topraklarını genişleten güneyde –farklı biçimlerde– daha da yayıldı.

Devrimci gelenek

Amerikan Devrimi'ne ilişkin kayıtlar da diğer devrimlerinki gibi parçalıdır. Siyasal özgürlük ve toplumsal eşitlik üzerine kayıtlar dikkate değer, fakat karışıktır. Çoğu Afrikalı-Amerikalı'nın (az sayıdaki özgür siyah da dahil) yurttaşlıkları reddedilmiş ve hepsi de başkalarının malı olmaya devam etmişti. Bununla birlikte, köleliği ortadan kaldırmaya yönelik önemli gelişmeler yaşandı ve, ırk ayrımcılığının özgür eyaletlerde olağan uygulamalar olarak kalmasına karşın, bazı siyahlar, yurttaşlık hakları da dahil bütün siyasal haklara sahip olabilmişlerdi. Bağımsızlık Bildirgesi'nde ifade edilen

özgürlük ve eşitliğin mantığı, kadınları bile kapsayacak gibi görünüyordu; fakat bunun gerçekleşmesi bir yüzyıldan fazla sürdü. Beyaz kadınlar siyasal haklara sahip olamasalar da (kısa bir süre için New Jersey hariç), yurttaşlık haklarına sahip olabilmişlerdi. Birçok eyalette yeni insanlar siyasete girdi ve zenginler, (özellikle ulusal siyasette) güçlerini korumuş olsalar da, üst sınıflara boyun eğme geleneği, oy hakkının yaygınlaşması ve ticari bir ekonominin yayılmasıyla birlikte yıkılmıştı. Seçkinler artık alt sınıflardan itaat talep edemeyecek, olsa olsa, onların hizmetlerinden kendi yargılarına göre belirledikleri ulusal çıkarı gözeten hizmetkârlar olarak yararlanabileceklerdi; ne var ki, giderek ve hızla, alt sınıfların seçimlerde ortaya koydukları kanılara tabi oluyorlardı.

Bağımsız Birleşik Devletler, gerçekten de kolonyal Amerika'dan oldukça farklı bir yerdeydi. Britanya'dan kopuş, kendi içinde devrimci bir olaydı, fakat bu sadece başlangıçtı. Buna eşlik eden ulusal devrim, Birleşik Devletler'i şekillendiren ve onun geleceğini biçimlendiren asıl etkendi. Ulusal devrim, geleneksel monarşik toplum yerine halkın üstünlüğü üzerine inşa edilen bir cumhuriyet yönetimi yarattı; seçkinlerle alt sınıflar arasındaki ilişkileri keskin biçimde değiştirdi ve birçok önemli reformun ortaya çıkmasına yol açtı. On üç farklı topluluktan oluşan bir federal birlik kuruldu ve yeni bir otorite oluşturuldu; ayrıca bu otoritenin denetim dışına çıkmaması da güvence altına aldı. Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla çağdaş Avrupa toplumlarından hayli farklı olan bir ulus ortaya çıktı; bu süreç, geleceğe ilişkin ideolojik bir gündem oluşturdu, gelecek kuşakların farklı gereksinimlerini karşılamaya yetecek derecede güçlü siyasal bir çerçeve inşa etti ve Birleşik Devletler'i demokratik bir doğrultuya yönlendirdi.

Amerikan Devrimi'nde yirminci yüzyıldaki anlamıyla tam demokrasi ne ümit edilmiş ne de başarılmıştı, fakat ciddi bir demokratikleşme süreci büyük adımlarla yola koyulmuştu. On yıl içinde eyaletlerde önemli toplumsal ve siyasal gelişmeler yaşandı. Toplumsal ilişkiler ve cemaat değerleri dramatik biçimde değişti. Tüm bunların yanı sıra, devrim, beyaz orta ve alt katmanları (ve bazı Afrikalı-Amerikalıları ve kadınları), toplumsal konumlarında ve nüfuzlarında önemli ilerlemeler talep etmeleri için teşvik etti. Beyaz erkek, kitle siyasetin etkin bir katılımcısı oldu ve seçkinler güçlerini paylaşmaya zorlandılar. Yönetimin hegemonyası seçkinlerin hegemonyasından ayrıldı ve halk meşruiyetin tek kaynağı oldu. Demokrasi, Birleşik Devletler'de hızla yasallaşan bir konum kazanmaktaydı.

Son bir boyutun daha dikkate alınması gerekir: Yirminci yüzyıl tarihçileri, devrimin uluslararası önemi hakkında, açıkça fikir ayrılığına düştüler. Bunlardan biri olan muhafazakâr Amerikalı tarihçi Daniel Boorstin,

'modern Avrupalı anlamda Amerikan Devrimi, hemen hemen hiçbir biçimde devrim değildi' derken, Birleşik Devletler'e bir Alman mülteci olarak gelen Hannah Arendt, Amerikan Devrimi'ni Fransız Devrimi ile karşılaştırarak, üzüntülü bir biçimde, 'Amerikan Devrimi o derece muzaffer bir başarı kazanmıştı ki yereli çok az aşan bir olay olarak kaldı' demekteydi. Buna karşılık, bir başka Amerikalı tarihçi olan R. R. Palmer, iki devrimin benzerlikler taşıdığında ve her ikisinin de onsekizinci yüzyıl demokratik devrim çağında öncü aktörler olduğunda ısrar eder.[4] Amerikalılar, doğal olarak, öncelikle kendi refahlarıyla ilgilendiler, fakat eylemlerinin ve başarılarının, daha geniş anlamda, dünyanın geri kalanıyla doğrudan ilgili olduğuna da ikna olmuşlardı. Bu yargıları adamakıllı sağlamdı. Devrim öncesinde olduğu gibi sonrasında da, Britanya'nın ötesine geçip kıta Avrupası'na yayılan yegâne kültürel sistemin mensuplarıydılar; bu yüzden, Benjamin Franklin, Amerikan Devrimi'nden önce tüm Avrupa'da bilimsel çalışmalarıyla tanınmış ve Fransız Devrimi'nin ilk aşamalarında reformcularca Jefferson'a danışılmıştı. Hollanda hariç herhangi bir Avrupalı toplumdan hayli farklı olan yeni cumhuriyetlerin, çağdaşlarının öykündüğü, genel bir model olarak görülmüş olması muhtemeldir. Bütün ülkelerin Amerikan örneğini tam anlamıyla izlemesi beklenmedi, çünkü koşullar büyük ölçüde farklıydı: Örneğin, Fransa'da *ancien régime*'in doğası daha büyük bir reform ihtiyacını dayattı ve ortaya çıkan sonuç daha radikaldi. Fakat, bir açıdan, Birleşik Devletler daha başarılıydı: O bir imparatorluğu devirdi ve kaçınılmaz güç kullanımına gem vurmakta başarılı oldu. Bunun önemi, parlamenter reformları savunan İngiliz radikallerin, Amerikan modelini, nihai sonucu İmparator Napoléon'un ortaya çıkışı olan hunhar Fransız radikalizmiyle çağdaş İngiltere'nin tumturaklı muhafazakârlığı arasında bir orta yol ve sağlıklı bir dönüşümün örneği olarak kullandıkları 1790'lı yıllarda Britanya'da daha da açığa çıkmış oldu.

İleri okuma

C. C. Bonwick, *The American Revolution*, Londra ve Charlottesville, 1991.
I. R. Christie ve B. W. Labaree, *Empire or Independence, 1760-1776*, Oxford, 1976.
H. T. Dickinson, (yay. haz.) *Britain and the American Revolution*, Londra ve New York, 1998.

4) Daniel Boorstin, *The Genius of American Politics*, Chicago, 1953, s. 68; Hannah Arendt, *On Revolution*, Londra, 1990 (ilk baskı New York, 1963), s. 61; R. R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800*, c. I (Princeton, NJ, 1959), s. 4-5.

J. P. Greene, *Peripheries and Center: Constitutional Development in the Extended Polities of the British Empire and the United States, 1607-1788*, Atina, GA ve Londra, 1986.

J. P. Greene ve J. R. Pole, (yay. haz.) *The Blackwell Encyclopedia of the American Revolution*, Cambridge, MA ve Oxford, 1991.

M. Jensen, *The Making of American Constitution*, Princeton, NJ, 1964

R. R Palmer *The Age of the Democratic Revolution. A Political History of Europe and America, 1760-1800*, c. I, Princeton, NJ, 1959.

G. S Wood, *The Creation of the American Republic: 1776-1787*, Chapel Hill, NC, 1969

6. *Fransız Devrimi 1789-99*

Gwynne Lewis

Fransız Devrimi'nin bir 'başı' ve bir 'sonu' var mıdır? Fransız Devrimi'nin modern tarihin geniş dizgesi içindeki konumuyla ilgilenen bazı tarihçilere göre, Devrim'in izi geçmişe doğru onsekizinci yüzyıl Aydınlanması'na, ileri doğruysa Rus ve Çin devrimlerine değin sürülebilir. *Annale* Okulu'nun ünlü tarihçisi Emmanuel Le Roy Ladurie, Orleans Dükü'nün –1715'te Fransa'nın kral naibi– Fransız Devrimi'nin gündemini belirleyen erken aydınlanmış zorba olduğunu ileri sürerken, aynı ölçüde tanınmış bir Marksist tarihçi olan Eric Hobsbawm, 1780'lerden 1830'lara kadar olan dönemin 'kıtayı zaten allak bullak eden ve etmeye de devam edecek bir dönüşüm *sürecini*' (italikler bana ait) temsil ettiğini öne sürdü.[1] İster muhafazakâr ister komünist olsun, Fransız Devrimi'nin 'tüm modern devrimlerin anası' olduğu yolunda yaygın bir görüş birliği vardır. Fakat Fransız Devrimi'nin evrensel etkisine yönelik görüş birliği, devrimin daha doğrudan tarihsel mirası söz konusu olduğunda, bölünmüştür. Fransız Devrimi, yirminci yüzyılın 'totaliter demokrasileri'nin temellerini mi attı? Temsili yönetimin özgürlükçü dünyasının, parlamenter demokrasi ve bireysel seçimin temel-

1) E. Le Roy Ladurie, *Saint-Simon, ou le systeme de la cour*, Paris, 1997, s. 509-10; E. Hobsbawm, *Echoes of the Marseillaise*, Londra, 1990, s. xiv.

lerini atan toplumsal sonuçlarıyla siyasal bir ayaklanma mıydı? Yoksa, nihai olarak kitlesel yoksulluğun ortadan kaldırılmasını, erkek ve kadınların gelişen kapitalist dünya sisteminin prangalarından kurtarılmasını hedefleyen siyasal sonuçlar üreten bir 'toplumsal devrimler' dizisinin ilki miydi?

Bu bölümün yapısı, üç kronolojik ve tematik kısımla, Devrim hakkındaki bu yorumları kavramamızı sağlayacaktır. Sonuç kısmında, tarihsel bölünmelere ve tartışmalara aldırmaksızın, zamanın tek bir blok halinde kuvvetlendirdiği devrimin mirası ele alınacaktır.

Radikal-liberal burjuvazinin Devrimi

Aydınlanma ve Devrim

Ondokuzuncu yüzyıl liberalizmi, dört temel 'özgürlük' etrafında dönecekti: Siyasal ve dinsel haklara ilişkin özgürlükler, mülkiyet hakları ve serbest ticaret hakkı; *ancien regime* yönetimleri, uyruklarının siyasal, dinsel, toplumsal ve ekonomik yaşamlarını denetim altına almaya çalışmakla suçlanacaktır. Kurucu Meclis'in (Eylül 1789'dan Ağustos 1791'e) ve Yasama Meclisi'nin (Ağustos 1791'den Eylül 1792'ye) çalışmaları, monarşinin 'müdahaleci' politikaları ile ondokuzuncu yüzyıl liberalizminin gittikçe yoğunlaşan *laissez-faire* politikaları arasında tarihsel bir köprü oluşturmaktadır. Devletle uyrukları arasındaki ilişki konusunda, Aydınlanma, bu devrim için ne ölçüde bir şablon oluşturmuştu?

Şüphesiz, Avrupa'nın, Avrupa Rönesansı'yla başlayıp geç onyedinci yüzyıl İngiliz Aydınlanması'nı izleyerek onsekizinci yüzyılın ortasında Fransız *philosophe*'larının öncülüğündeki Avrupa hareketinde doruk noktasına varan birkaç 'Aydınlanma' geçirdiği ileri sürülmüştür. Michel Foucault ve kadın çalışmalarıyla ilgili birçok kişi de dahil olmak üzere, kültürel tarihçilerin son dönem çalışmalarının onsekizinci yüzyıl Aydınlanması'nın sözümona ilerici doğası üzerine dikkate değer sorular yönelttiklerini de belirtmeliyiz. Dorinda Outram, Peter Gay'i, Aydınlanma'yı, kadınların toplumsal düzeyde evcilleştirilmesine ve siyasal olarak dışlanmasına entelektüel meşruiyet kazandıracak biçimde, neredeyse sadece büyük erkek düşünürlere, şu *philosophe*'lara bağlamakla eleştirdi.[2] Başka bir deyişle, 'Aydınlanma' özgürleştirdiği kadar köleleştirdi de. Sonuç olarak, *philosophe*'larla Devrim üzerine etkileri çoğunlukla olduğundan daha önemsiz gösterilen ekonomi kuramcıları ya da fizyokratlar arasında derin fikir

2) D. Outram, *The Enlightenment*, Cambridge, 1975, s. 9-10.

ayrılıkları vardı. 'Akılcılık toplumsal davranışın anlaşılmasında temel anahtardır' şeklindeki merkezi önerme üzerinde ortak bir görüş birliği de yoktu. Eğer onsekizinci yüzyıl Aydınlanması'nın ana gövdesi Voltaire'in rasyonalizmi ise, yüreği de sıklıkla Rousseau'nun irrasyonelliği ve romantikliğiydi. Rousseau'nun bir öğrencisi olarak sık sık görüşlerine başvurulan Maximilien Robespierre'in 'felsefi aydınlanmanın despotizmle ortak bir temele sahip olduğu ve hiçbir şekilde Devrim'in habercisi olarak düşünülemeyeceği' kanısında olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.[3]

Bununla beraber, Aydınlanma'nın Devrim üzerinde hiçbir etkisi olmadığını ileri sürmek de saçma olacaktır. Zorluk, Aydınlanma düşüncesini Devrimci yasaların yapısından ayrıştırmakta yatmaktadır. Fransız Devrimi'nin yolu, son tahlilde, devrimin önderleri için değil, onlar tarafından çizilirken, Aydınlanma'yı Devrim'in başarısına ve başarısızlıklarına bağlayan dört önemli süreci –dinsel, politik, ekonomik ve toplumsal– ondan ayrıştırmanın olanaklı olduğunu tartışacağız.

Onsekizinci yüzyıl boyunca, Katolik Kilisesi, önderliği ve Fransız halkının çoğunluğunun duygu ve düşüncelerini elde etme mücadelesini kaybetti. 1750'den sonra daha bilimsel ve dünyevi bir dönemin belirmesiyle, Karşı-Reformasyon'un Yahudileri gettolara, Protestanları da kadırgalara kapamaya yönelik politikaları, Jansenistler gibi inananlar için olduğu kadar inançsızlar için de giderek artan ölçüde gotik bir hal almıştı. Katolik Kilisesi içinde bir azınlık hareketi olan Jansenizm, XV. Louis'nin hükümdarlığında (1715-74) Paris *parlamentosu* ile Kraliyet Sarayı arasındaki mücadelelerde son derece önem kazanmıştı. Jansenizm'in öğretisi ve pratiğinde, kendisini Kraliyet Sarayı ile Papalık'tan uzaklaştıran üç öğe bulunuyordu: Jansenizm, sıradan insanların desteğini çekmeye çalıştı; Fransız Kilisesi'nin ulusalcı 'Gallikan' geleneğine yaslandı; ve temel olarak ahlakçı bir hareketti. Dale Van Kley, Jansenist düşünce ile Devrim'in başlangıç safhasının anayasal demokrasisi arasında doğrudan bağlantı olup olmadığını tartışırken, Peter Campbell de –ısrarla– Jansenizm'in sürüp giden etkisi üzerinde durmaktaydı.[4]

Siyasal cephede, birçok son dönem tarihçisi, *ancien régime*'in 'siyasal kültür'ü ve Devrim üzerinde yoğunlaşarak, devrimlerin demokrasi yürüyüşünü hızlandırmaktan ziyade geciktirdiği şeklindeki anti-Marksist,

3) M-H. Huet, *Mourning Glory: The Will of the French Revolution*, Philadelphia, PA, 1997, s. 22.

4) P. Campbell, *Power and Politics in Old Regime France, 1720-1745*, Londra, 1996; D. Van Kley, *The Religious Origins of the French Revolution from Calvin to the Civil Constitution*, New Haven, 1996.

Cobbancı duruşu savunmuştur. Artık, çeşitlenmiş bir siyasal kültürün, 1750'lerden sonra aslında *salon*larda, taşra akademilerinde, kahvehanelerde ve okuma odalarında geliştiği açıktır. Bununla birlikte, siyasal kültürün devrimci bir dönüşüme önayak olmaktan çok, mutlak monarşinin modernleşmesine yönelik daha fazla donanıma sahip olduğu da aynı ölçüde açıktır. Alfred Cobban bile, Devrim'in ilk liderlerinin, özgül politik teori bağlamında, *philosophe*'lardan çok az etkilendiklerine inanmıştı. Birçok öncü devrimci siyasetçiye miras kalan inanç, siyasal yenilenmenin, modern devrimlerin çoğunun özelliği olan ahlaki bir yenilenme olmaksızın başarılamayacağıydı.

Fizyokratların, birçok bakımdan, monarşi ve Devrim üzerinde *philosophe*'lara göre daha doğrudan etkileri olmuştur. Yine de, fizyokratik/liberal serbest ticaret politikalarını, vergi sistemi reformunu ve loncaların ortadan kaldırılmasını –her ne kadar geçici olsa da– ilk kez ileri süren, *ancien regime* monarşisiydi. Monarşinin XIV. Louis'den sonra yoksun kaldığı şey, teoriyi pratiğe dönüştürecek uygun bir yönetim mekanizmasının yanı sıra, siyasal iradeydi. Turgot'nun planlarının halefi Calonne tarafından 1786'da yeniden formüle edilmesi, izleyen yılın devrimci krizini kışkırtırken daha önce bakan olan etkili fizyokrat Jacques Turgot tarafından 1770'lerin ortalarında yürürlüğe sokulan ekonomik ve mali reformlar Kraliyet Sarayı'ndan sadece kayıtsız bir destek gördü. Bunun Devrim'le bağlantısına gelince; XVI. Louis'nin saltanatı (1774-93) boyunca Fransa'da izlenen yeni ekonomi politikalarının birçoğunun ardındaki asıl itici güçlerden biri, 'liberalizmin sözcüsü' Du Pont de Nemours'du. Kıdemsiz bir bakan olan Du Pont, Turgot'yu 1774'ten 1776'ya kadar süren bakanlığında karşılaştığı zorluklar ve sıkıntılar sırasında desteklemişti ve Devrim'in ilk yılları boyunca liberal ekonomik politikaları savunmayı sürdürecekti. 1789'da, Halk Meclisi'nin bir vekili olarak, Du Pont şöyle yazıyordu: "İmalat ve ticaretle ilgili konularda yasama iki ifadeye indirilmelidir: 'laissez-faire' ve 'laissez-passer'."[5] 1789'dan 1792'ye değin ve 1795-1799 arasında, devrimci liderler, yoksullar için sürekli olumsuz sonuçlar doğurmasına rağmen, en zor koşullar altında bile bu öğüde uymaya çalışacaklardır ve bu bize 1790'ların liberal, burjuva devriminin başarısızlığının önemli bir ipucunu verecektir.

Son olarak, sosyal politikaya ilişkin, kendimize, *philosophe*'ların ve fizyokratların genellikle burjuvaziden ve soylulardan çıktıklarını hatırlat-

5) P. Joly, *Du pont de Nemours: Apostle of Liberty and the Promised Land*, Delaware, 1997, s. 94.

malıyız. Rousseau'nun siyasal teorileri, eğitimsiz kitleleri özgürleştirmekten ziyade baskı altına almak ve onları eğitmek için tasarlanmış bazı radikal, demokratik fikirler içerirken, Voltaire'in ayak takımına ayıracak tek bir saniyesi bile yoktu. 1801'de, 1789 ve 1793 arasında liberal devrimin başarısızlığı üzerine düşünmüş olan Devrim'in önde gelen mimarlarından J-J. Mounier, *'philosophe'*ların hiçbir zaman ayaklanma çağrısı yapmadıklarını, hedeflerinin toplumsal düzeni yıkmak olmadığını ve genel olarak devleti modernleşme ve reform yoluyla bir faciadan korumak için uğraştıkları şeklindeki bir eleştiriyi anımsattı.[6] Kurucu Meclis'in yapacağı en büyük hatalardan biri, Papalığın ya da halkın desteğini güvenceye almaksızın, Katolik Kilisesi'ni 'modernleştirmek ve reforme etmek' olacaktı. Nitekim, bu, bize Devrim'in başarısızlığının başka bir ipucunu daha vermektedir. *Ancien régime* süresince, Katolik Kilisesi ve onun dini düzeni, okul ve hastaneleri denetimi altında bulundurarak, yoksullara hayır yaparak, doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarını tutarak, halkının manevi gereksinimlerini olduğu kadar toplumsal gereksinimlerini de karşılıyordu. Köylülerin çoğunluğunun Kilise'den nefret etmek için yeterince nedeninin olduğu doğrudur, çünkü Kilise, toplanması zahmetli bir vergi olan ondalık vergisini topluyordu; çünkü birçok başpiskopos, piskopos ve başrahip, David Parker'ın 'zengin ve muktedirlerin dayandığı ekonomik tahakküm ve sömürü mekanizmaları' adını verdiği ana manipülatörler arasında yer alıyordu.[7] Yine de, Kilise, *ancien régime*'in, 'Refah Devleti'ni çalıştırdı ve Devrim, gerçekten de, bunun yerine geçecek tatmin edici bir araç geliştiremedi.

Giderek kapitalistleşen bir çağda ekonomik ve mali reformun önemi, *contrôleur général* Charles Alexandre de Calonne'un 1786 Kasımı'nda XVI. Louis'nin masasına koyduğu ve William Doyle'un 'monarşinin tarihindeki en radikal ve kapsamlı reform planı'[8] olarak tanımladığı bir reform projesinde dile getirilmiştir. Projede modernleştirilmiş, daha eşit bir vergi sistemi, eyalet yönetiminin yeniden biçimlendirilmesi ve serbest ticaret ilkelerinin yürürlüğe konulması için önerilenler, düşmanları arasında olduğu kadar, destekçileri nezdinde de hızla denetimini kaybeden bir monarşinin son çırpınışını temsil etmiştir. Proje, 1789-1792'nin radikal-liberal devrimi için bir örnek oluşturacaktır. Ancak Kral'ın, Calonne ile halefi

6) B. Baczko, 'Enlightenment', F. Furet ve M. Ozouf, (yay. haz.), *A Critical Dictionary of the French Revolution* içinde, Cambridge, MA, 1989, s. 68.

7) D. Parker, *Class and State in Ancien Regime France: The Road to Modernity?* Londra, 1996, s. 27.

8) W. Doyle, *The Oxford History of the French Revolution*, Oxford, 1989, s. 68.

olan Başpiskopos Brienne'e, umutsuzca ihtiyaç duydukları yakın desteği vermemesi, Ocak 1793'te giyotine gitmesiyle sonuçlanacak yolda ikircikli bir adım atmasına yol açtı. Şurası kabul edilmelidir ki, Kral, çatışan gruplarla dolu bir Saray'la kuşatılmış ve Kilise ile *parlements* gibi imtiyazlı kurumların muhalefetini bozguna uğratacak güçten yoksun olduğundan, imrenilecek konumda değildi. Ayrıca, tüm yerel yönetim mekanizması, yüzlerce yıldır, sürekli olarak devlet gemisini ilerletmekten ziyade, su üstünde tutmaya hizmet eden yıkıcı bir politika olan resmi görevlerin satışı nedeniyle Taht tarafından ipotek altına alınmıştı. Aslında, Fransa, 1780'lerde, monarşinin toplumsal açıdan eşitsiz, devlet yönetimi açısından etkisiz bir vergileme sisteminin olduğu kadar resmi görevlerin satışının da bir sonucu olarak iflasın eşiğine gelmişti. Zenginlerin devasa stoklarındansa yoksulların çerçöpünü sömürmekte daha başarılı olan Bourbon Devleti'nin çağdışı işleyişi, Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-63) utancından sonra, Britanya'yı emperyal denizlerde yenilgiye uğratması tasarlanmış bir dış politikayı finanse etmek için yeterince donanımlı değildi. Fransa'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılması, monarşi için finansal açıdan bardağı taşıran son damla oldu. Prusyalılar, kritik 1787 yılında Hollanda'ya girdiklerinde, Kraliyet Sarayı'nın buna karşı koyacak ne parası ne de siyasi iradesi vardı. Mayıs 1789'da Genel Meclis'in toplantıya çağrılma kararı, Kraliyet Sarayı'nın ülkedeki kayırmacılığı yenme başarısızlığının, hırslı fakat yanlış yönlendirilmiş askeri dış politikasının yıkılmasını hızlandırdığının tarihi kabulünü temsil etmekteydi. Sınıfların, aşağı yukarı 1614'teki haliyle, Halk Meclisi'nden daha fazla oy alabilecek ilk ikisiyle –ruhban ve soylu sınıfı– bir araya gelmesi gerektiği yollu, Paris *parlement*'i tarafından 1788'de alınan karar, Halk Meclisi siyasetçilerini ve siyasal risale yazarlarını, 'modernleşme ve reform' zamanının geldiğine önemli ölçüde ikna etmişti. Devrim'in 'modernliği' tartışılırken, basının 'kamuoyunu' –ki birçok tarihçiye göre Aydınlanma'nın bir ürünüdür– şekillendirmekteki rolü hafife alınmamalıdır.

Reform ve anayasal monarşi

Siyasal bir bakış açısından, Halk Meclisi'nin kendini 'Ulusal Meclis' olarak adlandırmaya karar verdiği 17 Haziran 1789 günü Fransa fiilen 'uluslaştırılmış' oldu. Artık, temsili demokrasinin, aydınlanmacı despotizmin yerini alması hedefleniyordu. Sonraki iki yıl boyunca (kendisine daha sonra Ulusal Meclis adını veren) Kurucu Meclis, mucize kabilinden, daha geniş bir görev üstlenecekti: Fransa'nın adamakıllı modernleştirilmesi

Kurucu Meclis bu işe, bölgesel ve yerel yönetimlerin dayandığı görkemli yapının temellerini ağır ağır aşındırarak, 4 Ağustos'ta, *ancien regime*'in ayrıcalığına öldürücü darbeyi vuran meşhur bir eylem olan 'feodalizmin yıkılması'yla başladı. 24 Ağustos'ta, feodalizmin yıkılmasını modern tarihin en ünlü belgelerinden biri izledi: Maddelerinden birinde bütün insanların özgür ve eşit haklara sahip olarak doğduğu ilan edilen 'İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'. Bu belgede siyasal ve dinsel düşünce özgürlüğünün gerekliliği ile vergi eşitliği ve yasalar karşısındaki eşitlik de tanındı. Bununla birlikte diğer maddeler, özgürlüğün, hakları olduğu kadar ödevleri de gerekli kıldığını vurgularken, onyedinci madde tek tek mülkiyet sahiplerinin haklarını savundu. Keith Baker, 'Bildirge'nin genel irade adına temsiliyeti, siyasal şeffaflık adına anayasalcılığı ve ulusun hakları adına bireylerin haklarını ortadan kaldıran radikal bir dinamiği başlatmaya hizmet eden ikili anlamlarından[9] bahsetmektedir. Bu noktada Terör'le Bildirge arasında kaçınılmaz bir bağlantı kurulamaz, fakat Baker, burjuvazinin 'temsili' demokrasisi ile halkın 'doğrudan' demokrasisi arasında var olan çatışma potansiyelini vurgularken kesinlikle haklıdır. Bazı tarihçilere göre, Bildirge'nin yedinci maddesi, yasayı, Rousseau'nun 'toptancı' siyaset kuramları ile Jakoben Terörü'nün politikaları arasındaki kayıp noktayı temsil eden 'genel irade'nin bir ifadesi olarak tanımladı.

Devrim'in başlangıç evrelerinin ekonomik ve mali reformları –tüm sınıflardan zorla alınan toprak vergisi, tahıl ticaretinde ülke içi serbestlik, 1791 Le Chapelier Yasası'yla koalisyonlara karşı alınan önlemlerin yanı sıra loncaların ve ülke içindeki göreneksel engellerin ortadan kaldırılması– uzun vadede modern kapitalist bir toplumun gelişimini açıkça kolaylaştıracaktı: Ancak öncelikli sorun, Fransa'nın iflas etmiş olmasıydı. Meclis, kısmen bu çok önemli ikilemi çözmek için, Katolik Kilisesi'ni 'ulusallaştırmaya' karar verdi. 2 Kasım 1789 günü, iki milyar *livre* değerindeki Kilise toprağının müsadere edildiği ilan edildi. Bu 'Ulusal Topraklar'ın satışını kolaylaştırmak için, yönetim, *assignat* adı verilen kâğıt paranın basılmasını emretti. Devlet tahvilleriyle, onları daha sonra Kilise mallarıyla değiş tokuş etmekte kullanacak olan alacaklılara ödeme yapıldı. Eğer art arda gelen yöneticiler, özellikle de savaşın patlak vermesinden sonrakiler, karşılığı olan topraktan daha fazla para basmasaydı, bu da ağır ve yüksek enflasyonu kışkırtmasaydı, her şey iyi gidebilirdi.

9) K. Baker, '*The Idea Declaration of Rights*', D. Wan Kley, (yay. haz.), *The French Idea of Freedom: the Old Regime and the Declaration of Rights of 1789* içinde, Stanford, CA, 1994, s. 196.

Enflasyonun Rousseau'ya değil, Jakoben Terörü'ne yol açtığı bile ileri sürüldü. Bu iddianın doğruluk payı ne olursa olsun, kesin olan şudur ki, *assignat*'larla ilgili yıkıcı deneyime ilişkin dinsel yerleşimin yanı sıra, Ruhban Sınıfı'nın Sivil Anayasası, 'Napoleon'un 1801'de Papalık'la yaptığı Kilise-Devlet Antlaşması'na değin, Fransız toplumunun bütün kesimlerinde yinelenen sarsıntılara yol açarak Fransız Devrimi'nin siyasal jeolojisinde sismik bir kırılmaya sebep oldu'.[10]

Eğer *assignat* enflasyonu harekete geçirdiyse, elli piskoposluk bölgesiyle beraber eski başpiskoposluk bölgelerini de ortadan kaldıran Sivil Kilise Anayasası (12 Temmuz 1790) da, yükselen kralcı, Katolik karşıdevrimin gelişmesine yardımcı olarak, ulusu en aşağıdan en yukarıya doğru böldü. Papazlar zümresine uygun ücretin ancak yarısını almalarına rağmen, piskoposların iyi Katolikler'in yanı sıra dinsizler tarafından da seçilmeleri gerektiği şartı, birçokları için nefret edilecek bir şeydi. Daha da kötüsü, Papalık'ın sonunda anlaşmayı reddetmiş olması gerçeğiydi. Papazları Anayasa'ya bağlılık yemini etmeye zorlayan daha sonraki yasa, Devrim'in sürekli düşmanlarından birini yarattı: jüri üyesi olmayan papazlar. Devrim'in bölücü, yıkıcı dinsel politikası, 1790'lar boyunca uzun süreli bir siyasal anlaşma sağlanması için ulusal mutabakata ulaşmadaki başarısızlığın nedenini büyük ölçüde açıklamaktadır.

1791 Anayasası ile, Kurucu Meclis'in çalışmalarının tamamlanması tasarlanıyordu. Saf bir şekilde Devrim'in sona ermiş olması ümit ediliyordu. Artık Yasama Meclisi gerekli yasaları yürürlüğe sokacaktı. Fransa, hukuksal ve yönetsel bir devrim yaşamıştı: *Parlements* ortadan kaldırılmış; jürileriyle tam anlamıyla modern bir hukuki sistem uygulamaya konmuştu; eski eyaletlerin yerini fiili olarak âdem-i merkeziyetçi iktidarlar olan idari bölgeler ve belediyeler almıştı; aynı zamanda, bu, her ne kadar karşıdevrime siyasal bir alan açmış olsa da, Fransa, tek kabineli siyasal sisteme sahip anayasal bir monarşiye dönüştürülmüştü. Kral, yasama gücü üzerinde sınırları bütünüyle belirlenmemiş bir veto hakkı da dahil olmak üzere, önemli bir gücü elinde tutmaya devam ediyordu. Buna karşın, Haklar Bildirgesi'nde olduğu gibi, yeni Anayasa da ölümcül sonuçları olabilecek belirsizlikler ve çelişkiler içeriyordu; bunların en önemlisi Saray'ın Anayasa'yı aslında hiçbir zaman kabul etmemiş olması gerçeğiydi. Kral, 21 Haziran 1791 günü, kısa bir süre sonra Devrim mahkûmu olarak geri getirilmek üzere yurtdışına kaçma girişiminde bulundu. Böylece burjuva liberalizmiyle mutlak monarşi arasındaki uzlaşma fiilen sona erdi

10) G. Lewis, *The French Revolution: Rethinking the Debate*, Londra, 1993, s. 61

16 Temmuz günü Champ de Mars'ta cumhuriyetçi göstericilerin üzerine ateş açılması dönüm noktasını oluşturdu. Daha radikal halk kulüplerinin önderlerine, özellikle de Champ de Mars gösterisini düzenlemiş olan Cordeliers'ye göre, yetişkin erkek nüfusu ödediği vergi miktarına göre 'aktif' ve 'pasif' yurttaşlar (daha doğrusu, oy kullanabilenler ve kullanamayanlar) olarak ikiye ayıran anayasa maddesi, burjuva-liberal devrimin merkezindeki ikiyüzlülüğü açığa çıkarmıştı. Kuramsal demokrasi, zenginlerin, erkeklerin ve mülk sahiplerinin cumhuriyetinin inşasını maskeledi. Kadınlar, elbette, Fransa tarihinde ilk kez siyasal sürece katılımdan tamamen dışlanacaklardı. Kurucu Meclis, birleşik bir ulus yaratmak yerine, bölücü dinsel, ekonomik ve politik siyasalarıyla, Fransa'yı düşman kamplara bölüyordu: *patriotes* ve *émigrés**, jüri üyesi olan ve olmayan papazlar, 'aktif' ve 'pasif' yurttaşlar. Erken Devrim'in yapıcı çalışmalarının temelleri, halkın ülke içinde tırmanan huzursuzlukları ile soyluların, papazların ve pek çok burjuvanın, Tanrı'yı, monarşiyi ve mülkiyeti savunmak üzere –bu dönemde zorunlu olmasa da– Fransa'nın yurtdışındaki geleneksel düşmanlarına katılmalarıyla birlikte, ülke dışında yükselişe geçen bir karşı-devrimle aşındırılıyordu. Gerek Devrim'i dışarıdan aldığı destekle alaşağı etmeye can atan Kraliyet Sarayı, gerekse ülkeyi Devrim'in ardında birleştirme isteği duyan ılımlı cumhuriyetçi hizip Jirondenler için, dış savaş, giderek iç savaşa verilebilecek tek yanıt olarak görülmeye başlanmıştı.

Savaş, Jakoben devlet ve halk devrimi (1792-95)

İngiliz gözlemci Arthur Young'ın belirttiği gibi, Devrim, 20 Nisan 1792'de Avusturya ve Prusya'yla savaşın patlak vermesinin ve 10 Ağustos'ta anayasal monarşiyi alaşağı eden ulusal ayaklanmanın öncesinde ve sonrasında, geceden gündüze değişiyordu. Bu üç yıl içinde, Fransız halkı, mutlak bir monarşinin tebaası olmaktan çıkıp Cumhuriyet'in, 22 Eylül 1792'de ilan edilen ilk Fransız Cumhuriyeti'nin yurttaşlarına dönüştürülmüştü. Üç hafta önce, çoğunluğunu sıradan adli suçluların oluşturduğu 1.100'ün üzerinde mahkûm, Paris Komünü tarafından kurulan, halktan kişilerden oluşmuş mahkemenin emriyle katledilmişti. Aslında, başkenti idari açıdan yönetmek ve denetim altında tutmak için oluşturulan Komün, bu esnada, (ilk kez 20 Eylül 1792'de toplanmış olan) Ulusal Meclis'e alternatif bir yönetim olmasa bile, sonradan tırmanan halk ayaklanmasının odak nok-

* Yurtseverler ve göçmenler. (ç.n.)

tası olan, 'isyancı' bir organa dönüştürülmüştü. Bununla, 1917 Rusyası'nda görülen durum arasında bazı koşutluklar kurulabilir. Buna göre, 'Sovyetler' başkaldıran güçleri temsil ediyor ve Kerensky'nin Geçici Hükümeti, *ancien regime*'e dönüşle halk devrimi tehdidi arasındaki hattı korumaya çalışıyordu. İki örnekte de, savaş, açmazı çözmeye yarayacaktı. Fransız Ulusal Meclisi'nin kuruluşundan sonraki ilk dokuz ayına, Fransa'nın batı ve güneydoğusunda karşı-devrimin yayılması kadar, dış savaşın –1 Şubat 1793 günü İngiltere ile Hollanda'ya savaş ilan edilecekti– yayılması da damgasını vuracaktı. Vendée'nin kitlesel başkaldırısı, asıl olarak, Mart 1793'te başlayacaktı. 1792 sonbaharından 1793 yazının başlarına kadar, Jironden hizbi, meclisi denetimi altına alacak, yurtdışındaki ve yurtiçindeki yenilgiler Devrim'in ve devletin bekasına karşı güvensizlik yaratırken Jirondenler, Jakoben rakipleriyle daha fazla çatışacaktı. Baskılar artarken, Maximilien Robespierre ve Georges Danton'un öncülük ettiği Jakobenler, Halk Hareketi'ne daha da yakınlaşacaktı; Jirondenler, bir kez daha taşradaki mevzilerine çekileceklerdi. 31 Mayıs'tan 2 Haziran 1793'e gelindiğinde, Jirondenler, meclise karşı bir halk saldırısıyla iktidardan indirilmişti.

Jirondenler'in başarısızlığının temel nedeni, Halk Hareketi'yle daha yakın ittifak kurmayı reddetmeleriydi. Yandaşlarının çoğu için, mülkiyet savunusu, halk egemenliğinin kurulmasından daha öncelikliydi. Öte yandan, Jakobenler, Devrim'i ve devleti, yalnızca ulusun *patriote* kısmının tam bir desteğinin koruyabileceğini anlamıştı. Burjuvazinin çıkarları açısından iki hizip arasında esaslı bir fark yoktu. Jakobenler'in tasavvur ettiği şey, Halk Hareketi'yle geçici, savaş dönemini kapsayan bir ittifak kurmaktı. Bununla birlikte, bugün 'sola doğru kayış' denebilen şeyi hafife almamalıyız. Hannah Arendt, 'İnsan Hakları'nın *sans-culottes*'un* haklarına dönüşmesinin, sadece Fransız Devrimi'nin değil, ondan sonraki tüm devrimlerin de dönüm noktası olduğunu'[11] yazdığında pek de yanılmıyordu. Diğer bir deyişle, 'toplumsal sorun', tüm modern devrimlerin merkezinde yatar ve ilk kez, on yıl ya da daha önce Amerika'da değil, 1791 ile 1792 arasında Fransa'daki devrim sürecinin merkezi konusu olmuştur.

Son ve genel bir nokta, 1792'den 1795'e kadar olan dönemi tanımlamaktadır. Politikacılar değil ama sıradan insanlar, kırsal kesimdeki köylüler ve kentlerdeki zanaatkârlar, başlangıçta –tam da 1789 yazında yapmış oldukları gibi– terör politikalarını şekillendirdiler. Jakobenler'in tarihsel

* Baldırı çıplaklar. (ç.n.)

11) H. Arendt, *On Revolution*, Londra, 1990 (ilk baskı New York, 1963), s. 61.

rolü, kırsal ve kentsel hareketlerin enerjilerini Fransa'nın savunulmasında kullanmaktı; ancak bu biçimde devrimi mülk sahibi burjuvazi için koruyabilirlerdi. Jirondenler'in aksine Jakobenler, tümü de Paris'teki 'ana-kulüp'le ittifak içinde olduklarını açıkça bildiren, gerek yurtdışındaki gerekse Fransa'daki yüzlerce kulübün desteğine bel bağlayabilirlerdi. Jakobenler, onların yansımalarını uluslararası bir aynada gördü. Jakobenler, siyaset teorisi açısından kesinlikle Aydınlanma'dan bir şeyleri miras almışlardı, fakat bu miras bir devrime katılma deneyiminden hayli uzaktı. Bolşevikler ise 1917'de sadece devrimci deneyimle değil, devrimci teoriyle de silahlanacaklardı. Örneğin, sözümona 'Jakoben Terör'ün kurumları –Ulusal Meclis'in iki büyük komitesi, Kamu Güvenliği Komitesi ve Genel Güvenlik Komitesi ile Devrimci Halk Mahkemesi–, Jakobenler Kamu Güvenliği Komitesi'nde çoğunluğu kazanmadan önce oluşturulmuştu. Ancak, Bolşevikler gibi Jakobenler de, nihayetinde, Devrim'in bekasının sağlanacak gibi göründüğü ilk andan itibaren, *classes populaires*'in halk sınıflarının gücünü zayıflatmak için devrimci devleti kullanacaklardı. 'Devlet ve devrim' arasındaki modern çatışmada, devlet, her zaman zafer kazandı.

Halk Devrimi – (1) Köylülük

1950 ve 1960'larda, Marksist-Leninist devrim kuramlarından esinlenen tarihsel araştırmalar, kentsel yığınlara yönelmişti; 1970'lerde, ilgi, köylülüğe kaydı. Albert Soboul, Fransız Devrimi'nin 'klasik bir burjuva devrimi' değil, ama 'une révolution paysanne-bourgeoise'* olduğu sonucuna bu onyılda vardı. Vurgudaki bu değişimin nedeni, kısmen, yirminci yüzyılda Rusya, Çin, Küba, Latin Amerika ve Afrika'da gerçekleşen köylü devrimlerine ayak uydurma ihtiyacından kaynaklanıyordu.

1790'ların başındaki Fransız köylülüğü, ne ölçüde gerçekten devrimci bir güç olarak görülebilir? Alfred Cobban ve Georges Lefebvre gibi ideolojik açıdan farklı tarihçiler, 1789'da feodalizmin kuramsal olarak ortadan kaldırılmasının onsekizinci yüzyılın en büyük köylü *jacquerie*'si** olmaksızın asla gerçekleşmeyeceğini ileri sürerek, köylülüğün Büyük Tehlike olduğuna inanıyorlardı. Rus tarihçi Anatoli Ado, Paris'teki siyasetçileri bu kuramsal ilgayı katı gerçekliğe dönüştürmeye zorlayanın 1789'dan 1793'e kadar art arda gelen köylü isyanı dalgaları olduğunu öne sürerek

* Bir köylü-burjuva devrimi. (ç.n.)
** Köylü ayaklanması. (ç.n.)

onlara katılıyordu. Daha kısa bir süre önce, John Markoff, taşradaki köylü başkaldırısıyla Paris'teki yasa yapıcılar arasında gelişen diyalektik üzerinde ısrar ediyordu. 'Karşılıklı bir radikalleşme'ye yol açarak Devrim'in merkezine senyör karşıtlığını yerleştirenin bu ilişki olduğu iddia edilmektedir. Gerek Ado gerekse Markoff, sıradan köylülerle zanaatkârlardan gelen sürekli baskıların, terör kurumlarının oluşumunu açıklamaya yardım edebileceğini öne sürmektedir.[12]

Öyleyse, köylü radikalizmiyle devrimci meclislerdeki bazı burjuva ve siyasal gruplar arasında bir ittifak bulunduğuna ilişkin belli kanıtlar vardır. Bununla beraber, kent ve köy düzeyinde soruna daha ihtiyatlı yaklaşmamız gerekir. Bir yandan, *cahiers*,* birçok kentsel, radikal, mesleki burjuva grubuyla daha az varlıklı, köylü mülk sahipleri arasında derebeyi sistemini ortadan kaldırmakta kimi ortak çıkarlar olduğunu açığa çıkarmaktadır. Zengin kiracı çiftçiler veya *fermiers* ile kent burjuvazisi arasında ya ticari temelde ya da *fermiers*'nin burjuva derebeyleri için bir kâhya olarak çalışması temelinde bağlantılar da keşfedebiliriz. Durum, Ile-de-France ya da Yukarı Normandiya gibi zengin ticari tarım bölgeleriyle Bretonya ve güneybatının yoksul bölgeleri arasında bariz biçimde farklıydı. Öte yandan, Devrim ilerlerken, kentli toprak sahipleriyle köylü topluluğun birçok kesimi arasında ulusal toprakların alım satımı (yıllık kira veya geliri) üzerine süregiden rekabet, batıda ve güneydoğuda karşı-devrimci hareketleri güçlendirerek yoğunlaşıyordu. Devrimin başlarındaki burjuva-köylü ittifaklarının birçoğu, daha sonra toprak ve idari görev için kızışan rekabet nedeniyle varlığını sürdüremedi. Ortak toprakların bölüşümü üzerine olduğu kadar Kilise topraklarının paylaşımı konusunda da köylü toplumunda artan uzlaşmazlıkları ayrıca belirtmeliyiz. Buradan iki önemli sonuç çıkarılabilir: (1) Ulusal toprakların alım satımıyla birlikte, kırsal bölgedeki burjuvazinin muazzam yatırımları sonucu köylü küçük çiftçilerin sayısındaki önemli artış, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki Fransız kapitalizminin kendine özgü evrimini büyük ölçüde açıklamaktadır; ve (2) Fransız köylüsünün 'feodalizm'in ağır külfetlerinden sadece dört yıl içerisinde kurtulması, kırk yıldan fazla bir süre toprağını geri almak için ödeme yapmaya devam etmeye zorlanan 1860'lardaki Rus taydaşlarının özgürleşmesiyle kıyaslandığında, modern tarihte en önemli toplumsal devrimlerden biri olarak görülmelidir.

12) A. Ado, *Paysans en Revolution: terre, pouvoir et jacquerie, 1789-1794*, Paris, 1996; ve J. Markoff, *The Abolition of Feudalism: Peasants, Lords and Legislators in the French Revolution*, Pennsylvania, PA, 1996.

* Meclis tutanakları. (ç.n.)

Halk Devrimi – (2) Baldırıçıplaklar

1792 yazına kadar kentsel Halk Hareketi, birleşik, bağdaşık bir temelden yoksundu. Mayıs 1790'da Paris'in altmış mahallesi ortadan kaldırıldı ve Paris belediyesine, yani Komün'e bağlı siyasi ve idari örgütlenmeler olan kırk sekiz adet *seksiyon*la değiştirildi. *Seksiyonlar*, 1795'te ortadan kalkmasına kadar, Halk Hareketi'nin siyasal temelini teşkil edecekti. *Seksiyonlar*ın yanı sıra, Paris'e bağlı halk kulüpleri ile dernekler ve Jakoben Kulübü'ne bağlı bölgeler de vardı. Ne var ki, geleneksel olarak polise kuşkuyla bakan ve eğer çok ileri gidildiği takdirde periyodik şiddet patlamalarına yatkın olan çok önemli, 'resmi olmayan' bir halk hareketi, Parisli yığınlar da vardı. Şiddeti Halk Hareketi icat etmedi; şiddet, Parisli *classes populaires*'in halk sınıfları tarihine özgüydü. Halk siyasetinin çehresini değiştiren, 10 Ağustos'ta Tuileries Meydanı'ndaki kanlı saldırı oldu. İlk olarak, Paris Komünü, *Commune Insurrectionelle*'e Başkaldıran Topluluk dönüştürüldü; ikinci olarak, o zamana kadar sadece 'aktif yurttaşlar'a açık olan kırk sekiz *seksiyon*a ve Ulusal Muhafız'a üyelik hakkı artık 'pasif' yurttaşlara da verildi ve son olarak, Tuileries'yi kasıp kavuran silahlı kalabalık, Marsilya'dan Rennes'e ulaşan *federes* (gönüllü taburlar) tarafından güçlendirildi. Halk Hareketi –ve onunla birlikte Devrim'in kendisi– iki hafta içinde demokratikleştirilmiş ve 'ulusallaştırılmıştı'.

Halk Hareketi, 1792 yazından gücünün doruk noktasına ulaştığı 1793 kışına kadar, Paris'te ve taşrada bağdaşık bir siyasal ve toplumsal ideolojiye yaklaşan bazı düşünceler geliştirmişti. 'Genel İrade', 'Halk Egemenliği' ve 'Kutsal Ayaklanma Hakkı' (Parisli yığınlar için tarihi Rousseau'ya kadar giden bir hak!) gibi Rousseauculuk kokan sloganları benimseyen, oldukça demokratik, doğrudan bir demokrasi biçimi, Devrim'in ilk evrelerinin liberal, temsili demokrasisine karşıt olarak gelişti. Baldırıçıplaklara –çoğunlukla, 'gayriresmi' yığınların siyasal seçkinlerini temsil eden zanaatkârlar ve esnaflar– göre, temsilciler halk tarafından 'görevlendirilmişti'; yetkileri, kabul edilen çizgiden daha uzağa kaymaları durumunda hemen feshedilebilirdi. Toplumsal politikalar bakımından, Halk Hareketi, liberal burjuva ideolojisiyle uyuşmayan fikirleri de destekledi. *Küçük* mülkiyet sahipliğine yönelik yaygın bir destek söz konusu olmasına rağmen, ulusal bir eğitim sistemi ve ücret adaleti gibi hakların talep edilmesi, finans kapitale ve serbest piyasa ekonomisine yönelik saldırılar, kapitalist gelişimin erken bir evresinde bulunan tüketimci bir sosyo-ekonomiyi yansıtmaktaydı. Çoğu baldırıçıplağın 'eril-şovenist' tutumuna rağmen, kadınlar, Halk Hareketi'nin hem eylemlerine hem de ideolojisine hiç de küçük ölçekli

sayılamayacak bir katkıda bulunmuşlardı. Kadınlar, ekmek ve ücret başkaldırılarında göze çarpıyorlardı ve çoğunluğun tam bir oy hakkı için baskıda bulunmamasına rağmen, onlar, yurttaşlığı sadece erkekler için değil, herkes için bir hak olarak görüyorlardı. Taşrada da bazı kadın kulüpleri kurulmuştu (Dijon'daki kulübün 400 üyesi vardı) ve Parisli *Societé des Republicaines-Revolutionnaires* 1793'te Halk Hareketi'nin gelişiminde çok etkin ve önemli bir rol oynamıştı.[13]

Savaş ve kentsel Halk Hareketi

Bununla birlikte, Halk Hareketi'nin yakın hedefinin, Rousseau'yu tanıtmak değil, Fransa'yı ve Devrim'i savunmak olduğunu anımsamalıyız. Devrimci Jakoben yönetimle kurulan ittifakın, devrim karşıtı güçlerin bizzat Fransız devletinin varlığını tehdit ettiği 1793 yazı ve sonbahar başlarında şekillenmiş olması tesadüf değildir. Dışarıda İngiltere, Avusturya ve Prusya'nın orduları kuzeyden ve kuzeydoğudan Fransa'yı istila etmekteyken, Piemonte ve İspanya orduları da ülkeyi güneyden tehdit ediyordu. İçeride, merkezi güneyde ve batıda olan ve yenilmiş Jirondenhizbine bağlı federalist nitelikli bir ayaklanma, Vendée'deki Katolik kralcı ayaklanmayla aynı davaya sahip çıkıyordu. Vendéeli askerler, Temmuz 1793'ün sonuna kadar Loire'ı geçmişti. Devrim gerçekten de tehlike altındaydı.

Paris *seksiyonları* bu kritik dönemde yönetime zorunlu askerlerden oluşan bir ordu kurması için baskı yaptı. Ancak Jakobenler, Kızıl Ordu'nun bir onsekizinci yüzyıl versiyonunu oluşturma fikrine hevesli değillerdi; bunun yerine, 23 Ağustos'ta, tam anlamıyla yönetimin denetimi altında olacak bir *levée en masse* örgütlemeye karar verdiler. Halk Güvenlik Komitesi –hâlâ otoritesinden emin değildi– daha geniş bir destek toplamak için, 24 Haziran'da Devrim'in en radikal ve 'baldırıçıplak eğilimli' anayasası olan 1793 Anayasası'nı yürürlüğe koymayı kabul etmişti. Savaşın yol açtığı kriz ve devletin Halk Devrimi üzerindeki nihai zaferi veri alındığında, bu, asla uygulanamayacaktı. Haziran ve Temmuz aylarında, feodal hakları tümüyle feshedenve istifçiliğe karşı ölüm cezası getiren yasalar geçirildi. Geçici Jakoben-Baldırıçıplak ittifakı, devrimci bir savaşı 'halk savaşına' dönüştürme sürecindeydi.

Ağustos'tan Aralık 1793'e değin, Paris'teki halk güçleri ve taşradaki bölgeler, Devrim'in daha da radikalleşmesinin ardındaki itici güç olmaya

13) D. Godineau, *Citoyennes tricoteuses: les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française*, Aix-en-Provence, 1988.

devam etti. Ancak Devrim'i savunmak için gittikçe artan şekilde alınan radikal önlemler, sadece Jakobenler'in egemenliğindeki Halk Güvenliği Komitesi'nin gönülsüz kabulüyle benimseniyordu; aslında, bu önlemlerden ikisi, erzak teminini güvenceye alma ve kırsal kesimde 'Hıristiyanlığı yayma' görevinde yardımcı olacak halkçı ve paramiliter *armees révolutionaries*'in oluşturulması ile temel ihtiyaç maddelerinin fiyatını ve Genel Azami Fiyatları kararlaştıran bir yasanın kabulü, baldırıçıplakların 5 Eylül 1793'te Konvansiyon'u silah gücüyle ele geçirmesinden sonra sadece yasa kitaplarına girdi. Paris'teki ve diğer bölgelerdeki *armees revolutionnaires*, Devrim'in en kötü gaddarlıklarından bazılarına, Lyon ve Nantes'da aralarında yüzlerce papazın da bulunduğu binlerce 'karşı-devrimci'nin kitlesel kıyımına karışacaktı. Fouché gibi aşırıcı 'misyon temsilcilerinin' yardım ettiği birçok *armée*, 1793 sonbaharı ve kışı boyunca kentlerde ve kırsal bölgelerdeki Halk Terörü'nün doruk noktası olan Hıristiyanlıktan arındırma politikasını destekledi. 5 Ekim 1793'te, Konvansiyon, 22 Eylül 1792'den itibaren Özgürlüğün 1. Yılı'nı milat olarak alan yeni bir takvimin sunumunu kabul etti. Devrimci takvim, *ancien régime* takviminin yerine geçmişti!

Bununla birlikte, 1793 sonbaharındaki anarşi, yönetimi endişelendirmiş ve Konvansiyon'u birbirleriyle çatışan hiziplere bölmüştü. "Devrim bir 'halk devrimi' mi yoksa 'mülk sahipleri'nin devrimi mi olacak?" sorusuna yanıt verilmesini sağlayacak olan, bir kez daha, savaşın çizdiği yazgıydı. 1793'ün sonunda, Devrim'in ivedi –ve en büyük– krizi sona erdi. Yurtdışında, ittifak ordularının ilerlemesi denetim altına alındı ve ardından durum tersine çevrildi. Kuzeyde Hollanda, Hondschoote Savaşı'nda (8 Eylül'de), Avusturyalılar da Wattignies'te (16 Ekim'de) yenilgiye uğratıldı; yıl sonuna kadar Fransız orduları doğuda Alsace'ı yeniden ele geçirmişlerdi. Bu arada, güneyde, İspanyol ordusu sınırın öte tarafına çekilmeye zorlanmıştı. Yurtiçinde, 14 Aralık'ta, Le Mans'da Katolik kralcıların yenilgisi, Vendée ayaklanmasının fiilen sona erdiğinin teyidi oldu.

Cumhuriyetçi orduların içerideki ve dışarıdaki başarılı saldırıları, Jakoben devletin Halk Hareketi üzerindeki aynı ölçüde başarılı zaferinin bir benzeri olmuştu; bu zaferin kökenleri, devrimi, egemenliği ele geçiren Kamu Güvenliği Komitesi'nin ellerinde toplayan 14 Frimaire Yasası'na (4 Aralık 1793) dayandırılabilir. Bölgesel *armees révolutionnaires* ortadan kaldırıldı ve onların yerine Fransa'nın bütün kentlerinde disiplinsiz misyon temsilcileri ve Napoléon idaresinin habercisi olan *agent national* resmen göreve getirildi. Genel Güvenlik Komitesi'nin polisiye denetimi ve gözetim etkinlikleriyle donanmış Kamu Güvenliği Komitesi'nin politikaları, Alexis

de Tocqueville'in elli yıl sonra anlayacağı gibi, Fransa'nın tarihindeki en güçlü ve merkezi devletlerden birini yaratıyordu. Aralık 1793'te 'Jakoben Anayasası'nın ilanıyla, Temmuz 1794'te Robespierre ve yetmiş taraftarının idamı arasındaki dönem, sürecin tamamlanmasına tanıklık etti. Artık Fransa'yı ve Devrim'i koruma ve merkezileştirme görevi adına her şey feda edilmişti.

Topyekûn zaferin ödülü ve 'erdemli' Jakoben devletin kurulması, pek çok insanın yaşamı pahasına elde edilmişti. Vendee'deki isyan acımasızca bastırıldı: Bazı tarihçiler, batıdaki cumhuriyetçi birliklerin baskıcı politikalarını 'soykırım' olarak bile tanımlamışlardı. Konvansiyon'da çatışan hizipler arasındaki mücadele, 4 Germinal Yıl 2'de (24 Mart 1794), Terör yanlısı Hebertistler'in tutuklanması ve idam edilmesiyle son buldu; bunu hemen, 16 Germinal'de (5 Nisan 1794) Konvansiyon'daki düşmanların, Terör karşıtı Dantoncular'ın giyotine gönderilmesi izledi: Bu, Rusya'da 1920'lerde Stalin'in Bolşevik devletini güçlendirme sürecinde yinelenen, önce 'Sol Muhalefet'e, sonra da 'Sağ Muhalefet'e saldırı taktiğiydi. Nihayet, Paris Halk Hareketi'nin 'alternatif yönetim'i, kırk sekiz *seksiyona* bağlı olan halk kulüplerinin 'gönüllü olarak' kapatılması ve 1793 yaz ve sonbaharındaki halkçı ekonomik politikaların tersine çevrilmesiyle etkisiz hale getirildi.

1794 baharının sonlarına gelindiğinde, 'arındırılmış' Jakoben devlet, 'Büyük Terör'ü başlatacak konumdaydı. 1794 Mayısı'yla Temmuzu arasında, önceki dokuz aya kıyasla daha çok insan idam edildi. Bu baskı dalgasının önünü açmak için, mahkûmların herhangi bir gerçek savunma yapmalarını reddeden 22 Prairial Yıl 2 (10 Haziran 1794) Yasası yürürlüğe kondu. Bundan iki gün önce, Robespierre, bu kapsamlı, dini şemsiyenin Halk Hareketi'nin Hıristiyansızlaştırma politikası yüzünden yabancılaşmış olan birçok kişiyi Devrim çatısının altına toplayacağı ümidiyle, 'Üstün Varlık Yortusu'nun açılış törenini yapmak üzere Paris'te bir geçit törenine öncülük etmişti. Ne tuhaftır ki, Cumhuriyet orduları iç ve dış düşmanlarına karşı zafer kazanmak için birleşirken (yurtdışındaki dönüm noktası, 26 Haziran'da Belçika'da kazanılan Fleurus Savaşı'ydı), iki büyük komitenin üyeleri dağılmaya başladı. Robespierre, düşmanları onu düşürmek için tuzak kurarken, Saint-Honore Sokağı'ndaki dairesine kapanmıştı. Halk Hareketi'nin desteğini reddederek burjuvazinin merkezini ıslah etmeyi yarıda bırakınca, artık kendi yaşamlarından endişe eden eski meslektaşlarınca eleştirilen Robespierreciler, 9 Thermidor'da (27 Temmuz 1794) giyotine gönderildiler. Jakoben Terörü, Halk Hareketi'ni manipüle ederek Fransa'yı ve Devrim'i kurtarmıştı. Burjuva 'Aydınlanması'nın iler-

lemesi, mülk sahiplerinin güvenliğini de içerecek biçimde, *philosophe*'ların yarım yüzyıl önce ileri sürdükleri gibi, ancak güçlü bir devletle elde edilebilirdi.

Muhafazakâr-liberal burjuvazinin Devrimi

Thermidorcu değişim

'Thermidor' sözcüğü, radikal devrimin istekli ve halkçı coşkusu muhafazakâr gericiliğe, Devrim'in merkezileşmesine ve bürokratikleşmesine boyun eğdiği zaman, bir gericilik dönemini temsil etmeye başladı. Troçki –tamamen ikna edici olmasa da– iktidarın Stalin tarafından 1920'lerin ortalarında zorla ele geçirilmesinin, uluslararası ve radikal 1917 devriminin ölümüne işaret eden 'Thermidorlaşma', merkezileşme ve bürokratikleşme sürecini başlattığını ileri sürdü. 9 Thermidor Yıl 2'den (27 Temmuz 1794) Direktuvar Dönemi'nin başlangıcı olan 12 Brumaire Yıl 4'e (3 Kasım 1795) kadar on beş ay süren Thermidorcu dönem, yeni bir başlangıca değil, Jakoben terör düzeninin sonunun geldiğine işaret ediyordu; Jakobenler ile baldırıçıplakların geçici ittifakının toplumsal politikayı mülk sahibi burjuvazinin çıkarlarından uzaklaştırıp değiştirmesinden önce, 1789, radikal-liberal devrimin değil, 'silahlanmış ulusun' Cumhuriyetçi ilkelerine bir geri dönüştü. Devletin ve ordularının gücünün artmasıyla Cumhuriyet'in bekası davasının giderek Napoléoncu bir imparatorluğun kurulması davasına dönüşmesi sonucu, *classes populaires*'in toplumsal taleplerini karşılamak daha az gerekli hale geldi. Genel zorunlu askerlik önerisini getiren 19 Fructidor Yıl 6 (5 Eylül 1798) Jourdan Yasası, devlete, nihayet, toplumsal bir *quid pro quo* ihtiyacı olmaksızın, gereksindiği kitlesel orduyu sağlayacaktı. Bu zamana kadar varlığını koruyan devrimci burjuvazi, devrimci kazanımını zarar görmeden elinde tutacaksa, eğitimli, mülk sahibi seçkinlerin çıkarlarını cahil, çoğunlukla da mülksüz kitlelerden ayırmak zorunda olduğunu öğrenmişti. 1789'un radikal-liberal burjuva devriminin yaygın evrenselciliği, 1795-1799'un muhafazakâr-liberal burjuva devriminin dar tikelciliğine dönüştürüldü. Ondokuzuncu yüzyıl Fransası'nın siyasal açıdan liberal, toplumsal açıdan muhafazakâr *notable*'ı*, biraz korkulacak bir şekilde de olsa, Devrim'den doğuyordu.

Bununla birlikte, 1794 yazında yetmişin üzerinde *Robespierreci*'nin topluca tutuklanarak idam edilmesinden sonraki dönemde, birçok Jakoben

* Yüksek mevkide bulunan kişi. (ç.n.)

için ivedi sorun hayatta kalmaktı. Tallien ve Fouché gibi bazılarının elleri çok fazla kana bulanmıştı: Robespierre tarafından önceden işaret edilen siyasal merkeze doğru değişim gerçekleştirilecekti, fakat bu yavaş yavaş olacaktı. Savaşın henüz bitmemiş olduğunu unutmamak gerekir; karşı-devrim durdurulmuş, fakat yok edilmemişti; *seksiyonlar* ile devrimci komiteleri hâlâ Paris'te ve taşrada mevcuttular ve hâlâ silahlıydılar. Sağa daha çok yaklaşmak, devrimci seçkinlerin siyasal iktidarından ve ekonomik kazanımlarından da önce kilisenin ve *emigre* mülklerinin devredilmesini tehlikeye sokabilirdi. Ayrıca, şimdi sürgünden yavaş yavaş yurda dönmeye başlayan kralcı soylular ve papazlar için bir fırsat penceresi yaratacaktı. Böylece, 1794 sonbaharında, kötü şöhretli Prairial Yasası yürürlükten kaldırılacak, fakat Devrimci Halk Mahkemesi ve Sanıklar Yasası muhafaza edilecekti; *seksiyonlar* tasfiye edilecek, fakat sınırlı yetkiyle de olsa devrimci komitelerin çalışmalarına izin verilecekti; Genel Fiyat Maksimumu'nun içeriği daraltılacak, yine de, tümden kaldırılmayacaktı. Terör ölüyordu, fakat baldırıçıplakların yarattığı kâbustan kurtulmuş olan *etatiste* Jakoben Cumhuriyet hâlâ alabildiğine hayattaydı.

Siyaset cephesinde Terör öncesi döneme dönüşü, Haziran 1793'te Konvansiyon'un saldırısından sonra meslektaşlarının tasfiyesine muhalefet etmiş olan yetmiş beş Jironden'in geri çağrılması izledi. Ekonomi cephesinde yoksullara karşı en şiddetli darbe, ticari denetimlerin kaldırılması ve Genel Maksimum'un Yılbaşı Arifesi'nde nihayet ortadan kaldırılmasıydı. Tüketici kitleler açısından, fiyat ve ticari denetimlerin sona erdirilmesi, onsekizinci yüzyılın en kötü kışıyla çakıştı. 1795 baharına kadar, açlık tehdidi, ölmekte olan Halk Hareketi'ni son bir isyancı çırpınmaya itecekti. 12-13 Germinal Yıl 111 (1-2 Nisan 1795) ve 1-2 Prairial (20-21 Mayıs) günleri (*journées*) kötü bir biçimde organize edildi ve sadece yönetime Halk Hareketi'nden geriye kalanları ortadan kaldırmak üzere bir fırsat sağlamaya yaradı. Ayaklanmaları desteklemiş olan bir avuç Jakoben ya intihara kalkıştı ya da tutuklandı; *seksiyonlar* tasfiye edildi ve silahsızlandırıldı. Bununla birlikte, ayaklananların attıkları sloganlar, 'Ekmek ve 1793 Anayasası', ne kadar dayanaksız da olsa, Jakoben 'sosyal cumhuriyetinin' Fransız toplumunun en fakir kesimlerinin gerçekleşmemiş bir rüyası olarak kaldığını gözler önüne serdi.

Yönetimin baskısı, Paris'te ve taşrada kralcı, terör karşıtı, gerici bir tepkinin büyümesine yardım etti. Güneyde 'Beyaz Terör', Tarascon, Nîmes, Marsilya ve Lyon'daki hapishanelerde korkunç ve kanlı Eylül kırımlarının yinelenmesiyle, Terör'den en şiddetli biçimde etkilenmiş olan bölgelerde hızla yayıldı. 13 Vendémiaire Yıl 4'te (5 Ekim 1795), asıl amacı, Konvansi-

yon'un vekillerinin üçte ikisinin yeni Direktuvar'ın yasama organını elinde tutmasını sağlayacak anlaşma şartını protesto etmek olan Paris'teki kralcı ayaklanma, çok ciddi can kaybına mal olacak şekilde bastırıldı. Napoléon Bonaparte, hükümet birliklerine önderlik etti! Bununla birlikte, Sol, daha az kamusal bir tarzda olsa da, hâlâ etkindi. 1795 sonbaharında, Devrim'de daha önce etkin bir rol oynamış olan eski çiftlik katibi Gracchus Babeuf, *Tribun du Peuple*'ünü yayınlamaya başladı; bu, modern tarihte ilk komünist ayaklanma olarak kabul edilen olaya –Eşitler Komplosu– yol açacak olan kampanyanın ilk darbesiydi. Paylaşımcı komünizm programı açısından erken-Marksist; komplocu, seçkinci eylem kuramı bakımından erken-Leninist olan Babeufçü'lük, Yıl 2'nin Jakoben-Baldırıçıplak 'ittifakı'nın sahte niteliğini şimdi anlayan halkçı militanların kuramsal ve ideolojik tepkisini temsil ediyordu. İçerisine casusların sızdığı hareket kolayca bastırıldı. Direktuvar, tereddüt halindeki sabık Jakobenler'i 'anarşi güçleri'yle flört etmekten caydırmak üzere tehdide başvurmuştu. Babeuf, arkasında sefalet içinde sadık bir eş ve zengin bir tarihsel miras bırakarak idam edildi.[14]

Direktuvarlık

Devrim'in kötü yazgısını Napoléon'un 18 Brumaire Yıl 8 (9 Kasım 1799) *coup d'etat*'sına yönlendiren 1795 Üçüncü Devrim Anayasası'nın temel hedefi, –cumhuriyetçi ya da kralcı– yoksulların siyasal iktidardan dışlanması olacaktı; ya da eski Jironden Lanjuinais'nin belirttiği gibi, 'artık halka dalkavukluk etme dönemi geçmişti.'[15] Terör, Sol'a kayma olasılığını ortadan kaldırmıştı; XVIII. Louis'nin Haziran 1795'te, Katolik Kilisesi'nin devletin dini olarak restorasyonunu ve ulusal toprakların meşru sahiplerine geri verilmesini talep eden Verona Bildirgesi, yönü tekrar Sağ'a kaydırdı. Deneyimlerden ders alan vekiller, Amerika ve Britanya'nın önemli niteliklere sahip iki kamaralı yasama sistemlerini örnek alan yeni bir Anayasa yaptılar. En tepede, bir başkan yerine beş 'Direktuvar', iki konseyden –500'ler Konseyi ve Yaşlılar Konseyi– neşet eden yasama gücünü ifa edecekti. Teoride beş ile altı milyon arasında Fransız erkeğine oy kullanma hakkı verilmesine rağmen, dolaylı seçim sistemi, fiili iktidarın Terör

14) A. Maillard, C. Mauzauric ve E. Walter, (yay. haz.) *Presence de Babeuf: lumieres, révolution, communisme*, Paris, 1994.

15) M. Crook, *Elections in the French Revolution: An Apprenticeship in Democracy*, Cambridge, 1996, s. 116.

sonrası Fransası'nın asillerinden, orta hallilerinden ve zenginlerinden oluşan, sayıları 30.000'i geçmeyen seçmenin elinde olmasını sağladı. Evrenselcilik ve siyasal çoğulculuk olmayacaktı, fakat hem Cumhuriyet'in şişkin ordularını teçhiz etmede hem de nakit para ve arazi spekülasyonlarında servet yapma şansı olacaktı. Bir süre, savaşın ivedi gereksinimleri ve Terör'e ya da *ancien regime*'e geri dönüş korkusu, çoğu mülk sahibini iktidarda tutacaktı.

Ancak, başından beri, Direktuvarlar, öncelikle askeri başarılar ve yurtdışındaki 'kurtarılmış' topraklardan zorla alınan muazzam tazminatların desteğiyle, askeriyenin emeklileri olmanın ötesine geçtiler. Hayatta kalma savaşını bir Fransız emperyalizmi yaratma savaşına dönüştürüldüğü dönem, Direktuvar dönemiydi: XIV. Louis'nin hayaleti, 'özgürlüğün kızıl şapkası'nı giymişti! Ekim 1795'te Belçika, Fransa'ya dahil edildi; izleyen baharda Napoléon, Lodi Savaşı'ndan (10 Mayıs 1797) sonra, önce Piemonte'yi, sonra Avusturyalıları yenerek İtalya'da önüne çıkanı silip süpürdü. 18 Ekim 1797'de Avusturya ile yapılan Campo Formio Antlaşması, İtalya, Hollanda, Almanya ve İsviçre'de (bazen Direktuvarlık'ın isteklerine karşı olsa da!) kurulmuş olan uydu cumhuriyetlerin tanınmasına yol açtı. Bunlar, Direktuvarlık'ın zafer günleriydi ve bu dönemde geleceğin Napoléoncu imparatorluğu inşa ediliyordu. Ancak, Napoléon'un kötü yazgılı Mısır seferi gibi, 1798 sonbaharında İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın İkinci Koalisyonu'nun oluşturulmasıyla birlikte yurtdışındaki yenilgiler de, içeride sivil toplumun çöküşünün maskesini indirmeye başladı.

Siyasal terimlerle, Direktuvarlık, kendi *commissaires de la Republique*'inin bölgesel ve yerel konseylere atanmasına rağmen, Devrim'in erken yıllarının âdem-i merkezileştirmesiyle Terör'ün merkezileşmesi arasında bir uzlaşmayı hayata geçirmekte başarısız olmuştu. Talihsiz *komiserler*, ülkenin birçok bölgesinde, bilhassa batı ve güneydoğunun eski karşı-devrimci bölgelerinde boy veren siyasi ve adi cinayet çetelerinin başlıca hedefleri haline geldiler. Yetkililerin 'anarşi' ya da 'haydutluk' diyerek ciddiye almadıkları şeylerin ardında yatan toplumsal ve ekonomik nedenler açıklayıcıdır. Güneydoğuda, Direktuvarlık'ın burjuva ekonomi politikalarının kurbanları olan, geri dönen soylu ve/veya papazlar tarafından kışkırtılan ve Devrim'in mirasçısı olmayanlar, öldürülecekler listesine sabık teröristlerin, Devrim'i desteklemiş papazların ve ulusal toprakların müşterilerinin adlarını da ekleyerek, Katolik kralcı gerillaların (*egorgeurs du Midi* ya da *enfants de Jésus*) eylemlerini desteklediler. Fransa'nın batısında *chouans* olarak adlandırılan gerilla çeteleri, *patriotes*'a karşı benzer bir siyasal terör devri başlatmak için, 1796 baharında Puisaye gibi kralcı ordu

komutanlarından ayrıldılar. Nüfusun daha zengin kesimlerinin zaten gevşek olan desteği, Direktuvarlık'ın ekonomik ve mali politikalarıyla daha da fazla uzlaştırıldı. *Assignat*'nın feshi ve 1796'da güçlü paranın geri dönüşü, kısmi bir ekonomik iyileşmeye yardım ettiyse de, devletin Eylül 1797'de resmi hesap defterlerini dengelemek için kreditörlere olan borç miktarının üçte ikisini silmek doğrultusunda aldığı keyfi karar, Direktuvarlık'ı doğal seçmenler topluluğunun desteğinden yoksun bıraktı. Bir iflas durumunda olduğu düşünülen Devrim, benzer bir durumda ölmeye mahkûm oldu. Napoléon'un Kasım 1799'da gerçekleştirdiği darbe, sadece ortaya çıkmayı bekleyen tarihsel bir rastlantı, Avrupalı güçlerle yapılan yedi yıl savaşlarının ve Devrim'in istikrarlı bir siyasal uzlaşma üretmekteki başarısızlığının doğrudan sonucuydu.

Sonuç

Direktuvarlık dört yıl sürdü; bu, Devrim'in nihai karakterini ve anlamını gözler önüne sermeye yetecek kadar uzun bir süreydi. 1799'a gelindiğinde, 'Lordlar Yönetimi'nin' bittiği açıktı; modern, endüstriyel bir topluma ivedi ya da devrimci bir geçiş olmamasına karşın, feodalizm sonrası, imtiyazlı bir derebeylik sistemi hemen hemen bütünüyle ortadan kaldırılmıştı. Devrim, küçük ve orta ölçekli çiftçi sayısını artırarak, toprak sahibi zenginlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel önemini güçlendirmişti. Endüstriyel üretime gelince, aslan payını –bilhassa dokuma ve lüks tüketim mallarında– "proto-endüstriyel" kentler, kasabalar ve kırsal bölgeler almaya devam etti; bir başka deyişle, endüstriyel işgücünde egemen olanlar fabrika işçileri değil, hâlâ nitelikli ve yarı-nitelikli zanaatkârlardı. Soyluluğun siyasal egemenliğinin çökmesine rağmen, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etkisinin yirminci yüzyıla kadar süreceği açıktı. Eğer 1830'larda soylular toprakların yaklaşık yüzde 10'una sahiplerdiyse –1780'lerdeki yaklaşık yüzde 25'e kıyasla– Fransa'da en zengin 357 kişiden 266'sı soyluydu.[16]

Yine de, toprak sahipliği ve bilhassa siyasal güç hususunda Devrim'in su götürmez galibi zengin burjuvaziydi. Ulusal toprakların satışından en fazla kazançlı çıkan burjuvazi ve zengin köylülerdi ve bu, derebeylik sisteminin sonuyla ilişkilendirildiğinde gerçek bir toplumsal devrimi temsil ediyordu. Siyasal iktidara gelince, seçime dayalı demokrasinin yürürlüğe konması, her ne kadar toprak üzerine temellendirilen bir oy verme hakkı, Devrim'den sağ bir şekilde kurtulan (ve çoğu da bunu başardı) soylula-

16) P. McPhee, *A Social History of France, 1780-1880*, Londra, 1992, s. 119.

rın etkisinin yeniden canlanmasını sağlayacak olsa da, esasen, iktidardan bir pay almayı sağlayacak unsurun doğum değil para olacağı anlamına geliyordu. Bununla birlikte, devrimci dönemde, erken bir 'Ulusal Liberalizm' biçimi, 1789 yurtseverlerinin fazlasıyla abartılı umutlarını kırdı. Bazı Yahudiler'e oy kullanma hakkı verilecek, fakat karşılığında 'Fransız' olmaya zorlanacaklardı; kolonilerdeki bazı siyahlara, eğer mülk sahibiyseler, geçici olarak, Devrim'den pay verilecekti. Devrim'de asıl kaybedenler, kentteki ve kırsal kesimdeki yoksullardı. Halk Hareketi'nin ölümü ve yazgısı kötü olan Eşitlerin Komplosu, daha eşitlikçi bir toplum yaratma girişiminin sonunu işaret etmişti. Eğitimi yaygınlaştırma ve yoksullara yardım etme planları rafa kaldırıldı; yayıncılar ve tiyatro menajerleri klasikleri yeniden keşfettiler ya da popüler melodramlarla ilgilenmeye başladılar; kentli zanaatkârlar ve fabrika işçileri, loncaların ortadan kaldırılması ve anti-koalisyon yasasının yürürlüğe konmasıyla beraber, belki de modern tarihte en çok sömürüldükleri döneme girdiler. Kadınlar da kaybetti, bu artık –Rousseau'nun arzu etmiş olduğu gibi– kamusal alandan ziyade özel alanın sakinleri olduklarının teyit edilmesi demekti.

Bununla birlikte, 1790'ların sonundaki sıkıntılı dönem boyunca, zengin, erkek toprak sahipleri ve kapitalist seçkinler, gelecek söz konusu olduğunda açıkça şizofreni emareleri sergiliyorlardı. Daha önce de gördüğümüz gibi, ikisi de mülkiyet haklarını tehdit eden, Sol'da 'anarşi', Sağ'da ise 'feodal imtiyaz'dan sakınmak şüphesiz akıllıcaydı. O yüzden, çoğunluk, toprak konusunda güvence ve toplumsal statü peşinde koşacaktı; azınlıksa daha riskli bir tercih yapacak veya kendisini ortaya çıkmaya yeni başlayan endüstriyel kapitalist ekonomiye dahil edecek ya da savaşın ganimetlerine oynayacaktı. Çünkü Devrim, kesin bir şekilde, burjuvazinin en girişimci kesimine yardım etmek için bir şeyler yapmıştı. Alfred Cobban çizgisinin izleyicilerinin sık sık yaptıkları gibi, feodal hakların ve kilisenin haklarının son bulmasının, loncaların ve geleneksel engellerin ortadan kaldırılmasının, 1791 Chapelier Yasası gibi anti-koalisyon yasalarının, ağırlık ve ölçülere ilişkin ulusal bir sistemle metrik sistemin yürürlüğe konmasının modern kapitalist bir sistemin gelişimini desteklediğini yadsımak elbette aptalcadır.

Ancak tüm bunlar, Napoléon'un 1799'daki darbesinden önce, burjuvazi için bu kadar açık değildi. Bir kuşak boyunca, Fransa, kimileri için zenginlik kimileri içinse yıkım getiren bir savaş ekonomisiyle yönetilecekti. Devrimci ve Napoléoncu savaşların nihai maliyetini –denizaşırı bir imparatorluğun yitirilmesi, kişisel ya da ulusal ihtiras adına verilen bir milyondan fazla kurban– gelecek kuşaklar ödemek zorunda kalacak-

lardı. Isser Woloch'a göre, Fransız Devrimi tarihinin en üzücü ironilerinden biri, demokrasiye ve barışa ilişkin evrensel umutlarla başlayan bir hareketin diktatörlükle ve bir savaş kuşağıyla sonuçlanmasıdır. Woloch, Napoleoncu komplo makinesinin, 'İmparatorluk'un savurgan askeri seferlerinin hastalık, mahrumiyet ve savaş kayıplarını hafifleterek yol açtığı kitlesel kırım yüzünden Fransız Devrimi'nin en feci sonucunu ürettiğini'[17] yazar. Karşılaştırmalı modern devrimler çalışmasında, Theda Skocpol, ilk olarak, Fransız Devrimi'nin belli başlı gelişmelerinden ikisinin –devletin merkezileşmesi ve savaş– Rusya ve Çin'deki devrimlerin tanımlayıcı karakteristikleri olduğunu; ikinci olarak, ister geç onsekizinci yüzyıl Fransa'sı'nda isterse geç yirminci yüzyıl İran'nda olsun, devrimci devletlerin en iyi olduğu konunun uluslararası savaş için halk desteğini seferber etmek olduğunu ileri sürerek farklı fakat ilgili bir sonuca ulaşır. Fransız milli marşının, bir 'savaşa övgü şarkısı' olduğunu hatırlamalıyız.

1799'da cumhuriyetçi burjuvazinin uykularını kaçıran iki konu vardı; bunlar Devrim'in istikrarlı bir siyasal uzlaşma kurmadaki başarısızlığını açıklamaktadır. Bu konular, halkın büyük bir kısmının dinsel ve toplumsal yaşantılarını ilgilendirmektedir. Ruhban Sınıfı'nın Sivil Anayasası'nın 1790'lar süresince kabul edilen en bölücü yasa örneği olduğunu gördük. Bununla birlikte, Direktuvarlık döneminde, siyasetçiler, yüzlerce papazı hapsedip idam ederek, özel Katolik okullarına müdahalede bulunarak, on günlük Devrimci Takvimi'ne uyulmasında direterek, ruhban sınıfını tamamen karşılarına alan bir politika izlemeye devam ettiler. Bunu izleyen rejimler tarafından yürürlüğe konan dinsel ikamelerden hiçbiri, Fransız halkının çoğunluğunun kalbini ve düşüncesini kazanmaya yaklaşamamıştır bile. Robespierre ve diğer erdemli cumhuriyetçiler, amansızca, *l'homme nouveau,* yeni insan –laikleştirilmiş, rasyonelleştirilmiş bir Cennet Bahçesi'ne yerleşen ve sonunda Havva tarafından da izlenecek olan yeni bir Âdem– arayışındaydılar; ne var ki, bu insan, sonunda, Direktuvarlık'ın bilinçli bir toplumsal ve kültürel ayrımcılıkla kitlelerden koparılmış, zengin ve çoğu zaman kokuşmuş burjuvasına dönüştü.

Neden Devrim boyunca ruhban sınıfına karşıtlık bu kadar ilgi gördü? Her şeyden önce, bu, Aydınlanma'yı Devrim'e bağlayan yönlerden biriydi elbette. 1780'lerdeki Condorcet'den 1790'lardaki *idéologue* Cabanis'e değin, Aydınlanma'nın bilimsel ve rasyonalist havası, yeni ve ruhban sınıfına karşı bir entelektüel seçkini biçimlendirmeye devam etti. Ancak Direktu-

17) I. Woloch, *The New Regime: Transformations of the New Civic Order, 1789-1820's,* New York, 1994, s. 432.

varlık'ın ruhban sınıfına karşı izlediği politikanın ardındaki asıl itici güç, kilise topraklarının alımı ve yeniden satışından ya da bankacılık, ticari veya endüstriyel girişim alanında spekülasyondan kazanç sağlamış ve monarşi ya da terör geçmişlerinden herhangi birine dönmekten ürken, '1789'un galiplerinin yakasını bırakmayan korkuydu. Genelde onsekizinci yüzyıl, özelde de devrimci burjuvaziyle ilgilenirken, dinsel olanı toplumsal olandan asla ayırmamalıyız. *Ancien regime* altında kilisenin erken bir 'Refah Devleti' görevini yerine getirmiş olduğunu gördük; sadakat, para ve zamandan yoksun olan Robespierre'in Yıl 11'deki 'beşeri cumhuriyeti', bu refah devletinin yerini almakta başarısız oldu. Yeniyetme liberal ve kapitalist serbest piyasa ve bireycilik etiği de yoksullara ve mülksüzlere çok az şey sundu. Hannah Arendt'in belirttiği gibi, 'Toplumsal sorunun tüm devrimlerde oynadığı çok önemli rolü kim yadsıyabilir ki?'[18] *Enrage* lider Jacques Roux –eski bir papaz olduğu belirtilmeli– Robespierre'i 25 Haziran 1793'te Ulusal Meclis'teki bir konuşmasında uyardığı zaman, bu konunun ne kadar da önemli olduğunu anlamıştı: "Özgürlük, bir sınıf ceza görmeden ötekinin açlıktan kıvranmasına kayıtsız kaldığında basit bir yanılsamadır. Eşitlik, zenginler –ekonomik tekeller aracılığıyla– kendi hemcinslerinin ölümü ya da yaşamı üzerinde iktidara sahip oldukları zaman basit bir yanılsamadır." Arendt'in gözlemi ve Roux'nun önsezisi, François Furet ve Francis Fukuyama'nın *izniyle*, Devrim'in neden hâlâ bitmediğini açıklamaya yardım etmektedir.

İleri okuma

H. Arendt, *On Revolution*, Londra, 1990 (ilk baskı New York, 1963).
A. Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, ikinci baskı, Cambridge, 1999.
W. Doyle, *The Oxford History of the French Revolution*, Oxford, 1989.
G. Lewis, *The French Revolution: Rethinking the Debate*, Londra, 1993.
J. Markoff, *The Abolition of Feudalism: Peasants, Lords and Legislators in the French Revolution*, Pennsylvania, 1996.
D. Outram, *The Enlightenment*, Cambridge, 1995.
T. Skocpol, *Social Revolutions in the Modern World*, Cambridge, 1994.
I. Woloch, *The New Regime: Transformation of the New Civic Order, 1789-1820s*, New York, 1994.

18) Arendt, *On Revolution*, s. 21.

7. *1848 Devrimleri*

John Breuilly

Giriş

1789 ya da 1917 gibi 'büyük' devrimlerle kıyaslandığında 1848 devrimleri, kendine özgü en azından dört özellik taşır: İlk olarak, devrimci patlama, yönetici sınıf içindeki bir çatışmanın (1789) ya da savaşta uğranan başarısızlığın (1917) tetiklediği bir siyasal kriz tarafından öncelenmedi. Avrupa barış içindeydi – 1815 ile 1854 arasında önemli bir savaş olmamıştı. Yönetici sınıf çok fazla parçalanmış görünmüyordu. Gerilimler ve çekişmeler vardı, fakat siyasal kriz gibi bir durum söz konusu değildi.

İkinci olarak, devrim hızla, tüm Avrupa'ya yayılmıştı. Devrim 1790'larda Fransa'nın, 1917'den sonra da Rusya'nın ötesine yayıldı, fakat iki durumda da ilerlemesi temelde asıl devrimci rejim tarafından sağlandı. 1848'de ulusal bir merkez yoktu; Avrupa'nın Britanya ile Rusya arasındaki hemen hemen her parçası 'içeriden' bir devrim yaşadı.

Üçüncü olarak, devrimci durum, nispeten kısa bir süre devam etti. 1849 yazına kadar karşı-devrim zafere ulaşmıştı. 'Büyük' devrimler, rejim istikrarsızlığı ve iç savaş bakımından, en azından Fransa'da 1795'e, SSCB'de ise 1921'e kadar sürdü. Son olarak, birçok çağdaşın ve tarihçinin yargısına göre 1848 devrimleri 'başarısız olmuştu'. 1789 ve 1917 devrimleri ilan ettikleri idealleri gerçekleştirememiş olmalarına rağmen çok az insan, bu

iki devrimin hem toplumu hem de devleti dönüştürdüğünü ve devrim sonrası dünyanın onlarsız düşünülemeyeceği gerçeğini yadsıyacaktır. Aynı şeyi 1848 vakası için ileri sürmek daha güçtür.

Bu dört ayırt edici özellik, 1848 devrimlerini anlamanın anahtarlarını sunmaktadır. İlk olarak, başlangıçtaki devrimci patlamanın anahatlarını çizecek ve çözümleyeceğim; bu kadar çok devletin neden bu kadar hızlı şekilde çökmüş olduğunu sorgulayacağım. İkinci olarak, yeni devrimci durumu niteleyecek ve bunun, daha ileri siyasal çatışmalara nasıl yol açtığını sorgulayacağım. Üçüncü olarak, üç yaygın siyasi kolu –radikalizm, liberalizm ve muhafazakârlık– ile bunların hızlı karşı-devrimi muktedir kılmak için nasıl birleştiklerini inceleyeceğim. Son olarak, bu argümanları daha geniş ölçüde tarihsel devrimlerin karşılaştırmalı ele alınışlarına bağlayacak ve onların öneminin nasıl değerlendirileceği üzerinde duracağım.

Başkaldırı

Devrimin hızla yayılması

Takvime düşkün tarihçiler 1848 devrimlerinin başlangıcını, Palermo, Sicilya'da Ocak ayında yaşanan huzursuzluklara tarihlendirirler. Bununla birlikte çoğu tarihçi, devrimlerin Şubat ayında Paris'te başladığını öne sürer; çünkü Paris'te devrim, Sicilya'daki olayların asla yapamayacağı bir şekilde başka yerlerdeki devrimleri de tetiklemiştir.

Paris'te bir reform ziyafetinin[1] yasaklanması, 22, 23 ve 24 Şubat günlerinde sokak barikatlarının kurulması ve kavganın tırmanışıyla zirvesine ulaşan gösterilere yol açtı. Krizi kızıştırmaktan başka bir işe yaramayan kısa bir askeri baskı girişiminden sonra Louis Philippe (h. 1830-48) hükümdarlıktan ayrıldı. Bir naiplik oluşturmaya yönelik kısa ömürlü proje de başarısız oldu. Cumhuriyet ilan edildi ve tanınmış muhalif siyasetçiler tarafından kurulan geçici yönetim, iki gazete etrafında gruplaştı.

Parislilerin bu başarısı tüm Fransa'da –coşkuyla ya da boyun eğerek– kabul edildi. Bazı yerlerde haberler, özgürlük ağaçlarının dikilmesine, yerel yönetimde değişimlere ve köylüler tarafından halkçı olmayan yasalara karşı konulmasına yol açtı. Geçici yönetim, bütün insanların oy kul-

1) Siyasal muhalefet, ünlü siyasal kimliklerin konuşmalar yaptıkları ve yemeğe gerçekten katılanların dışında büyük bir dinleyici kitlesinin de katıldığı bir dizi yemekli toplantı düzenlemekteydi.

Alman Konfederasyonu Sınırı

Konfederasyona dahil olan Avusturya

Konfederasyon dışındaki Avusturya toprakları

Sardinya Krallığı

Hanover

Prusya

Hollanda

1 = Thuring Devletleri
2 = Hesse-Kassel
3 = Darmstadt-Hesse
4 = Palatinate
5 = Hohanzollern

Harita 7.1 Avrupa'da 1848 devrimleri.

lanma hakkı temelinde bir Ulusal Meclis'in seçilmesi için elindeki iktidarı güvence altına almaya ve hazırlanmaya koyuldu.

Paris'ten gelen haberler Fransa'nın ötesinde bir elektriklenme yaratmıştı. 26 Şubat günü Heinrich von Gagern, Hesse-Darmstadt Parlamentosu'nda, ulusal temsiliyetin ve Almanya'nın geçici bir yönetim organının olması gerektiğini önerdi (Almanya'ya göndermede bulunurken, 1814-15'te kurulan ve asıl iki önemli güç olan Avusturya ile Prusya'nın egemenliği altında bulunan farklı büyüklüklerdeki otuz dokuz eyaletten oluşan Alman Konfederasyonu'nu kastediyordu). Ertesi gün Mannheim'da bulunan Baden kentinde, ulusal temsil talebini de içeren reform yanlısı gösteriler yaşandı. Bunu izleyen iki hafta, Güneybatı Almanya'nın birçok kentinde bu tip gösterilere tanık olundu. Buna kırdaki huzursuzluklar da eşlik etti. 29 Şubat'a gelindiğinde, Odenwald ve Kara Orman'da köylü eylemleri gerçekleşmişti bile. 4 Mart'ta 30.000 köylü, Wiesbaden kentini istila etti. İki gün sonra, Württemberg eyaletinde ciddi huzursuzluklar baş gösterdi. Köylüler zaman zaman lordun ikametgâhına saldırıp, borçları gösteren hak ve hizmet kayıtlarıyla birlikte, orayı tahrip ettiler. Küçük devletler yardım için Prusya ile Avusturya'ya döndü, fakat onlar da kendi sorunlarıyla meşguldü. Sonuç olarak küçük devletler, basın özgürlüğü ve diğer özgürlükleri ilan ederek, liberal muhalifleri bakanlığa atayarak, kurucu meclislerin toplanacağı vaadinde bulunarak buna boyun eğdiler.

Sıra Habsburg İmparatorluğu'na gelmişti. Başlangıçta kırsal bölgelerde çok az huzursuzluk vardı, fakat Fransa'daki ve Almanya'daki olaylara ilişkin haberler kentlerdeki gösterileri körükledi. 3 Mart'ta Buda'da, radikal Macar gazeteci Kossuth, büyük Macaristan'ın özerkliği adına Viyana'ya karşı bir konuşma yaptı. Bir hafta içinde Viyana'da reform talep eden gösteriler oldu. 12 Mart'a gelindiğinde, bu gösteriler öğrencilerin desteğini elde etmişti. Bu barışçıl gösteriler, kentin işçi sınıfının yaşadığı kenar mahalleleri de etkiledi ve 13 Mart'ta şiddet patlak verdi. Hükümet buna, çeşitli ödünler vererek –en önemlisi Avusturya Şansölyesi Metternich'i azlederek–, askeri eylemle yanıt verdi. Birkaç gün içinde hükümet durumun denetimi dışına çıktığı sonucuna vardı, askeri eylemi durdurdu ve birçok reform yapılacağını vaat etti.

Metternich'in düştüğü haberinin başka yerlerde de dramatik etkisi oldu; o, herhangi bir birey değil, eski düzenin sembollerinden biriydi. İmparatorluğun Polonya kısmı, Bohemya ve Moravya'da da gösteriler ve reform talepleri oldu. Transilvanya bölgesindeki gruplar yerel yönetimi ele geçirdiler. Daha da önemlisi İtalya'daki yankılardı. Halihazırda Şubat

ayında Piemonte Kralı ve Büyük Toscana Dükü, halkına bir anayasa bahşetmişti. Avusturya, Lombardiya ile Veneto'yu, bölgesel başkentleri Milano ve Venedik de dahil olmak üzere, doğrudan denetim altına almıştı. Metternich'in azledilişi haberi Milano'ya ulaştığında kentte bir başkaldırı oldu. Avusturyalı komutan Radetzsky, beş günlük şiddetli mücadeleden sonra 22 Mart'ta kentten çekilmek zorunda kalmıştı. Veneto'da, özellikle Venedik'teki halk ayaklanmaları, Avusturya askeri birliklerinin 21 Mart'ta kentten çıkarılmasıyla sonuçlandı. Radetzsky, birliklerini Kuzey İtalya'da güvenli bir dağlık bölgeye çekti. Habsburg desteği olmadığından geriye kalan İtalyan eyaletleri de saldırıya açıktı.

Prusya'da Mart ayının başlarında, Silezya'da kırsal huzursuzluk, bazı kentlerde de gösteriler meydana gelmişti. Berlin'deki rahatsızlıklar, 14 Mart'ta sivillere ateş açılmasına yol açmıştı. 16 Mart'a gelindiğinde, Metternich'in azledilmesi haberi kente ulaştı. 18 Mart'ta kraliyet sarayının önünde düzenlenen büyük gösteride basın özgürlüğü gibi ödünlerin verildiği duyuruldu, fakat askeri birliklerin varlığına karşı saldırganca bir tepki gösterildi. Huzursuzluk, saray meydanından barikatların kurulduğu ve binaların ele geçirildiği çevre sokaklara geri çekilen kalabalığın üzerine ateş açılmasıyla son buldu. Kral, bir gece süren yoğun çatışmalardan sonra birliklerini kentten geri çekmeye karar verdi. Kral, balkonunda çıplak başıyla dikilmek ve kendi ordusunun kurbanlarının önünde nedamet getirerek eğilmek zorunda kalırken, yığınların zaferi, sarayın önünde mücadele ederken öldürülenlerin cesetleri arabalarla taşınırken sembolleştirildi. Sonraki üç gün içinde Prusya, geniş bir özgürlükler listesiyle birlikte, bir kurucu meclisin toplanacağını da ilan etti.

Dört hafta içinde Fransa, Almanya, İtalya ve Habsburg İmparatorluğu içindeki siyasal durum dönüştürülmüştü. Fransa'da bir cumhuriyet vardı; Habsburg İmparatorluğu artık Macaristan'ı ve Kuzey İtalya'yı denetlemiyor, Viyana'daki egemenliğini zorlukla sürdürüyordu; Prusya Kralı kendi başkentinde kalabalıkların gerçekleştirdiği eylemle küçük düşürülmüştü; küçük Alman ve İtalyan devletlerinin çoğu, yeni anayasalar çıkaracaklarına dair söz vermiş ve yeni bakanlar atamıştı. Basın-yayın, toplanma, dernek ve konuşma özgürlükleri genellikle elde edilmişti.

Başkaldırının analizi

Üç unsur belirlemek mümkün: Halk eylemi, muhalefetin siyaseti ve yönetimin verdiği yanıtlar. Diğer devrimlerin, hatta 1848'den sonrakilerin ölçütlerine göre bile halk eylemi büyüklüğü, talepleri ve davranışları

bakımından sınırlıydı. Kitleler çoğunlukla binlerle değil, yüzlerle ifade edilebilirdi. Görgü tanıkları, gösterilerin çoğunun saygılı görünümüne ve barışçıl karakterine işaret etmiştir. Talepler genellikle anayasal reform ya da topraklı köylüler üzerindeki angaryaların kaldırılmasıyla sınırlanmıştı. Başkentlerde düzenlenen gösteriler hariç, çok az şiddet vardı; olanların çoğu da derebeylerinin imtiyaz kayıtlarının tahrip edilmesi ve Viyana'nın kenar mahallelerinde işçi sınıfının belli bir hedefi olmayan, çılgınca davranışları gibi simgesel şeylerdi. Paris, Viyana, Milano ve Berlin'deki isyanlar, hem bu kentlerde hem de onların dışında otoritenin çökmesi açısından büyük önem taşımaktaydı. Bununla birlikte, Milano hariç, bu huzursuzluklar sadece bir iki gün sürdü ve birlikler kayıp vermeden geri çekildi.

Kurulu siyasal muhalefet –ister ılımlı ister radikal olsun– bu halk eylemlerinin dramatik başarısı karşısında şaşakaldı. Barikatlar kuran, kavgayı örgütleyen sokak liderleri büyük ölçüde anonim kişilerden oluşuyordu. Muhalefet siyasetçilerinin, anlaşılması güç bir biçimde, kendilerini, hem halkın liderleri hem de yönetime gelebilecek insanlar olarak sunarak otoritelerini dayatmak için acele etmeleri gerekiyordu. Hükümetler küçük protesto hareketlerine, ardından panik ve hızlı bir boyun eğme sürecinin geldiği yersiz bir taviz verme ve baskı karışımıyla cevap verdi. Yalnızca Milano'da, yükselişi ve nihai başarısızlığı baskı politikasına karşı bir argüman olarak kullanılmasına rağmen, ciddi bir baskı uygulanmaya çalışılmıştı.

Hükümetlerin bu derece beceriksiz ve zayıf kalmasının nedenleri nelerdi? Burada yasa ve düzen mekanizmasıyla ilgili özgül nedenler söz konusudur. Başkentlerin hiçbirinde, yığınları denetim altında tutma deneyimine sahip düzenli ve tektip polis gücü yoktu. Paris'teki Ulusal Muhafızlar gibi sivil milis güçlere bağımlılığın söz konusu olduğu yerlerde, bu güçler, yönetim için bir araya gelmekte başarısız oldu. Konvansiyonel muharebe yöntemlerinde eğitimli olan askerler, şiddeti yükseltmekte, sokakları barikatlardan ve isyancılardan temizlemekte başarısız olan kör bir araçtı. Bu, Britanya yönetiminin 10 Nisan'da Londra'da Chartist liderler tarafından düzenlenen kitlesel gösteriye verdiği yanıtla karşılaştırılabilir. Tektip polis, iyi istihbarat (küçük ölçekli fakat örgütlü olmayan halk eylemleriyle kıyaslandığında kitlesel ama örgütlü halk hareketlerine sızmak daha kolaydır), düşük rütbeli özel polis memurlarını görevlendirme, gösterişli güvenlik önlemleri, büyük birlikleri yedekte bulundurma becerisi; bütün bunlar ayaklanmayı kaynağında kurutttu. Öte taraftan Kıta Avrupası'ndaki yönetimler, başkentleri içinde ve dışında karşı konulmaz bir biçimde tırmanan devrimden korkuyordu. Orta sınıf, kamuoyunun kendini desteklemediğini hissediyordu. Fransa dışındaki yönetimler, or-

taya çıkacak bir Fransız cumhuriyetinin, askerlerin hazır tutulmasını gerektiren bir krizi, hatta bir savaşı kışkırtabileceğinden kaygılanıyordu. Bazı yöneticilerin –şüphesiz ki Louis Philippe ve IV. Friedrich Wilhelm'in– başkentlerinin caddelerinde uyruklarına ateş açılacağı yolunda endişeleri vardı. Tüm bu nedenlerden ötürü yönetimler, kısıtlı halk hareketlerine boyun eğdi ve iktidar boşluğunu doldurmak için kurulu muhalifleri yönetime getirdi.

Bu anlayışın merkezi, 1789 ile kurulan devrim 'miti'dir. Fransız Devrimi, 1793 ile 1815 yılları arasında tüm Avrupa'da savaşa ve devrime yol açtı. 1814-15 barış anlaşması sadece diplomatik istikrarı tesis etmek ve galipleri ödüllendirmekle değil, 'meşru' yönetimi restore etmek ve desteklemekle de ilgiliydi. Yönetimler birbirlerini liberalizm, milliyetçilik, radikalizm ve cumhuriyetçilik gibi potansiyel tehlikelere karşı desteklemeliydi. Fransa, bu tür hareketlerin merkezi olarak görülüyordu. 1815'te Napoleon'un iktidardan kaçışı ve iktidara yeniden dönüşü paniğe yol açtı. 1830'da Paris'te devrim, Almanya ve İtalya'da ayaklanma ve toplumsal karışıklıkları kamçıladı; devrim 1831 Polonya ayaklanmasıyla ilişkilendirildi. Siyasi sürgünler, uluslararası ağlar kurdukları ve bir sonraki devrimi planladıkları Paris'te toplanmışlardı. Bu durum daha sonra küçük bir casusluk endüstrisine yol açtı. Louis Philippe'in iktidarı Şubat 1848'de devrildiğinde, birçok insan bu olayı 'devrim'in başlangıcı olarak gördü. Bu tür umutlar ve korkular, bilinçli eylemin ortaya çıkmasına yardım etti. Devrimin erken aşamalarına ilişkin kayıtlar genellikle, bir senaryoya göre gelişen olayların, kendilerine 'devrim' tarafından yüklenen rolleri oynayan katılımcıların kibrini yansıtmaktadır.

Nitekim, Fransa'da cumhuriyetin ilan edilmesi 'doğaldı'. Fransız radikallerinin bağımsız bir Polonya'yı restore etme gereksinimini duyurmaları ve Avrupa çapında liberallerin ve radikallerin bu talebi desteklemeleri 'doğaldı'. IV. Friedrich Wilhelm, Kraliçe Victoria'ya yazdığı mektubunda devrimi, küçük hükümdarlıkları suyun dibine batıran, daha güçlü olanları da ayaklarından dibe çeken bir başkaldırı girdabı olarak betimlerken onu 'doğal' bulmaktaydı. Hiç kimse sele karşı duramaz. Sürekli olarak 'sel' ve 'çığ' gibi terimlere başvurulması kaderciliğin kanıtıdır. Devrim miti, devrimi gerçekliğe dönüştüren eylem birliktelikleri üretti. Bu muktedir olamama/olma miti, doğal olarak devrimin ivedi koşullarını teçhiz eden siyasi-askeri krizlerin yerini almaya dönük rol oynadı.

İlk itki kentlerden, özellikle de başkentlerden geldi. Köylüler, risksiz eylem yapabilecekleri konusunda kendilerine güvendikleri için kentsel protestoları kırsal protestolar izledi. Gösterilerin çoğu, ılımlı ve sınırlı

kaldı. Şiddetli çatışmaların ortaya çıkması yönündeki değişim, öldürülenler ve yaralananlar hakkında elimizde olan kanıtlara bakıldığında, daha yaygın bir üst-orta sınıf katılımını harekete geçirdi. Zanaatkârlarm –özellikle inşaat işçileri, marangozlar, ayakkabıcılar ve terziler– çok farklı oranlarda sürece dahil oldukları görülmektedir. Bu durum, bu tür mesleklerdeki yapısal değişikliklere, kısmen yeni teknolojiye ve fabrikaların yol açtığı rekabete, daha çok da ticari sermayenin yayılmasıyla, atölye –erkek– emeğinden ziyade, ev-içi –kadın– emeğinin niteliksizleştirilmesine ve kullanımının artmasına bağlanabilir.

1845 ve 1846'da zayıf hasattan dolayı artan besin fiyatları nedeniyle gıda maddeleri dışındaki alımlara konan vergiler ödendikten sonra geriye kalan harcanabilir gelir miktarı düşerken, kentsel işsizlik keskin bir biçimde yükselmişti. Başlangıçtaki 'toplumsal' taleplerden bazıları, 'iş örgütlenmesi' ve çalışma hakkına ya da en azından bir tür işsizlik desteğine ilişkindi. Zanaatkârlarm yapısal değişime verdikleri yanıt ile işsizlerin döngüsel krize verdikleri yanıt arasında bir ayrım yapılmalıdır.

Kentsel hareketlerin devrimin merkezinde bulunması, devrimci dönem başladığında tarımsal krizin yüksek noktasının geçtiğini gösteren 1847'nin göreli iyi hasatına bağlanabilir. 1846'daki ve 1847'deki halk protestolarının temel özelliği olan yiyecek isyanları, 1848'de daha az önemliydi. Kırsal hareketler başlangıçta, ormanlara serbestçe girilebilmesi gibi başka meselelerin büyük bir çekiciliğinin bulunmasına ve bu tür başlıkların onları doğrudan doğruya devletle çatışmaya götürecek olmasına karşın, küçük toprak sahibi köylüleri ilgilendiren meselelere –artakalan feodal imtiyazlara son verilmesi ve yerel ihtiyaçlara daha duyarlı bir yönetim– odaklanmıştı. Gene de bu zorlu yıllar ortalama kanıları yabancılaştırmış, hatta radikalleştirmiş, bu tür düşüncenin ifadesi için kurumsal kanallar sağlayamamış olan yönetimler için ölümcül sonuçlar doğurmuştu.

Yeni durum

O dönemde yaşayan pek çok insan, dünyanın tersine dönmüş olduğunu hissediyordu. Bugünden bakıldığmda gerçekten neler olduğunu bilmenin avantajıyla, bunun öyle olmadığı görülebilir. Birçok bölge –'sessiz alanlar' bir tarihçinin kullandığı bir deyimdir– hiç de halk hareketine sahne olmadı. Başka yerlerde yaşanan devrim haberlerine bu bölgelerin nasıl yanıt vereceği, daha sonra ortaya çıkacaktı. Yönetsel çöküşün çok hızlı olması bu devrimlerin yüzeysel olduğu anlamına geliyordu. Louis Philippe ve Bavyeralı Ludwig dışındaki prensler tahtlarında kaldılar (yalnızca

Ludwig oğlu lehine tahttan resmen çekildi). Ordular esefle başkentlerden kışlalara çekildi, fakat subaylarının komutası altında düzenli ve yöneticilerine sadık bir biçimde, zarara uğramadan kaldılar. Devlet yetkilileri ülkeyi yönetmeyi, vergi toplamayı, yasaları uygulamayı sürdürdüler. Halk hareketi küçük ve örgütsüzdü; başlangıçta var olan hükümeti devirme hedefine ulaşmak için nereye gideceğinden emin değildi. Yeni siyasi liderler ne bu hareketlerle ne de iktidarın rutin araçlarıyla yakın bağlantılar kurmuşlardı; bu nedenle dikkatlerini, halk hareketini güvence altına alarak genişletmek mi yoksa yönetim aygıtı üzerindeki denetimlerini sürdürmek mi gerektiğine dair ikilemle yüzleşeceklerdi.

Yine de, bu ilk devrimci adım bir dinamik oluşturdu. Temel siyasal özgürlüklerin verilmesi, basın-yayın hakkı, örgütlenme, toplanma ve konuşma haklarında bir sıçrama yaşanmasını tetikledi. Devrimin başlangıç safhasında rol almamış insanlar, örgütler oluşturmak, gazeteler kurmak, talepler öne sürmek üzere öne çıktılar. Bu yeni etkinliklerin yakın bir odağı vardı: Pek çok farklı kurucu meclisin oluşturulması için yapılacak seçimler – tüm bunların dışında, Nisan ayında Fransa, Prusya ve Almanya'da da seçimler olacaktı (Avusturya ve Macaristan'da seçimler Haziran, Papalık eyaletlerinde, Sicilya anakarasında Nisan ayındaydı; Lombardiya ve Venedik'te ise Haziran ayında halk oylaması vardı). Bu dinamiği sürdürebilmek üzere yeni ve karmaşık eylem düzeyleri oluşturulmuştu: Halk hareketleri, dernekler ve iletişim, seçilmiş meclisler, yeni kurulan yönetimler, eski düzen.[2]

Birçok eylem düzeyinin ve merkezinin varlığı ve belirli bir merkezin iradesini diğerlerine dayatamamasının, bir 'devrimci durumu' tanımladığı ileri sürülebilir. Bazı örneklerde bu durum belirli bir yeri niteliyordu. Örneğin Paris'te güç merkezleri, yönetimin (Ledru-Rollin, kendi askeri gücünü İçişleri Bakanlığı'ndayken örgütlemişti) ve Ulusal Meclis'in etrafında olduğu kadar siyasal kulüplerin, milislerin, bayındırlık işlerinin etrafında da gelişmişti. Durum tekinsiz bir biçimde, baldırıçıplak *seksiyonları* ve kulüpleriyle 1790'ların Parisi'ne ya da geçici yönetimi ve Sovyetleriyle 1917'nin Petrogradı'na benzemekteydi. Bir güç odağı genellikle belirli bir yerellikteki ilişkileri denetim altına alıyor, fakat bu ülkenin bütünü içinde yerellikten yerelliğe değişiyordu. Karşı-devrim, birçok farklı güç merkezinin son bulması ve iktidarın bir merkezde yeniden toplanması sürecidir.

İktidarın parçalanmasıyla kurulan dinamiğin ve bunun siyaset dünyasına girmek için örgütlü olmayan gruplara şimdiye kadar sunduğu fırsatın

2) Bu 'düzeyler' fikrini, Wolfram Siemann'ın, *The German Revolution of 1848-49* (Londra, 1998) adlı kitabından aldım.

çelişik bir niteliği vardı. Bu durum, devrimci süreci ileri doğru iten yeni talepleriyle yeni grupları harekete geçirdi. Öte yandan bu durum, farklı gruplar ve talepler arasındaki çelişkileri gözler önüne serdi; devrimci durumun sona ermesine ilişkin kaygıyı ve ilgiyi de artırdı. Bu noktada siyasal güçlerin bu dinamiği nasıl oluşturduğu, onun iç gerilimlerine nasıl yanıt verdikleri ve birbirleriyle nasıl bir etkileşime girdikleri incelenmelidir.[3]

Radikalizm

1848'den önce

Eğer radikalizmin ettiği cafcaflı bir söz varsa, bu söz, 'halk'tı. Halk bazen, yaşamak için çalışmak zorunda olanlar, bazen de daha dar bir anlamda, kendi emeğiyle geçinen ve iktidardaki asalakların kurduğu sistem tarafından baskı altında tutulanlar olarak kavranıyordu. Georg Büchner propaganda amacıyla canlı bir imge yaratmak istediğinde, küçük bir Alman eyaletinin devlet bütçesini kullanmıştı. Bütçenin kraliyet ailesi, ordu ve kamu görevleriyle ilgili bütün kalemleri, halkın sırtından geçinen bir asalak grubunu temsil ediyordu. Fransız devrimci Auguste Blanqui, sürekli olarak otuz milyonluk Fransız 'halkıyla' (ya da 'proleteriyle') otuz bin asalak arasındaki karşıtlığa işaret ediyordu.

Büchner, köylüler, broşürünün kopyalarını polise teslim ettikleri zaman Hesse'ye kaçtı; Blanqui ömrünün çoğunu hapiste geçirdi. Asalaklar, imtiyazlarını korumakta ustaydılar. Radikaller, değişimi iki zıt biçimde tahayyül etmişlerdi. Bunlardan biri eğitimdi; halk, içinde bulunduğu durumun farkına varır varmaz, mutlak sayısal ağırlığını kullanarak adaletsizliğe bir son verecekti. Değişimin diğer biçimi komployduı; devlet iktidarına karşı estirilen sert rüzgârlar, bu küçük asalak seçkinler grubunun egemenliğini kıracaktı.

1848 esnasında

Radikaller, ne komplonun ne de aydınlanmanın sonucu olmayan bir devrimci patlama meydana geldiğinde şaşırmış, devrimci bir durumda nasıl

3) Radikalizm üzerine olan kısımda, özellikle radikal hareketlerin en fazla gelişmiş olduğu yer olan Fransa'ya özel önem vereceğim. Liberalizm kısmında, anayasacılık ve ulusal yönetim konularının Fransa'da o kadar da önemli olmadığından, özellikle Fransa'nın dışındaki ülkelere özel dikkat sarf edeceğim. Bu sayede, muhafazakârlığın daha dengeli bir incelemesiyle tematik incelemeyi coğrafi bir kapsamda birleştirmeyi umuyorum.

hareket edileceği üzerinde yeniden düşünmek zorunda kalmışlardı. Bilhassa Paris'te ve canlı bir radikal örgütlenme geleneği olan diğer bazı şehirlerde birtakım avantajlarla işe başladılar. Radikaller 'iktidar halka' yaklaşımıyla sokağa dökülecek, gazeteler kurup afişler yapıştıracak ve siyasi kulüplerini örgütleyeceklerdi.

Seçimleri düzenleme kararı yeni meydan okumaların ortaya çıkmasını sağladı. Fransa'da Blanqui ve Louis Blanc gibi radikaller, yüzyılların endoktrinasyonunun birkaç hafta içinde ortadan kaldırılamayacağını ileri sürerek erken seçimlere karşı çıktılar. Radikaller, mevcut iktidar sahiplerinin, onlara yanlış oy verdirecek şekilde halkın düşünce ve örgütlenmeleri üzerinde denetim kullanmalarından korkuyorlardı. Geçici cumhuriyet, insanların bilgilendirilmiş ve aydınlanmış bir şekilde oy kullanmalarını sağlayabilmek için, halkın durumunun yeterince değişene kadar yönetimde kalmalıydı. Paris'te, seçimleri geciktirmek için yığınları harekete geçiren radikal çabalar söz konusuydu. Ancak cumhuriyeti hızla meşrulaştırma girişimi, cumhuriyetin erkenden ikiyüzlü bir saldırıya maruz kalması, hatta birçok radikalin erken seçimler karşısında dayanamayacağını hissetmesi, bu tür rezervlerin neden reddedildiğini ve Nisan ayında Ulusal Meclis seçimlerinin düzenlenmesi için alınan kararı açıklamaya yardım etmektedir.

Radikallerin korkularının gerçeklere dayandığı kanıtlanmıştı. Seçimler, Temmuz monarşisinin sınırlı oy hakkıyla seçilen Temsilciler Meclisi'ninkinden daha muhafazakâr bir meclisin seçilmesine yol açtı. Köylülerin Parisli işsizleri desteklemek üzere toplanan ek vergiye yönelik öfkelerinin yanı sıra Katolik papazların, yerel soyluların ve Yasalcı soyluların etkisi ile bunların dışındaki diğer nedenler, muhafazakârların başarısını açıklamaktadır. Fransa dışında gelişkin bir radikal hareketin eksikliği ve bundan ötürü var olan güçlü bir anti-radikal tepki, her ne kadar radikaller farklı bir azınlığa dahil olsalar da, liberallerin seçimlerde daha iyi sonuçlar almaları anlamına geliyordu.

Radikaller siyasetlerini yeniden düşünmek zorunda kalmışlardı. 'Halk' bir kategori değil, bir slogandı ve farklı, hatta çatışan çıkarları olan gruplara bölünmüştü. Radikaller, bu zamana kadar zayıf bir biçimde örgütlenmiş toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan kolektif örgütlenmeler kendilerini toplumsal olarak hassas yönlere doğru iterken, bu farklı çıkarları dikkate almak ve hangisine dayanacaklarına karar vermek durumunda kalmışlardı. Kitlesel, açık bir siyasal örgütlenmenin oluşturulduğu ve dürüst seçimlerin yapıldığı bir dönemin yakalanması doğrultusunda çaba gösterilmek durumundaydı. Yeniden öğrenme süreci, radikal ve cumhuri-

yetçi fikirlerin en fazla gelişmiş olduğu ve seçim yenilgisinin başarısızlığının en keskin şekilde hissedildiği yer olan Fransa'da en ileri düzeyine ulaşmıştı.

Bu, ani ya da bütünlüklü bir yön değişimi değildi. Birçok radikal hâlâ daha basit, doğrudan eylem düşüncesine özlem duyuyordu. 1848 yazı ve sonbaharı boyunca başarısız darbe ve ayaklanma girişimleri söz konusu oldu. Birçok radikal, şimdi modası geçmiş ve yanlış olarak gördüğü siyasetten uzaklaştı. Bununla birlikte, bu başarısız ayaklanmaların bir diğer etkisi de, ılımlıları ürkütüp kaçırması olacaktı.

Radikaller, var olan seçmen topluluklarına bağlandılar. Bu, bilhassa, Paris'teki kentsel radikalizmin tabanının halk kurumlarıyla (özellikle de kamusal iş projeleriyle) Ulusal Meclis arasında artan kutuplaşma tarafından yıkıldığı Fransa için doğruydu. Haziran ayında, kamu çalışanlarının Paris'in dışındaki ücra bölgelere gönderilmesi emrinin yayınlanmasından sonra kriz patlak verdi. Protesto, barikatların kurulmasına ve Doğu Parisli işçilerden oluşan isyancıların sorumluluğu ele almasına yol açtı. Cumhuriyetçiler, yeni cumhuriyetin meşruiyetini savunmak isteyenlerle 'sosyal cumhuriyet'in kurulmasına yönelik daha ileri adımlar atılmasını, yani kentli işsizler için iş ve kazanç sağlamaya çalışılmasını savunanlar arasında bölündü. Ordu ve öteki paramiliter birimler, 'meşru cumhuriyet' pozisyonuna bağlı kaldılar. Şubattaki gibi panik yoktu. Cumhuriyetçi general Cavaignac, isyanın bütün boyutlarıyla gelişmesine izin verdi, sonra da onu sistematik bir biçimde bastırdı.

Ayaklanmanın bastırılması, başkentlerindeki sert eylemleri denetim altına almak isteyen başka yerlerdeki rejimleri de cesaretlendirdi. Prag'daki ayaklanma Haziran ayında denetim altına alındı; bunu Ekim ayında Viyana izledi. Kasım ayına gelindiğinde Berlin halkının Prusya Ulusal Meclisi'nin lağvedilmesine ve daha fazla birliğin girişine karşı koyacak gücü kalmamıştı.

Başkentlerin bu biçimde kaybedilmesi, radikalizmin daha sabırlı ve geniş bir siyasal etkinliğe yönelmesini hızlandırdı (bunun böyle olmadığı yerlerde, örneğin Venedik'te ve Roma'da, radikalizm daha geleneksel bir yol izlemeyi sürdürdü). Trajedi, bu önemli yenilginin karşı-devrimi hızlandırmış olmasıydı. Böylece, radikaller 1849 başında Fransa ve Prusya'da başarıyla sonuçlanan parlamento seçimlerinde desteklerini genişletirlerken, düşmanları, 1849'un 'ikinci devrimleri'yle gelen nihai bir karşılaşma için güçlerini daha büyük bir hızla tahkim etmişlerdi. Bu yeni tip radikalizm, ortaya çıkar çıkmaz hemen etkisizleştirildi. Radikaller öldürüldü, hapsedildi, sürüldü ve aktif siyasal hayattan uzaklaştırıldı. Ancak 1860'lardan itibaren sosyalist partilerin ve emek partilerinin oluşturulma-

sıyla bu tür radikalizm, tamamen farklı bir biçimde de olsa, yeniden ortaya çıktı.

Yine de, bu ikinci devrimler, zafer kazanan karşı-devrime rağmen radikalizmin gücünü gözler önüne serdi. İtalya'da Roma ve Venedik güç kullanarak geri alınmak zorunda kalınmıştı. Baden gibi daha küçük Alman eyaletlerinin bazılarında radikaller, birliklerini alana çıkardılar ve iktidarı kısa bir süre için ele geçirdiler. Macaristan'da istemeye istemeye isyana zorlanan bir hareket, mevcut seçkin liderliğin önemli bir unsuru olan Hırvat birliklerin ve Romen gerillaların da yardımını aldıktan sonra, ancak Habsburg ve Rus orduları tarafından bastırılabildi.

Liberalizm

1848'den önce

Liberallerin cafcaflı sözü 'anayasa'ydı. Liberaller, bir anayasa ile kabul edilen, kişisel olmayan kısıtlamalara tabi bir devlet, bir hukuk devleti talep ediyorlardı. Onlar, seçilmiş parlamentoların daha büyük bir rol oynamasını istemiş, fakat radikallerin tersine, parlamentoyu anayasal egemenlikten ziyade anayasal monarşinin içindeki bir unsur olarak görmeye hazırlanmışlardı. Çoğu insanın yapıcı bir rol oynamakta gerekli olan eğitimden ya da 'hisse'den (yani mülkiyetten) yoksun olması nedeniyle liberaller, genel oy hakkına tutkun değillerdi.

Liberal milliyetçilerin, 'küçük millet' ulusçuluğuna ayıracak pek vakitleri yoktu. Liberaller –devlet bürokrasisinde, üniversitede, özel girişimde ve mesleklerde otorite sahibi olmaya alışkın eğitimli insanlar– ulusu, yerleşik siyasal kurumlar ve başat kamusal kültür çerçevesinde ele almışlardı. Doğu Habsburg İmparatorluğu'nun Macar sözcüleri, batı yakasındaki Alman sözcüler, iki parçaya ayrılmış Polonya topraklarının Polonyalı seçkinleri, İtalyan sözcüleri; bütün bunlar 'uluslar'ı temsil ediyorlardı. Oysa, Slavlar ya da Romenler en iyi durumda bile, kimlikleri kültürel bakımdan sınırlı derecede tanınan gruplar olarak görülüyorlardı. Bununla birlikte siyasal düzeyde liberaller, bu tür grupların üyelerinin egemen ulusal kültüre özümlenerek gelişebileceklerini düşünüyorlardı. Bu anlaşılabilir bir düşünceydi, çünkü bu egemen olmayan kültürel grupların[4] 1848'e kadar

4) Bu oldukça kaba anlatım biçimi, şimdi, 'tarihsel' ve 'tarihsel olmayan' halklara ilişkin kabul edilebilir olmayan çağdaş düşüncelere alternatif olarak benimsenmektedir ve 'halksız' ve 'küçük' milletler düşüncesinden çok daha doğrudur.

siyasal örgütlenme ve bilinçlenme yolunda çok az etkileri olmuştu. Bu, Doğu ve Orta Avrupa'nın egemen kültürel grupları içindeki liberallere özgü bir görüş değildi, fakat Batı Avrupa'daki gruplar ve kamuoyunda yeri olan diğerleri tarafından da paylaşılıyordu.

1848 esnasında

Liberaller, yönetimi yıkmak için 1848 başında sınırlı halk hareketlerinin gücü aracılığıyla sözde iktidara fırlayıverdiler. Hükümetler liberallere bakan olma çağrısı yapmıştı ve böylece –Fransa dışında– ilk parlamentoların çoğuna liberaller egemen oldu. Şimdi görevleri, bu pozisyonları, resmi kurum ve politikaları liberalleştirmek ve anayasaları yapmak için kullanmaktı. Bu anayasalar, her ne kadar tek tek eyaletler için anayasa yapma girişimlerine koşut biçimde ilerlediği Almanya örneğinde durum karmaşık olsa da, Almanya'da ve Macaristan'da ulusal anayasalar olarak görüldü. İtalya'nın daha yerel ve eşgüdüme sahip olmayan hareketleri, anayasanın ulusal bir biçim almadığı anlamına geliyordu. Polonyalılar, 1848'de etkin bir ulusal hareket olarak hareket etmeyi başaramamışlardı.

Liberaller yine de engellenmişlerdi. Onlar, kışkırtmadıkları, istemedikleri ve çoğu zaman da reddettikleri devrimlerden yararlanmışlardı. Birçoğu, devrimci sürecin devam eden dinamizminden hoşnutsuzdu. Liberaller, görevlerinin, gelecek için bir halk zemini oluşturmak değil, yeni ve istikrarlı bir siyasal sistemi güvence altına alacağını umdukları doğru siyaseti ve kurumsal reformları gerçekleştirmek olduğunu düşünüyorlardı. Onlara göre bunu başarmanın en iyi yolu çoğunlukla, kamu idaresi ve ordu üzerindeki denetimleriyle hâlâ büyük bir gücü elinde bulunduran prenslerle uzlaşmaktan geçiyordu. O yüzden liberaller, otoritenin nerede bulunduğuna dair açık fikirlere sahip olmadan önce, çoğunlukla, tayin edici herhangi bir eylem yapmaktan kaçındılar. Örneğin Alman Ulusal Meclisi, Prusya'da ve Avusturya'da iktidarda bulunanların (prens ya da parlamento) işbirliği için en uygun fırsatı sunup sunmadıkları netlik kazanana kadar öncü olmakta isteksiz davranmıştı.

Liberaller de radikaller gibi, güncel siyasetin, program ve planlarının izin verdiğinden çok daha karmaşık olduğunu keşfediyorlardı. Almanya'da, Avusturya'nın mı yoksa Prusya'nın mı üstünlüğünün tercih edileceği üzerine, Prusya, Avusturya ve 'üçüncü Almanya'nın (yani, Avusturya'dan ve Prusya'dan ayrı olan Alman eyaletlerinin) liberalleri arasında olduğu kadar Katolikler ile Protestanlar arasında da bölünmeler vardı. Tek tek eyaletlerin yönetimlerindeki liberaller, yönetimin ulusal düzeyde

liberallere devredilmesinde isteksizdiler (bunun çok önemli istisnaları vardı; örneğin Lombardiyalı liberallerin, radikalizmi marjinalleştirirken Avusturya'ya karşı askeri güç elde etmenin tek yolu olarak Piemonte'nin öncülüğünü kabul etmedeki isteksizlikleri gibi).

Liberaller, politikalarının birçoğunun halk tarafından desteklenmediğini öğrendiler. Loncaları parçalayan önlemler gibi liberal önlemlere karşı da antipati vardı. Özgür hareketin ilkesi, dışarıdakilerin yerleşmesini engellemek için iktidarı bağrına basan topluluklardan uzaklaşmıştı. Liberaller, kamusal hizmetlerin verilmesi gibi müdahaleci önlemlere sempatiyle bakmıyorlardı. Tüm bunlar liberalleri, halk muhalefetine karşı bir siper olarak kralcı otoriteye itti. Eylül 1848'e gelindiğinde liberaller, halk muhalefetinin icabına bakmak için askeri birliklerin kullanılmasını memnuniyetle karşıladılar. Eğer prensler ödün vermiş olsalardı, bu, devrimin yanda bırakılmasına yol açabilirdi. Bunu Devrim'e ihanet ya da sınıfsal korkaklık olarak açıklamak yanlış olurdu, çünkü öncelikle liberaller devrimi hiçbir zaman istememişlerdi.

'Halkların baharı'nın yerini çok geçmeden 'ulusların kâbusu' aldı. Başat ulusal hareketler, Prusya'nın Posen eyaletinde Leh milliyetçiliğine karşı Alman tepkisinde olduğu gibi çatışmaya girdi. Daha da önemlisi devrim, başat olmayan kültürel gruplar arasında örgütlenmeyi ve bilinci hızlandırdı. Milliyetçiler, kültürel kimliklerinin ve siyasal çıkarlarının tanınmasında direttiler. Çekler, Bohemya ile Moravya'nın 'Almanya'ya, Romenler de Transilvanya'nın 'Macaristan'a ait olduğunu kabul edememişlerdi. Alman ve Macar liberal milliyetçiler, milliyetçiliklerine meydan okunduğunu ve liberalizmlerinin sorgulandığını gördüler. Habsburglular buna karşılık, kendi özerkliklerini güvence altına almanın en iyi yolu olarak bu küçük ulusal hareketlere federalizm umudunu vaat edebilirlerdi.

Tüm bunlar 1849 başına kadar, liberallerin iktidarı radikallerden ya da muhafazakârlardan neden uzak tutmuş olduklarını açıklamaktadır. Liberaller, şimdi artık muhafazakârlara tabi ortaklar olarak çalışarak kazanç elde edeceklerdi.

Muhafazakârlık

1848'den önce muhafazakârlık

İktidar sahipleri, iktidara farklı bir biçimde sahip olmak ve onu kullanmak doğrultusunda kendilerine meydan okunmadığı sürece, kendi iktidarlarının savunusu için savlarını ve eylemlerini ayrıntılı olarak açıklama gereği

duymadılar. Devrimler, muhafazakârlığı yaratır. En tanınmışı Burke'ün *Reflections on the Revolution*'da (Devrim Üzerine Düşünceler) yer alan modern muhafazakâr fikirler, Fransız Devrimi'ne bir tepki olarak doğdu. Kilise ve monarşinin muhafazakâr savunuları, Fransız Devrimi'nin sürgüne yolladığı kişilerce ayrıntılandırıldı ve 1815'ten sonra Bourbon politikalarını canlandırdı. Meşru yönetim, Metternich, Çar I. Nikolay ve Prusyalı IV. Friedrich Wilhelm için açık bir ideolojik akideydi.

Yine de bu, muhafazakâr *hareketlere* yol açmadı. Restorasyon rejimleri, bu durum onların lehine olsa bile, halka başvurmakta tereddüt ediyordu. Ayaktakımı, kilisenin ve kralın bile olsa hâlâ ayaktakımıydı. Argümanlardan ziyade, baskıcı yasalarla ve polis ajanlarıyla liberallere ve radikallere karşı iş görmek daha iyiydi. Ayrıca restorasyon rejimleri, muhafazakâr değerlerle şaşırtıcı şekilde uzlaşmıştı. Bourbonlar, bir anayasa kabul etmişlerdi ve X. Charles buna gücendiğinde 1830'da iktidardan kovuldu ve yerine, Louis Philippe geçti; Philippe buna layıktı, çünkü ne Bourbon ne cumhuriyetçi ne de Bonapartistti; bu nedenle de hiçbir ilkeyi temsil etmiyordu. Metternich, duygusal değil, işlevsel anlamda monarşiyi ve dini savunan bir Aydınlanma adamıydı. Orta Avrupa'da yönetimde bulunan laik bürokratlar, yerelleşmiş aristokratlar ile kilise gücünün yerine geçmişlerdi ve böylesi geleneklere hemen hemen hiç başvuramıyorlardı. Birçok ilkeli muhafazakâr mevcut düzeni, liberallerin ve radikallerin şemalarına göre neredeyse hiç tercih edilebilir bulmadı. Rejimin eylemlerinde zaman zaman popülist bir muhafazakârlığın ipuçları görülüyordu, fakat bu tür önlemler gönüllü olarak değil, genellikle olayların zorlamasıyla alınıyordu ve bunlardan çabucak vazgeçiliyordu.

Bu, 1848 baharında yönetici tabakanın güçsüzlüğünü açıklamaya yardım etmektedir. Rejimin biçiminin gerçekten savunmaya *değer* olduğu ya da halkın sevgisini elde edebildiğini gösteren güçlü bir belirti yoktu. Yerel düzeyde, imtiyazlarının esiri olan bazı Badenli soylu toprak sahipleri tarafından kaleme alınan *Verzichtsbriefe*'de (tam anlamıyla, teslimiyet mektupları) gözkamaştırıcı biçimde ifade edilen gerçekten samimi bir teslimiyet duygusu vardı. Devrimlerin en önemli siyasal yönünün, güçlü, etkili muhafazakârlık biçimlerinin doğması olduğu öne sürülebilir.

Devrime yönelik muhafazakâr tepki

Muhafazakâr tepkinin dört biçimi ayırt edilebilir: Halkın devrime karşı hareketlenmesini sağlamak için geleneksel otoritenin uygulanması; potansiyel devrimci güçleri etkisizleştirmek için zamanında ödünlerin verilmesi;

devrimi bastırmak için otoritenin yerleşik kurumlarının, her şeyden önce ordunun kullanımı ve yenilikçi halkçı bir politikanın inşası.

Erken seçimlerde geleneksel popülizm rol oynamıştı ve artık devrimin ulaşmadığı alanlar kendi rollerini oynayabilirlerdi. Bu en açık biçimde Fransa'daki Nisan 1848 seçimlerinde görülmektedir. Bu seçimlerde yasalcı seçkinler, Temmuz monarşisinin sınırlı oylamasında olduğundan daha başarılı oldular. Bu muhafazakârlık özellikle Fransa'da önemliydi, çünkü Yasalcılar, Temmuz monarşisine muhalif olmuşlardı ve rejimin yıkılması konusunda onlarla uzlaşmamışlardı. Köylülerin, sonradan egemen monarşiye bağlanan imtiyazlı toprak sahiplerinden rahatsız oldukları herhangi bir yerde böyle bir örnek yoktu. Avusturya'da kısa süre sonra yapılan seçimler, muhafazakâr bir önderliğin peşinden giden Tirol gibi bölgelerde ve kırsal kesimde devrime karşı duyulan tepkiyi kullanabilirdi.

Bununla birlikte, geleneksel popülizmin yetersiz olduğu görüldü. Seçimle ve özgürlüklerle birlikte insanlar, yerleşik otoriteye karşı çıkmaya ve değerlerin farkına varmaya başladılar. Verilen tepkilerden biri, eski düzenin restorasyonu için uğraşan bazı grupları yeniden derleyip toparlayabilmek amacıyla verilen ödünlere yönelik meydana geldi. Buradaki anahtar grup köylülüktü. Fransa dışında 1848 başı, senyörlere karşı yükümlülüklere, halkçı olmayan vergilere ve ormanları kullandırmamak gibi mülk sahibi köylüler üzerindeki mevcut yüklerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan yaygın kırsal rahatsızlıklara tanıklık etti. Bu kazanımlar yeni yönetimlerce yasallaştırılıp prenslerce kabul edilir edilmez, böylesi köylülerin devrimi savunmak konusunda çok daha az çıkarı olmuştu. 26 Temmuz 1848'de, yeni seçilmiş Avusturya Reichstagı'nda, bir köylünün oğlu olan Hans Kudlich, 'bundan böyle hak ve yükümlülüklerle birlikte tüm kölece ilişkilerin' kaldırılmasını önerdi. 383 vekilin doksan ikisi köylüydü. Tek tartışmalı konu, senyörlerin zararlarının ödenmesiyle ilgiliydi. Tartışmaların ardından bir tazminat ilkesi kabul edildi. Imparator, 'Avusturya'nın anayasal imparatoru' sıfatıyla yasayı 7 Eylül'de imzaladı. Viyana başkaldırısı dönemine kadar Avusturya'nın köylü nüfusu etkisizleştirilmişti.

Prenslerce köylülere ödün verilmesine dayanan benzer bir politika, diğer Alman eyaletlerinde de göze çarpıyordu. Başka yerlerde bu daha az önemliydi. Macaristan'da köylülere özgürlükleri, Avusturya İmparatoru'nca değil, kurgusal Macar Kralı adına davranan Macar liderler tarafından bahşedildi. Amaç büyük ölçüde, özellikle toprak sahibi aristokrasiden kaynaklanan bu liderliğin arkasındaki Macar köylü desteğini harekete geçirmekti. Roma Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, İtalya'da da toprak reformu zaman zaman radikaller tarafından massedildi. Radetzky'nin, Habsburg

yönetiminin restorasyonundan sonra köylü yanlısı bir politika izlememesine karşın, Güney Italya köylülerine başvurduğu ve onları, milliyetçi lordlarına karşı kışkırttığı ileri sürüldü. Nihayet Fransa'da devrimci uzlaşma, 'sosyal cumhuriyet' dışında herhangi bir rejim tarafından çıkarları tehdit edilmeyen ve bu nedenle de farklı siyasal dayanaklar için mevcut olan muhafazakâr kafalı küçük bir toprak sahibi köylülüğü yaratmıştı bile.

Daha az önemli bir ödün zanaatkârlarla ilgiliydi. Birçok Alman prensi, mesleki serbestliğin genişletilmesine karşı çıktı ve loncalarla ustaların otoritelerini destekledi. Bunun etkisiyle 1849 başında Prusya'da bir yasa geçirildi. Ancak liberaller, zanaatkârları yabancılaştıran *laissez-faire* ilkeleri üzerine daha fazla direttiler, çünkü bu tür zanaatkârlar, liberal olmayan bir radikalizme kolayca kayabilirlerdi. Zanaatkâr çevrelerindeki siyasal kanaat, mesleğe, konuma ve bölgeye göre değişmiştir.

Zanaatkârlara verilen ödünler, liberallere verilen ödünlerle dizginlendi ve yavaş yavaş ortadan kaldırıldı. Prusya Kralı kurucu meclisi feshetmesine rağmen, bir ay sonra kendi anayasasını yürürlüğe koydu. Avusturya Reichstagı, 1848 yılı bitmeden Viyana'dan atıldı, fakat Mart 1849'a kadar federalist bir anayasa üzerinde çalışmaya devam etmesine izin verildi. Bu, reddedildiği zaman bile, yönetim, kendi anayasasını resmen ortaya çıkardı. Fransa'da Louis-Napoléon, Cumhuriyet'in anayasal şekilde seçilmiş başkanı olarak tanındı.

Bununla birlikte, verilen anayasal ödünlerin kısıtlamaları vardı. Prusya anayasası 1850'de, anayasaya aykırı olarak otoriter bir tarzda düzeltildi. Habsburg yönetimi çıkarttığı anayasayı derhal askıya aldı, ardından da anayasal olmayan yönetime geri döndüğünü ilan etti. Louis-Napoléon, Aralık 1851'de bir darbeyle cumhuriyetçi anayasayı yürürlükten kaldırdı ve 1852'de bunun yerine kendi imparatorluk anayasasını koydu. Yine de, kısa vadede muhafazakârlar kendilerini bu ödünleri vermeye zorlanmış hissettiler.

Karşı-devrimin kolayca bastırıldığı yerlerde meseleler farklıydı. Macaristan'da ve Kuzey İtalya'da, Baden ve Saksonya gibi daha küçük Alman eyaletlerinde, ordular, anayasalardan yararlanmaksızın eski düzeni restore etti. Yine de, kutuplaşmanın daha az olduğu durumlarda muhafazakârların imtiyazları ve liberallerin radikal devrimden duydukları korku, çok sayıda toplumsal grubu ve siyasi kanaati kucaklayan pragmatik bir muhafazakârlığın ortaya çıkmasına yardım etti. Fransa'da çoğunluk, Haziran ayaklanmasının bastırılmasının arkasında toplandı. Berlin'de ve öteki Alman kentlerinde, baharda liberal bakanları desteklemiş olan işadamları, yazın, liberal bakanların görevden uzaklaştırılmasıyla birlikte meydana gelmesine

rağmen, birliklerin geri dönmesini memnuniyetle karşıladılar. Bunun, Viyana'da aynı şekilde, Alman Ulusal Meclisi'nden iki vekilin asılmasını emreden Windischgrätz tarafından ezilen Prag ayaklanmasının, Alman liberal kamuoyu tarafından onaylanmasında da görüldüğü üzere ulusal bir boyutu vardı.

Bu ayaklanmanın bastırılması iki safhada gerçekleşmişti: 1848'de başkentler için verilen savaş, 1849'da 'ikinci' devrimlerin ezilmesi.

İlk safha, geleneksel ve pragmatik muhafazakârlığa bağlanabilir. Geleneksel muhafazakârlık, sırasıyla, önce Haziran ayaklanmasını, sonra da ona karşı kurulan geniş ittifakı kışkırtan muhafazakâr Fransız Ulusal Meclisi'nin geri dönmesine yardım etti. Benzer bir olay, Viyana'da ve Berlin'de düzenin restorasyonu sırasında meydana geldi. Muhafazakârlar başkent dışından gelecek desteğe güven duyduklarında başkentteki muhalefeti sistemli bir biçimde bastırmakta rahat davranabilirlerdi. Bu durum, tüm ülkenin pasifize edilmesinin gerektiği Macaristan ve İtalya örneklerine uymaz. Pasifleştirme politikası, daha sonra, 1849'da ortaya çıkmıştı.

Başkentteki baskı, radikalizmin, hem kentsel hem de kırsal kesimlerdeki toplumsal sorunları ele almasını ve buralardan destek bulmasını sağlayarak, daha üst bir aşamaya yükselmesini teşvik etti. Parlamentonun ve seçimlerin önem taşıdığı yerlerde, radikalizm, daha büyük bir tehdit oluşturabiliyordu. Baskı daha geniş bir zeminde örgütlenmek zorunda kalınmıştı. Bu sürecin anahtarı orduydu. Çoğu ordu dağılmamış ve egemen otoriteye sadık kalmıştı. Fransa'da bu, ılımlı bir cumhuriyet demekti. Habsburg ordusunda ise Alman ve Slav askerlerin sürekli sadakati anlamına geldi. Habsburglular, yarı-özerk Hırvat ordusunu ve Rus askerlerini de düzenledi. İtalya'da Roma Cumhuriyeti, Avusturya, Fransa orduları ve iki Sicilya Krallığı tarafından ezildi.

Böyle bir silahlı desteğin hazır bulunmadığı yerlerde neler olduğuna bakmak öğreticidir. Kuzey İtalya'da devrim, Piemonte ordusunu göreve çağırabilirdi. Lombardiya'daki direniş, 1849 yazında Radetzky tarafından ikinci kez yenildikten sonra fiilen son buldu. İtalya'nın başka yerlerinde bulunan devrimciler, yerel milislerden, gönüllülerden ve asker kaçaklarından oluşan askeri güçler oluşturdular. Bu güçler kent merkezlerini savunmak konusunda becerikli olduklarını kanıtladı; fakat hareketli savaşta ve açık muharebede daha az etkiliydi. Baden'de ordunun bir kısmı prenslerini terk ederek, sert bir direniş sergiledi. Tüm bunlardan daha önemlisi, Macaristan'da düzenli subay ve piyade birimlerinin Devrim safına geçmesidir. Böylece, Macaristan'da Devrim'in bastırılması, diğer devrimlerden daha zor olmuştu.

Askerler otoriteyi tesis eder etmez, bu, alınan siyasi ve polisiye önlemlerle pekiştirildi. Anayasal imtiyazlar geri alındı ya da sınırlandı. Örgütlenme, toplanma ve konuşma özgürlüğü üzerine kısıtlayıcı yasalar getirildi. Kuşkulu bireyler ve örgütler üzerinde gözetim uygulamak üzere yeni siyaset tarzları oluşturuldu. Gösteri amaçlı yargılamalar düzenlendi. Radikaller yurtdışına kaçtı, idam edildi, hapsedildi ya da yer altına inmeye zorlandılar. Yeniden yapılandırılan düzen, 1848 öncesinin devletlerine kıyasla çok daha sistematik ve etkili bir baskı uygulamaktaydı.

Yine de, akıllı muhafazakârlar, daha etkin biçimde de olsa, eski tarzlara dönmenin olanaksız olduğunu fark ettiler. Devrimin patlaması ve halk örgütlenmelerinin hızla genişlemesi, bilhassa Fransa'da ve Almanya'nın bazı kesimlerinde bunu ortaya koydu. Köylülere ve liberallere verilen ödünler, sadece eski düzenin yeniden yapılandırılmasının söz konusu olamayacağını kesinleştirdi. Radikalizmin ve liberalizmin birçok unsurunun popüler olmaması yeni bir tür muhafazakârlığın olanaklarını sundu.

Bunun en dramatik ve şaşırtıcı örneği Bonapartizm'di. Bonapartizm'i ne 'muhafazakâr' ne de yeni olarak kabul etmek güçtü. Louis-Napoleon, toplumsal ve siyasal yelpazenin karşısında önemli bir desteği temsil eden büyük bir çoğunlukla, Aralık 1848 Başkanlık seçimini kazanmak üzere, neredeyse kimsenin onu tanımadığı bir noktadan geldi. Bu durum, bir ölçüde, muhafazakârlığın iflasını gözler önüne serdi. 1848'de hiçbir monarşi aday gösteremedi. Louis-Napoléon ve Cavaignac dışında, sadece radikal adaylar ayakta kalmıştı. Oyunu cumhuriyete karşı kullanmak isteyen tek kişi Louis-Napoléon'du. Yine de, birçok cumhuriyetçi, amcasının mitini onun lehine bir unsur olarak gördü; çünkü siyasi geçmişi, onu, cumhuriyete karşı gösteren bir siyasal profil çizmiyordu. Bir kitle siyaseti kültürünün olmaması, bölgelerle ve sınıflarla ilişkide olan yerleşik partilerin ya da siyasi duruşların olmadığı anlamına geliyordu; Louis-Napoléon bu boşluğu zayıf bir dolguyla doldurdu. 1848'den 1850'ye kadar olan dönemde Papacı restorasyonu destekleyerek, radikalizme karşı sertleşerek, Katolik Kilisesi ile ittifak kurarak muhafazakâr bir doğrultu sergiledi. Ancak 1851'de, parlamentonun verdiği oy hakkının sınırlandırılması önerisine karşı çıkarak radikal bir doğrultuda hareket ediyor gibi göründü. Aralık darbesiyle muhafazakâr meclisi hedef aldı ve halka yöneldi. Bununla birlikte, halkçı ve radikal karşı çıkış, darbeyi yeniden muhafazakâr bir güzergâha soktu. 1850'lerde mülki amir atamaları gibi bazı konularda kimi görev değişiklikleri yaparak seçkinlerin denetiminde karışıklıklar çıkarırken, siyasal alandaki eğilimi muhafazakârdı. Buna karşın halkçı sosyal derneklere verdiği destek, izlediği ileri dış politika ve liberal ekonomi politikası, bu muhafazakârlığı daha karmaşık bir hale getirdi.

Fransa dışında Bonapartizm benzeri bir şey yoktu. Bununla birlikte daha sınırlı halkçı muhafazakârlık türleri vardı. Prusya'da, bir toprak sahipleri meclisi, inandırıcı olmayan bir biçimde, halk vekaleti (popular mandate) talep etmişti. *Kreuzzeitung* gazetesi, muhafazakâr ilkeler için halka dayanan bir meşruiyet peşinde koşmuştu. Prusya yurtseverliğini kralcılığa bağlama potansiyeli taşıyan birçok kişi, yeni kurulan eski asker derneklerine katılmıştı. 1850'lerin başına gelindiğinde siyasal kehanetler, köylülerin ve zanaatkârların geleneksel köklerine bağlı kaldıklarını ve devrimin, modern entelijensiya gibi köksüz grupların işi olduğunu ileri süren Wilhelm Riehl'in öncü sosyolojisince destekleniyordu.

Laik siyaset alanında, doğrudan doğruya kısıtlayıcı ve bürokratik yöntemlere geri dönüşle marjinalleştirilen bu kehanetler, geleceğin habercisiydi. Bunlar daha sonraki bir politikayı, hepsinden öte, Bismarck'ın politikalarını, daha da önemlisi, muhafazakâr politikalarla kiliselerin nasıl birleştirileceğini haber veriyordu. 1848 öncesinde ve Devrim'in erken aşamalarında, örgütlü dinin muhafazakâr bir siyasi düzene *arka çıktığı* henüz açıkça görülmüyordu. Katolik Kilisesi, Fransa ve Bavyera gibi Katolikler'in çoğunluk olduğu ülkelerde bile laik, dine karşı kayıtsız, hatta ruhban sınıfına karşı yönetimlere kuşkuyla bakıyordu. Katolikler'in azınlıkta olduğu yerlerde, her ne kadar bu, liberallerden ziyade piskoposlar için farklı bir anlam taşısa da, Kilise, devlet/kilise ayrılığı talebini destekledi. Dinsel reform hareketleri, liberal, radikal, hatta sosyalist fikirler için potansiyel destek anlamına geliyordu.

Radikalizmin ve liberalizmin yönelttiği tehditler belirginleşince durum değişti. Fransa'da Nisan 1848 seçimlerinde Katolik Kilisesi önemli bir rol oynadı; papazlar çoğu yerde cemaatlerinin dinsel ibadetlerinin hemen ardından oy sandıklarına gitmelerine refakat ettiler. Papa, muhafazakârlık ve liberallik karşıtı bir doğrultuya yöneldi. 1850'ye gelindiğinde Fransız yönetimi, ruhban sınıfına karşıtlığını terk etmiş ve eğitim alanında Katolik Kilisesi'ne fazladan destek bahşetmişti. Alman devletlerinde Hıristiyanlığın liberal ve radikal biçimleri ezildi. Papalık restore edildi. Katolik ve Protestan din adamları, siyasi reforma alternatif olan toplumsal önlemler alarak, yeni bir tür halkçı dinin temelini attılar.

Tarihyazımı

Devrim, siyasetten daha fazla bir şeydir; fakat devrim düzenin çöküşünün, sona eren devrim de düzenin yeniden kurulmasının ifadesiyse, kısaca devrimi üreten, derinleştiren ve nihayet tasfiye eden çatışmalara da değin-

mek gerekir. Yukarıda radikalizm, liberalizm ve muhafazakârlık kavramları etrafında örülen bir savın anahatlarını sundum.

Bu sav eğer muhtelif devrimlerin esasında benzer biçimde ortaya çıktığını öne sürmüş olsaydı yanıltıcı olabilirdi. Başlangıç aşamalarında birbirlerine çok benzemelerine rağmen, devrimler, daha sonra gittikçe birbirlerinden farklı yönlere sapmıştır. Devrimler, görünürdeki çöküşün özgün bileşimiyle meçhul sulara yelken açıp eski düzenin varoluş koşullarını aşındırırken, insanlar, devrimin 'kurgusu'yla daha az ilgilenir, bunun yerine başka yerlerde neler olduğuna daha az dikkat ederek, yeni meydan okumalara yeni çözümler ararlar.

Bu parçalanma, liberaller ve radikaller birlikte hareket etmekte başarısız oldukları için, muhafazakâr karşı-devrimin lehine oldu. Eğer Macaristan ordusu, Ekim 1848'de Viyanalı isyancıları desteklemek için Avusturya-Macaristan'ın iç sınırını geçmiş olsaydı, Habsburglar'ın varlığını koruduğunu görmek zor olurdu. Bununla birlikte Macarlar, devrimin tüm imparatorluğa yayılmaması için Macaristan'da anayasal bir çabaya girişilmesini savunuyorlardı. Roma'daki, Milano'daki ve Venedik'teki radikal İtalyanlar, karşı-devrim zafere çok yaklaşana kadar hemen hemen hiç işbirliğine gitmemişlerdi. Ulusal uzlaşmazlıklar, daha sonra tüm ulusal hareketleri ezen muhafazakâr güçler tarafından kullanılabilirdi.

Eğer devrimler giderek bağlantısız hale gelmiş (fakat karşı-devrimler giderek birbirine bağlanmış) olsaydı yine de birbirine benzer miydi? Bu konudaki güçlüklerden biri, tarihçilerin devrimleri farklı biçimlerde yazmalarıdır. Fransız Devrimi üzerine yazılanlar bu devrimi, 1789'da başlayan bir devrimler dizisi içine yerleştirir. Odak noktası, siyasal ideolojiler ve hareketlerdir; böylesi siyasetlerin toplumsal temelleri kendi başına bağımsız ulusal bir olay olarak ele alınır. Aksine, İtalya ve Habsburg İmparatorluğu'nda devrim, toplumsal hareketlerden ziyade ulusal hareketler bağlamında incelenmekte ve önemli ölçüde dışsal etmenlere bağlı olarak görülmektedir. Alman devrimlerine ilişkin tarihyazımı, bu ikisi arasında yer almaktadır. Ulusal sorun olduğundan büyük görünmekte, fakat diğer uluslardan ayrılmaktan ya da onlarla çatışmaktan ziyade birleşmenin yol açtığı ve Almanlar arasındaki toplumsal ve siyasal farklılıklarla bağlantılı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar, karşılaştırmalı bir devrimler tarihi yazmayı güçleştirmektedir.

Köylü ve zanaatkâr eylemlerinin karşılaştırıldığı ve bunların ekonomik çerçevelere bağlandığı en iyi kıyaslamalar, devrimlerin toplumsal tarihi alanında yapılanlardır. Bu karşılaştırmalar, devrimlerin toplumsal tarihinin en fazla geliştiği yerler olan Fransa ve Almanya toprakları için en iyi

şekilde yapılmaktadır. Bununla birlikte devrimlere dair tarihyazımında yaşanan yeni gelişmeler, bizi, siyaseti fazla ciddiye almamaya, kültürel veçhelere daha fazla dikkat etmeye (bunları sosyo-ekonomik güçlerin yansımaları olarak görmekten ziyade) zorlamaktadır.

Siyasetin toplumsal tarihle arasındaki bağlantıları, örneğin muhafazakârların köylülüğün çıkarlarına, tarımdaki rahatsızlıkların radikal bir biçimde filizlenmesine karşı verdikleri ödünler, daha uzun bir biçimde ele alınarak keşfedilebilir. Bu tür çıkarların ve şikâyetlerin dengesi ve doğası, farklı siyasal hareketleri güdüleyen güçlerin farklılaşmasında olduğu gibi, ülkeden ülkeye, hatta bölgeden bölgeye değişmiştir. Bunların incelenmesi, birleşik bir karşılaştırmalı siyasal ve toplumsal tarih oluşturabilir.

Siyasal güçler kültürel olarak şekillenmektedir. Siyasal eylemciler destek elde etmek için karnavallar ve festivallerle alakalı olanlar gibi, var olan retorikleri ve ritüelleri kullandılar. Şimdiye kadar, siyasal olmayan bir halk kültürünün devrim esnasında nasıl siyasallaşabildiği büyük ölçüde araştırılmadan kalmıştır. Bazı tarihçiler, toprak işgalleri ve makine kırıcılığı gibi herhangi bir siyasal hareket içine asla soğurulamayan ve sadece gelecek kuşakların değil, kendi dönemlerinin de insafına terk edilen eylemlerle ifade edilen bir 'elementer devrim'e göndermede bulunmaktadırlar.[5]

1848 devrimlerinin önemi

1848 devrimleri sık sık başarısız olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, devrimlerin amaçları olduğunu ima eder. Marksistler devrimleri değişimin motorları olarak görürler. Yönetici sınıflar, mücadele etmeksizin iktidarı bırakmazlar ve ancak mücadeleden sonra öteki sınıflar, toplumu ve ekonomiyi kendi çıkarlarına göre yeniden düzenleyebilirler. Bu, devrimlerin amacı olamayacağına yönelik itirazı yanıtlamaktadır; amaçlarını gerçekleştirmek için devrimi yapanlar sınıflardır. Bu bakış açısından başarısız bir devrim, devrim sayılmaz. Bununla beraber 'başarısız devrim' terimi, devrimin, yol açtığı değişimden bağımsız olarak tanımlanabilecek bir olay olduğunu ima eder.

1848'de, devrim belli grupların amaçları tarafından belirlendi, fakat bu gruplar genellikle, en azından Marksist anlamda, sınıf olarak anlaşılmadı. Muhafazakâr düşmanlara göre devrim, monarşinin, ailenin, özel mülki-

5) 'Elementer devrim' düşüncesi için bkz. Siemann, *a.g.e.* Siyasallaşmanın siyaset öncesi popüler kültürle nasıl ilişkilendirilebileceğinin iyi bir örneği için bkz. Jonathan Sperber, *Rhineland Radicals: The Democratic Movement and the Revolution of 1848-1849*, New Jersey, 1991.

yetin ve Hıristiyanlığın yıkılması anlamına geliyordu. Taraftarlarına göreyse, hiç de korkunç bir şeyi ifade etmiyordu: Anayasal yönetim, yasa önünde eşitlik, demokratik olarak seçilmiş parlamentolar, iktidarın ve zenginliğin seçkinlerden alınıp 'halka' verilmesiyle oluşan değişim, ulusların özgürlüğü. Tüm bu perspektiflerden bakıldığında, 1848, bir başarısızlık olarak görülebilir. Ancak, bu devrimi ileriye götüren ya da devrimle engellenenlerin kimler ve hangi amaçlar olduğuna ilişkin farklı, hatta çatışan görüşler olduğuna da işaret etmektedir. Bu, 'başarısızlık' sorununu daha da karmaşıklaştırmaktadır.

Kimin kazanıp kimin kaybettiğine dair türlü bilançolar çıkarılabilir. Toplumsal açıdan en önemli kazanan, özellikle de özgürleşmenin toprakta kalıtımsal mülkiyet hakkına sahip olan köylülere henüz tam olarak uygulanmadığı yerlerdeki köylülüktü. Buna karşılık belirli bir imtiyazlı toprak sahibi türü, mali olarak değilse bile, otorite ve saygınlık açısından kaybeden taraf oldu. Ücretli emekçiler kaybettiler. İşsizlerle ilgili kamusal düzenlemeler ve verilen diğer ödünler kaldırıldı, bir daha da geri getirilmedi. Siyasal baskının yanı sıra, doktriner bir ekonomik liberalizm, işçileri devlet yardımından yoksun bıraktı, kendi çabalarına dayalı örgütlenmelerini de baskı altına aldı. Kırsal kesimde mülk sahibi köylülerin şikâyetlerinin durulması, küçük çiftçileri ve topraksız emekçileri öncesine göre daha güçsüz kıldı. Öte yandan bu tür politikalar girişimcilere yaradı. Serbest piyasa koşullarında endüstrileşmenin ilk önemli devresi, 1850'lerde ve 1860'larda Kıta Avrupası'nda ortaya çıktı.

Siyasi bir bilanço da çıkarılabilir. Kaybedenler radikallerdi; 1848, sadece 1848 öncesi radikalizmi tasfiye etmekle kalmadı, aynı zamanda henüz nüve halinde bulunan, toplumsal olarak daha tepkisel bir radikalizmin filizlenmesini de durdurdu. Özgür düşünceli, Konformist olmayan dinin bastırılmasıyla birlikte, bu, İngiltere'de ve ABD'de gelişen türde bir popülist liberalizmin gelişmesi potansiyelinin altını oydu. Liberalizm ve milliyetçilik, her ne kadar otorite ve devlet yanlısı bir yola dönerek on yıl içinde ya da daha uzun bir zaman sonra elde edilecek milliyetçi başarının temellerini atmış olsa da yenilgiye uğratılmıştı. Kazanan, açıkça, kendisini 1848 öncesine göre çok daha güçlü ve etkili biçimde tahkim eden otoriter devlet oldu.

Bu muhasebe incelikten yoksundur. Devrimin kısa ve uzun vadeli etkileri arasında kolayca ayrım yapılamaması, 'kazanan' ya da 'kaybeden' (köylü, liberal vs.) gruplara değişmez bir kimlik yükler ve sıfır toplamlı bir sonuç varsayar. Ancak, aynı zamanda devrimin yarattığı fark anlaşılmaya çalışılmalıdır.

Devrim, siyasi değerleri değiştirdi. 'Halk', 'anayasa' ve 'taht' gibi laik ideallere duyulan inancın içi boşaltıldı ve insanlar daha 'gerçekçi' politikalara döndüler. Marx, tüm siyasi değerler gibi radikalizmin de ancak sınıf çıkarlarıyla ilişkisi içinde anlaşılabileceğinde ısrar etmişti. August Rochau,[6] liberalizmin ancak ekonomik çıkarlarla birlikte gelişebileceğini ve mevcut iktidar sahipleriyle pragmatik ittifaklar kurması gerektiğini ileri sürmüştü. Bismarck, muhafazakârlığın bir çıkar ve iktidar konusu olduğunu kavramıştı. Üçü de, 1848'lerin idealizmini ütopyacı saçmalıklar olarak reddetmiştir. Zaman geçtikçe, onların gerçekçi görüşleri egemen oldu.

Devrimler, bir devrimler örüntüsüne son verdi. 1848'de devrimden etkilenen bölgelerde daha klasik tek bir devrim vardı –Paris Komünü– ve bu da tek bir kentle sınırlıydı. Devrimci radikalizmin bastırılması, bürokratik ve popülist önlemlerle mevcut devletin sertleştirilmesi, bu tür devrimlerin önüne büyük engeller çıkardı. Sanayileşmeyle yerleşik hale gelen ve giderek daha fazla örgütlenen bir işçi sınıfının doğuşu da benzer eğilimlere sahipti. Marx'ın en yakın çalışma arkadaşı olan Friedrich Engels, yaşamının sonuna doğru, köklü bir değişimin devrimi gerektirmediği sonucuna vardı. Bir sonraki devrim, 1848'de karşı-devrimin kalesi olan geri bir ülkede, Rusya'da gerçekleşecekti.

Zamandizin

1848

Ocak İtalya: Sicilya'da ayaklanma; İki Sicilya'nın kralı anayasayı kabul etti.

Şubat İtalya: Piemonte ve Toscana'da anayasaların kabul edilmesi.

Fransa: Paris'te devrimin, geçici cumhuriyetin ilanına yol açması.

Mart İtalya: Habsburg birliklerinin Lombardiya'dan ve Venedik'ten sökülüp atılması ve Piemonteli birliklerin bu kentlere girişi; IX. Pius'un Papalık Eyaletleri'nde anayasayı kabul etmesi.

Almanya: Gösteriler; küçük eyaletler tarafından verilen ödünler; Viyana'da ve Berlin'de ayaklanmaların yeni bakanlıkların kurulmasına yol açması; Alman Parlamentosu için hazırlıklar.

6) *Realpolitik* terimini ilk kez kullanan bir Alman liberal.

Macaristan: Gösteriler, yeni bakanlığın tayin edilmesi.

Nisan Britanya: Kitlesel Chartist mitinglerin barışçıl biçimde yayılması.
Fransa: Ulusal Meclis seçimleri.
İtalya: Papalık Eyaletleri'nde ve İki Sicilya anakarasında seçimler.
Almanya: Baden'de radikallerin ayaklanmalarının bastırılması; Prusya ve Danimarka arasında savaş.
Macaristan: İmparatorun 'Nisan Yasaları'yla özerkliği tanıması.

Mayıs Fransa: Paris'te radikal gösterilerin başarısızlığı; (emek sorunlarını görüşmek için kurulan) Lüksemburg Komisyonu'nun dağılması.
İtalya: Lombardiya'daki ve Venedik'teki halk oylamalarında ezici bir biçimde Piemonte ile birleşme kararının çıkması.
Almanya: Ulusal Parlamento'nun seçilmesi ve Frankfurt'ta toplantılar; Berlin'de Prusya Parlamentosu toplantıları; Avusturya'da seçim çağrısı ve sarayın Viyana'dan kaçışı.

Haziran Fransa: Paris'te isyanın bastırılması.
İtalya: Venedik'te Avusturya'nın askeri başarısı; Toscana'da seçimler.
Almanya: Ulusal Meclis'in geçici yönetimi kurması ve Avusturyalı Arşidük Johann'ın imparatorluk naipliğine seçilmesi. Avusturya Reichstagı seçimleri. Sokak eylemlerinin bastırılmasının ardından Prag'da Slav kongresi.

Temmuz İtalya: Radetzky'nin Custozza'da Piemonte'yi yenilgiye uğratması.
Almanya: Zanaatkârlar kongresi; Avusturya Reichstagı'nın toplanması.
Macaristan: Ulusal Meclis'in toplanması.

Ağustos İtalya: Radetzky'nin, Lombardiya ile Venedik'in büyük bölümünü işgal etmesi
Almanya: Prusya yönetiminin Danimarka'yla Malmö Ateşkesi'ni imzalaması.
Avusturya: Sarayın Viyana'ya yeniden dönüşü.

Eylül Almanya: Parlamento'nun Malmö Ateşkesi'ni kabul etmesinden sonra Frankfurt'ta ortaya çıkan huzursuzluk-

lar; Avusturya Reichstagı'nın serfliğin kaldırılmasını oylaması.
Macaristan: Hırvat önder Jelacic'in işgali; imparatorluk yönetimiyle savaş; Romenlerin Macar yönetimine karşı eylem hazırlığı yapması.

Ekim Macaristan: Jelacic'e karşı askeri başarı.
Almanya: Viyana'da ayaklanma.

Kasım Fransa: Anayasaya son biçiminin verilmesi.
İtalya: Demokratların Roma'da iktidara gelmesi.
Almanya: Berlin'de muhafazakâr bakanın tayin edilmesi ve parlamentonun şehir dışına taşınması; Viyana'da ayaklanmanın bastırılması ve Schwarzenberg'in başbakan olarak atanması.

Aralık Fransa: Louis-Napoléon'un başkan seçilmesi.
Almanya: Prusya yönetiminin parlamentoyu dağıtması ve kendi anayasasını yürürlüğe koyması; Franz Joseph'in Avusturya İmparatoru olması ve imparatorluk ordusunun Macaristan'a saldırması.

1849

Ocak İtalya: Demokratların Piemonte'de ve Papalık Eyaletleri'nde seçimleri kazanmaları.
Almanya: Ulusal Meclis'in Temel Haklar Bildirgesi'ni yayımlaması.

Şubat İtalya: Roma'da cumhuriyetin ilan edilmesi; Toscana'da devrimci yönetim.

Mart İtalya: Piemonte'nin Avusturya ile savaşması ve Novara'da yenilmesi; İki Sicilya Kralı'nın parlamentoyu feshetmesi.
Almanya: Ulusal Meclis'in anayasayı tamamlaması ve imparatorluk tahtına Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'i önermesi; Avusturya Kurucu Meclisi'nin feshedilmesi.
Macaristan: Macar güçlerinin Transilvanya'nın çoğunu ele geçirmesi.

Nisan Fransa: Askerlerin papaya yardım etmek için Papalık Eyaletleri'ne gönderilmesi.
İtalya: Büyük Toscana Dükü'nün iktidarı yeniden ele geçirmesi; Avusturya birliklerinin Venedik'i kuşatması.

Almanya: Yirmi sekiz Alman devletinin anayasayı kabul etmesi, fakat anayasanın IV. Friedrich Wilhelm tarafından reddedilmesi.
Macaristan: Avusturya birliklerinin yenilmesi; bağımsızlığın ilanı; İmparator'un Çar'dan yardım istemesi.

Mayıs Fransa: Seçimlerde radikallerin başarıları.
İtalya: Avusturya'nın Venedik'i bombalaması; Napolili birliklerin Sicilya'yı yeniden fethetmeleri.
Almanya: İmparatorluk anayasasının desteklenmesi için güneybatı eyaletlerinde gerçekleştirilen devrimler.

Haziran Fransa: Roma'ya yönelik müdahaleye karşı düzenlenen radikal gösterilerin yenilmesi.
Almanya: Devrimin ezilmesi; Ulusal Meclis'in feshi.
Macaristan: İmparatorluk birliklerinin yeni saldırısı ve Rus birliklerinin ülkeye girişi.

Temmuz Almanya: Prusya'nın Baden'deki son direnişi bastırması.

Ağustos İtalya: Fransız birliklerinin Roma Cumhuriyeti'ni ele geçirmeleri; Avusturya birliklerinin Venedik'i işgali.
Macaristan: Ulkenin Habsburg ve Rus birliklerince fethedilmesi; Kossuth'un ülke dışına kaçması.
Her ne kadar baskı bir süre daha devam etse de, Ağustos 1849 itibarıyla devrimler büyük ölçüde sona erdi.

İleri okuma

Maurice Agulhon, *The Republican Experiment, 1848-1852*, Cambridge, 1983.
John Breuilly, *Mass Politics and the Revolutions of 1848, (Tarihçiler için Temel Kaynaklar: Bir Multimedia CD-Rom'unun bir kısmı)* TLTP History Courseware Consortium tarafından üretilen bir 'öğretim paketi', Glasgow Üniversitesi, 1998.
Istvan Deak, *The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians, 1848-1849*, New York, 1979.
Stanley Pech, *The Czech Revolution of 1848*, Chapel Hill, NC, 1969.
Roger Price, *The French Second Republic: A Social History*, Londra, 1972.
John Rath, *The Viennese Revolution of 1848-49*, Austin, TX, 1957.
Wolfram Siemann, *The German Revolution of 1848-49*, Londra, 1998.
Jonathan Sperber, *The European Revolutions, 1848-51*, Cambridge, 1994.
Stuart Woolf, *A History of Italy, 1700-1860*, Londra, 1979.

8. *Ondokuzuncu ve Erken Yirminci Yüzyılda Devrimci Gelenek*

Dick Geary

Giriş

1789-95 büyük Fransız Devrimi'yle devrimci bir gelenek yaratıldı. Ancak bundan sonradır ki yaşamlarını sadece eleştirel düşünceye değil, geleceğin devrimlerini meydana getirebilmek için geçmişteki devrimleri çözümlemeye de adayan profesyonel bir devrimciler sınıfı doğdu. Devrimci gelenek kendisini kısmen, bu bölümün önemli bir kısmını oluşturan devrimci politik teoride ifade etmiştir. Bununla beraber farklı türde devrimci geleneklerin varlığını da inceleyeceğiz: Dinamizmi ve özgünlüğü devrimci entelijensiyayı genellikle şaşkına uğratan ve davranışları büyük ölçüde doğaçlama gelişen kitlelerin duygu ve eylemlerinde kökleşmiş olan gelenekler.

Devrimci teori

Çok eski zamanlardan bu yana kurulu otoriteye karşı, ya Tanrı iradesine ve bu iradenin ihlal edilişine dair belirli bir yorumlamadan ya da otoritenin geleneksel hakları ayaklar altına aldığı iddialarından esinlenen başkaldırı teorileri var olagelmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın devrimleri ve devrimcileri ise farklı bir projeye angaje oldular: En azından kısmen geçmiş devrim-

lerin deneyimlerinden çıkarsanan bir strateji aracılığıyla yeni dünyalar kurma girişimi. Tabii ki düşünürler uzun zamandır kendi dönemlerindekine göre daha adil ve daha az baskıcı toplumlar tahayyül ediyorlardı. *Philosophe*'ların politikaları çoğunlukla seçkinci ve otoriter olsa da, insanın dünyayı, aklın emirlerine göre dönüştürme yeteneğini vurgulaması, onun geleneklerden ve dinsel hurafelerden kurtuluşunu savunmasıyla Aydınlanma, belirli açılardan Amerikan ve Fransız devrimlerinin önünü açtı. Rousseau daha radikal bir tarzla, malların bölüşümündeki büyük eşitsizliklerin sosyal yozlaşmanın en önemli kaynağını ve demokratik yönetime karşı tehdit oluşturduğunu anlamıştı. Onun çağdaşları olan De Mably ve Morelly, bu eşitsizlik eleştirisini daha da ileri götürdüler ve (tarımsal olsa da) ilkel bir komünizm biçimini savundular. 24 Ağustos 1789'da yayınlanan, tarihi İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde belli belirsiz tanımlanan dinsel ve politik özgürlük ilkeleri, daha radikal olan bu toplumsal hedefleri desteklemedi, fakat Amerikan Cumhuriyeti'nin kurucularının Montesquieu'nün güçler ayrılığı teorisini (hiçbir Avrupa devriminde örnek alınmayan bir ayrım) yürürlüğe koymalarında olduğu gibi *philosophe*'ların bazı düşüncelerinden açıkça etkilendiler. Yine de, bu düşünürler modern anlamda devrimci değillerdi: Erdemli yurttaşların eğitimi dışında, daha demokratik ve eşitlikçi toplumların tam olarak nasıl kurulacağına ilişkin pek az fikirleri vardı. Devrimin mekaniği onlar için bir sır olarak kaldı ve deneyimlerini aştı. Britanya'ya karşı Amerikan başkaldırısı gündeme geldiğinde, Fransız Devrimi'nin ilk günlerinde Tenis Kortu Andı kabul edilirken, önde gelen kişilerin, bir devrime giriştiklerine dair pek az fikirleri vardı. Fakat 1789 sonrasında bu türden saflık öldü.

Avrupa devrimci geleneğini yaratanın Fransız Devrimi olduğu iddiası, Amerikan Cumhuriyeti'nin kurucularına kaba gelebilir; zira, Yeni Dünyadaki Bağımsızlık Bildirgesi de Eski Dünya üzerinde etkili olmamış mıydı? Okyanusun karşı kıyısında aydın bir düşünürler topluluğunun var olduğu ve 1789'un devrimcilerinin, R. R. Palmer'in açıklığa kavuşturduğu gibi bir Amerikan geleneğinden haberdar oldukları elbette doğrudur. Tüm bunlardan başka Amerikan Devrimi, özgürlük ilkesi üzerine kurulmuş olan yeni, ulusal bir devlet yaratmıştı ve Condorcet, 1786'da yazdığı *Influence de la Révolution d'Amerique sur l'Europe*'da (Amerikan Devrimi'nin Avrupa Üzerine Etkisi) Amerikan Devrimi'nin Avrupa'daki etkisini değerlendirmeye çalışırken yalnız değildi. Yine de, Amerikan Devrimi, Babeuf, Buonarotti, Marx, Engels, Blanqui, Proudhon, Bakunin, Lenin, Troçki ve Kropotkin için referans noktası olmadı. Onlara göre Fransız Devrimi tüm devrimlerin anasıydı.

Bu kaçınılmaz gerçek, sadece Yeni Dünyayı Eski Dünyadan ayıran okyanus engeliyle açıklanamaz. Bunun yanı sıra Amerikan Devrimi, en azından Fransa'da meydana gelen daha sonraki olaylarla kıyaslandığında, toplumsal sorunu ve yoksulluğun zorunluluklarını büyük ölçüde gözardı etti. Hayatın pek çok alanını el sürmeden bıraktı. Bu devrime akıl almaz boyutlarda kardeş katli eşlik etmedi ve halkı asla yoksul ve mülksüz olan baldırıçıplaklarla eşitlemedi. Fakat geleceğin devrimlerini sürükleyen bu eşitlemeydi. Hannah Arendt'in belirttiği gibi, 'Amerikan Devrimi, insan sefaletinin korkunç heyulasının, acınası yoksulluğun insanın yakasını bırakmayan seslerinin asla nüfuz etmediği bir fildişi kulede yapılmış gibiydi'.[1] Amerikalıların farklı fikir ve çıkarlardan müteşekkil bir halk görüşünün tersine, yasa ve hükümetin tek bir kaynağı olduğunu düşünen, bölünmez bir ulusa ve tek bir ulusal iradeye inanan Fransız devrimciler, kendilerini, Amerikan kuzenlerinin hayalini kurdukları ya da istedikleri şeyden çok daha kapsamlı bir projenin içinde buldular. Alexis de Tocqueville'ye göre, Amerikalıların özgürlük, Avrupalıların ise devrim tutkuları vardı.

Fransız Devrimi'nin ışığı, sonraki yüzyılın temel devrimci metinlerinde parlamaktadır. Fransız Devrimi, Avrupa devrimlerinin 1917'ye kadar model aldığı ya da model almaya çalıştığı olaydı (ya da olaylar zinciriydi). Önüne geçilmesi olanaksız şiddetli bir sele benzeyen, içsel bir mantığı izleyerek, farklı aşamalardan geçen ve tırmanan bir çizgide ilerleyen devrim imgesini (Karl Marx), 1789 ve 1795 arasında Fransa'yı pençesine alan olaylar hakkında yürütülen fikirlere borçluyuz. 1825'in Dekabrist ayaklanmasında Çar otokrasisini devirmeye çalışan genç subaylar, ilhamlarını *ancien régime*'in devrilmesinden aldılar. Babeuf (1760-97) ile İtalya doğumlu Buonarotti, sosyal değişim modellerini Terör'de ve 1793-94'ün savaş ekonomisinde buldu. Radikal İngiliz Chartist Bronterre O'Brien, Robespierre'in bir biyografisini yazdı ve Fransız devrimci düşünceden etkilendi. (Devrimci fikrin enternasyonalizmi, ondokuzuncu yüzyılda bu düşüncenin en hayati veçhelerinden biriydi.) John Breuilly'nin gösterdiği gibi, 1789 miti, 1848 devrimcilerini hem muktedir kıldı hem de engelledi. Marx ve Engels, 1848'in kendisini kaba komedi olarak tekrarlayan tarih olduğundan kesinlikle emindiler: '1848'den 1851'e değin eski devrim hayaleti ortalıkta dolaştı... eski takvimler, eski tarih çizelgesi, eski isimler, eski buyruklar yeniden nüksediyordu.'[2] De Tocqueville de 1848

1) Hannah Arendt, *On Revolution*, Londra, 1990 (ilk basım New York 1963), s. 90.
2) Karl Marx ve Friedrich Engels, *Selected Works*, Moskova, 1962, c. 1, s. 247.

devrimlerini, 'öykünme o derece kapsamlıydı ki bu, olguların korkunç özgüllüğünü gizledi; sürekli olarak, Fransız Devrimi'ni devam ettirmekten ziyade onu gerçekleştiriyormuş gibi göründükleri izlenimine kapıldım,'[3] şeklinde not etti. Bu büyük altüst oluşun romantik tarihçilerine (Guizot, Thierry ve Michelet) göre Fransız Devrimi'nin seyri sınıfları ve sınıf çatışmasını açığa çıkardı; Marx bu tarihçilere duyduğu borcu açıkça kabul etti. Bununla birlikte o, Fransız Devrimi'nden daha başka bir sonuç, yani tek başına siyasal özgürleşmenin, özgürlüğün dünyasını asla kuramayacağı sonucunu da çıkardı. Bu, ekonomik ve sosyal ilişkilerin dönüştürülmesini de gerektiriyordu. Yasa önünde eşitlik ve biçimsel fırsat eşitliği gibi sonuçların elde edilmesi, sefalet zoruyla köleleştirilen *menu peuple*'ün sorunlarını çözemeyecekti. Burjuva liberalizmi evrensel özgürleşme anlamına gelmiyordu. Bundan uzun süre sonra 1789-95 Fransız ayaklanmaları hemen her türden devrimci düşünceyi beslemeyi sürdürdü: örneğin, Rus anarşist Pyotr Kropotkin 1905'te hâlâ Fransız Devrimi'nin mevcut bütün komünist, anarşist ve sosyalist kavramların kaynağı ve kökeni olduğunu iddia edebiliyordu.[4]

Fransız Devrimi'nin Edmund Burke, Chateaubriand, Joseph de Maistre ve Friedrich Gentz'in eserlerinde muhafazakârlığa ve karşı-devrime ilişkin muazzam metinler yarattığı da belirtilmelidir. Kurulu düzene dair savunmanın teorileştirilmesi, ancak eski düzene kaçınılamaz bir şekilde meydan okunduğunda gerekli oldu. Dahası, Burke ile de Maistre'ye göre Fransız Devrimi, devrimci terör ve ardından gelen (Napoléon liderliğindeki) diktatörlük, yerleşik otoriteyi yıkmaya yönelik tüm girişimlerin izlemesi gereken yolu da gösterdi. 1848 devrimlerinde geleneksel seçkinler eskiyi korumakla yetinmekten daha fazlasına mecbur olduklarını öğrendiler. Değişim güçlerine karşı desteği etkin şekilde harekete geçirmek zorundaydılar. Avrupalı egemen güçlerin devrimlerden, gelecekteki devrimci kuşakların (Rusya'dakiler hariç) öğrendiklerinden çok daha fazlasını öğrendikleri ileri sürülebilir. Örneğin, İkinci İmparatorluk sırasında Hausmann tarafından Paris'in yeniden inşası, barikatların kolayca kurulmasına imkân veren dar sokakların birçoğunu ortadan kaldırdı ve bunu estetik için olduğu kadar sosyal ve politik hijyen için de yaptı.

Sosyal eleştiriyi devrimci çalışma biçimiyle birleştiren ilk devrim teorisi, François Noel Babeuf'ünkiydi ve bunun, 1793-94'teki devrimci altüst

3) Alexis de Tocqueville, *Recollections*, Londra, 1948, s. 9-13.

4) Pyotr Kropotkin, *The Great French Revolution*, 1789-1793, Londra 1909, s. 581 ve devamı.

oluşların hemen ardından ve onların yenilgisinden sonra ortaya çıkması tesadüf değildi. Babeuf, Paris *seksiyonlarının* halk hareketini ilk elden yaşamış, devrimci ordulara dönük desteğin örgütlenme biçiminden etkilenmişti. Onun, sosyal dönüşümün bir aracı olarak terör görüşü doğrudan doğruya Jakoben Terörden türetilmişti; uzlaşmanın devrimci enerjiyi zayıflattığını ve sadece karşı-devrimci güçleri kuvvetlendirmeye hizmet ettiğini savlıyordu. Kralcıların, papacıların ve halkı açlıktan öldürenlerin hakkından sadece terörizm gelebilirdi. Yoksullaştırılmış halkın içinde uykuya yatmış olan devrimci kıvılcımı ateşlemek için profesyonel devrimcilerden oluşan küçük, komplocu bir grup iktidarı ele geçirmeli, devrimci bir diktatörlük kurmalı, varlık sahiplerini mülksüzleştirmeli ve bir çeşit tarımsal komünizm inşa etmeliydi. Babeuf bunu, hakkındaki idam cezası ertelendikten sonra 1828'deki epizotla ilgili bir kitap yazan Filipo Buonarotti'yle birlikte devrimci konspiratif bir yapı içinde, yani *conspiration pour l'egalite*'de (eşitlik için komplo) bizzat uygulamaya kalkıştı. Başlangıçtaki komplo, Temmuz 1794'te yenilgiye uğramış devrimci güçlerin umutsuzluğunu ve burjuva yönetimin (yoksullar olarak anlaşılması gereken) halka karşı ihanetten başka bir şey olmadığının fark edilişini yansıttı. Komplo, bir polis ajanı tarafından ortaya çıkarıldı ve Babeuf 1797'de idam edildi. Fakat Buonarotti'nin kitabı komplocu, şiddete dayalı ve devrimci diktatörlük temasını daha da geliştirdi. Kitap, Fransız Devrimi deneyiminin, maharetli ve cesur bazı yurttaşlarca yerleşik otoritenin alaşağı edilmesinin oyları kazanmaktan çok daha önemli olduğunu ve buna karşı duranların acımasızca ortadan kaldırılması gerektiğini gösterdiğini öne sürdü. Benzer savlar –şiddetin ve en azından geçici bir süreliğine diktatörlüğün gerekliliğine dair inanç– devrimci düşünceyi şekillendirmeye devam etti. Örneğin, Fransa'daki Temmuz monarşisi sırasında (1830-48) türlü devrimci gizli dernekler ortaya çıktı. Bunların üyelerinden biri olan Auguste Blanqui küçük, komplocu bir seçkinler grubunun toplumsal devrimi uygulamaya koyabileceğini savunan bu tür devrimci teorinin uç örneği oldu. Blanqui, 1830'larda ve 1840'larda Fransız yönetimini yıkmak için birkaç başarısız girişimde bulundu ve bunların sonucunda hapishanede onur kırıcı yıllar geçirdi. İdeal geleceğin yapılarının tam olarak nasıl olacağına ilişkin çok az şey söylemiş olsa da, profesyonel devrimcilerden oluşan bir seçkinler grubunun iktidarı zorla ele geçirebileceğine, devrimci bir diktatörlük kurabileceğine, özel sermaye sahiplerini mülksüzleştirebileceğine ve bir tür komünist devlet biçimi oluşturabileceğine inandı. Onun teorisi, bu *coup d'état*'yı belirli bir tarihsel dönüm noktasına, yani kapitalist ekonomide üretim ile tüketimin birbirine denk olmaması sonucunda ortaya

çıkacak ve kitleler arasında isyankâr bir hava yaratacak olan ekonomik krize yerleştirdi; Blanqui bu sonuca varırken, yeni ekonomi politik ile Fransız ütopik sosyalizminden etkilendi. İleride bunlara ilişkin daha fazla şey söylenecektir; fakat Blanqui'nin devrimci gelenek içinde kritik bir kişi olmasının nedeni, şiddete dayalı komploculuğa ve bunu takip edecek olan diktatörlüğe duyduğu inançtır. Onun fikirleri ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da komplocu devrim teorilerinin gelişiminde rol oynadı; Lenin'in Blanquici olduğunu ileri sürenler de vardır. Troçki, Blanqui'nin bazı fikirlerinin, yani ayaklanmanın bir sanat olduğu ve kurallarının öğrenilmesi gerektiği şeklindeki düşüncesinin kesinlikle doğru olduğuna inanıyordu. Bu Rus devrimci, tek başına komplonun başarı getirmeyeceği şeklindeki Marksist görüşü paylaşmış olsa da, *Rus Devriminin Tarihi* adlı yapıtında proletaryanın sosyal devrimi gerçekleştirmek için kendiliğinden bir başkaldırıdan daha fazlasına ihtiyacı olduğunu ve bunda komplocu örgütlenmenin rol oynadığını ileri sürmüştür.

Gördüğümüz gibi devrim kavramı toplumsal sorun tarafından giderek daha fazla teslim alındı. Siyasal kopuş hâlâ hayati olarak görülse de, devrimler artık sadece bundan ibaret değil, yeni bir toplumun habercileri olarak da tasavvur ediliyordu. Bununla birlikte, toplumsal sorun başat hale geldikçe, şiddete dayalı devrimi zorunlu olarak içermeyen sosyal değişim biçimleri de gündeme geldi. Kooperatif sosyalizmin savunucuları, yeni bir sömürü teorisinin gelişmekte olduğu, giderek endüstrileşen Britanya'da hızla çoğaldılar. Fransa'da ütopyacı sosyalistler, bazı izleyicilerinin Kuzey Amerika'nın bakir topraklarında kurmaya çalıştıkları eşitlikçi (genellikle tarımsal) toplulukların savunusunu yaptılar. Planlarının birçoğunun gerçekçi olmayan yapısı, bir sömürü teorisine, hem Parisli sosyalist gazete *Le Globe*'un (1842) editörü Pierre Leroux, hem de ütopyacı sosyalist Charles Fourier (1772-1837) örneğinde olduğu gibi döngüsel işsizliğin, kapitalizmin zorunlu bir sonucu olarak tanımlanmasına dayanan keskin kapitalizm eleştirilerini gizlememelidir. Aynı dönemde Louis Blanc, başlangıçta merkezi bir banka tarafından fonlanacak, fakat daha sonra kendi kendini yönetecek ve özerk olacak olan ulusal atölyelerin kurulmasını önerdi. Ücret farklılıkları sonunda ortadan kaldırılacak ve yeni işlikler o derece başarılı olacaktı ki özel girişimlerin rekabeti söz konusu olmayacaktı. Ütopyacıların çoğu devleti dert etme gereği duymadı; Marx'ın onlara ütopyacı demesinin nedeni de buydu. Blanc demokratik bir devleti, sosyal değişimin aracı olarak gördü ve şiddete dayalı devrimin gerekliliğini reddetti. Nitekim ayaklanma taraftarı Babeufçü-Blanquici gelenek bazı devrimci düşünürleri baştan çıkarmaya devam

ederken, aynı dönemde, şiddete dayanmayan, alternatif fakat genellikle ütopyacı değişim modelleri de gelişiyordu. Bunların arasında sömürünün ekonomi politiği de yer alıyordu ve Britanya kökenli bu akımın savunucuları –bilhassa Robert Owen, George Mudie, Francis Bray ve Thomas Hodgskin– kapitalist ilişkilerin, emeklerinin tam değerini alamayan işçilerin sömürüsünü zorunlu olarak içerdiğini iddia ediyorlardı. Bu farklı gelenekler Karl Marx'ta bir araya geldi.

Marx'ın yabancılaşma, sömürü ve ekonomik kriz teorilerini değerlendirmenin yeri burası değil. Ancak, bu teorilerle ilgili iki önemli noktanın ilk elden ifade edilmesi gerekmektedir. Marx'ın sadece erken dönem yazıları değil, 1859 tarihli *Grundrisse* ile *Das Kapital*'de de yer alan kapitalizmin hümanist eleştirisi, insan ilişkilerinin metalaşması anlamındaki meta fetişizmi kavramı etrafında dönüyordu. Kapitalizmde insanların kaderini iktisadi yasaların belirlediği ifadesi, zamansız bir determinizm değil, mevcut sosyal ilişkilerin eleştirisiydi. İnsan, tarihin öznesi olmaktan çıkmış, onun nesnesi olmuştu. O yüzden devrim, sadece bir ekonomik sistemden ötekine geçişe ilişkin değildi: İnsanın zorunluluktan, ekonomik yasalardan özgürleşmesini de içeriyordu. Devrim, insanın, yazgısını yeniden ele alışını, tarihin öznesi olarak yeniden keşfini gerektirmekteydi. Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde yazdığı gibi, 'bu nedenle devrim, sadece yönetici sınıf bu şekilde ortadan kaldırılabileceği için değil, yönetici sınıfı deviren sınıf, yüzyılların kirinden ancak bir devrimle arınabileceği ve toplumu yeni baştan kurmak üzere uygun hale gelebileceği için de zorunludur.'[5] O halde, proletaryanın kendisini özgürleştirmesi gerektiği ifadesi, sadece bir başka sınıfın bunu gerçekleştirmeyeceğinin kabulüne değil, işçi sınıfının *öz*-özgürleşmesi olarak da devrim fikrine dayandırılmaktadır. Bu devrim görüşü yalnızca (yabancılaşmış bir varlığın formu olan) kapitalizmin gayri şahsi ekonomik yasalar aracılığıyla yıkılacağını uman vulgar Marksizm'le değil, aynı zamanda profesyonel devrimcilerin öncü koluna asli devrimci rol yükleyen görüşlerle de bağdaşmamaktadır. Eğer devrim, eylem aracılığıyla öz-özgürleşmeye ilişkinse, o zaman eylemi yapacak olanlar işçiler olmalıdır, onların vasileri değil. Bu, tam da, Alman sosyal demokrasisinde etkin olan Polonyalı devrimci Rosa Luxemburg'un (1870-1919) 1902'de Lenin'e karşı kullandığı argümandı.

Bu özgürleşme kavramı, ekonomik krizin kaçınılmaz olarak kapitalizmin çöküşüne ve sosyalizmin zaferine yol açacağı iddiasını bertaraf etmektedir. Bilhassa *Komünist Manifesto*'da Marx'ın kapitalist üretim biçiminin

5) Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology*, Londra, 1965, s. 56.

çok büyük, nihai bir ekonomik krize doğru yol aldığını öne sürer göründüğü yerler bulunmaktadır. Ancak, *Kapital*'in daha sonraki ciltleri bu türden bir sonuçla çelişiyor ve kapitalizmin kendisini yeniden üretebileceği yolları öngörüyor gibidir. Her halükârda Marx bir yanda kapitalizmin çöküşü, öte yanda sosyalizmin kuruluşu arasında analitik bir ayrım yapmıştır. Marx'a göre ikincisi, proletaryanın müdahalesini gerektiriyordu. Tekrar tekrar belirttiği gibi, tarihi yapanlar insanlardır; onun 1848 tarihli *Feuerbach Üzerine Tezler*'i insanın, koşulların ve yetişmenin ürünü olduğu şeklindeki materyalist öğretiyi eleştirmiş ve koşulları değiştirenin insanlar olduğunu ifade etmiştir.

Determinist öğeler Marxist devrim kuramına gerçekten de girdi, fakat iki özgül hususta: İlk olarak, sosyalist bir toplumun, insanların iyi niyetlerinden başka bir önkoşul gerekmeksizin kurulabileceğini düşünen ütopyacı sosyalizmi reddetmek, ikinci olarak, doğru başkaldırı taktiklerinin başarının yeterli bir garantisi olacağına inanan Blanqui'nin iradeciliğiyle mücadele etmek için. Marx'a göre insanlar, tarihi yaptılar ama seçtikleri koşullarda değil. Niteliksel toplumsal değişim, bir sosyal ilişkiler bütününden diğerine geçiş, ancak tarihin motoru olan devrimle başarılabilirdi; fakat bu, ancak üretim güçlerinin mevcut üretim biçimi içindeki sınırlarına ulaştığında olanaklıydı. Nitekim sosyalizm, yoksulluktan ortaya çıkmayacak; kapitalizmin dışında değil, kapitalizmin başarısı üzerine kurulacaktı. Marx, pre-kapitalist bir dünyayı ihya etmeye niyetlenen sosyalist teorileri ütopyacı ve tarih dışı olarak bir kenara itti. Aynı şekilde, ancak eğer koşullar uygunsa şiddete dayalı ihtilalin bir üretim biçiminden diğerine niteliksel bir değişim yaratabileceğini anladı. Sosyalist devrim sadece komplocu bir seçkinler grubunu değil, güçlü, bilinçli ve devrimci bir proletaryanın varlığını da gerektiriyordu. Marx proletaryayı, 1840'larda Paris'te kaldığı sırada tanıdı. Mülksüz ve yabancılaşmış bu sınıfın devrimci olması kaçınılmazdı. Kısa vadeli ödünlerden kazanç elde edebilir, gelecekteki kavga için daha da güçlenebilirdi; fakat sendikal eylem ve devlet korumacılığıyla elde edilen bu tür ödünler, özgürleşmeyle aynı anlama gelemezdi. İşsizlik ve döngüsel durgunluk ancak sistemik olarak, kâra dönük bir üretim sistemindeki kökleri yok edilerek ortadan kaldırılabilirdi. Bu nedenle insan ilişkilerini dönüştürmek için devrim gerekliydi. Böylesi bir devrim, enternasyonal olacak ve burjuvazinin muazzam başarıları üzerine kurulacaktı. Marx, küresel ekonominin yaratılmasının, örneğin Çin'deki ve İrlanda'daki gibi sömürge isyanlarının kapitalizmin endüstriyel kalbinde dünya devriminin barut fıçısını tutuşturabileceği anlamına da gelebileceğini öne sürdü. Ancak bu devrimin nasıl olacağı açık olmaktan uzaktı.

Muhtemelen Blanqui'den ya da devrimci gizli derneklerden olduğu kadar, onun büyük Fransız Devrimi'ne ilişkin çalışmalarından da etkilenmiş olan Marx, 1840'larda Fransa'da devrimi bir şiddet meselesi olarak kavramış görünmektedir. *Komünist İttifak Merkez Komitesi'ne Söylev* (1850), işçilerin silahlanmasını savunur ve sürekli devrim gerekliliğini ilan eder. Marx, iki yıl önce *Komünist Manifesto*'da, mülkiyet haklarına dönük zorbaca saldırılardan söz etmişti. Bu dönemde ona göre burjuvazinin, müttefiki olan işçi sınıfına sırtını döndüğü 1848 Haziran Günleri'nden de dersler çıkardı. Gelecekte işçi sınıfı politik açıdan burjuvazinin eteklerinden uzaklaşmaya ihtiyaç duyacak ve bu, komünist bir öncü tarafından gerçekleştirilecekti. Bu yüzden Marx, Babeuf, Buonarotti ile Blanqui'nin devrimci geleneği içinde görünür, Lenin'in, *Proleter Devrim ve Dönek Kautsky*'de olduğu gibi, Bolşevik Devrimi'nin akışı içinde sosyal-demokrat muarızlarına karşı alıntı yapacağı düşünceler manidar bir şekilde bunlardı. Öte yandan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) resmi kuramcısı olan Karl Kautsky, 1860'larda ve 1870'lerde parlamenter İngiltere'de yaşayan ve yazan, farklı bir Marx'a dayanıyordu. Marx 1869'da bunun için şöyle yazmıştı:

> Herkese oy hakkı, proletaryanın nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu, yeraltında geçse de uzun bir iç savaşta bir sınıf olarak konumuna ilişkin net bir bilinç kazandığı ve kırsal bölgelerin artık köylüleri değil, sadece toprak sahibi lordları, sınai kapitalistleri (çiftçileri) ve kiralık emekçileri tanıdığı İngiltere'nin işçi sınıfı için siyasi iktidarla aynı anlama gelmektedir. O halde, İngiltere'de Herkese Oy Hakkı'nın onaylanması, Kıtada bu isimle onurlandırılan herhangi bir şeyden çok daha sosyalist bir ölçü olacaktır.[6]

Marx üç yıl sonra Hollanda'daki uluslararası bir kongrede Almanya'daki, Avusturya'daki ve elbette ki Rusya'daki askeri monarşiler gibi otoriter yönetimleri devirmek için şiddetin kesinlikle gerekli olduğunu, fakat Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ile muhtemelen Hollanda'da sosyalizme barışçıl bir yoldan ulaşılmasının mümkün olabileceğini belirtti. Böylece, Marx'ın yazılarında iki farklı devrim modeli görmekteyiz. Yine de bu modeller çelişkili değildir, aksine, farklı durumlarda farklı stratejik olasılıkları yansıtmaktadır. Gelişmemiş bir sınai işçi sınıfının ve sınırlı oy hakkının bulunduğu, ağırlıklı olarak tarımsal bir ülke olan Fransa'da yazarken şiddet tek seçenekti, nitekim otokratların yönetmeyi sürdürdükleri bir ülke ola-

6) Karl Marx ve Friedrich Engels, *On Britain*, Moskova, 1962, s. 361.

rak kaldı. Bununla birlikte, geniş, örgütlü bir proletaryanın ve parlamenter bir sistemin var olduğu endüstriyel toplumlarda devrim, şiddete dayalı bir kalkışmayı zorunlu olarak gerektirmeyecekti. Marx, Rusya'da devrim olanağını tartışırken de benzer stratejik bir esnekliği gösterdi. Vera Zasulich ile mektuplaşmasından anlaşıldığı üzere, izleyicilerinin birçoğunun aksine köylü topluluğu üzerinde temellenen Rusya'da sosyalizme doğrudan bir geçiş olasılığını kabul etmeye hazırdı. Ancak bu olasılık son derece kritik şartlarla kuşatılmıştı: Avrupa'nın daha gelişmiş devletlerindeki toplumsal devrime ve Rusya'daki sınırlı kapitalist gelişime dayandırılmaktaydı. Marx, bir Rus eleştirmenin, *Kapital*'in evrensel bir tarihsel gelişme modeli ortaya koyduğuna ilişkin önermelerine özellikle karşı çıktı; dışarıdan müdahale olmaksızın değişmezliğe mahkûm olmuş bir üretim biçimi olan Hindistan'daki ve Çin'deki Asya tipi üretim biçimine ilişkin tartışması, farklı toplumlarda alternatif tarihsel senaryolara işaret etmekteydi.

Marx'ın devrime giden yolun hem barışçıl hem de şiddete dayalı olabileceği yönündeki tasavvurları, bir sınıfın yönetiminin yerini bir diğerininkinin alması ve sonra siyasi iktidarını yeni bir mülkiyet ilişkileri düzeni kurmak için kullanması, Sosyal Demokratlar ile Komünistler arasında daha sonra ortaya çıkan bölünmelerin işaretleri oldu. Yine de, Marx'ın kendisi, proletarya diktatörlüğünün kapitalist sınıfın mülksüzleştirilmesi ve sosyalizmin kurulması için zorunlu olduğundan emindi. Lenin'e göre, bu kötü şöhretli deyim Marx'ın, en azından devrimin erken aşamalarında devrimci şiddete ve otokratik yönetime bağlılığını gösteriyordu. Öte yandan Kautsky için, demokratik kurumları da kucaklayacak, tamamıyla işçi sınıfına ait bir yönetimin gerekliliğinden daha fazlasına işaret etmiyordu. Bu tür çelişkili yorumlar mümkündü, çünkü Marx bu diktatörlük hakkında pek az şey söylemişti ve geleceğin lokantaları için yemek tarifleri yazmaktan hoşlanmazdı. Bununla birlikte, 1871'deki Paris Komünü, en azından yayımlanmış yapıtından anlaşıldığı kadarıyla, Marx'a proletarya diktatörlüğü için bir model sağladı, çünkü o, özellikle Komüne karşı çok daha eleştireldi. Komünün yaptığı basitçe, mevcut devletin yönetimini zorla ele geçirmek değildi; o, daha ziyade devlet iktidarını ortadan kaldırdı. Bunu, sürekli ordunun yerine silahlı halkı ikame ederek, polisi, bürokrasiyi ve devletin bütün geleneksel araçlarını ortadan kaldırarak yaptı. Bu, parti diktatörlüğüyle değil, doğrudan halk demokrasisinin kurumlarıyla başarıldı. Genel oyla seçilen ama herhangi bir anda geri çağrılabilen belediye konseyleri, tüm yöneticiler gibi halka karşı sorumluydu. Tüm kamu görevleri işçi ücretleri üzerinden yerine getirilecekti ve Fransa'nın

bütün bölgeleri, vekaletle sınırlandırılmış, geri çağrılabilen delegeler meclisi aracılığıyla kendi işlerini idare edeceklerdi. Halk her birkaç yılda bir parlamento seçmeyecek, temsilcileri üzerinde sürekli denetim uygulayacaktı. Bürokratik olmayan öz-yönetime dayalı bu işçi sınıfı modeli, aslında emeğin ekonomik özgürleşmesini gerçekleştirmek için sonunda keşfedilmiş olan politik biçimdi.[7] Bu, silahların gücüyle gerçekleştirildi. Fakat Bolşevik anlamda bir diktatörlük değildi.

1880'lerde ve 1890'ların başında, Marksizm, muhtelif Avrupa sosyalist partileri ve özellikle SPD tarafından benimsendi. Parti programını kaleme alan kişi, Marx ile Engels'in ölümlerinden sonra Rusya'da Gyorgy Plekhanov ve Fransa'da Jules Guesde ile birlikte Marksist teorinin uluslararası sosyalist harekete asıl taşıyıcısı haline gelen Karl Kautsky idi. Bilinen adıyla Ortodoks Marksizm, kapitalist sömürünün eleştirisinde ve kapitalizmin tekrarlayan ekonomik krizlerinin kestiriminde Marx'ı izledi. Proletaryayı insan özgürleşmesinin faili olarak gördü ve her ne kadar yoksunlaşma anlayışı mutlak (ücretlerin zorunlu olarak ve mutlak anlamda düşeceği düşüncesi) olmaktan ziyade göreliyse de (kârlar, ücretlerden daha hızlı yükselir), adım adım reformu, sınıfsal karşıtlıkları ve bunların birikim ve yoksullaşma yasalarında yatan kökenlerini ortadan kaldırmada etkisiz diye reddetti. Kautsky, ünlü eseri *İktidar Yolu*'nda (1910) yoğun sınıf çatışmalarının, emperyalizm ve savaşın hüküm süreceği bir dönem öngörüyordu; bu dönemde burjuvazi liberalizmden vazgeçecek ve giderek gericileşecekti. Bu radikal kestirim, Lenin'i hayran bıraktı ve Kautsky'nin kendisi daha sonra bu kestirimden uzaklaşsa da Rosa Luxemburg'un yapıtında yinelendi. Fakat SPD'nin başlıca ideoloğu, radikalizminin doruğunda bile taktikler sorunu hakkında alışılmamış bir şekilde sessizdi. Luxemburg kitlesel bir grevi savunduğu zaman, yaşlı meslektaşı ihtiyat tavsiye etti ve herhangi bir eylemin yapılmasından önceki koşullara dair uzun bir liste hazırladı. Radikal eleştirelliği atalet politikasıyla birleştiren böylesi bir pasif radikalizm, bu kuşaktan birçok Marksist'in özelliğiydi; kısmen, ondokuzuncu yüzyılın sonunda Batı ve Orta Avrupa'da yakın devrimci umutların yokluğunun bir sonucuydu. Örneğin, güçlü bir militer rejimin, sadece toprak sahipleri ve endüstriyel seçkinlerden değil, aynı zamanda çok sayıda orta sınıf toprak sahibi köylü ve zanaatkârdan da önemli destek bulduğu, emek hareketinin dinsel mezhep ve etnik gerilimle bölündüğü Almanya'da doğrudan olmak yerine, dolaylı etkinliklere dayanan bu örgütlenme ve propaganda stratejisinin belirli bir anlamı vardı.

7) Marx ve Engels, *Selected Works*, c. 1, s. 516-22.

Bu yüzden otokrasi ve sömürü, mevcut sosyal ve politik düzenlemelere radikal bir şekilde eleştirel yaklaşan fakat eylem yapmaktan aciz bir Marksist emek hareketi üretti. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki iki onyılda ortodoks Marksizm'in pasifliği aynı zamanda, büyük ölçüde Engels'ten ödünç alınmış belirli bir Marx anlayışının sonucuydu. Burada, barikatlar çağının geçtiğini ve gittikçe daha fazla Sosyal Demokratın zorunlu askerliğe alınması dolayısıyla sürekli ordunun sonunun geleceğini ve bununla birlikte SPD'nin seçim stratejisinin partiyi iktidara getirmeye yetebileceğini, en azından yaşamının sonlarına doğru defalarca dile getiren Engels'in inancına gönderme yapmıyorum. Aksine, aklımdan geçen, Kautsky'nin kuşağının Marx'a, Engels'in doğal ve sosyal bilim yasalarını birleştirmeye giriştiği *Anti-Dühring* üzerinden ulaştığıydı. O, Marx'ın sosyal gelişime ilişkin fikirlerini, doğa yasalarını andıran tarihsel yasalara tercüme etti; bu birleştirme, bilime inanç çağında teoriyi daha da kabul edilebilir kıldı. Kautsky Marx'a Darwin üzerinden yaklaştı ve Marx'ta insani gelişimin bilimsel uyarlamasını gördü. Onun yapıtı, Fransa'da Guesde, Rusya'da ise Plekhanov'unki gibi, tarihi, yasaların yönlendirdiğini kabul ediyor (bu konuda Lenin de aynı fikirdeydi), ekonomik ve doğal zorunluluk çerçevesinden bakıyordu. Ancak Rusya'da Marksizm'in gelişimi hayli farklı bir dönemeçten geçti.

Marksizm Rusya'da başlangıçta, Rus tarihsel gelişiminin Batılı, kapitalist Avrupa'nınkinden farklı olacağına ilişkin Slavofil inanca eleştirel bakan Batıcılar tarafından benimsendi. Slavofil devrimciler, Rus köylü komününe geleceğin eşitlikçi toplumunun temeli olarak baktılar ve ülkelerinin kapitalist bir sömürü aşamasına girmek zorunda olduğuna inanmadılar. Bu, erken Rus Marksistlerin uyuşamadıkları konuydu. Gyorgy Plekhanov ve genç Lenin (*Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi* adlı eserinde), Rusya'da kapitalizmin geri döndürülemeyecek kadar geliştiğine ikna olmuşlardı; devrimin kaynağını, 1860'larda ve 1870'lerde Popülistlerin kendilerine dönük çabalarını reddetmiş olan Rus köylülüğünde değil, sayıları gittikçe artan ve giderek radikalleşen işçi sınıfında gördüler. Plekhanov, devrim umudunu Batılı gözlerle görmeyi sürdürdü: Rus burjuvazisinin ileri öğeleriyle ittifak halindeki burjuva devrimi, Rusya'da proleter devrimin olanaklılığı için zorunlu bir başlangıçtı. Bu, Rus orta sınıfının zayıflığından dolayı böylesi bir devrimin işçilerin öncülüğüyle gerçekleştirilmek zorunda olmasına rağmen böyleydi. Öte yandan Lenin ve Troçki, Rus köylülüğünün devrimci potansiyeline ilişkin daha olumlu bir görüşe sahiplerdi; bu noktada, hiç beklenmedik bir kaynaktan etkilenmişlerdi. Kautsky Rus burjuvazisinin zayıflığı yüzünden sınai işçi sınıfı tarafından yapılması gereken

gelecekteki devrimde Rus köylülüğünün de oynayacak bir rolü olduğuna 1893'te inanmıştı. Kautsky 1902'de devrimci gazete *Iskra*'da devrimin merkezinin doğuya, Rusya'ya doğru kaymakta olduğunu ileri sürdü; bu iddia Marx ile Engels'in bu konudaki birkaç değinmesiyle de desteklenmiyordu. Bu kavrayış daha sonra Parvus (SPD'yi siyasi çatı edinmiş bir Rus Yahudisi olan Israel Helphand) ve Leon Troçki tarafından geliştirildi. Rus orta sınıflarının zayıflığı devrimin, (Menşevik muhaliflerin olduğu kadar Lenin'in de partisi olan) Sosyal Demokratları iktidara getireceği anlamına geliyordu. Ancak Sosyal Demokratlar daha sonra kendilerini, devrimci süreci sosyalizme doğru itmek zorunda kalırken bulacaklardı. 1905 Rus Devrimi'nden sonra Troçki, bu savı daha ileri bir aşamaya taşıdı: Rusya'nın geriliğinin ve *yabancı* sermayeye bağımlılığının sonucu olarak güçlü burjuvazinin yokluğu, devrimin burjuva bir aşamada duramayacağı anlamına geliyordu. İlk devrim esnasında köylülük tarafından desteklenen proletarya, kendisini ikinci bir devrimde yalnız bırakılmış bulacaktı. Bununla birlikte bu ikinci devrim, kapitalizme darbeyi en zayıf noktasından vuracak ve devrimi onun endüstriyel kalbinde ateşleyecekti. (Nisan 1917'ye kadar bu kesintisiz devrim görüşü Lenin tarafından paylaşılmadı).

Öncü parti kuramının bilhassa 1902'de Lenin'in *Ne Yapmalı?* adlı broşüründe daha da geliştirildiği yer de Rusya idi. Bunun, bazı yorumcular tarafından Babeufçü-Blanquici devrimci fikrin bir başka versiyonu olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Bu, (Maureen Perrie'nin bu kitaptaki katkısında olduğu gibi) Neçayev ile Çernişevski'nin Rus komploculuk geleneğinin bir devamı olarak da tanımlandı. Ben o kadar da emin değilim. Verdiği seksiyonel ve iktisadi sendikal mücadelelerin işçi sınıfını sistemli ve evrensel bir kapitalizm eleştirisine, devrimci bilince asla kendiliğinden götüremeyeceği ve devrimci bilinci götürmek için profesyonel devrimcilerden oluşan bir partinin gerektiği savı, gerçekten de tanıdık görünmektedir; fakat bunun *Ne Yapmalı?*'daki savunusu, açıkça, Lenin'in alıntıladığı Kautsky'den türetilmektedir. Moira Donald'ın gösterdiği gibi bu dönemde Lenin'in devrimci parti modelinin SPD olduğuna ilişkin kayda değer kanıtlar bulunmaktadır. *Ne Yapmalı?*'da gizlilik ve komplocu örgütlenme argümanları Rus koşullarıyla (Çarcı baskı) bağlantılıdır; ama dışarıdan bilinç taşıma teorisi, Kautsky'den türetilen devrimci bilincin doğasına ilişkin evrensel önermeler üzerinde temellendirilmektedir.

1917 devrimlerinin akışı içinde Lenin'in düşünceleri önemli değişimler geçirdi. *Nisan Tezleri*, nihai başarısı uluslararası bir devrime bağlı olsa da sosyalist bir devrimin gündemde olduğunu kabul etti. Sovyetler artık

proleter ayaklanmanın araçları olarak memnuniyetle kucaklandı; köylülere toprak, Rus İmparatorluğu'nun ulusal azınlıklarına ise özgürlük vaat edilmekteydi. Bu yeni yönelimin, kuramsal düşüncenin mi yoksa basit bir oportünizmin mi ürünü olduğu tartışmaya açıktır; fakat bu olmadan Bolşevikler iktidara gelebilirler miydi ya da iktidarda kalabilirler miydi, orası kuşkuludur.

Mevcut burjuva devletini yıkmakla ilgilenen sosyalistlerin siyasal düşüncesi, devrimci fikrin gelişimine dair bu bahsin asıl odağı oldu. Ancak bir başka radikal gelenek daha vardı: Anarşizm geleneği. Anarşistler sosyalist devletinkiler de dahil olmak üzere tüm politik kurumların insanı köle kıldığına inanıyorlardı. Adalet ve işbirliği üzerinde temellenen bir toplum ancak tüm yönetsel otorite biçimlerinin kaldırılıp atıldığı yerde kurulabilirdi. İlk ve sistematik anarşizm kuramının kendisi Fransız Devrimi'nin, özellikle de Terör'ün yol açtığı düşkırıklığının bir ürünüydü. 1793'te İngiliz filozof Godwin tüm otorite biçimlerinin yıkılmasını ve yerine hiçbir insanın başkalarına irade empoze etmediği küçük sosyal birimlerin geçirilmesini savunan *Siyasal Adalete İlişkin İnceleme*'yi yazdı. Ütopyacı sosyalistler gibi Godwin'in de bu değişimin nasıl gerçekleşeceğine ilişkin çok az fikri vardı. Aynı şey Fransız anarşist Joseph Proudhon (1809-1865) için de söylenebilir. Çağdaşı olan ütopyacı sosyalistlere benzer şekilde o da, bir sömürü eleştirisiyle yola çıktı ve küçük köylü toplulukları ile zanaatkârlar arasındaki mübadele yoluyla kapitalist komisyonculara duyulan ihtiyacın ortadan kalkacağı bir ortaklık sistemini savundu. Fakat Proudhon'un son derece etkili olduğu başka iki alan bulunmaktaydı: Yani, devlete dönük tüm kuramlara karşı güvensizlik ile burjuva politikası ve tüm siyasal partilerin çürümüş ve çıkarcı olmaları dolayısıyla işçi sınıfının kendisini özgürleştirmesi gerektiğine olan inancı anlatan keskin bir *Ouvrierisme*. Proudhon şiddete dayalı herhangi bir yolu savunmadı; fakat onun en büyük *protege*'si olan Rus anarşist Bakunin bunu savundu.

Bakunin, Dresden'de başarısız bir devrime katıldı ve pek çok yılını Rus hapishanelerinde geçirdi. 1864'te Enternasyonel İşçi Derneği'nin kurucularından biriydi; bu örgüt daha sonra Marx ve Engels'in denetimine geçti. O, devleti yıkmak için şiddetin zorunluluğuna ve bunun da Güney ve Doğu Avrupa'daki yoksul köylülerin kendiliğinden ayaklanmalarının sonucu olacağına inanıyordu. Bakunin, Marx'ın öncü parti (otoriter köleliğin bir başka biçimi) savunusuna özellikle karşı çıktı ve endüstriyel işçi sınıfının, devrimci enerjinin asıl kaynağını oluşturduğuna inanmadı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Rus popülizmine esin verdi; İsviçre, İtalya ve bilhassa İspanya'nın anarşist hareketleri üzerinde önemli etkide bulun-

du. Fakat bu etkiye yüzyılın daha sonraki yıllarında anarşizmin bir başka çeşidi katıldı: Anarko-sendikalizm.

İşçilerin, özellikle de el üretimi yapan küçük birimlerde çalışan işçilerin (Parisli zanaatkârlar, Katalonya'daki dokuma işçileri) sendikalarda örgütlenmeleri, Proudhon'un ardından, parlamento ve siyasal partileri istisnasız çürümüş ve burjuva olarak gören anarko-sendikalizmi doğurdu. 1908'de Fransız sendikal hareketin Amiens Bildirgesi'nde belirtildiği gibi işçiler, orta sınıf etkisiyle kirletilmeksizin, iş yerlerinde ve kapitalist toplumu dize getirecek devrimci bir genel grevle kendilerini özgürleştireceklerdi. Bu devrimci sendikalizm modeli, Fransız entelektüel Georges Sorel'in elinde daha ileri anlamlar kazandı. Sorel, doğa bilimlerine dayandırılan toplumsal gelişim kuramlarını reddeden bir kuşaktandı ve ortodoks Marksizm'in ihtiyatlılığından sıkılmıştı. Devrimci genel grev fikri, onu, işçi sınıfı için özgül kazançlara ulaşmanın bir aracı olması dolayısıyla değil, burjuva toplumunun kötülükleri, çürümüşlüğü ve aşağılık doğası karşısındaki önleyici rolü nedeniyle büyüledi. Bu yüzden *Şiddet Üzerine Düşünceler* (1908) adlı yapıtı genel grevi özgürleştirici bir mit olarak görmekteydi. Bununla birlikte şiddetin, somut sonuçları hesaba katılmaksızın bir ilaç olarak yüceltilmesi, faşizm örneğinde olduğu gibi, devrimci sosyalizm ya da anarşizmin dışındaki ideolojilerin bir aracı olabilirdi.

Böylece, buraya kadar devrimci siyasetin Babeuf'ten Lenin'e ve doğuya doğru göçünün izini sürdük. Şimdi bunun gerçek devrimler ve devrimci hareketler için önemini değerlendirmenin sırasıdır.

Teori ve pratik: devrimci kitleler

Gördüğümüz gibi Lenin, devrimci bilincin işçi sınıfının saflarına entelektüeller ve profesyonel devrimciler tarafından taşındığını ileri sürdü; ve Babeuf, Buonarotti, Blanqui, hatta Kautsky'nin teorilerini benzer tutumlar biçimlendirdi. Bu kuramcıların büyük çoğunluğunun gerçek devrimci hareketler içinde de etkin oldukları belirtilmelidir. Babeuf, Buonarotti, Blanqui ve Bakunin, hepsi de ayaklanmalara katıldılar. Marx ve Engels 1848 ile 1849 arasında Rhineland'da radikalleri hareketlendirmeye giriştiler, daha sonra 1864'te Birinci Enternasyonel'in kurulmasına yardım ettiler. Kautsky, Marksist bir programı olan ve Birinci Dünya Savaşı'nın arefesinde bir milyonun üzerindeki üyesiyle övünen siyasal parti SPD'nin teorisyeniydi; öte yandan Lenin ve Troçki 1917 Bolşevik Devrimi'nde hayati roller oynadılar. Yetenekli ajitatörlerin, entelektüellerin ve onların fikirlerinin, örneğin Cabet'nin *Voyage en Icarie* (İkaria Yolculuğu) adlı

escrinin yaygın şekilde okunduğu 1830'lar ve 1840'lar Parisi'nde ya da Engels, Kautsky ve ötekilerin Marksist fikirlerin propagandasını yaptıkları 1880'ler Almanyası'nda olduğu gibi, işçileri siyasallaştırmaya ve radikalleştirmeye yaradığından kuşku duyulamaz. Bunlar Avusturya, Alman, Rus ve İskandinav Sosyal Demokrasisinin parti programlarını biçimlendirdiler; öte yandan devrimci entelijensiya 1905 ve 1917 Rus devrimlerinde önemli rol oynadı. Bununla birlikte, radikal ideoloji ve devrimlerin kaderi, entelektüellerin ya da kuramlarının inandırıcılık gücünden çok daha fazlasına bağlı oldu.

İlk olarak, tüm devrimlerin gelişimi (belki Amerikan devrimi istisna olarak görülebilir) ilk devrimcilerin beklenti ve anlayışlarının ötesine geçti. Fransız Devrimi Parisli baldırıçıplakların potansiyelini açığa çıkardıkça anayasal reform fikirleri arka planda kaldı ve Devrim, taleplerinde çok daha kapsayıcı hale geldi. Bütün devrimci hiziplerin (Jirondenler, Jakobenler, *Enrage*ler ve Hebertistler) öncülüğünü yapanlar orta sınıftan olsalar da, bu klikler gözlerini ve kulaklarını *menu peuple*'ün taleplerine göre giderek daha fazla ayarlamak ve onlara aracı olmak zorunda kaldılar. Hannah Arendt'in yorumladığı gibi, tüm devrimlerde bir yenilik öğesi vardı. John Breuilly, 1848 devrimlerinin yeni grupları, yani daha önceden devrimci bir geleneği paylaşmamış olan grupları yeni taleplerle devrim sahnesine nasıl çağırdığını örnekleyerek gösterir; ve onların amaçları (örneğin, Alman zanaatkârlarınınkiler) burjuva liberalizminkilerle çoğu zaman bağdaşmıyordu. Yıl sonunda Berlin'de Alman İşçilerinin Kardeşliği'nin doğmasına yol açan usta zanaatkârlar ile onların gündelikçi işçileri arasındaki bölünme, devrim esnasında ortaya çıktı, daha önce değil. Bu yüzden devrimci gelenekler, tüm gelenekler gibi icat edilmek ve yeniden icat edilmek zorunda kalınmıştır. De Tocqueville aynı yıl içinde Fransa'da yaşanan ayaklanmaları ele alırken tamamıyla benzer bir noktaya değindi:

> Şubatın yirmi beşinden bu yana bin değişik sistem yenilikçilerin zihinlerine karmakarışık bir şekilde üşüştü ve yığınların dertli kafalarına yayıldı... devrimin şoku toplumun kendisini bir toz bulutuna indirgemiş ve kaidesine dikilmek üzere olan görkemli yapıya verilecek biçim için bir rekabet başlamış gibiydi. Herkes kendi planıyla ortaya çıktı.[8]

Rusya'daki 1905 Devrimi bir papazın öncülük ettiği barışçıl ve sadakatçi bir gösteri olarak başladı ve askeri birliklerin verdiği karşılıkla Kanlı Pazar'a

8) De Tocqueville, s. 81-5.

dönüştü. Bu devrim herhangi bir siyasal fraksiyon tarafından kontrol edilmeyen işçi konseyleri ya da sovyetlerin pek de beklenmeyen patlamasını da gördü. Sovyetler, Troçki'nin daha sonra sürekli devrim anlayışına içselleştirdiği (Lenin bu adımı ancak Nisan 1917'de attı) işçilerin özgürlük tutkularının en doğrudan ifadesiydi. Bu, şaşırtıcı değildir, çünkü devrimci stratejiler genellikle (Marx'ın yakındığı gibi) geçmiş devrimlere dair belirli bir anlayış üzerine inşa edildikleri için teori, pratiği yaratmaktan ziyade onu izlemeye zorlanacaktı.

İkinci olarak, devrimci teorinin gelişimi ve kabulü tarihsel bir boşluk içinde oluşmadı. 1830'larda ve 1840'larda Britanya'da işbirliğine dayalı sosyalizm, Fransa'da ütopyacı sosyalizm sadece bir kapitalist sömürü teorisinin gelişimini yansıtmakla kalmadı, aynı zamanda giderek ticari kapitalistlerin gücüne bağımlı hale gelen zanaatkârların gerçek yakınmalarını da ifade etti. Çözümlerin küçük ölçekli topluluklarda görülmesi, fabrika üretiminin Britanya'da bile başat olmaktan hâlâ uzak, Fransa'nın hâlâ büyük ölçüde tarımsal olduğu gerçeğini yansıtıyordu. Marksizm, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nce hızlı bir sanayileşme, ekonomik kriz ve politik baskının yaşandığı bir dönemde benimsendi. Ondan sonra Marksizm'in Birleşik Krallık gibi liberal demokrasilerden ziyade liberal ve parlamenter olmayan ve liberalizmin daha zayıf olduğu devletlerdeki (Avusturya, Almanya ve Rusya) emekçiler tarafından sahiplenilmesi mümkün hale geldi. Ortodoks Marksizm'in ihtiyatlılığı ve pasifliği, en azından kısmen, 1914 öncesinde Batı ve Orta Avrupa'da gerçek devrimci fırsatların yokluğuyla açıklanabilir. Tersine, Rusya'daki devrimci pratik, taktik ve eyleme ilişkin bir Marksizm yarattı. Üstelik Lenin'in Ekim 1917'deki zaferi gelenekten sapma olarak tanımlanabilecek önemli taktiksel ve kuramsal esnekliklere dayandı.

Üçüncü olarak, devrimci ideolojilerin göreli kabulü sadece özgül ekonomik ve politik yapılar ile konjonktürlere bağlı değildi, ayrıca bu ideolojileri görünüşte benimseyen hareketlerin üyeleri için, bu ideolojilerin taşıdığı önem de açık olmaktan uzaktı. Bazı Marksist metinlerin (örneğin August Bebel'in *Kadınlar ve Sosyalizm*'i ile Karl Kautsky'e ait *Karl Marx'ın Ekonomik Öğretileri*) yaygın şekilde okunmasına karşılık çoğu Sosyal demokrat, el kitaplarını, evrimci biyolojiyle ilgili yapıtları ve tarihsel romanları tercih ettiler. Fransız sendika lideri Griffuehles'e Sorel'i okuyup okumadığı sorulduğunda, sadece Alexandre Dumas okuduğu yanıtını vermişti. 1905 Devrimi'ne katılan Rus işçilerin birçoğu, Bolşevikler ile Menşevikler arasındaki farkı anlamadı; örneğin Temmuz 1917'de Menşevik işçiler, Bolşevik sloganlar içeren pankartlar taşırken görüldüler! Rus işçi sınıfı, Bolşevik propaganda ya da Lenin'in Finlandiya istasyonuna gelişi

olmasaydı da Şubat ve Ekim 1917 arasında bir radikalleşme süreci yaşayacaktı diye iddia edilebilir. Devasa maddi kayıplar yaratan savaşın sona ermesi öncelikle Çar'ın, sonra da Kerensky'nin Geçiş Hükümeti'nin azledilmesini gerektirdi. Bu, Ekim'deki devrimci başarının –iktidarın fiilen ele geçirilmesi– Bolşevikler olmaksızın mümkün olabileceğini söylemek anlamına gelmiyor; aksine, radikalleşmenin bu özgül durum içinde gerçekleştirildiğini gösteriyor.

Bu ne demek? İlk olarak, devrimci olaylara kapılmış bireylerin ideolojik kanaatlerini belirlemek kolay bir mesele değildir, çünkü gerçek devrimci süreç, o zamana dek tasavvur edilmemiş olanakları serbest bırakmıştı. Örneğin sadece Rusya'da değil, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya ile Avusturya'da da devrimci ayaklanmalara katılanların birçoğu daha önceden örgütlü değildi ve sosyalist hareketlenmeye karşı dirençliydi. Bu durum, değişim ve devrimin (eril) teorisyenleri tarafından genellikle önemsenmemiş ve biçimsel örgütlerde eksik temsil edilmiş olmaları gerçeğine karşın, 1789 ile 1917'deki etkileri muazzam olan kadınlar için özellikle doğruydu. İkinci olarak bu, geniş nüfus kesimleri açısından ideolojik etkinin, politik radikalizm kalıpları içinde belirleyici bir etmen olmaktan hayli uzak olduğu anlamına gelmektedir. Ancak bu, işçilerin asla radikal ya da devrimci olamayacakları ya da daima sadece, ücret ve çalışma koşullarıyla ilgilendikleri şeklinde yorumlanmamalıdır. Mutlakiyetçi devletlerde her yakınma ve protesto biçiminin politik tonlar taşıdığı durumlar vardır. Maureen Perrie'nin işaret ettiği gibi, Çarcı yönetimin grevlere karşı tepkisi, grevlerin başlangıçta sadece maddi amaçlarla yapıldığı yerlerde bile, onları politikleştirdi. Devrimin seyri içinde yükselen beklentiler ve vaat edilen özgürlük dünyasıyla birlikte önceden düşünülemeyen şeyler düşünülebilir hale geliyor ve önceden hareketsiz olanlar ayaklanabiliyordu. Dahası, ideoloji ve kültür, kabul görmüş bir entelektüel teori olarak değil, bir inanç ve değerler sistemi olarak kitlelerin (öz)hareketlenmesinde temel bir rol oynadı. Bunların sadece, Paris *seksiyonları* ve Petersburg sovyetlerinde olduğu gibi özgürlüğün prangalarının –doğal olarak geçici bir süre için– ortadan kaldırıldığı yerlerde, ayaklanmanın akışı içinde görünür hale geldikleri ileri sürülebilir. Devrimci teoriyi devrimci pratiğe bağlamada grup norm ve değerlerinin oynadığı rol, aşağıda betimlenen koşullarda izlenebilir.

1750 ve 1850 arasında yiyecek ve vergi isyanları, zorunlu askerliğe karşı ayaklanma, makine kırıcılığı (Ludizm) ve grev şeklini alan popüler protesto biçimlerinde artış olmuştu. Bunlar, kendi başlarına bir devrim oluşturmadılar ya da devrim anlayışı içinde merkezi bir yere sahip olan o

politik kopuşa yol açmadılar, fakat büyük devrimler çoğunlukla, bu oldukça sınırlı eylem biçimlerinin yükselişini gerektirdi. Ayaklanmalar (ki bunlar ihlal edilmiş hakların tazminini, hem merkezi devlet, hem de değişen ekonomi karşısında geleneksel yapıların korunmasını amaçlıyordu) ve makine kırıcılığı vakalarında olduğu gibi yüzleri genellikle geriye dönük olsa da, bu protestolar yoksulluğa karşı basit fevri tepkilerden ibaret değildi. Bu protestolar E. P. Thompson'ın, yığınların moral ekonomisi olarak tanımladığı şeye, yani adil fiyat beklentilerine, zayıf hasadın yarattığı tahribata ve işsizliğe karşı devletin tebasını koruması gerektiği inancına dayanıyordu. Bu ayaklanmaların, Avrupalı devletlerin paternalizmi terk edip *laissez-faire* ekonomi politikalarını, yani ironik bir şekilde, Aydınlanma'nın fizyokratlarınca savunulan politikaları kabul ettikleri bir dönemde tırmanması tesadüf değildir. Bu ayaklanmalar kıtlığa değil, yapay kıtlığa (stokçuluk, tahılın bölgenin bir başka yerine ya da dışına taşınması) yöneltilmişti; bu nedenle yiyecek ayaklanmaları, spekülasyon ve istifçilik yaptıklarından kuşku duyulan tüccarları hedef aldı ve tahıl dağıtımının merkezleri olan kentlerde yoğunlaştı. Bu eylem ve inanç biçimlerinin içsel mantığı 1789 ile 1795 arasında baldırıçıplakların ve köylülerin eylemlerini şekillendirdi, fakat devrimlerin fiiliyatı şimdi onlara politik bir anlam vermekteydi. Zanaatkârların 1848'deki talepleri *Luddçu* eylemini de biçimlendirmiş olan değerleri yansıttı: Ticari kapitalizm asalaktı ve düşük ücrete çok uzun saatler çalışan, kalifiye olmayan emeğin (çoğunluğu kadınlara aitti) yarattığı rekabet de makinelerin yarattığı rekabet kadar adaletsizdi ve yerleşik üretim normlarını çiğnemekteydi. Ancak Almanya'daki 1848 olayları bir başka şeyi de gözler önüne serdi: Zanaatkârlar başıboş piyasa güçlerini eleştirmekle işe başladılarsa da, aralarından bazıları, ustalarına karşı gündelikçilerin çıkarlarının temsiliyle de ilgilenir oldular; nitekim yüzü geriye dönük protestolar olarak başlayan şey, gündelikçilerin *işçilerin* Kardeşliği şeklindeki ayrı örgütlenmesiyle son buldu ve bu açıkça geleceğin bir delaletiydi. Marx ile de Tocqueville'in belirttikleri gibi sınıf konusu 1848'de gündeme yerleşmişti. Benzer tehditlerle karşılaşan İngiltere'deki onuru kırılmış zanaatkâr ustalar da radikal Chartizm'in ve kooperatif sosyalizmin gelişiminde rol oynadılar. Protestonun belirsiz yüzü Birinci Dünya Savaşı esnasında Britanya'da farklı bir şekilde sergilendi. Başlangıçta sadece işverenlere değil, aynı zamanda daha az kalifiye olan işçilere ve bilhassa kadınlara karşı hüner ve statülerini korumakla ilgilenen kalifiye mühendislik (yol-köprü-bina) işçileri, kamulaştırmayı ve işçilerin denetimini talep ederek küçük, başarısız fakat devrimci yazıhane çalışanları hareketinin çekirdeğini oluşturma noktasına geldiler. O nedenle bir kez

daha, geriye dönük itkiler somut tarihsel koşullar içinde radikal, ileriye dönük taleplere yol açtı.

Kültür ve devrim arasındaki ilişki belki de Rusya'da köylülük örneğinde daha da fazla ortaya çıktı. Rus köylüleri 1861'de verilen özgürleşme koşullarından hoşnutsuzlardı, çünkü yalnızca daha fazlasını ummaları gerektiğine ikna edilmekle kalmamışlardı, *mir* kurumu içinde cisimleşen komünal toprak sahipliği ve çalışma gelenekleri de, toprağın onlara ait olduğunu söylemişti. Chris Reed bu kolektif geleneklerin yeni sanayi merkezlerinde iş arayanlar tarafından kırsal bölgelerden fabrikalara taşındıklarını da ileri sürdü.

Yüzyıl dönümünün ardından, giderek artan sayılarda sosyalist partilere katılan işçilerin durumu radikal değerlerin ve sınıf bilincinin formel bir teori içinde yansızlıkla nasıl bir arada varolabileceklerini göstermektedir. İlk olarak, bu partilere katılan işçiler en yoksullaşmış olanlar değillerdi: Kalifiye olmayan işçilerin ve kadınların 1914'ten önce formel örgütlerde yer almadıkları göze çarpmaktadır. Buralarda yer alanlar, aksine, görece güvenli bir işe ve –işçi sınıfının standartlarına göre– görece yüksek ücretlere sahip olan kalifiye işçilerdi. Onların hareketlenmeleri sadece sosyalist partiler cenahındaki sofistike seçim propagandalarına değil, uzun çıraklık döneminin doğurduğu değerler kümesine de dayanıyordu. Bu tür işçiler (daha önceki zanaatkâr kuşağı gibi) emeklerinin onurlu, çalışmalarının değerli olduğunu düşünüyorlardı. Kendilerine terbiyeli bir şekilde, insan gibi davranılmasını istiyorlardı; sendika ve parti üyeliğine yatıracak kaynaklara –zaman, para, enerji– sahiplerdi. Radikal politikaya dahil olmalarını kolaylaştıran şey sefaletleri değil, beklentileriydi; işliklerdeki ve yoğun konutlu işçi sınıfı mahallelerindeki dayanışma, sosyalist partiler içinde formel bir şekilde örgütlenmenin ötesinde ve dışında, kolektif bir kimlik duyusunu ortaya çıkardı. Bu yüzden, onların Marx'ı okumamış olmaları bir anlamda hiçbir şey ifade etmiyordu. Yerel sosyal-demokrat örgütlenmelerin gündelik söylemleri dünyaya ilişkin algılarında sınıfın ve dayanışmanın ne derece merkezi bir yere sahip olduğunu açığa çıkarmaktaydı; ve onların birçoğu yalnızca Kasım 1918'de değil, Mart 1919'da da Berlin'de (daha çok bilinen Ocak'taki Spartakist kalkışmadan çok daha büyük bir ayaklanma) barikatları yükseltti. Daha sonra, iki savaş arasında Sovyetler Birliği dışındaki en büyük komünist partinin Almanya'da ortaya çıkmasını sağlayan Berlin, Remscheid, Solingen, Dresden ile Leipzig'deki sürekli radikalizm işçi sınıfı çevrelerinde derin bir şekilde kökleşmişti ve iddia edilebilir ki, formel parti örgütlenmesinden ya da ideolojisinden çok daha fazla önem taşımaktaydı.

Bu tür işçilerin ille de devrimci olmalarının gerekmediğini kabul ediyorum. Tüm Avrupalı sosyalist partilerin Birinci Dünya Savaşı öncesinde radikal ve reformist kanatları bulunmaktaydı. Fakat kabul etmediğim şey, emeğin aristokratları olarak sahip oldukları refah ve statünün onları mülksüzlere ve yoksullara göre daha az devrimci kıldığıdır. Çünkü 1917'de Petersburg ile Moskova'daki, 1918'de Viyana ile Berlin'deki ve 1919'da Budapeşte'deki devrimlere her zaman ve en başta kalifiye mühendislik işçileri, yani işçiler arasında en iyi ücreti alan ve en fazla güvenceye sahip olan emeğin aristokratları öncülük etmişlerdi.

Yüzyıl dönümüne doğru sanayi işçilerinin ya da 1848'de zanaatkârların arzularının devrimci fikirler, hareketler ve ayaklanmalarla ya da alternatif olarak desteklenen reformist, şiddet içermeyen bir siyasetle sonuçlanıp sonuçlanmadığı, en az, sahip oldukları amaç ve kültürün doğasındaki farklılıklar kadar, politik bağlama da bağlı oldu. İşçilerin reformist ya da devrimci olup olmadıkları, her şeyden çok, sorunlarını yasal ya da parlamenter kanallarla ifade edip edemediklerine (1850'den sonra Britanya) ya da tüm protesto biçimlerinin bastırılıp bastırılmadığına (Rusya) bağlı oldu. Yarı otokratik devletlerin (Avusturya, Almanya) hem devrimci, hem de reformist öğeler içeren emek hareketlerini yaratması tesadüfi değildir. Değişen politik konjonktürler davranışları ve değerleri de dönüştürebildi. Adrian Shubert'in gösterdiği gibi, Kuzey İspanya'nın Asturia'lı madencileri, yönetim tarafından uygulanan baskının ihtilalci şiddet dalgaları ürettiği 1920'lere kadar büyük ölçüde reformist politikaya bağlı kaldılar. Barış zamanlarında güçlü işverenler ve otoriter polisler tarafından gözdağı verilen işçiler, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Alman çelik ve kimya işçileri örneğinde olduğu gibi, sosyal ve politik denetim güçleri parçalandığı zaman denetlenemez bir şiddetle tarih sahnesine girebildiler.

Geniş insan grupları bakımından kesintisiz bir devrimci gelenek hattının var olduğunun farz edilmesinden de kaçınılmalıdır. Parisli esnafın kendisini 1789, 1830 ve 1848 yıllarında barikatların arkasında bulması, belirli bir sürekliliği, bir geleneği ifade etmektedir; eğer daha önceden ve özellikle de sıklıkla gerçekleştirilmişse, rejimlerin devrilişini kavramanın daha kolay olduğunu farz ediyorum. Ancak, 1848'in Haziran Günlerindeki Parisli yığınlar, 1793'tekilerle aynı değillerdi. Üçüncü Cumhuriyet sırasında kırsal Fransa'nın *midisi*'nde [güneyindeki] ortaya çıkan sosyalizm, radikal geleneğin basit bir devamı değildi: Tony Judt'un gösterdiği gibi, farklı yerlerde ve farklı seçmen toplulukları arasında yerleşmişti. Her şeyden önce, devrimin, devrimci bir geleneğin varlığına ya da yokluğuna bağlı olarak bir ülkede başarılı olurken diğerinde olmadığı şeklindeki kolaycı

varsayıma karşı sakınımlı olmalıyız. Çünkü devrimlerin başarısında ya da başarısızlığında devrimcilerden çok daha fazla mevcut rejimlerin gücü ve iç kenetlenmesi etkili olmuştur.

İleri okuma

Hannah Arendt, *On Revolution*, Londra, 1990 (ilk basım New York 1963)
Moira Donald, *Marxism and Revolution*, New Haven, 1993.
Dick Geary, *European Labour Protest, 1848-1939*, Londra, 1981.
Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism* (3 cilt), Oxford, 1978.
George Lichtheim, *The Origins of Socialism*, Londra, 1969.
James Joll, *The Second International*, Londra, 1969.
J. R. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Londra, 1970.
Charles, Louise ve Richard Tilly, *The Rebellious Century*, Londra, 1975.

9. *Rus Devrimi*

Maureen Perrie

'Rus Devrimi', erken yirminci yüzyılda başlayan ve 1930'lara –hatta 1991'de Sovyetler Birliği'nin sona ermesine– kadar devam eden bir süreç olarak tanımlanabilir. Ancak bu bölümde, yüzyılın ilk iki onyılının üç farklı politik devrimine odaklanarak daha dar bir yaklaşım izleyeceğim: 1905 olayları ile Şubat ve Ekim 1917 olayları. Üç devrimin kökleri de aynı eski rejim krizi ve aynı entelektüel devrimci gelenek içinde bulunduğundan, tek tek her devrimin özgül yönlerini mütalaa etmeye ve karşılaştırmaya geçmeden önce ortak etmenleri inceleyerek başlayacağım.

'Yukarıdan reform' ve ekonomik gelişme

Robert V. Daniels kısa zaman önce Rusya'yı, 'tarihin tüm büyük devrimleri... değişmekte, modernleşmekte olan bir toplum ile katı geleneksel yönetim arasındaki gerilimin artık bastırılamaz hale geldiği bir kesitte patlak vermektedir,'[1] şeklinde tanımladığı bir kalıba uydurmaya çalışsa da, Crane Brinton, klasik karşılaştırmalı çalışmasında incelediği dört toplumun (İngiltere, Amerika, Fransa ve Rusya) önemli bir ortak özelliğinin, 'yönetim

1) Robert V. Daniels, *The End of the Communist Revolution*, Londra, 1993, s. 101.

mekanizmasını reforme etme... çabası' olduğunu haklı olarak belirtmiştir. Brinton şunu eklemektedir:

> Eski bir rejimin, kötü muamele edilen tebaasının feryatlarına karşı duyarsızlığının doruğunda kendi sonuna doğru yol alan ıslah olmaz bir tiranlık olarak resmedilmesinden daha yanıltıcı bir şey olamaz.[2]

Gerçekten de, 'yukarıdan reform' ile 'aşağıdan devrim' arasındaki etkileşim, Çarlık Rusyası'nın son yıllarının belli başlı özelliklerinden biriydi. Eski rejim, reformların hızını sürdürmede ya da uyandırılan daha ileri ıslah beklentilerini tatmin etmede yetersiz kaldı – ve bu suretle toplumdaki muhalif öğelerin tatminsizliğini gidermekten ziyade artırdı.

Ondokuzuncu yüzyıl Rusyası'ndaki başlıca 'yukarıdan reformlar', Çar II. Aleksandr'ın (1855-81) döneminde uygulamaya kondu. Bu reformlar, Rusya 1854-56 Kırım Savaşı'nda Britanya'ya ve Fransa'ya yenildikten sonra başlatıldı. Kırım fiyaskosu o günün belli başlı Avrupa güçleri karşısında Rusya'nın askeri açıdan geriliğini gösterdi ve I. Nikolay'ın (1825-55) gerici hükümdarlığını simgeleyen Çarlık sisteminin erdemlerine ilişkin memnuniyeti aniden yok etti. Liberal devlet adamları Rusya'nın askeri yenilgisinin, onun sosyal ve ekonomik geriliğini yansıttığını ileri sürüp yeni Çar'a, reformları yürürlüğe koyabilmesi için durumun avantajından yararlanmasını tavsiye ettiler. Sovyet tarihçilerinin, önemli bir reformun mutlaka bir 'devrimci durumun' ürünü olması gerektiğine dair inançlarına ve böylesi bir durumun 1859 ile 1861 arasında (köylü huzursuzluğu ve devrimci entelijensiyadan gelen eleştiri biçiminde) halihazırda var olduğunu ileri sürmelerine rağmen, II. Aleksandr'ın 'Büyük Reformları', gerçekte, devleti hem dışsal hem de içsel olarak güçlendirmek için tasarlanan bir değişimler programını gönüllü olarak yüklenen ender bir idare örneğiydi. Ama büyük güç statüsü ekonomik modernleşmeyi gerektiriyordu, fakat ekonomik modernleşme, toplumsal ve siyasi istikrarı yok etme tehdidini içeriyordu. Bu ikilem bir sonraki yüzyılda Çarlık yönetimlerinin başına dert açacaktı.

Aleksandr'ın reformları, devlet ile kurumlarını modernleştirmek ve onları daha etkili kılmak suretiyle güçlendirmeye çalıştı. Serflik uzun süredir Çarlık sisteminin en anakronik öğesi olarak görülüyordu, fakat önceki yöneticiler serfliği kurcalama isteği göstermemişlerdi, çünkü serfli-

2) Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basım, New York, 1965, s. 39.

gin ortadan kaldırılması hemen hemen diğer bütün alanlarda reform yapılmasını gerektiriyordu. Soylular sadece serfler üzerinde ekonomik güce sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda idari, yargısal ve vergi toplamayla ilgili işlevleri de yerine getiriyorlardı; yeni düzenlemelerin bunların yerini almak için yapılması gerekmekteydi. Devletin çıkarları için serfliği ortadan kaldırma kararı almış olan II. Aleksandr, daha aydın bazı danışmanlarının da etkisiyle, Batılılaştırıcı liberalizmin öğelerini içerme noktasına ulaşan uzun erimli bir reform programını başlatmak zorunda kaldı.

1861'deki Serflerin Özgürleşmesi, soylu toprak sahiplerinin köylülerine, bedelini (bir tür ipotek olan) 'geri alma aidatı' ile ödemek zorunda oldukları arazi payıyla birlikte kişisel özgürlüklerini bahşetti. Köylülere tahsis edilen topraklara tek tek bireyler olarak değil, köy komünü tarafından kolektif şekilde sahip olundu: Bu sistemde toprak, büyüklükleri oranında haneler arasında periyodik olarak yeniden paylaştırılmaktaydı. 1860'lar ile 1870'lerin diğer önemli reformu yerel yönetim sistemini etkiledi: Bu reform yeni bölgesel zemstvolar ve belediye Dumaları için yeni bir seçim ilkesi getirdi. Mülkiyet esasına dayanan bu ilkeyle taşrada soyluların, kentlerde zengin işadamlarının oyların çoğunluğunu elde etmeleri garanti altına alındı.

Yönetimin radikal karşıtları reform programını yetersiz bularak eleştirdiler. Birçok liberal soylu, ulusal düzeyde seçilmiş bir temsilciler meclisinin yürürlüğe konduğunu görmek istemişti, fakat II. Aleksandr otokratik bir yönetici olarak, gücünün sınırlanmadan kalması gereğinde diretti. 'Gerçek' bir Özgürleşmenin kendilerine sadece bir pay değil, toprakların tümünü vermesi gerektiğini düşünen köylüler de tatmin olmamışlardı. Demokratların, seçime dayalı bir ulusal meclise ilişkin talepleri 1905 Devrimi'ne kadar karşılanmayacaktı; köylülerin büyük yurtluk arazilerine duydukları özlem ise ancak 1917'de giderilecekti.

Fakat muhafazakârlar da reformlardan hoşnutsuzlardı. Yalnızca yerel düzeyde bile olsa, temsili yönetim ilkesinin kabul görmesinin, yabancı ve potansiyel olarak istikrarsızlaştırıcı Batılı kurumların otokratik sisteme sokulmasına dalalet ettiğini düşünenler vardı. Toplumsal ve siyasal huzursuzluğa dair işaretler 1860'ların başlarından itibaren görüldüğünde korkuları doğrulanmış gibiydi: Özgürleşme vaatlerine karşın köylü protestoları; Rus Polonyası'nda milliyetçi bir ayaklanma, öğrenci gösterileri, 1870'lerin sonlarında terörist taktikler benimseyen devrimci örgütlenmelerin doğuşu. Bu gösteriler, yönetimi acımasız bir karşılık vermeye kışkırttı ve II. Aleksandr'a suikast düzenlenmesi daha fazla baskıyla sonuçlandı. Yeni Çar III. Aleksandr'ın (1881-94) hükümdarlığı ve onun halefi olan II.

Nikolay'ın (1894-1917) saltanatının ilk kısmı, Sovyet tarihçilerinin 'karşı-reformlar' olarak adlandırdıkları politikalar tarafından belirlendi. Ancak, bu yanlış bir isimlendirmedir: Muhtelif alanlarda sınırlamalar konmuş olsa da 'Büyük Reformlar'ın asıl çerçevesine dokunulmadı. II. Aleksandr'ın önlemlerinden bazılarını belirlemiş olan liberalleşme ruhuna sahip hiçbir ileri reform, 1905 öncesinde uygulamaya kesinlikle konmadı; fakat Rus ekonomisi modernleşmeye devam etti ve geç emperyal dönemde ekonomik kalkınma alanındaki en büyük ilerlemelere 1880'lerin ve 1890'ların politik açıdan baskıcı yıllarında ulaşıldı.

Rus ekonomisi serfliğin son yıllarında tümüyle durgunlaşmamış olsa da, endüstri, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında hayli yavaş gelişti ve Özgürleşme, bu süreci birdenbire hızlandırmadı. Yetersiz ulaşım ve iletişim altyapısı ekonomik büyümenin önündeki asıl önemli engeldi. Yönetim, demiryolu yapımını 1860'lar ile 1870'lerden itibaren etkin bir şekilde ilerletti; 1880'ler ile 1890'larda devlet müdahalesi bir bütün olarak ağır sanayinin gelişmesinde giderek daha kritik hale geldi. Güçlü madencilik ve metalürji sektörleri, Rusya'nın büyük güç statüsünün ziyadesiyle bağlı olduğu silah üretiminin yaşamsal temeliydi. 1890'ların endüstriyel patlaması, 1892'den 1902'ye değin geçen sürede genellikle Maliye Bakanı Kont Sergei Witte'nin adıyla ilişkilendirilir, fakat Witte, Maliye Bakanlığı'ndaki iki yakın selefinin, yani kilit sektörlerde yabancı yatırımları teşvik etmiş olan Vyshnegradskii ile Bunge'nin politikalarını sürdürüyor, kendi politikasını bunların üzerine tesis ediyordu. Sınai üretim, yüzyıl dönümünde ortaya çıkan uluslararası baskının etkilerine yenik düşmeden önce, 1890'larda her yıl ortalama yüzde 8 oranında artmıştı.

Yirminci yüzyılın başı itibarıyla yaklaşık iki milyon kişiden oluşan yeni bir endüstriyel emek gücü yaratılmıştı. Bu yeni toplumsal grup, birçok alanda hâlâ saflarından devşirildiği köylülükle arasındaki yakın bağlarını sürdürüyordu; çağın entelektüelleri, bu sınıfın, Marx'ın Batı Avrupa'da devrimci sosyalizmin taşıyıcısı şeklinde tanımladığı tipte gerçek bir 'sanayi proletaryası' olarak tanımlanmasının ne derece mümkün olduğunu tartışıyorlardı. Rusya'nın kentsel sanayi işçilerinin yaşama ve çalışma koşulları, sanayileşmenin erken aşamalarında Avrupa'nın bazı yerlerinde olduğu kadar sertti. Rusya'daki diğer bütün gruplar gibi onların da yurttaşlık hakları yoktu ve sendika gibi işçi örgütleri yasadışıydı. Grevler yasaklanmıştı ve yapılan grevler de çoğu zaman polisle ya da askeri birliklerle karşı karşıya kalıyordu. Bu nedenle, işverenlerle yaşanan temel anlaşmazlıklar bile politik uzantıları olan eylemlere dönüşüyordu. Sanayi işçilerinin 1905 ve 1917 devrimlerinde önemli bir rol oynamaları şaşırtıcı olmasa gerek.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında endüstriyel üretimden daha yavaş olmasına rağmen tarımsal üretim de artmıştı. Özgürleşme uygulamasının koşullarına karşı yükselen köylü protestolarının ilk dalgasından sonra kırsal kesim, erken yirminci yüzyıla kadar görece barış içinde kaldı. Yüzyıl dönümünde bir 'tarım krizi'nin ortaya çıktığı yolundaki bazı iddiaların aksine, tarımsal üretimin nüfustan daha hızlı arttığı ve Rusya'nın devasa tahıl ihracatı hesaba katıldığında bile kişi başına düşen besin arzında bir artış olduğu artık tartışmasız kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Özgürleşme sonrası tarımın genel olarak olumlu bir resim vermesi, kayda değer bölgesel farklılıkları gizlemiştir. Orta Kara Toprak alanı (Moskova'nın güneyinde Ukrayna'dan Volga'ya uzanan geniş tarımsal kuşak), köylü sefaleti ve yoksullaşmanın türlü veçhelerini barındırıyordu. Volga bölgesi, 1891'de kıtlıktan fena halde etkilenmişti; Poltava ile Karkov'un Ukrayna'ya ait kırsal kesimleri 1902-1903'te köylüler arasındaki yoğun huzursuzluklara sahne oldu.

Kırsal kesimin temelinde yatan sorun, ne soylu toprak sahiplerinin ne de köylülerin Özgürleşme anlaşmasından hoşnut olmalarıydı. Çoğu soylu, toprak kayıplarının yeterince tazmin edilmediğini düşünüyordu; birçoğu yeni koşullara yeterince uyum sağlamada başarısız oldu ve bazıları –bilhassa küçük ve orta ölçekli arazi sahipleri– topraklarını satarak kentlere taşındı. Geride kalanlar, 1890'larda uygulanan ve endüstriyi kayıran devlet politikalarıyla karşı karşıya kaldılar; ondokuzuncu yüzyılın sonlarında pek çok zemstvo meclisi tarafından benimsenen muhalif konum, buralarda çoğunluğu elinde tutan soyluların ekonomik durumunu yansıtıyordu. Köylülere gelince, bilhassa nüfus artışı baskısının 'toprak kıtlığı' (komünal toprak paylarının ortalama ebatlarının küçülmesi) yaratmış olduğu yerlerde büyük malikânelerin tüm arazilerinin zorunlu yeniden dağıtımını içeren yeni bir 'ikinci Özgürleşme' anlaşmasına yönelik umutlar tümüyle ortadan kalkmamıştı. Toprağa ilişkin soylu mülkiyet hakları, Rus köylüleri tarafından hiçbir zaman tümüyle meşru görülmemişti ve 1905'te olduğu gibi Çarlık yönetimi ne zaman gözle görülür biçimde zayıflasa, köylüler toprak iddialarını öne sürmek ve yürürlüğe koyabilmek için bundan yararlanmaya çalıştılar.

Yüzyıl dönümünde idari reform politikaları ile ekonomik kalkınmanın birleşik etkileri, Rus toplumsal yapısının gözle görülür şekilde modernleşmesini sağladı. Geleneksel tarım sınıflarına –toprak soyluluğu ve komünal köylülük– sayıları artmakta olan kentsel gruplar ekleniyordu. Avrupa Rusyası'nın kentsel nüfusu, toplamda yüzde 10'dan 13'e yükselerek 1867 ile 1897 arasında hemen hemen ikiye katlandı. Hem eski tüccarlardan,

hem de toprak satışlarından sermaye elde etmiş olan soylulardan oluşan yeni bir burjuvazi doğmaya başlamıştı. Kentsel nüfus sadece sanayi işçileriyle değil, aynı zamanda artan ev hizmetçileri, tezgâhtarlar, esnaf ve yazıcılar ordusuyla giderek artıyordu. Devlet bürokrasisindeki makamların çoğalmasına katkıda bulunan eğitimin yaygınlaşması, yeni bir serbest meslek üyesi (doktor, avukat, öğretmen, vb.) tabakası da yarattı. 1897 istatistikleri, geniş anlamda 'entelijensiya'nın (hem memurlar hem de profesyoneller ile birlikte), 100.000'den fazlası yüksek öğrenimli olmak üzere yaklaşık 800.000 kişiden oluştuğunu göstermektedir.[3] Köylüler hâlâ nüfusun yüzde 80'inden fazlasını oluşturmalarına rağmen, Rus toplumsal yapısı –özelde de kentsel toplumun yapısı– Batı çizgisinde gelişiyor gibi görünüyordu. Toplum 'modernleşirken' ve 'Batılılaşırken' çoğunluk, politik değişimin de –otokratik sistemin bir tür demokratikleşmesi biçiminde– bunu izleyeceğini ileri sürmekteydi. Fakat –Batı Avrupa'da olduğu gibi– eski rejimin mücadele etmeksizin ayrıcalıklarından vazgeçmeyeceği, Rusya'da ise politik özgürlüğün elde edebilmek için devrimin gerekeceği fikri de yaygın şekilde kabul görmekteydi.

Rus devrimci geleneği

Rusya'nın, mutlakıyetçiliğin prangalarını söküp atmada Fransa örneğini izleyebileceği fikri, ilk kez, Napoléon savaşlarına katılan ve Fransız devrimcilerinin fikirlerine sempati duyan bir grup genç subay tarafından Çarlık İmparatorluğu'na sokuldu. Çar I. Aleksandr'ın hükümdarlığında (1801-25) birçok gizli dernek kuruldu; fakat Aralık 1825'teki isyan girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bilinen adlarıyla 'Dekabristler', ilk Rus devrimcileri olarak görüldüler ve şehit edilmeleri (liderleri idam edildi) sonraki kuşaklar için bir örnek ve ilham kaynağı oldu.

Bununla birlikte, Rusya'nın, Batı Avrupalı komşularıyla aynı evrim çizgisini izlemesi gerektiği fikri, I. Nikolay'ın saltanatı sırasında genel kabul görmüyordu. Eğitimli kamuoyu iki kampa bölünmüştü: 'Slavcılar' ile 'Batılılaştırıcılar'. İkinci kamp, Rusya'nın aslında ortak bir Avrupai gelişim modelinin geri bir varyantı olduğuna inanırken, birinci kamp Rus toplumsal ve siyasal yapılarının farklılığını ya da hatta biricikliğini vurgulamayı tercih etti. Benzer bir fay-hattı daha sonra Rus devrimci sosyalistlerini

3) Geç emperyal dönem Rusyası'nın toplumsal yapısının istatistiksel bir analizinde karşılaşılan sorunlara ilişkin bir tartışma için bkz. Maureen Perrie ve R. W. Davies, 'The social context', *From Tsarism to the New Economic Policy* içinde, R. W. Davies (der.), Basingstoke, 1990, s. 29-46.

ikiye bölecekti: Rusya'nın kendine özgü bir sosyalizm yolu bulacağına inanan Popülistler ile Rusya'nın Batı Avrupa'yla aynı rotayı takip edeceğini, yani önce feodalizm ve mutlakıyetçiliğe karşı bir burjuva-demokratik devrim yaşayacağını, daha sonra proleter bir devrimle kapitalizmden sosyalizme doğru ilerleyeceğini düşünen Marksistler.

Devrimci Popülizm büyük ölçüde, 1860'lar ile 1870'lerdeki Büyük Reformların eleştirisi üzerinden gelişti. Genellikle yerel bir Rus sosyalizmi biçimi olarak görülse de Popülizm, Romantizm, milliyetçilik, anarşizm ve kooperatif sosyalizm gibi Batılı entelektüel akımlara çok şey borçluydu. Diğer taraftan, Neçayev ve Tkaçev tarafından savunulan komplocu ve ayaklanmacı taktiklerin kökleri Babeuf ile Blanqui'nin devrimci geleneğine uzanıyordu. Popülizm, basit bir ideolojiden ya da örgütlenmeden ziyade geniş ve çelişkili bir hareketti. Fakat tüm Popülistler, Rus sosyalizminin, eşitlik ve sosyal adalet ilkelerini cisimleştiren proto-sosyalist bir kurum olarak idealize ettikleri köylü komününe dayanan, büyük ölçüde tarımsal bir sistem olacağını farz ettiler. Popülistler, Rusya'nın sanayide ve tarımda kapitalizmden sakınabileceğine ve sakınması gerektiğine, sosyalist bir devrimin yakın gelecekte hem mümkün hem de arzulanır olduğuna inandılar. Ancak, 1870'lerin ortalarında Popülist entelektüellerin 'halka gitme' ve onları devrim için uyandırma girişimleri, köylülüğün anlayışsızlığı nedeniyle başarısızlığa uğradı; 1870'lerin sonlarında Popülist 'Halkın İradesi' partisi siyasal terörizme başvurdu. Mart 1881'de II. Aleksandr'a düzenledikleri suikast, umdukları aşağıdan devrimi harekete geçirmekte yetersiz kaldı; ardından gelen baskı, örgütlü bir hareket olarak Popülizm'i neredeyse yok etti ve taşrada erken kalkışılan halkçı propaganda kampanyasının ardından, terörist taktiklerin de başarısız olması, yurtdışına kaçanlar ile sağ kalıp yer altında mücadele edenler arasında önemli bir ideolojik krize yol açtı. Popülizm, yirminci yüzyılın başlarında neo-Popülist Sosyalist-Devrimci (SR) Parti olarak yeniden hayat bulacaktı, fakat 'klasik' Popülizm, Rus Marksizmi'ne de miras bıraktı: Bu miras, 1870'lerin teröristlerinin örgüt fikirleriyle büyük ortaklıkları olan Lenin'in devrimci parti anlayışı formundaydı.

Rus sosyalizminin ayırt edici bir çeşidi olarak Marksizm, 1880'lerde doğdu. Marx'ın fikirleri daha erken bir tarihte Rusya'da biliniyor (*Kapital*'in çevirisi Rusya'da yasal olarak 1872'de yayımlandı), fakat çoğunluğu tarımsal olan bir imparatorluğa çok da uygun olduğu düşünülmüyordu. Bununla beraber, kapitalist sanayileşmenin 1880'lerdeki ve 1890'lardaki inkâr edilemez ipuçlarıyla birlikte 1881 sonrasında Popülizm'in itibarının azalması, Marksizm'e yönelişi güçlendirdi. Ancak, Marksizm'i bir eylem

rehberi olarak almak isteyen Rus sosyalistleri arasında da yadsınamaz sorunlar vardı. Rusya henüz bir burjuva-demokratik devrim geçirmemişti; sanayisinin ve sanayi proletaryasının hızla büyümesine karşılık, bu iki alanın tarım ve köylülük karşısında ağırlık kazanması için nesiller değilse bile, onyıllar geçecekti. Ayrıca siyasal özgürlüğün olmayışı Batılı bir model içinde kitlesel bir emek hareketi geliştirmenin olanaksız olduğu anlamına geliyordu: Bunun Marksist devrimci bir partinin yapısı üzerindeki etkilerine dair görüş ayrılıkları, 1903'te Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDLP) İkinci Kongresi'nde Bolşevikler ile Menşevikler arasındaki tarihsel bölünmeye yol açacaktı. Lenin'in Bolşevikleri, sosyalist bilinci proletaryaya dışarıdan taşıyacak profesyonel devrimcilerden oluşan seçkin ve daha dar bir parti anlayışını tercih ederlerken, Menşevikler parti üyelerini işçi kitlelerinden oluşturma idealini savunuyorlardı.

Sosyalist bir partinin burjuva-demokratik devrimde oynaması gereken rol sorunu da Rus Marksistleri böldü. Menşevikler, sosyalistlerin burjuva liberallerin solcu müttefikleri olarak davranması gerektiği sonucuna vardılar; fakat Bolşevikler, Rus burjuvazisinin devrimci potansiyelinden kuşkuluydular. Lenin, 1905 Devrimi'nin akışı içinde proletaryaya uygun müttefik olarak burjuvaziden ziyade feodalizm karşıtı 'küçük-burjuva' köylü kitlesini belirleyecekti. Lenin, Devrimin Batılı modele uygun bir 'burjuva demokrasisi'nden ziyade, 'proletaryanın ve köylülüğün geçici devrimci-demokratik diktatörlüğü'nü yaratacağını ileri sürdü.

Lenin, klasik Marksizm'i, çoğunluğu hâlâ köylü olan Rus toplumunun gerçekliğine uyarlamaya çalışırken, aynı dönemde SR lideri Viktor Çernov da klasik popülizmi Rusya'nın yeni yetme sanayi kapitalizminin çerçevesine oturtmaya çabalıyordu. Çernov, dar Marksist anlamdaki kent ve kır proletaryası ile köylülük kitlesini kapsayan geniş bir 'emekçi halk' (*trudyaşçiesya*) kavramı geliştirdi. Fakat 'emekçi halk', Rus nüfusunun ezici çoğunluğunu oluştursa da, Çernov yakın gelecekteki devrimin sosyalist bir devrim olacağına inanmadı. Eli kulağındaki dönüşüm, geniş mülk arazilerinin köy komünlerine transfer edilmesi yoluyla toprağın 'kamulaştırılması' sayesinde 'burjuva-demokratik' bir devrimden daha ileri gidecek, fakat tarımsal üretimin sosyalizasyonu –endüstriyel üretimin sosyalizasyonu gibi– devrimin ikinci, sosyalist bir aşamasını beklemek zorunda kalacaktı.

Mantıksal açıdan bakıldığında, burjuva-demokratik bir devrim yaşamamış bir toplumda, liberalizm, hâlâ devrimci bir ideoloji olmalıydı. Fakat Batı'da sosyalizm ile hemen hemen aynı anda, ondokuzuncu yüzyılın ortasında benimsenmiş olan liberal fikirler, Rusya'da asla önemli bir güç haline gelmedi. Liberalizmin toplumsal temelini, meslek sınıfları ile temsil ilkesi-

nin yerelden ulusal düzeye genişletilmesini arzulayan zemstvolardaki hoşnutsuz soylular oluşturuyorlardı. 1905'ten önce liberalizm, geleneksel olarak Moskova ve Petersburg girişimcileri olarak ikiye bölünmüş görece küçük ve güvencesiz bir grup olan endüstriyel ve ticari burjuvazinin desteğinden yoksundu. Moskovalı tüccarlar, tutumlarında geleneksel, Slavcı ve patriyarkaldiler; bu nedenle genellikle otokrasiyi destekliyorlardı; Petersburg'un sanayicileri daha Batılılaşmış ve kozmopolitti, fakat devlet siparişlerine ve dolayısıyla da yönetimdeki patronaja ileri düzeyde bağımlı sektörlerde yer alıyorlardı. Bu burjuva gruplar 1905 Devrimi'nin kazananları arasında yer alacaklardı, fakat bu, kendilerinin gerçekleştirmediği bir devrim olacaktı.

1905 Devrimi

II. Nikolay yönetimi 1902'den 1903'e değin, sosyal ve siyasal istikrarı, ondokuzuncu yüzyılda olduğundan çok daha büyük ölçüde tehdit eden bir dizi meydan okumayla karşı karşıya kaldı. Köylüler arasındaki huzursuzluk Ukrayna'dan Volga'ya doğru yayılıyordu; işçi grevleri, bilhassa Rusya'nın güneyindeki sanayi sektörlerinde felce yol açıyordu. Çarlığa karşı örgütlü bir siyasal muhalefet, SR ve SD partileri ile keza muhtelif liberal gruplar halinde ortaya çıkmaya başlamıştı. SR'liler 1902'de İçişleri Bakanı D. S. Sipyagin'in, 1903'te ise Ufa valisi N. M. Bogdanoviç'in yaşamlarına kast ederek terörist bir kampanyaya giriştiler. Yine de, ne SR'liler ne de SD'liler 1905 Devrimi'nden önce köylü ve işçileri örgütlemede kayda değer bir başarı sağlamadılar.

İçişleri Bakanı V. K. Plehve'ye atfedilen, 'devrimi önleyebilmek için küçük bir muzaffer savaşa ihtiyacımız var,' şeklindeki tarihi önem taşıyan söz, bu muhtelif hoşnutsuzluk göstergelerinin oluşturduğu zemin karşısında söylenmiştir.[4] Teknik açıdan saldırgan olan taraf, resmi savaş ilanında bulunmaksızın Ocak 1904'te Port Arthur'daki Rus donanmasına saldıran Japonya olmasına karşın, Rus yönetimi 1890'ların sonundan beri Uzakdoğu'da ihtiyatsız bir provokasyon politikası izliyordu. Kırım Savaşı'ndan beri askeri gücünü test ettiği yegâne deneyimde Rusya, 1878'de Türkiye'yi yenilgiye uğratmıştı, fakat Japonya, Ruslar'ın beklentilerinin aksine, çetin ceviz olduğunu kanıtladı. Trans-Sibirya demiryolu tamamlanmak üzere olsa da, Avrupa Rusyası ile Mançurya'daki askeri bölgeler arasındaki ile-

4) S. Yu. Vitte, *Vospominaniya. Tsarstvovanie Nikolaya II* (2 cilt), Berlin, 1922, c. 1, s. 161.

tişim yetersizdi ve Rusya hem karada hem de denizde bir dizi utanç verici yenilgi yaşadı.

Askeri yenilgiler 1856'da olduğu gibi, 1917'yi haber verecek şekilde yurtta büyük ayaklanmaları kışkırttı. Rus-Japon savaşının sonuçları asıl olarak siyasaldı: Çarpışma, Avrupa Rusyası'ndaki ana nüfus merkezlerinden uzaktaydı ve ekonomi, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu kadar etkilenmemişti. Fakat askeri yenilgiler, birçok muhalefetin gözünde rejime yönelik güvenin daha da sarsılmasına yol açtı: Sosyalistlere göre ülke emperyalist bir maceraya bulaşmıştı; liberallere göre, yabancı tehdide karşı Rus ulusal çıkarlarının savunulmasında başarısız olunmuştu. Nitekim, 1904'ten 1905'e değin liberaller, daha sonra Birinci Dünya Savaşı esnasında olduğu gibi, yurtseverlik vurgusu sayesinde otokrasi eleştirilerine meşruiyet kazandırmış oluyor, bürokratik yönetime göre daha etkili olma potansiyeline sahip temsili yönetime dair taleplerini yükseltiyorlardı.

SR teröristleri 15 Temmuz 1904'te Plehve'yi katlettiklerinde, yönetim kendisini, askeri başarısızlık nedeniyle zaten o derece temelden yoksun kaldığını hissediyordu ki buna karşı tepkisi, onun halefi olarak nispeten liberal olan Prens Svyatopolk-Mirskii'yi atamak oldu. Mirskii, liberallere bazı önemsiz ödünler verdi; ancak liberaller ödünleri zayıflık işareti olarak yorumladılar ve otokrasiye karşı saldırılarını artırdılar. Aslında, kendilerini, gönüllü olarak miting ve dilekçe gibi şiddet içermeyen araçların kullanımıyla sınırladıkları için tek başlarına liberallerin yönetim üzerindeki nüfuzu zayıftı. 1905'in devrimci olayları asıl olarak, yönetimin askeri birlikleri 9 Ocak 1905'te Petersburg'da silahsız işçi göstericilere ateş açtığı zaman 'Kanlı Pazar'la tetiklendi. Silah kullanılması karşısında imparatorluk çapında yapılan protestolar, devrimci bir şiddet dalgasına dönüştü. 4 Şubat'ta SR'lilerin, Çar'ın amcası Büyük Dük Sergei Aleksandroviç'e suikast düzenlemeleri, parti tarafından Kanlı Pazar'ın rövanşı olarak savunuldu; öteki devrimci şiddet biçimleri de, otoritenin 9 Ocak'ta tahrik edilmeksizin giriştiği saldırıya tepki olarak meşru görüldü.

Ocak ile Ekim 1905 arasında toplumdaki tüm gruplar, Çarlık yönetimine saldırıda birleşti. Grev hareketi sadece sanayi işçilerini değil, aynı zamanda muhtelif meslek gruplarını da kapsıyordu; grevcilerin talepleri ekonomik olduğu kadar siyasaldı da. Köylülerin, soyluların mülklerine saldırıları 1905 baharında başladı ve 1907'ye kadar sürdü; hem cephede hem de cephe gerisinde, orduda ve donanmada kendini gösterdi. Yönetim, Şubat 1905'ten itibaren buna bir dizi siyasal ödünle yanıt verdi. Bununla birlikte Çar, muhalefeti parçalamak için yeterince radikal bir reform paketini Witte'nin tavsiyesi üzerine ancak Ekim'de sunabildi. 17 Ekim 1905'te ilan

edilen Emperyal Manifesto tam yurttaş hakları ile ulusal bir temsili meclisin, yani yasama gücüne ve geniş bir oy tabanına sahip olacak olan Devlet Duması'nın kurulacağını vaat etti. Bu, çoğu liberali hoşnut etmeye yetti, hatta bazı sosyalistler bile vaat edilen reformlara bir şans vermeye hazırdılar. Ancak daha aşırı devrimciler, demokratik cumhuriyet, kurucu meclis, sekiz saatlik iş günü ve büyük malikâne arazilerinin kamulaştırılması gibi sosyal reformlar konusunda ısrarcı olmayı tercih ettiler. Bu radikaller Aralık 1905'te Moskova'da, yönetimin askeri birlikleri tarafından vahşice bastırılan bir işçi ayaklanması düzenlediler. Ondan sonra rejim, baskı ve reformun isabetli bir bileşimiyle Devrimi denetim altına aldı.

1905 olaylarının, geleneksel 'devrim' isimlendirmesini hak edip etmediği sıklıkla sorulur. Sonuçları itibarıyla çok az şeyin değiştiği ileri sürülebilir. Otokrasi, Devlet Duması'nın varlığıyla, ancak kısmen yumuşayarak bekasını sürdürdü. Toplumsal değişmeler de en az düzeydeydi: Ana reform paketi olan ve köylü komününün sona erdirilmesini teşvik eden, Stolypin'in 1906'da çıkardığı tarım yasası bile köylülerin taleplerinden ziyade yönetimin çıkarlarıyla örtüşen önlemler sunduğu için karşı-devrimci olarak görülebilir. 1905, burjuva-demokratik bir devrim olarak görülse bile, sonuçsuzdu ve tamamlanmamıştı. Gene de 1905 olaylarının doğası, iki tarafın da geniş çaplı şiddet kullanımı nedeniyle devrimci olarak görülmelidir. Sona gelindiğinde 1905'in göreli başarısızlığının, onu, Rusya'nın 1789'undan ziyade 1848'i yaptığını kabul etseler de, devrimin çağdaşlarının, yaşadıkları şeyin uzun ermli bir devrim olduğuna ilişkin çok az kuşkuları vardı.

Devrimciler, amaçlarını gerçekleştirmedeki başarısızlıklarını genellikle Çarlığa karşı muhalefetin zayıflığına, bölünmesine ve bilhassa sosyalist partilerin, kendilerinin ve taraftarlarının eylemlerini örgütleme ve koordine etmede gösterdikleri yeteneksizliğe bağladılar. Bu eleştiriler kuşkusuz geçerli olmakla birlikte, Çarlığa karşı bir sonraki saldırı raundu ile yapılacak kıyaslama, bunların en hayati etmenler olmadıklarını gösterir. Sosyalist partiler Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1905'te olduklarından daha az güçlüydü, ama yine de Çarlık, Şubat 1917'deki ilk grev ve gösterilerin başlamasının ardından çökecekti. Bu da gösterir ki asıl farklılık pek de öyle devrimci hareketin gücünde değil, devletin zayıflığında yatmaktadır. Özellikle, Çarlık 1905'te Devrimi bastıracak yeterli sayıda askeri birliğin sadakati ile kıdemli subay ve generallerin onları kullanma isteğini muhafaza etmekteydi. Şubat 1917'de, aşağıda göreceğimiz gibi, bu koşullardan ikisi de ortaya çıkmamıştır.

1905'ten sonra, Kırım dönemi sonrasındakilere benzeyen bir olaylar dizgesi oluştu. Başarısızlıkla sonuçlanan savaşı, (1860'lar ile 1870'lerdekile-

rin aksine, 1905 sonrası reformlar varolan gerçek bir devrimci durumunun zorlamasıyla yapıldıysa da) bir dizi 'yukarıdan reform' ve yeni bir ekonomik büyüme dalgası izledi: 1908'den itibaren, büyük ölçüde, silahlanmadan kaynaklanan talep tarafından güdülenen endüstriyel büyümede gözle görülür bir canlanma vardı. Şubat 1917'de Çarlığa karşı yeni bir saldırıya yol açan, Rusya'nın bir başka korkunç savaşa katılmasından bile önce, 1912-1914 arasında yenilenmiş ve potansiyel olarak devrimci bir krizin belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı.

Savaş ve devrim (1904'ten 1914'e)

Yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan Rus devrimlerinin nedenlerinden biri olarak savaşın önemi sık sık sorgulanmıştır. Gördüğümüz gibi devrim Rus-Japon savaşının patlak vermesinden önce zaten ortaya çıkmak üzereydi. Bu nedenle biz haklı olarak, savaşın, genellikle farz edildiği gibi devrimi hızlandırmaktan ziyade onu bir yıl geciktirip geciktirmediğini sorabiliriz. Varsayımsal olarak, Japonya Ocak 1904'te Port Arthur'a saldırmamış olsaydı, devrim mümkün olacak mıydı? 'Kanlı Pazar' gibi bir olayın barış döneminde de ortaya çıkabileceği olasılığını tümüyle gözardı edemesek de, otokratik sistemin meşruiyeti ve otoritesi askeri yenilgilerle zayıflamamış olsaydı, 1905'tekiyle aynı etkiyi yaratması imkânsız olurdu. Ayrıca ulusal bir facia olan savaş, toplumun tüm kesimleri için sorunlar yarattı; böylece, muhalif partiler, kendi taraftarlarını etkili biçimde örgütleyemese ya da koordine edemese de, devleti zayıflatan geçici bir hoşnutsuzluk mutabakatı sağladı.

Benzer sorular, 1917 olaylarında Birinci Dünya Savaşı'nın payı hakkında da soruldu. 1906 ile 1914 arasında Rusya'da yaşanan gelişmelere olumlu gözle bakan bazı tarihçiler, Batı tipi parlamenter demokrasiye ve Stolypin'in reformları sayesinde, hem sanayide hem de tarımda piyasa merkezli bir kapitalizme doğru evrim yaşandığına ilişkin beklentilerinde iyimserdirler. Bu 'iyimserler'e göre Birinci Dünya Savaşı, Şubat devriminin asıl nedeniydi: 1906 ve sonrasının reformları tümüyle kök salmadan önce düşmanlıkların patlak vermesindeki şanssız zamanlama Rusya'nın başka şekilde izleyebileceği barışçıl evrim güzergâhını değiştirdi. Devrimsiz bir gelişme konusunda kötümser olan diğer tarihçiler, 1905'ten sonra yürürlüğe konan değişiklikleri, Devrimle birlikte aydınlığa kavuşan derin sistemik sorunlara verilmiş geç ve yetersiz tepkiler olarak görürler. 'Kötümserler', yeni bir devrimci krizin barış döneminde bile kaçınılmaz olduğuna inanarak, bu yeni krizin belirtilerini savaş arifesinde Sibirya'da, Lena Nehri'nde

grevci altın madeni işçilerine Şubat 1912'de ateş açılmasıyla tetiklenen sınai alandaki hoşnutsuzluğun, Temmuz 1914'te Petersburg'da bir genel grevle sonuçlandığı zaman dilimi içinde teşhis ederler. En kötümserler ise, savaşı ancak, otokrasinin belini kıran son hamle olarak görürler, fakat Balkan krizinin Devrimi aslında üç yıl geciktirdiğine inananlar da vardır.[5]

Plehve'nin 'küçük muzaffer savaş'a ilişkin yorumu bazı tarihçilerde, Rus yönetiminin gerek 1904'te gerekse 1914'te iç hoşnutsuzluğun yönünü saptırmak için dış savaşı aslında memnuniyetle karşıladığı –ya da hatta kasten savaşı istediği– yolunda bir çağrışım yapmıştır. Bu tür bir Makyavelci yorum için Japon savaşıyla ilgili bile çok az kanıt vardır. 1914'e ilişkin bütün kanıtlar aksi yöne işaret etmektedir: Rus devlet adamları Sibirya için savaşa girmekte isteksizlerdi. Öyle ki, bazıları, yenilginin içeride yaratacağı sonuçları önceden tüm açıklığıyla görebildiler. Ancak Avusturya'nın ültimatomu karşısında geri çekildiği takdirde Rusya'nın ulusal çıkarlarının ve uluslararası saygınlığının onarılmaz derecede zarar göreceğini anladıkları zaman, üzülerek, ordunun harekete geçmesini emretmeye mecbur oldular.

Birinci Dünya Savaşı ve Şubat Devrimi

Savaş, başlar başlamaz hem ekonomik hem politik etkisiyle Şubat Devrimi olaylarına katkıda bulundu. 1915'e gelindiğinde yoğun bir ulusal seferberlik sistemi yerleşmişti: Öncelik, ordunun taleplerini karşılamak için genişleyen ağır sanayiye verildi, fakat tüketim mallarının üretimi bu durumdan aksi yönde etkilendi. Hasat iyi olmasına rağmen, köylüler, piyasaya verdikleri tahıl miktarını azalttılar: Giderek yükselen enflasyon ve tüketim mallarının kıtlığıyla karşılaşan köylüler, ürünlerini köyde muhafaza etmeyi tercih ettiler. Ulaşım sistemlerinin bozulmasıyla birlikte bu durum özellikle kuzeydeki (savaşın başlamasıyla yurtseverce bir duyguyla adı Petrograd'a –Almanca'ya yakın bir tını veren Petersburg'un Ruslaştırılmış hali– dönüştürülmüş olan) başkente yapılan yiyecek tedarikini etkiledi. 1917'nin başları itibarıyla, reel ücretlerdeki düşüşü protesto niteliğindeki işçi grevleri, yetersiz yiyecek arzına ve ekmeğin karneye bağlanacağına ilişkin söylentilere karşı kadın gösterileri eklendi.

Başlangıçta savaşa destek veren Duma'daki liberaller, hükümetin askeri meselelerdeki beceriksiz yönetimi karşısında giderek daha eleştirel olmaya başladılar. Çar'dan ziyade Duma'ya karşı sorumlu olan bir bakanlık

5) 'İyimser' ve 'kötümser' kavramları için bkz. A. Mendel, 'On interpreting the fate of imperial Russia', *Russia under the Last Tsar* içinde, T. G. Stavrou (yay. haz.), Minneapolis, 1969, s. 13-41.

talebini ileri süren muhalif milletvekilleri tarafından 'İlerici Blok' kuruldu. Ağustos 1915'te II. Nikolay, Mogilev'deki ordunun komutasını bizzat üstlenmek üzere Petrograd'dan ayrıldı. İmparatoriçe, görünürdeki sorumlu olarak başkentte kaldı; hemofili hastası olan küçük oğlu Çareviç Aleksey'in kanamalarını denetim altına almada gizemli bir yeteneği olan kötü şöhretli 'din adamı' Rasputin'den giderek daha fazla etkileniyordu. Rasputin'in İmparatoriçe ve bakanlık atamaları ile devlet politikası üzerindeki etkisine dair söylentiler, daha önceleri otokratik prensipleri destekleyen geleneksel seçkinler arasında bile rejimin otoritesinin zayıflamasına yol açtı. 1916'nın sonuna gelindiğinde ordudaki yüksek komuta kademesinden birçok general, İlerici Blok'un 'sorumlu bakanlık' talebine yakınlık duymaya, Çar'ın uzlaşmazlığını, becerikli bir yönetimin oluşturulmasının önündeki başlıca engel olarak görmeye başlamıştı.

Şubat 1917'de başkentte grevler ve gösteriler patlak verdiği zaman, başlangıçta bir sokak protestosu gibi görünen eylemlerin devrime dönüşmesi sürecini başlatan olay, silahsız sivillere ateş açma emrine uymayı reddeden Petrograd garnizonu birliklerinin isyanı oldu. Çar bu durumda bile ayaklanmayı bastırmak için Petrograd'ın dışından askeri güç gönderme seçeneğini savunuyordu. Ancak, üst komuta kademesi Nikolay'a bu cezalandırıcı seferi durdurmasını ve Duma'nın anayasal monarşi talebini kabul etmesini öğütledi. Daha sonra generaller, Nikolay'ın görevden çekilmesinde ve büyük ölçüde Duma liberallerinden oluşan Geçici Hükümet'in oluşumunda mutabık oldular. Nikolay'ın küçük kardeşi Büyük Dük Mihail tahta çıkmayı reddettiğinde monarşi fiilen sona ermişti. Olayların hızı, Çarlık otoritesinin ve otokrasiye verilen desteğin toplumsal tabanının savaşın seyri içinde ne derece aşındığını göstermektedir.

Çarlığın büyük bir hızla çöküşü, Petrograd sokaklarındaki işçiler ile askerlerin rolü, Şubat Devrimi'nin sonucunun, liberallerin savunduğu anayasal monarşiden çok daha radikal olduğu anlamına geliyordu. Otokrasinin ortadan kalkması, Geçici Hükümet'in Petrograd Sovyeti ile –devrimci işçi ve askerlerin temsil organı– olayların gelecekteki seyrini kimin etkileyeceğine dair rekabet ettiği bir tür iktidar boşluğu yarattı.

1917: Şubat'tan Ekim'e

Petrograd Sovyeti'nde çoğunluğu teşkil eden ılımlı sosyalist partilerin (Menşevikler ve SR'liler) ağırlıklı olarak liberal olan hükümete sınırlı destek vermesi dolayısıyla Birinci Geçici Hükümet dönemi (Mart'tan Nisan 1917'ye kadar) bir tür 'ikili iktidar' olarak nitelendirilmiştir. Ilımlı

sosyalistlerin devrimin ilk (burjuva-demokratik) aşamasına dair sahip oldukları programın liberallerinkiyle pek çok ortak noktası bulunmasına karşın, kurulan taktik ittifak, savaşla ilgili niyetlerin sorun oluşturması dolayısıyla kısa zamanda başarısızlığa uğradı. Sovyetin liderleri savaşın yalnızca ulusal ve devrimci savunma amacıyla devam etmesini savundular; liberaller ise aksine, Şubat Devrimi'nin, savaşı, Çarlık yönetiminin becerdiğinden daha etkili bir şekilde sürdürmek için onlara vekalet verdiğine inanıyorlardı. Dışişleri Bakanı P. N. Milyukov 18 Nisan'da Müttefiklere, Geçici Hükümet'in, Çarlığın yayılmacı savaş amaçlarını paylaştığını ima eden bir Nota gönderdiğinde, Petrograd'daki sokak protestoları Milyukov'un istifasına ve Menşevikler ile SR'lilerin resmi olarak temsil edildikleri yeni bir hükümetin kurulmasına yol açtı.

Koalisyon yönetiminin kurulduğu Mayıs'ın ilk günlerine gelindiğinde Bolşeviklerin konumu ılımlı sosyalistlerinkinden keskin biçimde zaten ayrılmıştı. Lenin Temmuz 1914'te savaşın patlak vermesinden beri aşırı bir 'enternasyonalist' konum benimsemişti. Emperyalist savaşı, Avrupa kapitalizminin nihai krizinin bir belirtisi olarak lanetledi ve onun sosyalizm için enternasyonal bir iç savaşa dönüştürülmesini savundu. Lenin, Şubat Devrimi'ni Avrupa devriminin ilk muharebesi olarak memnuniyetle karşıladı. İsviçre'den Rusya'ya geri dönüşünde yayımladığı 'Nisan Tezleri'nde, Geçici Hükümeti savaşı sürdürmekle suçladı; işçilerin ve en yoksul köylülerin demokratik kurumları olarak Sovyetlere iktidarı transfer edecek olan Devrimin ikinci aşamasına geçiş için çağrıda bulundu. Bu fikre dayanan Lenin, Mayıs koalisyonuna (ya da onun ardıllarına) katılmayı reddetti; böylece, yönetimdeki rolüyle yıpranmamış tek önemli siyasal parti olarak Bolşevikler, sovyetlerdeki protesto oylamalarına aracılık ettiler. Menşeviklerin ve SR'lilerin şimdi sorumluluğunu paylaştıkları Geçici Hükümet'in siyasalarından giderek hoşnutsuz olan işçi ve askerlerin desteğini aldılar.

Geçici Hükümet, Mayıs ve Ekim arasında önce soldan, sonra sağdan gelen saldırılara maruz kaldı. Petrograd'daki Bolşevikleşmiş işçi ve askerler 'Temmuz Günleri'nde, savaşın yol açtığı sıkıntılara karşı protestoya girişti-ler ve Geçici Hükümet'in yıkılması çağrısında bulundular. Fakat Petrograd Sovyeti hâlâ, Sovyet iktidarı fikrini reddeden ılımlı sosyalistlerin egemenliği altındaydı; Bolşeviklerin kendileri ise taktik konusunda bölünmüş durumdaydı. Lenin, iktidarı ele geçirmek için henüz erken olduğunu düşünüyordu. Hükümet, askeri birlikleri sokaklardaki gösterileri bastırmakta kullanarak şiddete şiddetle karşılık verdi ve böylece kendisini, çoktan karşı-devrimcileştiği yolundaki Bolşevik iddialara açık hale getirdi.

Ilımlı SR'li politikacı Aleksandr Kerensky, Temmuz Günleri sonrasında oluşturulan ikinci koalisyon yönetiminde başbakan oldu. Ordunun yeni Başkomutanı General Kornilov, yaz mevsimindeki başarısız askeri saldırıdan sonra sağ kanat güçler tarafından düzeni restore edebilecek, kentsel ve kırsal kesimlerdeki anarşinin yayılmasını önleyebilecek yegâne kişi olarak görüldü. Kerensky'nin kendisi, Kornilov ile gizli bir anlaşmaya kolayca razı olabilirdi, fakat Kornilov'un diktatoryal yetkilere ilişkin talepleri çok aşırıydı; Kerensky onu görevden aldı ve hemen ardından yapılan askeri *coup* girişimi fiyaskoyla sonuçlandı. Eylül'de üçüncü bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümetin niyeti, fazlasıyla ertelenen Kurucu Meclis seçimleri Kasım'da yapılana kadar birkaç hafta direnmekti. Fakat seçimler düzenlenmeden önce, 25 Ekim gecesi, Bolşevikler işçi ve asker vekillerinin Sovyetleri adına Geçici Hükümet'i devirdiler.

Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleriyle ilgili olarak ortaya çıkan önemli bir soru, bunun bir devrimden ziyade azınlık *coup d'etat*'sı olarak görülmesinin ne derece mümkün olduğudur. Geçici Hükümet'in devrilmesi Bolşevik Parti tarafından önceden planlanmış ve organize edilmiş olması dolayısıyla Ekim Devrimi, genellikle 'kendiliğinden' ya da planlanmamış bir devrim olarak tanımlanan Şubat Devrimi'yle belirgin bir zıtlık gösterir. Bununla birlikte *coup d'etat* terimi sadece silahlı ayaklanmaya değil, azınlık diktatörlüğünün empoze edilmesine de işaret etmektedir. Bolşevikler Ekim 1917'de ne ölçüde halk desteğine sahiplerdi? Şubat'tan sonra Parti büyük bir genişleme yaşadı. Ekim'de üye sayısı tahminen 20.000'den yaklaşık 250.000'e yükseldi. Yeni üyeler çoğunlukla işçilerdi; Bolşeviklere verilen destek, Sovyetlerde öncelikle işçiler ile askerlerden geldi. 25 Ekim gecesi kurulan ve Geçici Hükümet'in yıkılmasını onaylayan Ikinci Tüm-Rusya İşçi ve Asker Vekilleri Sovyetleri Kongresi'nde çoğunluğa sahip olmasına rağmen, Bolşevik Parti, köylü nüfus kitlesinin desteğinden yoksundu. Genel oy hakkı temelinde Kasım 1917'de düzenlenen Kurucu Meclis seçimlerinde SR'liler ezici bir çoğunluğu elde ederlerken, Bolşevikler oyların sadece yüzde 25'ini kazandılar. Kurucu Meclis, Bolşevikler tarafından Ocak 1918'de dağıtılmadan önce tek bir gün toplanabilmişti. Bolşeviklerin 1917 kışından 1918'e kadar, Sol SR'lilerle kurduğu kısa ömürlü hükümet koalisyonu, Mart 1918'den itibaren yerini tek-parti diktatörlüğüne bıraktı.

Bolşevik yönetimin anti-demokratik doğasına ilişkin bu kanıta rağmen bazı 'revizyonist' tarihçiler Ekim'in yine de bir halk devrimi olduğunu, çünkü Bolşeviklerin sadece işçi ve askerlerin değil, kırsal kesimdeki kitlelerin de dertleri ve arzularıyla ilgilendiklerini öne sürdüler. Bolşeviklerin Ekim 1917'deki 'Toprak Yasası' köylülere büyük malikâne arazilerini üzer-

lerine alma izni verdi ve böylece Şubat Devrimi'nin akabinde başlamış olan toprağa el koyma uygulamasını meşrulaştırdı. O nedenle, –revizyonist ima bu yöndedir– Bolşevikler, köylülerin çıkarlarını, Geçici Hükümet'teki sözcüleri, tarımsal sorunun 'aşağıdan' eylemle değil, Kurucu Meclis tarafından yasamayla çözümlenmesi gerektiğini ileri sürerek toprağa zorla el koyma uygulamasını kınamış olan SR'lilerden daha geçerli bir şekilde savunmuşlardır.[6]

Revizyonistler, Bolşeviklerin son derece merkezi, örgütlü ve disiplinli bir komplo partisi oldukları için Ekim'de iktidarı ele geçirebildikleri fikrini de tartışmaya açık bulmakta, 1917'de yaşanan kitlesel üye akınıyla birlikte Lenin'in daha önceki seçkin profesyonel devrimciler örgütü parti anlayışının zımnen terk edildiğine işaret etmektedirler. Amerikalı tarihçi Alexander Rabinowitch, 1917'de Bolşeviklerin, esnek yapısı sayesinde liderliğin, kitlelerin arzularını dinlemesini ve onlara yanıt vermesini olanaklı kılan, görece demokratik ve âdem-i merkeziyetçi bir parti olduklarını öne sürmüştür.[7]

1917'ye dair güncel yorumlardan bazıları, olayların daha derin politik boyutlarını inceleyebilmek amacıyla, toplumsal devrim ve sınıf mücadelesi üzerine Marksizm-esinli vurgudan uzaklaşmıştır.[8] Vurgu, baskıcı Çarlık yönetiminin Şubat 1917'deki çöküşünün, otoriter ve hiyerarşik güç ilişkilerinin daha alt düzeylerde de çözülmesine yol açma derecesi üzerine yapılmıştır: Fabrikalara, silahlı güçlere, taşraya, hatta patriarkal aileye. Sovyetler, fabrika komiteleri, asker komiteleri ve toprak komiteleri gibi yeni kitlesel örgütlerin hızla çoğalması, iktidarın merkezi devlet otoritesinden büyük ölçüde yerelliklere ve sıradan insanlara devrine işaret ediyordu. Bu süreç, Geçici Hükümet'in, olayların inisiyatifini elde etme girişimini büyük ölçüde engelledi; aksine, Bolşevikler, devletin elinde kalanları Ekim'de zorla ele geçirmelerinden önce bu alt-düzey iktidar mevzilerinin birçoğunu zaten denetim altına almışlardı. Ancak, Bolşevikler Ekim'den sonra ve özellikle iç savaş esnasında, 1917'nin halkçı demokratik kurumlarını kısa sürede tabiyet altına alan ve gözden çıkaran merkezi ve otoriter bir kurum olarak devleti yeniden inşa etmede başarılı oldular.

Bolşeviklerin 1917'nin kitlesel örgütlenmelerinde destek elde edebilmelerinde, Lenin'in ideolojik esnekliği önemli bir rol oynadı. Lenin, sa-

6) 'Revizyonist' duruşun sempatik bir özeti için bkz. Edward Acton, *Rethinking the Russian Revolution*, Londra, 1990.

7) Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power*, Londra, 1979, s. 311-13.

8) Bu yaklaşım için William G. Rosenberg'in Giriş'inde özetlenen katkılar. *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Edward Acton, Vladimir Iu. Cherniaev ve William G. Rosenberg (yay. haz.), Londra, 1997, s. 22-5.

dece 'ekmek, barış, toprak ve özgürlük' gibi etkili halkçı sloganlar ileri sürmekle kalmadı, anarko-sendikalist çağrışımları olan 'işçilerin denetimi' vaadinde bulunan, SR'nin 'toprağın sosyalizasyonu' politikasını ödünç alan ve uluslara kendi kaderlerini tayin hakkı önermek suretiyle Rus olmayan partilerle de rekabet eden programında eklektik olmayı da başardı. Fakat Lenin, aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı tarafından temsil edilen uluslararası nitelikli krizi vurgulayarak, geri kalmış Rusya'da bir sosyalist partinin iktidara zorla el koymasının, Marksist açıdan savunusunu yapmayı da sürdürdü. Bu bakımdan Lenin'in 1917 ideolojisi, Avrupa sosyal demokrasisinin en radikal kanadının fikirleriyle uyuşsa da, Rusya'da bir sosyalist devrimin önkoşulları olarak kapitalist gelişme düzeyi ve proleterleşme düzeyi gibi 'nesnel' faktörlere vurgu yapmayan Popülizm ve anarşizmle de pek çok ortak noktaya sahipti. Bazı Popülistler ve anarşistler gibi 1917'nin Bolşevikleri de feodalizmden sosyalizme doğrudan geçiş nosyonunu savundular ve burjuva liberal anayasacılık, yurttaş hakları ve hukuk yönetimi nosyonları karşısında keskin bir kayıtsızlık sergilediler.

Tıpkı 1905 devrimi ile Şubat 1917 devrimi arasındaki bağlantı hakkında ortaya atılan sorular gibi, Şubat Devrimi'nin Ekim Devrimi'ne kaçınılmaz olarak yol açıp açmadığı da tarihçiler tarafından sorgulanmıştır. Kuşkusuz, Çarlık rejiminin –burjuvazinin zayıflığı ve köylülerin toprak konusundaki karşılanamayan arzuları gibi– büyük yapısal sorunları vardı ve tüm bunlar, ılımlı demokratik bir sonuç seçeneği karşısında monarşinin devrimci bir şekilde yıkılışını, barış zamanı için bile daha muhtemel hale getirmişti. Bir dünya savaşının yol açtığı sosyal ve ekonomik karışıklıklarla birlikte, yeni bir otoriter çözümün ortaya çıkma olasılığı da aynı şekilde yüksekti. Proletarya diktatörlüğü fikrine adanmış olan Lenin'in Bolşevik Partisi'nin mevcudiyeti, bu olasılığı daha da artırdı.

Fakat, Bolşeviklerin başlıca sosyalist rakiplerinin hataları ve yanlış kestirimleri gibi 'tesadüfi' etmenlerin de rolü oldu. Menşeviklerin ve SR'lilerin taktik hatalarının pek çoğunun, önceki devrimlerden ve özellikle Fransız Devrimi'nden çıkarılan derslerden kaynaklanması ironiktir. 1917'nin ılımlı sosyalistleri, devrimci aşırılığın kendilerine zarar vereceğine ve düşmanlarının işine yarayacağına dair kendinden menkul bir inanca sahiplerdi (1905 deneyimi, bu fikri doğrulamış gibidir). Nitekim, Menşevikler ve SR'liler, önce Mart'taki ve Nisan'daki 'ikili iktidar' ilişkisinde, sonra Mayıs'tan Ekim'e dek koalisyon hükümetlerinde liberallerle aralarındaki ittifakı koruyup sürdürme derdindeydiler. Geçici Hükümet, devrilişine kadar asıl tehlikenin soldan ziyade sağdan geleceğini düşündü. Sadece Kornilov'un değil, Kerensky'nin de Bonapartlaşacağını ileri süren Bolşevikler

de karşı-devrim korkusunu artırdılar; fakat onlar sağdan geleceği sezilen tehdidi, Ekim'de iktidarı zorla ele geçirmelerini, Devrimin kazanımlarını savunma amacını taşıyan önleyici bir darbe olarak meşru kılmak için kullandılar. Elbette, aslında karşıtlarının silahlı ayaklanmalarına ve iç savaşın patlamasına yol açacak olan Bolşeviklerin eylemiydi.

Ekim'in sonuçları

Dışarıdaki savaş süresince yurt içinde sınıfsal uzlaşmayı savunan Kerensky gibi ılımlı sosyalist liderlerin aksine Lenin, devrimci şiddetten korkmuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda işçilerin yaşamlarının feda edilmesini kınamasına rağmen iç savaşı sosyalizmin tesisinde bir araç olarak savunmuş, muarızlarına karşı, devrimci terörün kullanılmasını meşru görmüştür. 1917'deki devrim olaylarına bağlanabilecek ölü sayısı Birinci Dünya Savaşı'ndakilerin aksine, görece azdı; fakat Rus iç savaşından kaynaklanan yaşam kaybı felaket derecesindeydi. Evan Mawdsley, iç savaşın doğrudan ya da dolaylı olarak yol açtığı toplam ölü sayısının, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Rus kurbanların sayısının dört katı, yani yaklaşık on milyon olduğunu hesaplamıştır.[9] İç savaşın korkunç deneyimi, kendisinden doğan Sovyet sisteminin doğası üzerinde kuşkusuz acımasızlaştırıcı bir etki yarattı.

Lenin, Avrupa'nın başka ülkelerinde de benzer sosyalist devrimlerin patlak vermesini ummaya devam etti. İç savaşta Kızıllar'ın Beyazlar karşısındaki zaferinin kesinleşmiş olduğu 1921'de, karşılaştığı durumla nasıl başa çıkacağına dair açık bir eylem planı yoktu: Yabancı müdahale güçleri geri çekilmişti, fakat Avrupa kapitalizmi istikrara kavuşmuştu; Bolşevikler, yedi yıl boyunca aralıksız devam eden savaş, devrim ve iç savaşla ekonomik ve toplumsal yapısı harap olmuş geri bir ülkede, sosyalizmi kurmanın getirdiği sorunlarla karşı karşıya kalmışlardı. İç savaşın sona ermesinden sonra 'Savaş Komünizmi' olarak bilinen radikal sosyo-ekonomik örgütlenme biçimleri yumuşatıldı: 1921 ve sonrasında, Yeni Ekonomi Politikası (NEP) çerçevesinde hafif sanayinin belirli sektörleri ile iç ticaret ve tarımda küçük ölçekli kapitalizme izin verildi. Bu, pek çok bakımdan stratejik bir geri adımdı, fakat 1917'den 1918'e dek hayata geçirilen asıl sosyo-ekonomik değişimler –büyük ölçekli özel tarımın ortadan kaldırılması ve ağır sanayinin ulusallaştırılması– korundu. Daha sonra NEP'in, Stalin'in Birinci Beş Yıllık Plan (1928-32) dönemindeki 'yukarıdan devrim'inin, köylü tarımının zorla kolektifleştirilmesinin eşlik ettiği hızlı bir sanayileşme

9) Evan Mawdsley, *The Russian Civil War*, Boston, 1987, s. 287.

atılımı için, ekonominin bütün sektörlerinde devlet denetimini yeniden tesis etmesi öncesinde, geçici bir moladan ibaret olduğu görüldü. Ekonomik modernleşme sıkı biçimde sürdürülürken 1930'ların ortalarından itibaren Stalin, 'Büyük Geri Çekilme' olarak isimlendirilen ve bazı geleneksel toplumsal ve kültürel formlara geri dönüşü de içeren değişimlere yön verdi.

Devrimci süreçlerde ortak bir kalıp keşfettiklerini iddia eden karşılaştırmalı tarihçiler, hem NEP'te hem de geç 1930'lar sonrası Stalinist sistemde bir Sovyet 'Thermidor'unun kanıtlarını bulduklarını iddia ettiler. Fakat, Bolşevik diktatörlüğünün Ekim 1917'den Sovyetler Birliği'nin sona ermesine dek sergilediği siyasal süreklilik ve merkezi planlı ekonominin, 1928'den 1991'e dek varlığını sürdürmesi, Ekim-öncesi rejimin herhangi bir şekilde restorasyonundan bahsetmeyi güçleştirmektedir. Sistem, yetmiş yıldan daha fazla anti-kapitalist ve anti-demokratik karakterini muhafaza etmiştir. Bu anlamda Rusya'yı, Fransız Devrimi'ni, onun bir arketipi olarak ele alan bir kalıba oturtmaya çalışan yorumlar biraz yapay kaçmaktadır.

Rus Devrimi'yle ortaya çıkan sonuç, hem ilk Geçici Hükümet'in liberal liderlerince arzulanan Batı tarzı burjuva demokrasisinden hem de Menşeviklerin ve SR'lilerin hedefi olan demokratik sosyalizmden çok farklı oldu. 'Sovyet iktidarı'nın âdem-i merkeziyetçi bir halk demokrasisi formunda yürürlüğe konacağı ümidiyle, 1917'de Bolşevikleri destekleyenler, kısa sürede düşkırıklığına uğradılar. Bolşevik liderlerin, yaptıkları devrime kapitalizmin Avrupa çapında yıkılışının eşlik edeceğine ve kendi devrimlerinin bu koşullarda olgunlaşacağına dair beklentileri de gerçekleşmedi. Yine de, Bolşeviklerin ekonomik ve toplumsal yapılarda gerçekleştirdikleri derin ve süreğen değişimler, Ekim 1917 olaylarının bir devrim olarak tanımlanmasını bütünüyle haklı çıkarmaktadır: Ondokuzuncu yüzyılın tarihi üzerine Fransız Devrimi'nin yaptığı gibi, yirminci yüzyıl tarihi üzerine uzun bir gölge gibi düşen bir devrim.

İleri Okuma

Edward Acton, *Rethinking the Russian Revolution*, Londra, 1990.

Edward Acton, Vladimir Iu. Cherniaev ve William G. Rosenberg (yay. haz.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*, Londra, 1997.

Orlando Figes, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924*, Londra, 1996.

Christopher Read, *From Tsar to Soviets: The Russian People and their Revolution, 1917-21*, Londra, 1996.

10. *İki Savaş Arası Avrupası'nda Karşı-devrim ve Devrimin 'Başarısızlığı'*

C. J. Wrigley

Devrimler, mülkiyetin savunulmasını ve 'düzenin restorasyonu'nu desteklemek açısından çok etkili harekete geçiriciler oldu. Büyük Fransız Devrimi'nden itibaren devrimci altüst oluş deneyimleri, devrimci değişime direnmek ve onun savunucularına karşı koymak için çeşitli grupların –çoğu zaman eski düşmanları da içeren– ittifaklar oluşturmasına yol açtı. Devrim, sadece ilgili ülkenin sakinlerinin çoğunluğu için değil, aynı zamanda 1870'ten sonra uluslararası ekonomi içinde giderek artan bir büyüklüğe ulaşan ve sözü geçen bir güç haline gelen yurtdışındaki yatırımcıların çıkarlarını da tehdit etti. Bundan dolayı, devrime karşı dış müdahalede, yabancı yönetim biçimleri olarak telakki edilen yapıların yıkılmasıyla kalınmayıp, buna bağlı uluslararası ekonomide var olan kapitalizmin işleyişini ilgilendiren sözleşmelerin kutsallığını restore etme niyeti de güdüldü.

Karşı-devrim, ister siyasal, ister ekonomik isterse toplumsal (ya da bunların bileşimi) olsun, kriz içindeki toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Karşı-devrim, yeni bir siyasal düzeni yıkarak, eski düzeni restore ederek ya da İtalya ile Almanya'da olduğu gibi, bazıları yüksek saygıyı hak eden, ancak eski muhafazakârlığın ötesine geçen geleneksel değerleri de içeren yeni düzenler kurarak kendini göstermekteydi. Arno J. Mayer, 'karşı-devrim'in istikrarsızlığın, bölünmenin ve düzensizliğin bir ürünü ve te-

tikleyicisi olduğu yorumunu yapmıştı. Karşı-devrim, normalde çatışan, fakat uyum gösteren güçlerin uzlaşma politikalarını terk etmeye başladıkları zaman gelişir.[1]

Yirminci yüzyılın iki dünya savaşı, birçok ülkedeki yerleşik düzenin ve bazı örneklerde de, o ülkelerin emperyal topraklarının büyük ölçüde parçalanmasına yol açtı. Savaşların, askeri işgal, askeri yenilgi ve ekonomik yoksunluk da dahil olmak üzere, çoğunlukla çarpıcı dolaysız etkilerinin yanı sıra, uluslararası ekonomide, yine eski iktidar kalıplarını etkileyen, enflasyon ve diğer olumsuz değişimler gibi dolaylı etkileri de vardır. 1945'e gelindiğinde, 1914'te Britanya ve Fransa dışında, Avrupa'nın diğer ülkelerinde hâlâ siyasal olarak güçlü olan eski aristokratlar ve askeri seçkinlerin yerini yeni muhafazakâr koalisyonları almıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar, muhtelif 'kızıl tehlikeler'e karşı girişilen etkili karşı-devrim hareketleri açısından dikkate değerdi.[2]

Lenin'in, Ekim 1917'de Rusya'daki devrimin hemen ardından, devrimin, özellikle Almanya gibi daha gelişmiş sanayi ülkelerine yayılacağına ilişkin büyük beklentileri vardı. Almanya'da 1914 öncesi dönemde, görünürde en büyük Marksist parti olan SPD bulunuyordu ve Lenin, Berlin'in dünya komünizminin merkezi, Almanca'nın da devrimin birincil dili olacağını ummuştu. Lenin 1919 başında, yazar-gazeteci Arthur Ransome'a, İngiltere'nin 'gericiliğin merkezi' olmayıp, bir devrimin arifesinde olduğuna ilişkin umutlarından söz ediyordu:

> Ramsay MacDonald son dakikaya kadar uğraşsa bile, devrimin gelişmesini durduramazsınız. Grevler ve Sovyetler. Bu iki alışkanlık bir kez elde edilirse, işçilerin onlara sahip olmasını hiçbir şey önleyemez. Ve Sovyetler, bir kez başladığında, er ya da geç iktidarı sonuna kadar ele geçirmelidir. Fakat elbette İngiltere'de bu çok daha güç olacaktır. İşçiler onları devirene kadar büyük memurlarınız (papazlarınız) ve esnaf sınıfınız ona karşı koyacaklardır.[3]

Bununla birlikte, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki esnaf, memurlar ve diğer birçok grubun muhalefeti, Lenin'in uluslararası devrime ilişkin ümitleri-

1) Arno J. Mayer, *Dynamics of Counterrevolution in Europe, 1870-1956: An Analytic Framework*, New York, 1971, s. 4.

2) Başlıca göndermeler için bkz. Charles S. Maier, *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade after World War I*, Princeton, NJ, 1975. Eski düzenle ilgili olarak bkz. Arno J. Mayer, *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York, 1981.

3) Arthur Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919*, Londra, 1919, s. 79.

nın, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından gelen birkaç yıl içinde sona ermesinin nedenleri arasındaydı.

Dış müdahale ve karşı-devrimci güç

Ateşkes sonrası dönemin hemen ardından gelen sürecin bir özelliği, 1790'larda ve 1848'de olduğu gibi, devrimci yönetimlere karşı gerçekleştirilen dış müdahaleydi. Müdahale, Macaristan'da kararlı, Rusya'da başarısız, Almanya'daysa güçlü bir tehditti. Macaristan'da Bela Kun'un 133 gün süren komünist-sosyalist koalisyon rejimi örneğinde olduğu gibi, Avusturya'ya çok yakın olan bu rejimin varlığı, Avusturyalılar ve yakındaki diğer mülk sahibi sınıflar arasında bir korku *frisson*'una yol açtı. *Neue Freie Press*, 1683 Türk kuşatmasında kullandığı meşum sözlerle, 'Bolşevizm, Viyana kapılarındadır,'[4] diye yazıyordu. Paris Barış Konferansı'nda Büyük Dörtlü, Macaristan'ı istila eden Rumen –ki Rumenler 24 Temmuz ve 4 Ağustos 1919 arasında Budapeşte'ye karşı başarılı, nihai bir saldırıda bulunmuşlardı– ve Çek güçlerini destekledi. Bolşevizm karşıtı Rumen terörünü ve yağmasını, sosyalistlerin olduğu kadar Yahudilerin de öldürüldüğü, Julius Gömbös, Tibor Eckhardt ve (fiilen Kasım 1919'da kurulan ve Ekim 1944'e kadar süren) Amiral Miklos Horthy komutasındaki karşı-devrimci rejim tarafından örgütlenen Beyaz Terör izledi.

Orta ve Doğu Avrupa'daki Müttefik müdahalesi tehdidi (ya da gerçekliği), 1919 ortalarına kadar ablukanın desteklenmesiyle sürdürüldü. Bu, yenilen ülkeleri barış koşullarını kabul etmeye zorlamanın bir aracı olmakla kalmayıp, solcu yönetimleri iktidardan uzaklaştırmanın bir aracı olarak da kullanıldı. Müttefiklerin Üst Ekonomik Konseyi'nin abluka birimi, Almanya'yla barış yapılmasından sonra bile varlığını sürdürüyordu; abluka 'özgürlük ve istikrar konusunda tatminkâr garantiler' sunan 'sağlam' yönetimlerin iktidara gelmesine kadar Bolşevik Rusya'ya ve Macaristan'a karşı kullanılacaktı.[5]

Rusya'da karşı-devrim, 1917 ve 1920 arasında başarısız oldu. Bolşevikler, 'Barış, Toprak, Ekmek' şeklindeki sloganlarının büyük kabul gördüğü, Batılı müttefiklerin, Merkezi Güçler'le müdahaleye bulaştığı savaş ortalarında iktidarı zorla ele geçirmişti. Öte yandan, 1919-1923 arasında Almanya'da, 11 Kasım 1918 Ateşkesi'ni kabul ederek barışı sağlamış olan

4) William B. Slottman, 'Austria's *Geistesaristo Kraten* and the Hungarian Revolution of 1919', A. C. Janos ve W. B. Slottman (yay. haz.), *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919* içinde, Berkeley, CA, 1971, s. 158-9.

5) S. L. Bane ve R. H. Lutz, *The Blockade of Germany after the Armistice 1918-1919*, Stanford, CA, 1942, s. 473, 489, 500-4.

SPD'ydi; en azından 1919'da, Almanya'da Müttefik müdahalesini ilerleterek muhtemelen yeni bir savaşın oluşumunu hızlandıran devrimci soldu. Müttefikler Rusya'ya müdahale ettikleri zaman, Beyazlar'dan kararlı bir destek göremeyince, yabancı istilacılar olarak, düşmanlığa maruz kaldıkları için müdahalede bulunurlarken pek gönülsüzlerdi.

Rusya'daki karşı-devrimci askeri güçler bölündü; Bolşevikler devleti ve merkezi iletişim sistemlerini denetim altına alarak koca bir ülkenin en ucunda bile operasyonlar yapabildiler. Tarımsal nüfusun (toplam nüfusun beşte dördü kadar) çoğunluğu için büyük şeytanı, tahıllarına el koyup yoksulluk komiteleri kuran Bolşeviklerden ziyade Beyazlar temsil ediyordu. Muhalif köylülere karşı vahşi misillemeler, özellikle onsekizinci yüzyıl sonlarından bu yana Çarlık Rusyası'nın bir özelliği olmuştu ve Beyaz güçler, denetim altında bulundurdukları alanlarda ortaya çıkan şiddetli kıyımları yatıştırmak için hiçbir şey yapmamışlardı. Tüm bunların yanı sıra Beyazlar, çalıştıkları ve birçoğu açısından savaş ve devrim karışıklıkları içinde daha yeni elde etmiş oldukları topraklara sahip olmayı sürdürmek için köylülerin temel arzularına karşı doğrudan bir tehdit olan eski toprak sahibi sınıf adına toprağın restorasyonunu temsil ediyorlardı. Eski düzenin geri geleceğine ilişkin bu korku, Ekim 1919'da Güney Rusya'nın Beyaz Komutanı Denikin, Moskova'nın 200 mil güneyindeki Orel'e ulaştığı ve daha önce firar eden çeyrek milyon köylü, Kızıl Orduda savaşmak için geri döndüğü zaman Moskova bölgesinde örneklendi.[6]

Bu durum, karşı-devrimci güçlerin daha kuvvetli olduğu Almanya'da tam tersineydi. Berlin, Münih, Ruhr, Halle-Merseburg Bölgesi ile Bremen ve Hamburg liman kentlerinde, bir dizi koordinasyonsuz kızıl kalkışmayla karşılaşan yasa ve düzen güçleri (ister ordu ve polis, isterse *Freikorp*'lar olsun), bu isyanların her birine karşı etkili bir şekilde harekete geçebildi. Ordudan atılmış subayların öncülük ettiği sağ-kanat paramiliter birimler olan *Freikorp*'un büyüklüğü ve 1918 sonrasında bu birimlerin harekete geçirilmesindeki hızlılık, Almanya'da sol karşıtı kuvvetlerin gücünün bir göstergesiydi. Bu tür güçler, SPD'li liderlerin desteğine sahip olan erken Weimar Almanyası'nda da iş gördü. Friedrich Ebert (10 Kasım 1918 ile 1925 arasında Alman Şansölyesi) ile General Wilhelm Groener arasındaki Kasım 1918'de kurulan pakt SPD yönetimine, devrimci solun kalkışmalarını bastırırken ordudaki astsubay egemenliğini korumasını mümkün

6) Orlando Figes, 'The peasantry', E. Acton, V. Cherniaev ve W. G. Rosenberg (yay. haz.), *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-21* içinde, Londra, 1997, s. 543-53; yine Figes'in *Peasant Russia. Civil War: The Volga Countryside in Revolution 1917-21*, Oxford, 1989 başlıklı çalışması.

kılarak, ordunun desteğini sağladı. Almanya'da Kasım 1918 Devrimi'nin ve konsey hareketlerinin merkezinde yer almış olan radikal asker ve denizciler, askerlik hizmetini terk etmek konusunda en istekli olan kesimdi ve 1918 yılbaşına kadar çoğu terhis edilmişti.[7] Ayrıca, Alman küçük köylüsünün çoğu (toplam nüfusun aşağı yukarı beşte biri) halihazırda toprak sahibiydi ve kentli Kızıllara, daha doğrusu Berlin'e şiddetli şekilde düşmandı. Onlar, karşı-devrimin güvenilir destekçileriydi ve birçoğu, orduya ya da *Freikorp*'a seve seve hizmet etti. Bu yüzden, Rusya'nın aksine, asıl devrimci destek –bir dönem Bavyera hariç– endüstriyel ve kentsel alanların ötesine genişleyemedi.

Orta sınıfların rolü

Almanya'nın ve diğer Batı Avrupa ülkelerinin aksine Rusya'da, Bolşeviklere karşı çıkabilecek, daha sonra da onları devirmekte önemli bir rol oynayabilecek büyük bir orta sınıf yoktu. Ayrıca demiryolu ağının büyük bir kısmı devletindi ve endüstriyel ekonominin önemli sektörlerinde yapılan yatırımın çoğu yurtdışından geliyordu. İşadamları eliti, 1910 ile 1912 yılları için yapılan bir tahmine göre, yalnızca yaklaşık 200.000 kişiden oluşuyordu. Genel olarak burjuvazinin büyüklüğüne gelince, 1914 ortaları için yapılan son bir tahmin, yaklaşık toplam iki milyonluk bir rakam ileri sürmektedir.[8] Bazı sanayiciler, Şubat 1917 Devrimi'nden sonra Petrograd'daki fabrikalarını kapatarak, sermaye ekipmanlarının bir kısmını demiryoluyla Finlandiya'ya taşıdıkları için gözden düşmüşlerdi. Genel olarak Rus orta sınıfları, Almanya'nın güçlü, anti-sosyalist orta sınıflarıyla kıyaslandığında zayıftı.

1918 sonlarında kısa dönemli bir şoktan sonra, mağlup edilemeyecek kadar güçlü olduğuna inanılan Alman ordusu yenilip geri çekildiğinde, Alman orta sınıfları devrimci sosyalizme karşı hızla harekete geçti. Orta sınıf kadınların incinmiş duyguları, Alman Protestan Kadınlar Birliği'nin (*Deutsch-Evangelischer Frauenbund*, ya da DEF) liderleri tarafından çok iyi ifade edildi. Nancy R. Reagin'in yorumladığı gibi,

7) Wolfram Wette, 'Demobilisation in Germany 1918-19: the gradual erosion of the powers of the soldiers' councils', C. J. Wrigley (yay. haz.), *Challenges of Labour: Central and Western Europe 1917-1920* içinde, Londra, 1993, s. 176-95.

8) P. Gattrell, 'Russian industrialists and revolution', Acton v.d., s. 572-83 içinde; Maureen Perrie ve R. W. Davies (yay. haz.), 'The social context', R. W. Davies, *From Tsarism to the New Economic Policy: Continuity Change in the Economy of the USSR* içinde, New York, 1991, s. 31-5.

seçilen sözcükler, kendi kimliğini ulusla özdeşleştirmiş, aldatılmış bir kadının duygularını yansıtacak şekildeydi: Almanya'nın yenilgisi, Alman kadınının 'kirletilmesi'ni ve 'utancı'nı temsil ediyordu, çünkü Versailles Antlaşması 'onurun' yitirilmesine yol açan bir 'tecavüz' olarak görülüyordu. Daha genel olarak, 1918 askeri yenilgisi ve daha sonra yapılan barış antlaşması, eski imparatorlukta orta sınıflar arasında yaygın olan güçlü yurtseverlik ve milliyetçilik duygusunu incitti; Weimar rejimi, anti-sosyalist, hatta anti-semitik kin duygularını yeniden alevlendirdi.[9]

Pek çok insan, General Hindenberg'in, Almanya'nın savaşı, ordunun yurtiçinde sosyalistler tarafından 'sırtından vurulması' nedeniyle kaybetmiş olduğu mitine inanmaya hazır ve istekliydi. Bu mitin propagandasının yapılması, güçlü anti-sosyalist basın tarafından kolaylaştırıldı.

Alman orta sınıfları, Marksist bir istikamette daha radikal biçimde genişletilmekte olan 1918 Alman Devrimi'nin çok önemli mali kaynaklarla önlenmesine etkili katkıda bulunabilmek için yeterli büyüklükteydi. Almanya'da Rusya'da olduğundan daha büyük bir endüstriyel yöneticiler ve uzmanlar sınıfı vardı; bunlar, siyasal ve toplumsal kültürleri açısından güçlüydüler. 'Yeni' beyaz yaka işçilerin (1917'de bile sayılarının, iki milyonu özel sektörde, bir buçuk milyonu da kamu sektöründe olmak üzere, üç buçuk milyon olduğu tahmin ediliyordu) yanı sıra küçük esnaf, tüccar, zanaatkâr ve el işçilerinden oluşan büyük ve güçlü *Mittelstand* da vardı.[10] Alman mülk sahibi sınıflar genellikle, dolaylı (tarifeler) vergiler ve işçi sınıfına oransız olarak yansıtılan yüklü vergiler koyan Kayzer'in arkasında yer almışlardı. Sosyalist değişim, hatta tek başına Bolşevizm bile onları alarma geçirmeye yetti. Mülk sahibi sınıflar genellikle siyasal olarak parçalanmış olmalarına rağmen, geç 1918 ve sonrasında Kızıl tehdide karşı hızla birleşti.

Soldaki bölünmeler

Karşı-devrimci güçlerin başarısına, Alman sosyalizmi içindeki önemli anlaşmazlıklar büyük ölçüde yardım etti. SPD liderliği, SPD üyelerinin çoğunluğu ve muhtemelen Alman işçi sınıfının büyük bir kesimi (hatta SPD'ye düzenin bir partisi olarak oy veren diğerleri de hesaba katılırsa), kısa

9) Nancy R. Reagin, *A German Women's Movement: Class and Gender in Hanover 1880-1933*, Chapel Hill, NC, 1995, s. 203-4; Detlev J. K. Peukert, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*, Londra, 1991, s. 66-8.

10) John Hiden, *Republican and Fascist Germany: Themes and Variations in the History of Weimar and Third Reich, 1918-45*, Londra, 1996, s. 167.

vadede bütün yönleriyle demokratik bir yönetim sistemi, önemli sosyal refah sağlanması ve çok daha emek dostu bir endüstriyel ilişkiler sistemi tesis etmeyi arzuluyordu. Yönetimdeyken (genellikle koalisyon içinde) SPD tarafından bu arzulara erişildi ve bunlar savunuldu. SPD'ye göre Rusya'daki Bolşevik yönetim bir esin kaynağı değil, tehlikeydi. Aksine bu program, rakip USPD içindeki birçok kimse, özellikle de Rosa Luxemburg ve Almanya'da sürekli devrimin gelişmesini desteklemek için kitlesel ajitasyonu savunan Spartakistler tarafından hor görülmekte ve yetersiz bulunmaktaydı. Kitlesel gösteriler ve kızıl ayaklanmalarla karşı karşıya kalan SPD liderleri katı bir tutumla 'Düzen'in tarafında yer aldılar; Ocak 1919'da, Berlin'de kitle gösterilerini ezen ve Rosa Luxemburg'la Karl Liebknecht'i katleden sağcı çetelere önce örtülü, daha sonraysa açıkça destek verdiler. Ardından, yönetimde bulunan SPD, *Freikorp*'ları ve orduyu yalnızca devrimci kalkışmaları değil, aynı zamanda grevleri bastırmak için de kullandı.

Bu yüzden Almanya'da, İngiltere'nin aksine, sosyalist hareket ve emekçi hareketi Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ciddi şekilde bölünmüştü. Uzun zamandan beri var olan bölünmeler, 30 Aralık 1918'de *Kommunistische Partei Deutschland*'ın (KPD - Alman Komünist Partisi) Spartaküs Birliği ile Bremen ve Hamburg'daki sol radikallerin ortaya çıkmasıyla daha da netleşti.[11] KPD 1923'e değin ihtilallere dahil olurken yönetimdeki SPD, kitabi anlamda, pekâlâ karşı-devrimci bir örgüttü. Bununla birlikte, Dick Geary'nin de gözlemlediği gibi, Viyana işçi sınıfı hareketinin devlet güçleri tarafından ezildiği 1934 Avusturya deneyimi, Alman Solu birleşmiş olsa bile bu ülkedeki güçlü ve kararlı karşı-devrimci güçler tarafından muhtemelen yenilgiye uğratılabileceğini ortaya koymaktadır.[12]

Karşı-devrimci güçler ve özellikle *Freikorp*'lar, nefretlerini, Mart 1920'de düzenledikleri Kapp *putsch*'uyla cumhuriyetçi efendilerine gösterdiler. Versailles Antlaşması'nın silahsızlanma koşullarının hızlandırmasıyla, asi *Freikorp*'lar ve *Reichswehr* (ordu) birlikleri, (başlarında, savaş döneminin sağcı *Vaterlands Partei*si'nin lideriyle birlikte Wolfgang Kapp vardı) Berlin'in denetimini ele geçirdiler. Neredeyse tam istihdamın söz konusu olduğu koşullarda Sol, bir genel grevle Kapp ile ortaklarının yenilgiye uğratılmasını sağlamakta başarılı oldu. Ancak bu olay, *putsch*'u destekle-

11) KPD'nin tarihi hakkında değerli bir kaynak için bkz. Eric D. Weitz, *Creating German Communism, 1890-1990: From Popular Protest to Socialist State*, Princeton, NJ, 1997.

12) Dick Geary, *European Labour Politics From 1900 to the Depression*, Londra, 1991, s. 55.

meyen *Reichswehr*'ın çoğunluğunun, cumhuriyete bağlılığının sınırlarını açıkça ortaya çıkardı (kıdemli General von Seeckt'in kritik bir zamanda gözlemlediği gibi, görüntüşe bakılırsa '*Reichswehr Reichswehr*'e ateş açmaz'dı). Bunu da, *Reichswehr*'in ve özel kulüpler olduklarını iddia ederek, yasadışı paramiliter gruplar oluşturan, dağıtılmış bulunan *Freikorp*'ların, Ruhr ve diğer yerlerdeki solcu güçleri bastırabileceğini göstermesi –ve bastırması– izledi. Yargıçlar da, sağcı siyasal şiddete ya da yasadışı etkinliklere katılanlara hafif (1923'te, bunların arasında Hindenburg ve Hitler de vardı), soldakilere ağır cezalar vererek, eski düzene sadakatlerinin devam ettiğini gösterdiler. Kapp *putsch*'unu, daha radikal grevler ya da işçi sınıfının diğer gösterilerinin üstesinden gelmek üzere yasa ve düzen güçlerini yeniden organize eden ulusal hükümetler izledi.[13]

Birinci Dünya Savaşı sonrası İtalyası'nda, sol kadar, parlamenter demokrasi de tehlike altındaydı. İtalya yenilgi yaşamamasına rağmen, birçok İtalyan, barış müzakerelerinin sonuçlarından dolayı hayal kırıklığına uğramıştı. Mülk sahibi sınıflar yaralanmış ulusal gururu, kızıl devrimlerin Doğu ve Orta Avrupa'dan Batı'ya yayılması korkusuyla birleştirdi. Bu, 1919 ile 1920'deki *biennio rosso* sırasında militan fabrika işçileri tarafından ekilmemiş topraklara zorla el konması ve fabrika işgallerinin ardından, İtalya'nın savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişte yaşadığı ekonomik altüst oluşlarla çakıştı. Öte yandan, önce ünlü bir yazar ve maceraperest olan Gabriele D'Annunzio, daha sonra da Benito Mussolini, sosyalizme ulusal seçenekler önerdiler. D'Annunzio, gönüllülerden oluşan bin kişinin üzerindeki bir kuvvetle Eylül 1919'dan Aralık 1920'ye kadar İtalya ile Yugoslavya arasında tartışma konusu olan Fiume'yi işgal ederek, güçlü bir doğrudan eylem örneği ortaya koymuştu. D'Annunzio, böylece, Müttefiklerin, İtalyan yönetiminin ve Yugoslavya'nın görüşlerini tanımadı (fakat İtalyan ordusunun örtük desteğini elde etti).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Almanyası'ndaki karşı-devrimci güçler gibi Mussolini de, bir yandan yurtseverlik taslarken öte yandan devrimci olan ve olmayan bütün sosyalistlerin yenilgiye uğratılmasını savunuyordu. 1919'da alınan 'diplomatik yenilgi'ye karşılık, *Italiette*'yi (küçük İtalya) yeni bir Roma İmparatorluğu'na dönüştüreceğini ileri sürdü. Eski Onbaşı Mussolini de, Alman sağı gibi, 'siperlerin ruhu'nu romantize etti. Sol, firarilere rağbet edip, ileri cephede savaşan askeri birliklere sınıf hainleri olarak bakarken, Mussolini, askeri birliklerin yoldaşlığını yüceltti; Avusturya-Macaristan'ın 1917'de Caporetto'da İtalya'yı yenmesinin suçlusu olarak

13) V. R. Berghahn, *Modern Germany*, Cambridge, 1982, s. 75-6; Weitz, s. 100-3.

eski siyasal elitleri ve savaş karşıtı sosyalistleri gösterdi. Faşist eylem mangaları, 1919'dan 1920'ye değin Alman sağının yaptıklarını bile aşacak şekilde cinayetler işleyip terör estirerek, sokaklarda sola karşı çarpıştı; Almanya'da olduğu gibi İtalya'da da onların eylemlerine ordu komutası tarafından göz yumuldu, hatta örtülü biçimde destek verildi.[14] Aktif bir Faşist 1923'te, Alman sağının da aynı ölçüde paylaşabileceği, komünistler hakkındaki bir görüşe atıfla, 'ülkeyi Moğol belasından kurtardıklarını' yazmıştı. Mussolini 1921'de bir seçim konuşmasında, mülk sahibi sınıflara duymak istedikleri şeyi söyledi: 'Komünizm, gülünç ve tuhaftır, ancak uygarlaşmamış kabilelere göredir ve 'ellerinde işi yönetme gücünü tutan burjuvazinin, işini, huzur içinde sürdürebilmesi gerekir.'[15]

Mussolini'nin, Kapp ve arkadaşlarının 1920'de karşılaşmış olduklarından daha bölünmüş, zayıf bir sosyalist ve emekçi hareketiyle karşı karşıya olması işini kolaylaştırmıştı. Daha da önemlisi, Weimar demokrasisi taze ve hâlâ önemli bir desteğe sahipken İtalyan parlamenter demokrasisi, (beşi 1918 Ateşkesi'yle, Ekim 1922 arasında olmak üzere) başbakanların sık sık değişmesinden ötürü, dikkate değer ölçüde güçsüzdü. Sosyalistler kadar liberaller de bölünmüştü. Ayrıca savaş sonrası İtalyası'nda PPI (*Partito Popolare Italiano* – İtalyan Halkçı Partisi) biçiminc bürünmüş olan güçlü Katolik varlığı, kuruluşundan hemen sonra 1919 ulusal seçimlerinde ulusal oyların yüzde 20'sini almış ve 100 sandalye kazanmıştı; Katolik sendika konfederasyonu (*Confederazione Italiana dei Lavoratori*) Mussolini'nin yükselişiyle zayıflamıştı. Yeni Papa XI. Pius, Bolşeviklere kesinlikle karşıydı ve Mussolini'nin (ilk başta düşman olduğu) Katolisizmle uzlaşmasından memnundu. Daha önce PPI'ye giden oyların çoğu, katı anti-sosyalist faşistlere kaydı ve 1923 seçimlerinde PPI'nin oyları ulusal düzeyde yüzde 9'a düştü; daha sonra da parti çözüldü.[16]

Şiddet ve *darbeler*

1922'ye değin eylem mangalarının öncülük ettiği faşist şiddeti, birçok taşra kentinde fiili olarak iktidara zorla el konması izlemişti. Faşizme karşı emek

14) İtalyan faşizminin yükselişi hakkında, diğer pek çok kaynağın yanı sıra, bkz. Adrian Lyttelton, *The Seizure of Power: Fascism in Italy 1919-29* (2. baskı), Princeton, NJ, 1987; John Whittam, *Fascist Italy*, Manchester, 1995.

15) Pietro Gorgolini, *The Fascist Movement in Italian Life*, Londra, 1923, s. 26, 46. Mussolini kitaba ateşli bir önsöz yazmıştı. Dr. Gorgolini, 'ilk faşitlerden' biriydi ve eylem mangalarının aşırılıklarını kınamıştı, s. 25.

16) Martin Conway, *Catholic Politics in Europe 1918-1945*, Londra, 1997, s. 30-1.

hareketinin Temmuz 1922'deki genel grev girişimi, Alman solunun Kapp'a karşı başarısını kesinlikle gösteremedi. Aslında İtalyan greviyle yeni bir koalisyon yönetimi kurmak için parlamenter manevraları etkilemek niyet edilmişken, Faşistler buna, mülk sahibi sınıfların yanında yer alarak, yani 'düzeni savunarak' karşı koyabildiler. Grevin başarısızlığı –bir sosyalist lider tarafından ifade edildiği biçimiyle, 'işçilerin Caporettosu'– solun zayıflamasını hızlandırdı.[17] Öte yandan, Ekim 1922'de Mussolini'nin Roma'ya yürüme tehdidi, işe yaradı. Yürüyüş yapılmadan önce Mussolini'ye hükümet kurması için Roma tarafından çağrıda bulunuldu. 30 Ekim'de Mussolini, koalisyon kabinesini ilan etti ve 70.000 kara gömlekli Roma'ya girdi.

Bir diğer aşırı yurtsever ve eski onbaşıya, Adolf Hitler'e de, azınlık hükümeti kurması için çağrıda bulunulmuştu. Mussolini gibi, başlangıçta rekabetçi bir demokratik sistemde bulunan diğer siyasetçiler tarafından kendisine iktidar verilen Hitler de iktidarı yukarıdan işgal etmeye devam etti. Mussolini gibi o da, önceki koalisyon yönetimlerinde yer almamıştı; bu nedenle birçok insanın çekidüzen verilmesi gereğini hissettikleri siyasal karışıklığın lekelemediği bir siyasetçiydi. Naziler, Hitler'e bu üst düzey yetki sunulana kadar İtalyan faşistleri gibi siyasal, ekonomik ve toplumsal krizler esnasında siyasi sistemi istikrarsızlaştırmak için ellerinden geleni yaparak, sokaklarda terör estirmişlerdi. 1930'ların başlarında, Kapp *putsch*'unun dönemi olan 1920'lerin aksine, emek hareketi, kitlesel işsizlikten dolayı zayıftı ve bu yüzden de grev eylemi, Nazilerin iktidara ilerleyişine karşı gerçekçi olmayan bir seçenekti. KPD'nin sanayi alanındaki üyelerinin üçte ikisinden fazlası ya işsizdi ya da eksik istihdam durumundaydı. Bununla birlikte KPD'nin Nazi ve polis şiddetine tepki olarak sokaklardaki yoğun etkinliği, mülk sahibi sınıfların pek çok üyesinin korkmasına ve komünizmi ezmek üzere Nazilere yönelmelerine katkıda bulundu.[18] Bundan başka, Alman orta sınıfları, Weimar Cumhuriyeti'nin rahat sosyal refah koşullarına ve özellikle dünya çapındaki durgunluğun son derece rekabetçi ve ters ekonomik koşullarında işçiler için hayli cömert olan endüstriyel demokrasi yasasına hoşgörüyle bakmamışlardı. Hitler ve Naziler, güçlü mülk sahibi sınıfların korkusunu kızıl devrime yöneltmeyi başardılar ve uzun erimde tesis edilecek sağcı bir *völkisch* milliyetçiliğe destek bulabildiler.

1930'larda Avusturya, İspanya ile Portekiz'de geleneksel değerleri savunan mülk sahibi sınıflar ve diğerleri, temel toplumsal değişmeye yol açan

17) Bu sözler reformist sosyalist Filippo Turati'den aktarılmıştır, *Fascist Italy*, (1995), s. 36.

18) Weitz, *Creating German Communism*, s. 144-5, 185-7.

radikal sol yönetim tehdidine karşı güçlü bir ittifak kurdular. Portekiz'de Salazar, bir 'düzen, adalet ve dürüst iş bilinci'ne ya da rejiminin anahtar kelimeleri olarak 'Ulus, Aile, Otorite ve Hiyerarşi'ye dayanan bir seçkin yönetimini savundu.[19] Salazar'ın geleneksel retoriği, Portekiz'de saygınlığını yitiren parlamenter demokrasiye karşı daha erken bir tepkiyi izledi: Binbaşı Sidonio Pais'in Nisan'dan Aralık 1918'e değin süren askeri diktatörlüğünü, on altı yılda kırk dört yönetimin değişmesi izlemişti. Sendikaları, işçi örgütlerini ve grevleri yasaklayan Salazar rejimi, Avusturya'daki Engelbert Dollfuss rejimine (1932-34) benzer bir şekilde Katolik ve korporatistti. Salazar rejimi altında askeri güçler, muhalefet gösterilerine karşı şiddet kullandı ve gizli polis gücü, yönetim muhaliflerine karşı operasyon yaptı. Salazar, sosyalizm, komünizm ve belki de öncelikle kırsal ve Katolik ülkenin 'geleneksel değerleri'ne karşı meydana gelebilecek tehditten korkanları korumak için muhafazakâr, otoriter bir rejim kurdu.[20]

Katolik korporatizm, sosyalizm ve komünizmin 'Kızıl Viyana' dışında ilerlemesine karşı önemli bir engel oluşturdu. Aslında Dollfuss yönetimi, Sosyal Demokrat Parti'yi, ilgili tüm sosyalist örgütleri ve sendikaları kapatarak, yandaşlarının çoğunun 1934'te 'Kızıl Viyana'ya ve sola karşı engelleyici bir darbe olarak gördüğü bir hamle yapmıştı. Bu darbe, işçi sınıfının yaşadığı evlerin duvarları çok ince olduğu için kitlesel bir yıkıma yol açan, Goethehof'un topa tutulması eylemini de içerdi. Bu tür eylemlerde bulunan Dollfuss yönetimi, milliyetçi ve ateşli bir anti-sosyalist olan paramiliter *Heimwehr* tarafından desteklendi. Dr. Jill Lewis, *Heimwehr*'ın sosyalist milislerin silahlarını ele geçirdiklerinde Hıristiyan Sosyal yönetimin 'sözde yasal şok gücü' olarak iş gördüğünü ileri sürmektedir.[21]

Kır-kent karşıtlıkları ve siyasallaşmış Katolisizm

Almanya gibi, eski Habsburg monarşisinin de ulus devletlere bölünmesiyle, yeni Avusturya halkının bazı kesimleri arasında 1919 barış antlaşmasına karşı büyük ve süreğen bir düşmanlık vardı; yine de, Müttefikler, Avustur-

19) Tom Gallagher, 'Conservatism, dictatorship, and fascism in Portugal, 1914-45', Martin Blinkhorn (yay. haz.), *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment in the Twentieth-century Europe* içinde, Londra, 1990, s 157-75.

20) Jill Lewis, 'Conservatives and fascists in Austria, 1918-34', Blinkhorn, *Fascists and Conservatives* içinde, s. 98-117; ayrıca bkz., Jill Lewis, *Fascism and the Working Class in Austria, 1918-1934*, Oxford, 1991.

21) Helmut Gruber, *Red Vienna: Experiment in Working Class Culture 1919-1934*, Oxford, 1991.

ya'daki Almanların, Almanya ile birleşmesine izin vermemişlerdi. 1920'lerde ve sonrasında Alman milliyetçiliği ve Franz Joseph yönetimindeki (1848-1916) imparatorluğun 'geleneksel değerler'ine yönelik bir nostalji devam etti. Almanya'nın çeşitli kesimlerinde Berlin'e karşı gösterilen düşmanlıktan daha fazla, bir taşra güvensizliği ve Viyana'ya, 'Kızıl Viyana'nın sosyal refahına ve sosyalist kültürüne yönelik bir nefret söz konusuydu.[22] Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Viyana ve ordu tarafından tarımsal kaynaklarının yağmalanmış olduğunu düşünen Tirol gibi yerlerde kısmen kır-kent düşmanlığının güçlü bir örneği vardı. Salzburg'da, Styria ve Tirol köylüleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra *Heimwehr* oluşturan anahtar gruplardı; 1921'de yayımlanan bir rapor, Tirol'lü ve Salzburg'lu *Heimwehr*'lerin sırasıyla 22.000 ve 15.000 kişiden ibaret olduğunu tahmin ediyordu. 1920'de bir Britanyalı gözlemci, 'sahne, kent ve kır arasında bir iç savaş için (...) hazırlanmış gibiydi' uyarısında bulunmuştu. Köylüler kadar *Heimwehr* de, diğer anti-sosyalist grupları kendisine çekti: Milliyetçi öğrenciler, küçük burjuvazi, sendikalı olmayan işçi sınıfı ve ordudan emekli subaylar. 1927'ye gelindiğinde bazı *Heimwehr* önderleri, tam da Mussolini'nin Roma'ya yürüme tehdidinde bulunmasına benzer biçimde, 'Kızıl Viyana'ya yürümekten' bahsediyorlardı.[23] Sağcı bir grubun 'Kızıl Viyana'ya karşı harekete geçmesi, hem Avusturya içindeki baskılarla hem de Mussolini'nin ve Hitler'in Avusturya'nın iç meselelerine ilgisi ve müdahalesiyle büyük ölçüde pekiştirildi.

Ancak, *Heimwehr* 1934'te solun ezilmesinde çok önemli bir katkıda bulunmakla birlikte, parlamenter demokrasinin yerine korporatist devleti getiren Dollfuss'un yönetimindeki Katolik Merkez Partisi'ydi. Bu parti, kırsal ve geleneksel Katolisizmi kentsel ve daha radikal bir Katolisizm ile birleştirdi. Birçok Katoliğin 1918 sonrasının devletine, hatta daha çok Viyana yönetimine duyduğu ilgi, daha büyük bir toplumsal uyuma yol açacağı umuduyla, toplumun korporatist bir çizgide yeniden örgütlenmesi çağrısında bulunan XI. Papa Pius'un genelge niteliğindeki mektubu *Quadragesimo anno* ile pekiştirildi. Bununla birlikte, Alfred Diamant'ın yazdığı gibi, 'Katolik politikacılar, yalnızca en etkili cumhuriyet karşıtı ve

22) Elisabeth Dietrich, 'The fear of revolution in rural Austria: the case of Tyrol', Wrigley (yay. haz.), *Challenges of Labour* içinde, s. 215-28; C. Earl Edmondson, 'The Heimwehr and February 1934: reflections and questions', *The Austrian Socialist Experiment: Social Democracy and Austromarxism, 1918-1934* içinde, Boulder, CO, 1985, s. 39-45; F. L. Carsten, *The First Austrian Republic*, Londra, 1986, s. 28, 74-8.

23) Alfred Diamant, *Austrian Catholics and the First Republic: Democracy, Capitalism, and the Social Order, 1918-1934*, Princeton, NJ, 1960, s. 193.

anti-demokratik argüman olarak gördükleri şeyi çekip aldılar, ama bunu gelişigüzel bir tarzda kullandıkları Romantik ve Katolik fikirlerle bağdaşıp bağdaşmadığı meselesiyle çok az ilgilendiler.'[24] Dollfuss'un kendisi de 'Kızıl Viyana'dan nefret ediyordu ve bu sayede korporatist siyasal arzuları olan Avusturya Katolik siyasal geleneğinin desteğini alabilmişti. 1933'te amaçlarını açıkça ortaya koydu: 'Kapitalist sistemin günü, kapitalist-liberal ekonomik düzenin dönemi geçmişte kaldı. Korporatizm temelinde ve güçlü bir otoriter önderlik altında sosyal, Hıristiyan bir Alman Avusturyası talep ediyoruz.'[25]

İspanya'da son derece siyasallaşmış bir Katolisizm ve otoriter bir milliyetçilik de vardı. İspanya'nın güçlü Katolik kültürü büyük ölçüde radikal cumhuriyetçiliğe muhalifti. İrlanda'da olduğu gibi, kentsel toplumdan çok daha sofu olduğu varsayılan kırsal toplum ile Katolisizm arasında güçlü bir bağ vardı. Ayrıca, İspanya'da Katolisizmin desteklediği eski düzen egemenliğini koruyordu. İspanyol Katolik sendikacılığı, Fransa, Almanya ve başka yerlerde olduğundan daha muhafazakârdı ve çıkar çevrelerine meydan okumakta bariz bir şekilde çekingendi. Sağda, yedi yıl boyunca İspanya'da ikinci en büyük sendika olan, daha popülist bir Katolik örgüt, *Sindicatos Libres* (Bağımsız Sendikalar) ortaya çıkmıştı.[26] Benzer biçimde, Katoliklerin, parlamenter sistemde seçmenlerin desteğini alabilmek için monarşinin ve kilisenin desteğinin ötesine geçmekteki gönülsüzlükleri göze çarpıyordu.

Portekiz'de olduğu gibi İspanya'da da uzun bir diktatörlükten önce askeri bir yönetim dönemi söz konusuydu. Miguel Primo de Rivera, 1923'te darmadağınık ve saygınlığını epey yitirmiş olan parlamenter demokrasiyi yıktı. Liberal duygularını açıkça belirten Primo de Rivera'nın yönetimi (1923-30), giderek otoriter bir yönetime dönüştü. 'İtalyan borçları ve faşist aşırılıklar', General Francisco Franco'nun habercisi oldu. İspanya, 1914'ten 1918'e kadar tarafsız kalmış, böylece ne Almanya ve Avusturya gibi bir yenilgi yaşamış ne de İtalya'da olduğu gibi paramparça olan büyük milliyetçi arzular ve beklentilere sahip olmuştu. Yine de, İtalya ve Avusturya gibi altın bir emperyal geçmişe duyulan güçlü bir nostalji vardı.

İktidarda İspanya'yı ıslah etmeye ve modernleştirmeye niyetlenen siyasetçilerin bulunduğu 1931 Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışı, muhafazakâr

24) *A.g.e.*, s. 194.

25) Martin Blinkhorn, 'Conservatism, traditionalism and fascism in Spain, 1898-1937', Blinkhorn (yay. haz.), *Fascists and Conservatives* içinde, s. 118-37 (s. 129).

26) Colin M. Winston, *Workers and the Right in Spain, 1900-1936*, Princeton, NJ, 1985, s. 5-9, 120-3 ve 328-9.

bir tepkiye yol açtı. Değişim doğrultusunda böylesine ciddi bir kararlılığa, bu tür bir radikalizmin bastırılmasına yardım etmeye hevesli olan dış destekçiler ve çıkar çevreleri tarafından karşı kondu. Bu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin desteğiyle (CIA aracılığıyla) gerçekleştirilen karşı-devrimlerle Güney Amerika ve başka yerlerde birkaç kez yankılanan bir durumdu.

Cumhuriyete karşı şiddetli muhalefet, Avusturya'da olduğu gibi, en çok Katolik örgütlerden geldi. 1933 seçimlerinin toplandığı *Confederación Española de Derechas Autonómas* (CEDA), parlamentodaki en büyük grup oldu. Bu örgüt kendini, cumhuriyetin laik anayasasını tersine çevirmeye ve İspanya'yı eski sosyal düzene döndürmeye adamıştı. Katolikler bu amaçlara erişme çabalarında, Salazar ve Dollfuss yönetimlerinin başarısıyla cesaretlendiler. Şubat 1936'da Halk Cephesi'nin seçim başarısıyla siyasal Katolisizm, bu kez laik ve sosyalist bir rejimin karşısında geleneksel değerleri ve düzeni restore etmek için başka bir askeri hareketi desteklemeye hazırdı. Franco'ya verilen destek, 1936 ortalarında Cumhuriyetçiler'in elinde bulunan yerlerde çok sayıda din adamı öldürüldüğü zaman daha da güçlendi. Katolik muhafazakâr güçler, 1936-1937 arasında hızla büyüyen ve solu, Mussolini'nin işbaşına gelmesinden önce faşist mangaların yaptığı biçimde korkuya salan Franco'nun doğrudan eylemi altında, sol-karşıtı Falanj'da birleşti.[27]

Değişim korkusu ve muhafazakâr tepkiler

İki savaş arası Avrupa'da önemli toplumsal ve siyasal değişimler tarafından tehdit edilenler, buna, isyanın çekim gücüyle orantılı önlemlerle karşı koydular. Meydan okuma öncelikle parlamenter çerçevede olduysa bile, Britanya'da olduğu gibi, daha sonra kurucu meclislerdeki anti-sosyalist seçim ittifakları ve parlamentodaki koalisyonlar yetersiz kaldı. Savaş döneminde ve savaş sonrası kargaşasında yurtsever ya da mülk sahibi grupların Ulusal Parti ya da Orta Sınıflar Birliği gibi yapılarla ittifak kurmak gibi bir gayretleri söz konusuydu. Bununla birlikte, Britanya Emek Hareketi'nin büyük çoğunluğu son derece ılımlıydı ve 1922'den sonra Lloyd George liderliği altındaki koalisyondan ayrılan Muhafazakâr Parti, mülk sahibi sınıflara yeniden güven verecek biçimde, 1922'den İkinci Dünya Savaşı'na

27) Conway, *Catholic Politics*, s. 57-8 ve 67-9; Mary Vincent, *Catholicism in the Second Republic: Religion and Politics in Salamanca 1930-1936*, Oxford, 1966; Blinkhorn, 'Spain', Blinkhorn (yay. haz.) *Fascists and Conservatives* içinde, s. 133-4.

kadar yeterli seçmen desteğini arkasına almıştı ki yalnızca bu bile, sosyal devrimin Britanya'da ortaya çıkmaması için yeterli bir güvenceydi.[28]

Meydan okumanın devrimci ya da özellikle tehditkâr olduğu yerlerde mülk sahibi ve muhafazakâr gruplar daha güçlü yanıtlar verdiler. İtalya, Portekiz, Almanya, Avusturya ile İspanya'da geleneksel çıkarlar bağlamında siyasal durum kötüleşirken, sağa daha fazla destek verildi. İspanya'da, Martin Blinkhorn'un da iddia ettiği gibi, birçok muhafazakâr, radikal cumhuriyetçiliğin tedrici ve barışçıl bir biçimde ortadan kaldırılmasını başarabileceği beklentisiyle CEDA'yı desteklemişti. Onun yerine, Halk Cephesi, 1936'da zaferle çıkınca, destek, ideolojik nedenlerden ziyade, stratejik nedenlerden ötürü daha fazla şiddete dayalı araçlara yöneldi.[29]

Sol, çoğu zaman sınıf savaşı hakkında atıp tutarken, Avrupa'daki karşıdevrimci güçler, sosyalistlere ve komünistlere karşı şiddete dayalı sert eylemler yapmaya hazırdı ya da en azından buna istekli ve bunu gerçekleştirmeye muktedirdi. Durum, sadece Nazi Almanyası'nda değil, Macaristan'da, İtalya'da, Portekiz'de, Avusturya'da, İspanya'da ve iki savaş arası Avrupası'nın başka yerlerinde de böyleydi. Sol tam anlamıyla bölünmüştü: 1919 başında Almanya'da SPD ve Spartakistler, daha sonra da KPD; İspanya'da anarşist *Partido Obrero de Unificación Marxista* (POUM), sosyalist PSOE ve komünist PCOE...

Dahası, sağ ile mücadele eden solun zayıflığına, yöntemlerinin parlamenter ya da devrimci olup olmayacağına ve eğer ikincisi olacaksa, hangi stratejilerin gerekli olduğuna dair ideolojik şaşkınlıklar da eklendi. Komünist Enternasyonal, Eric Hobsbawm'a göre, Almanya'da sadece Nazi tehdidini küçümseyerek değil, aynı zamanda 'asıl düşmanın (sosyal-faşist olarak tanımlanan) sosyal demokrat ve emek partilerinin örgütlü kitlesel emek hareketi olduğuna karar vererek (...) sekter bir yalıtma politikasını' izlemesi nedeniyle 'bir intihar siyaseti' yapıyordu. 1934'e gelindiğinde, Rusya'nın dışında tek büyük ve siyasi açıdan etkili komünist parti, Fransa'daydı.[30] Leon Blum'un Halk Cephesi Koalisyonu yönetimine (1936-37) katılan bu parti, parlamenter bir strateji izledi. Ancak bu, Lenin'in ileri endüstriyel ülkeler için umduğu devrimi getirmedi.

Devrimci ya da radikal reformcu yönetimlere karşı harekete geçenler, yalnızca ateşli bir şekilde bu tür yönetimlerin politikalarına ve değerlerine

28) Bernard Waites, *A Class Society at War*, Leamington Spa, 1987; C. J. Wrigley, *Lloyd George and the Challenge of Labour*, Brighton, 1990.

29) Blinkhorn, 'Spain', Blinkhorn (yay. haz.), *Fascists and Conservatives*, s. 132.

30) Paul Heywood, *Marxism and the Failure of Organized Socialism in Spain 1879-1936*, Cambridge, 1990; E. J. Hobsbawm, *Age of Extremes*, Londra, 1994, s. 104.

karşı koymakla kalmadılar, kendi geleneklerine ve kültürlerine büyük saygı ve hayranlık da duydular. Alan Steinweis'in gözlemlediği gibi, Weimar Cumhuriyeti'nde 'kültürel anti-modernizm, eski muhafazakârlar, muhafazakâr devrimciler ve *völkish* Sağ arasında ortak payda oldu.' Naziler, 'Sanatsal Bolşevizm'i sert bir şekilde lanetlediler.[31] İki savaş arası yılların daha 'ileri' modern sanat eserlerinde ve yazılarında, Katolik ve Protestan gelenekselcileri incitecek çok şey vardı. Bu, özellikle, aile değerlerinin sol tarafından tehdit edildiğini hisseden birçok kadın için de böyleydi.

Bunun yanı sıra, birçok ülkede, kentsel kültür ve politika ile kırsal kültür ve politikanın çatışması söz konusuydu. Bu çatışmanın başkentlere karşı taşra gibi bir boyutu da vardı; kırsal kesimlerin 'Kızıl Viyana'ya, Berlin'e, Roma'ya ve Madrid'e karşı belirgin bir düşmanlığı vardı. Almanya'da, 1919'da bir süre radikal köylü konseylerinin olduğu Bavyera dışındaki yerlerde, savaş sonrası köylü konseyleri karşı-devrimci yapılardı. Ren Bölgesi Bağımsız Köylü Grupları, devletin denetimine ve kentsel tüketicilerin taleplerine karşı köylülerin çıkarlarını temsil etmek üzere harekete geçti. 1921 programında Bağımsız Köylülük, 'özel girişime karşı herhangi bir ahlakdışı müdahaleye' karşı koyacağını açıkça belirtti; 'proletaryanın ve diğer tüketici çıkarlarının sert mücadelesini gözetip koruyamayan zayıf bir köylü parlamenter temsiliyetinin ve yönetiminin acizliğinden' yakındı. Almanya'daki Bağımsız Köylülerin ve diğer tarımsal yapıların, üretici olarak hiçbir zaman kuvvetli olmayan pazarlık güçleri, 1920'lerin sonu ile 1930'ların başında gıda fiyatlarının düşmesinde olduğu gibi, hızla azaldı. Birçok köylü, özellikle erkekler ve Protestanlar, seçimlerde Nazilere yöneldiler.[32]

Eski Düzen, radikal köylü partilerine karşı, seçimlerde onların desteğini aldığı yerlerde bile sert karşılıklar verdi. Doğu Avrupa'daki en anlamlı örnek, Aleksandr Stamboliski önderliğindeki Bulgar Tarım Birliği'nin 1919'dan 1923'e değin yönetimde olduğu Bulgaristan'dı. Sağ partiler, tarımsal reformu savunan bu yönetimi defetmek için birleştiler. Bulgar sağı, Ortodoks Kilisesi'nin ve Kral Boris'in desteğine sahipti. Bulgar sağı, İtalya'daki Mussolini'nin taktiklerini inceledi ve benzer biçimde, muhaliflerin yıldırılmasını hedefleyen 'spor kulüpleri' ve 'gençlik örgütlenmeleri'

31) Alan E. Steinweis, 'Conservatism, national socialism, and the cultural crisis of the Weimar Republic', L. E. Jones ve J. Retallack (yay. haz.), *Between Reform, Reaction and Resistance: Studies in the History of German Conservatism from 1789-1945* içinde, Oxford, 1993, s. 329-46.

32) Jonathan Osmond, *Rural Protest in the Weimar Republic: The Free Peasantry in the Rhineland and Bavaria*, Londra, 1993, s. 31-48, 139-44.

oluşturdu. Haziran 1923'te Bulgar Tarım Birliği önderleri, bir *coup d'etat* ile acımasız bir şekilde katledildiler.[33]

Devrimcilere ve radikallere karşı harekete geçenler yalnızca kırsal anti-sosyalistler değillerdi; onlar, sosyalizmin nadiren yardımını alabildiği diğerlerinin desteğine de dayandılar. Bunlara, mülk sahibi sınıflar, beyaz yakalı işçiler, dindar ve milliyetçi esnaf ile küçük ölçekli işverenler dahildi. İki savaş arası dönemde milliyetçiliğin –şimdi olduğu gibi– pek çok yüzü vardı. Bunlar arasında en etkileyici olanı, işçileri bölmenin güçlü bir aracı olan yabancı düşmanlığıydı. Sosyalizmin de, en iyi durumda bile, kadınların taleplerini karşılamadaki emek örgütlerinde eşit rol oynayan kadınları hareketc geçirmedeki başarısı çok açık değildi.[34]

Ekonomik olarak zor zamanlarda çoğunlukla bölünmeler yaşanıyordu: Genç işçiler sık sık, geçici olarak kimin işten çıkarılacağına dair seçim yapıldığında, yaşlı, evli işçilerden uzaklaştılar. Özellikle gençler, kitlesel işsizliğe duyarlıydılar. Onlar, Almanya'daki ve refah harcamalarında kesintilerin yapıldığı diğer yerlerdeki kurbanlardı. Orta sınıf gençler bile, küçük işletmeler iflas ettiği zaman iş fırsatları buharlaşırken bundan olumsuz yönde etkilendiler. Birçoğu, 1930'dan sonra sağa sürüklendi.[35]

İşsizlik, sağ örgütler tarafından insanları askere almak için de kullanıldı. Bu, örneğin, Jill Lewis'in yorumladığı gibi, 'bir *Heimwehr* kartsız işe başvurmanın değerinin olmadığı ve işsizlik yükselirken bunun, bir cemaate üye olmanın belli başlı teşvik haline geldiği'[36] Avusturya'da, Yukarı Styria'da gerçekti. Bu, Almanya'da Naziler tarafından uygulanan bir yaklaşımdı. İşsizlik, sağcı saldırılara kolektif olarak karşı koymanın daha da zorlaşmasına yol açarak sendikal gücü zayıflattı.

Karşı-devrimci güçler başarı için yasa ve düzen güçlerinin açık ya da örtülü desteğine ihtiyaç duydu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaştan ders çıkardıklarını düşünenler vardı ve bunlar, eğer yenilen taraftaysa,

33) John D. Bell, *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton, NJ, 1977, s. 154-5, 211-13 ve 237-42. Stamboliski hakkında daha düşmanca bir görüş için bkz. George D. Jackson *Comintern and Peasant in East Europe 1919-1930*, New York, 1966, s. 161-6.

34) R. Koshar (yay. haz.), *Splintered Classes: Politics and the Lower Middle Classes in Interwar Europe*, New York, 1990; S. Berger ve A. Smith (yay. haz.), *Nationalism, Labour and Ethnicity, 1870-1939*, Manchester, 1999; H. Gruber ve P. Graves (yay. haz.), *Women and Socialism – Socialism and Women: Europe Between Two Wars*, Oxford, 1998.

35) E. Harvey [makale], Richard J. Evans ve Dick Geary (yay. haz.), *The German Unemployed* içinde, Londra, 1987, s. 143; E. Harvey, *Youth and the Welfare State in Weimar Germany*, Oxford, 1993.

36) Lewis, 'Conservatives and fascists', s. 112.

ülke içinde 'yurtsever' yönetim ile birleşmiş halkın bulunduğu bir yeniden karşılaşma istiyorlardı. Birçok ülkede anti-sosyalist asker ve polis kadar, alt sınıflardan, yönetime karşı sadakatini yitirmiş ve harekete geçirilmeye hazır gruplar vardı. Bunlar, radikal çiftçilerin, sendikacıların, sosyalistlerin, komünistlerin ve –İrlanda'da Black ve Tans ile yabancı askerler örneğindeki gibi– milliyetçilerin şiddetle sindirilmesinde rol almak istiyorlardı.

Savaş sonrası parçalanma ve ekonomik çalkantı, mülk sahibi sınıfları, her tür araçla zenginliklerini ve statülerini savunmak üzere harekete geçirdi. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde birçok orta sınıf Alman'ın yaşadığı ekonomik gerilemeyle incinen ulusal gururun birleşmesi, daha sonra Ernst Jünger tarafından başarıyla yansıtılmıştı:

> Bir sabah kahvaltı etmeye geldi ve elinde yeni basılmış, ellişer marklık para destesini havaya savurdu. 'Şimdi intihar etmenin tam zamanı.' 'O, ülkesinin talihsizliğinden dolayı artık yaşamıyor,' şeklindeki ölüm ilanını okuyabilirsiniz.

Bu arada annesi, 'yok edilen ikinci Reich için yas tutan bir bakışla donup kalmış olacaktı'.[37] Weimar, savaş sonrası altüst oluşu ve hiperenflasyonundan kurtulurken, yüksek vergilere düşmanca bakan mülk sahibi sınıfları ve işçi sınıfı için elverişli refah ve çalışma koşulları içinde ekonomik durgunluk ve deflasyon baskıları altına girecekti. Bununla birlikte, Jünger tarafından betimlenen kızgınlık ve çaresizlik, –ekonomik ve milliyetçi– radikal değişim ya da devrim karşıtları arasında yaygındı.

Devrim ya da önemli değişimlerden duyulan korku bile, Lenin'in Ekim 1917 Rus Devrimi sonrasında devrimin hızla yayılmasına ilişkin umutlarını engelleyen kuvvetli bir itkiydi. Ekonomik, sosyal ve siyasal karışıklık karşısında kurulu düzen –mülk sahipleri, statü sahibi insanlar, egemen kiliseler, silahlı güçler liderliği, imparatorluğa ve ulusal iktidarın rolüne hayran olanlar– onları 'kızıl devrim'e karşı en iyi şekilde savunabilecek olanlara döndü. Bizzat devrimin retoriğini kullananlar bile, sola karşı kullanıldı. Mussolini Gramsci'ye, yeni bir yönetici elit oluşturmaya çalıştığını söylediği zaman, Gramsci, Mussolini'nin 'yeni faşist elitinin, faşizm öncesi İtalyası'nın burjuva yönetici sınıfının biraz daha fazlasının kara gömlekli hali'[38] olduğu-

37) Thomas Nevin, *Ernst Jünger and Germany: Into the Abyss, 1914-1945*, Londra, 1997, s. 76

38) Dennis Mack Smith tarafından belirtildiği gibi, 'Revolution and counter-revolution in modern Italian history', E. E. Rice (yay. haz.), *Revolution and Counter-Revolution*, Oxford, 1991, s. 153-70.

nu görmüştü. Bu gözlem fazla basitleştirici olabilir, fakat Avrupa'da mülk sahibi sınıfların çoğunluğunun devrimci sola karşı canı gönülden savaşmaya yöneldiği iddiasında epeyce gerçeklik vardır.

Koşullar korkunç hale geldiği zaman, Avrupa'nın sanayileşmiş toplumlarındaki birçok insan da kaybedecek bir şeyi olduğunu hissetti. Britanya'da, İşçi Partisi'nin, yoksul insanların yetersiz birikimlerini toplayacağı uydurması, etkili bir balon haberdi. Birçokları için, özellikle yaygın ateizm ve 'özgür aşk' lafının edildiği dönemde, tehlike altında olduğu hissedilen, maddi olmayan şeyler de vardı. Yenilgiye uğrayanlara göre devrimci karışıklıktan başı daha az ağrıyan 1918'in muzaffer milletlerinde yaygın ulusal onur da söz konusuydu – ve yenilgi noktasında birçoğu, 'yurtsever sağa' döndü. Aile ve din kültürü, hiyerarşi ve ulusal onur, mülk sahibi sınıfların güçlü basını tarafından vurgulandı. Devrimci bir başkaldırı vaadi, koşullar savaş ya da ekonomik çöküşle korkunç hale gelmedikçe birçokları için ayartıcı bir çekime sahip olmadı, ancak koşullar gerçekten de çetin olduğunda, sol devrim, tek etkin seçenekti. Avrupa'da sol, zor koşullarda bile, karşı-devrime daha büyük başarı umudu veren bölünmelerle zayıflamıştı.

İleri Okuma

S. Berger ve A. Smith (yay. haz.), *Nationalism, Labour and Ethnicity, 1870-1939*, Manchester, 1999.

Martin Blinkhorn (yay. haz.), *Fascists and Conservatives: The Radical Right and the Establishment of Twentieth Century Europe*, Londra, 1990.

Martin Conway, *Catholic Politics in Europe, 1918-1945*, Londra, 1997.

Dick Geary, *European Labour Politics From 1900 to the Depression*, Londra, 1991.

Helmut Gruber ve P. Graves, *Women and Socialism – Socialism and Women: Europe Between the Two Wars*, Oxford, 1998.

Charles S. Maier, *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany and Italy in the Decade After World War I*, Princeton, NJ, 1975.

C. J. Wrigley (yay. haz.), *Challenges of Labour: Central and Western Europe 1917-1920*, Londra, 1993.

11. *Sağdan Devrim:* Faşizm

Roger Griffin

Faşizmin devrimci dayanaklarının Marksist ve liberal reddiyesi

'Nazizm, kendisini yıkıcıymış gibi sunar. Halka ve sosyalizme uygulanan, dünyanın şimdiye kadar gördüğü en korkunç beyaz terör, sosyalist bir kılıkta ortaya çıkmıştır. Bu amaçla yaptığı propaganda, Paris Komünü'nün nişanlarıyla süslenen devrimci bir görünüm çizmek zorundadır.'[1] Bugün bile, Adolf Hitler'in iktidara geldiği yıl olan 1933'te Marksist filozof Ernst Bloch tarafından yapılan bu açıklamanın doğru göründüğü birçok insan vardır. Onlar, 'gerçek' devrimler, diye farz ederler, sadece bir sosyopolitik, ekonomik ya da teknolojik sistemi bir diğeriyle değiştirmez, bu sayede insanlığı (ya da en azından bir bölümünü) daha alt bir gelişmişlik düzeyinden daha yüksek bir düzeye çıkarır. Bununla birlikte Sağ, en radikal biçiminde bile, gerçek amacı geleneksel sınıf sistemini ve değerlerini korumak, hatta çağdaş toplumun temeli olarak eski ırksal niteliklere başvurarak, saati geriye almak olan modern bir devlet yaratarak, bu tür bir ilerlemeyi durdurma isteği taşır.

1) Ernst Bloch, 'Inventory of a revolutionary façade', *The Heritage of our Time* içinde, Cambridge, 1991, s. 64.

Bu tür varsayımlar, faşizmin bir devrimci güç olduğu yönündeki kendi iddialarının, muhalifleri tarafından yaygın bir biçimde reddedildiği anlamına gelmektedir. Örneğin Marksistler, kapitalist dünya düzeninin sonunda yıkılacağını ve yerini, düzenin insanlıkdışı niteliğini ve sömürüyü nihayet durduracak bir sisteme bırakacağı inancına bağlandılar. Nitekim Marksistler, sosyalizme doğru ilerleyişi erteleme eğiliminde olan her şeyin 'gerici' olduğunu ve bu arada da, faşizm tarafından toplumun anti-sosyalist çerçevede radikal bir biçimde dönüştürülmesininse 'karşı-devrimci' olduğunu varsayma eğilimi gösterirler. Aynı mantıkla, sınıf çatışmasının ortadan kalkacağı gençleştirilmiş bir ulusal topluluğa ilişkin faşist bahis, Marksistler tarafından peşinen 'yanlış bilinç'in inceden inceye işlenmiş bir uygulaması ya da gerçek niyetleri gizleyen fikirlere ve değerlere başvurulması olarak ele alınır. İki savaş arası dönemde faşizm, içeriden, kendisini sürdürüp koruyan mali, toplumsal ve siyasal yapıların çöküşü tarafından, dışarıdansa devrimci sosyalizm tarafından tehdit edilen kapitalizmin krizinin bir ürünüydü.

Bu yüzden Marksistler, bu çifte ateşin, faşizmi, kendisini ussal ve insancıl bir kılıkta sunmasını sağlayan liberal kılığından sıyrılmak ve açıkça otoriter, terörist bir yönetim tarzına başvurmak zorunda bıraktığına inanırlar. Faşizm, ya burjuva unsurlar tarafından doğrudan üretilmiş ya da onlar tarafından kapitalist devleti korumak adına, çoğu zaman da Kilise ve aristokrasi gibi feodal artıkların doğrudan işbirliğiyle, kinik bir biçimde manipüle edilmiştir. Faşizmin asıl numarası, işçi sınıfının onurunu yeniden tesis etme iddiasında bulunmasına rağmen, uzun vadede ancak onun sömürülmesini ve acı çekmesini artırabilecek olan saldırgan bir milli devlete hizmet edebilsin diye kitlelerin yıkıcı enerjilerini saptırabilmek için sistemi yıkıyor gibi görünmekti. Kısaca faşizm, gerici amaçlar adına devrimi teşvik etti. Bu duruşa uygun bir biçimde Britanyalı aktivist Robert Palm Dutt, Ernst Bloch'la aynı yılda Marksist yoldaşlarına, 'Faşist Karşı-Devrim'in ideologlarının kapitalizmi koruyabilmek için onun düşmanıymış gibi davranmak zorunda olduklarını yazıyordu: 'Faşistler, işçi sınıfı devrimini önlemek için sahte devrimlerini sahneye koymak, hatta onu bir "sosyalist devrim" diline tercüme etmek zorunda kalırlar.'[2]

Birçok 'liberal' akademisyen tarafından, bazı bakımlardan çok daha sinsi –keza daha zor ortaya konulabilir bir eğilim sergilenmektedir. Onlar, 'Amerikan Devrimi', 'Fransız Devrimi', hatta '1848 Devrimleri' (bunların hepsi de kısa vadede hedeflerine ulaşmakta başarısız oldular) gibi terimleri kullanmaktan endişe duymadılar; Lenin'in 'geri' Çarlık Rusya-

2) R. Palme Dutt, *Fascism and Social Revolution*, Londra, 1933, s. 225.

sı'nı kabul edilebilir derecede 'modern' bir sanayi devletine dönüştürmek için ortaya koyduğu ideal toplum vizyonunu yanlış anlamış olmalarına rağmen, istemeden de olsa, Rus Devrimi'nin devrimci olduğunu bile kabul ederler. Yine de, çoğu liberal, faşizmin devrimci olduğunu kabul etmedi; zira faşist bir ideolojinin varlığını tanımayarak, onu, aşağı yukarı liderlik kültüne, aşırı milliyetçiliğe ve örgütlü zalimliğe indirgenebilir bir şey olarak gördü. Nitekim *A Political Dictionary*'nin (1982) yazarı Roger Scruton'a göre, iki savaş arası dönemde faşizm, 'çoğu zaman yanlış anlaşılmış, tuhaf ve tamamen farklı anlayışların bir bulamacıydı'; faşizm, 'sadece biçime sahip içeriksiz bir ideolojiydi'. Bir diğer tepki, Hugh Trevor-Roper'in Nazi ideolojisini 'canavarca bir Germen saçmalığı' olarak nitelerken yaptığı gibi, faşizmi bir barbarlık çağının geri dönüşü olarak ele almaktır. Marksist olmayan tarihçiler faşizmin modernleştirici, devrimci itici gücünü kabul ettiklerinde bile, çoğu zaman 'bir nihilizm devrimi'[3], 'modernist karşı-modernizm'[4] ya da 'gerici modernizm'[5] gibi, kasten paradoksal bir deyim benimseyerek faşizmi niteleme ihtiyacı duydular.

Bu bölümde genel olarak radikal Sağın, hiç değilse faşist tezahürlerinin, 'gerici' bile olsa, aslında devrimci bir ideoloji işlevi gördüğünü ileri sürerek bu tür 'sağduyu'ya kasten karşı çıkılmaktadır. Amerikalı akademisyen Eugen Weber'in bu konu hakkındaki dikkatli makalesinden alıntı yapacak olursak; 'Kolayca karşı-devrimci olarak tanımlanan faşizm, bir karşı-devrim değil, rakip bir devrimdir: devrimci etiketi sadece kendisinin hak ettiğini öne süren komünist devrimin rakibi... Komünizm faşistlere göre, kurulu düzeni yıkma çabası değildir; *iktidarı ele geçirebilecek bir rakiptir.*'[6] Bununla birlikte, bu yaklaşıma örnek vermeden önce, her ikisinin anlamı da uzmanlar tarafından güçlü bir biçimde tartışılan iki anahtar sözcükle ne kastettiğimizi açıklığa kavuşturmak gereklidir: 'Devrim' ve 'faşizm'.

İdeal tip olarak 'devrim' ve 'faşizm'

Eğer 'devrim' ve 'faşizm' terimleri hem kavramsal açıdan bulanık hem de değer yüklü ise, o halde bu terimlerin ilişkisi hakkındaki bir tartışmanın

3) Hermann Rauschning, *Germany's Revolution of Destruction*, Londra, 1939; kitabın ABD'deki basımının başlığı *The Revolution of Nihilism*, New York, 1939.

4) Robert Soucy, 'Drieu la Rochelle and the modernist anti-modernism in French fascism', *Modern Language Notes*, c. 95, sayı 4, 1980.

5) Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism*, Londra, 1984.

6) Eugen Weber, 'Revolution? Counter-revolution? What revolution?', Walter Laqueur (yay. haz.), *Fascism: A Reader's Guide* içinde, Harmondsworth, 1976, s. 509.

sonuçsuz kalarak, aşırı öznel olma riski vardır. Sosyal bilimlerde sıkça karşılaşılan bir özelliği olan böylesi ikilemlerin çözümü, 'ideal tip' olarak bilinen, yapmacık düzgün bir tanım oluşturmaktır. İdeal tip, tanımlanan ampirik gerçeklikle, gerçek bir metro ile metro ağının stilize edilmiş haritası arasındaki ilişkiye benzer bir ilişkiye sahiptir.[7] İdeal tip herhangi bir fenomenin niteliklerine ilişkin bir şey söylemez, fakat bir fenomen tipinin tüm tezahürlerinin sahip olduğu ortak nitelikleri seçip ayırır.

'Devrim', 'kendisini insan etkinliğinin belirli bir alanında görünür kılarken, onunla ilişkili toplumsal ve psikolojik gerçekliklerin yaygın bağlantılarıyla ilgili olarak radikal anlamda yenilikçi sonuçlara sahip olan temel (yapısal) bir değişime' göndermede bulunmak için bir ideal tip olarak kullanılabilmektedir. Bu, geçmişten kopuş yeterince radikal olduğu sürece, bir dizi olayın Marksist ya da liberal tarihsel ilerleme şemasına uymasına gerek olmaksızın devrimci olabildiği anlamına gelir. Faşizmin temel bir tanımı olarak, halihazırda var olan, kullanıma hazır bir ideal tip, kavramsal bir üretime başvurmadan işe koşulabilir. 1990'larda, Marksist kamp dışında, faşizmin ideolojik tutumunu ve harekete geçirme gücünü yaklaşmakta olan ulusal yeniden doğuş görüşünden alan bir modern biçim (ya da cins) ve kitle siyaseti olduğu yönünde artan bir uzlaşı vardı. Başka bir deyişle, faşistler açısından bir ulusal çöküş ve gerileme dönemi, yerini, liberalizm sonrası yeni bir düzende gerçekleşen yenilenme dönemine bırakmaktadır.[8]

Bu açıdan bakıldığında faşizm, esasında devrimci bir aşırı milliyetçilik biçimidir (yani adamakıllı şovenist ve açıkça anti-liberal bir milliyetçilik). Faşizm, ulusu mutlak çöküş olarak algıladığı şeyden kurtarmak adına *aşağıdan* otantik (ve basitçe yönlendirilip, manipüle edilmeyen) bir destekle kitleyi hareketlendirerek *yukarıdan* kendi kendine iş başına gelen yeni elitin keskin eylemlerine zemin sağlayan bir popülizmle karakterize edilmektedir. Bu, faşizmi, boş bir retorik ya da kendisini iktidara getiren Roma yürüyüşünün arifesinde Mussolini'nin yaptığı konuşmada belirttiği gibi 'bilinçsiz Latin saçmalığı' olarak bir görmemek gerektiği anlamına gelir:

> Kendi mitimizi yarattık. Mit, bir inanç, bir tutkudur. Onun ille de gerçek olmasına gerek yok. O, bir uyarıcı, bir ümit, bir inanç, bir cesaret olması anlamında bir gerçekliktir. Bizim mitimiz ulustur, ulusun yüceliğidir! Ve

7) İdeal tip kavramı hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, Londra, 1993, s. 8-12.

8) Bu tanımın daha tam bir açıklaması için bkz. Roger Griffin, *International Fascism*, Londra, 1998, s. 14.

bu miti, bu yüceliği, bütünüyle gerçekliğe tercüme etmek, başka her şeyi ona tabi kılmak istiyoruz.

Bizim için ulus sadece toprak değil, tinsel bir şeydir de. Geniş topraklara sahip olan ve insanlık tarihinde iz bırakmayan devletler vardır. Bu, sadece bir büyüklük sorunu değildir, çünkü tarihte sanat ve felsefenin unutulmaz, ölümsüz örneklerini miras bırakan küçücük, mikroskobik devletler de olmuştur. Ulusun büyüklüğü tüm bu niteliklerin, tüm bu koşulların toplamıdır. Bir ulus, ruhunun gücünü gerçekliğe tercüme ettiği zaman büyüktür.[9]

Sadece İtalyan faşizminin değil, fakat genel olarak faşizmin ('faşizm türünün') bu ifadesini belirtisel kılan şey, faşist devletin genelde halkı kitlesel örgütlerle, daimi propaganda akışıyla ve ülkelerinin dinamik, modern, üretken bir askeri güce destansı dönüşümüyle duygusal açıdan elde etmek üzere özenle oluşturulmuş siyasal ritüellerle harekete geçirmeye girişmesi gerçeğiyle doğrudan bağlantılı olmasıdır. Ayrıca faşizm, geleneksel yönetici elitlerle –kamu görevlileri, monarşi, silahlı kuvvetler, Katolik Kilisesi– işbirliği yapan bir görüntü çizmek zorunda kalmış olsa bile, bu işbirliğini muhafazakâr gericiliğininkinden farklı olan belli bir ruh, *devrimci* bir ruh dahilinde yapmıştır. 1932'de Milano'da açılan ve yaklaşık dört milyon kişi tarafından ziyaret edilen Faşist Devrim Sergisi yalnızca ilgi çekici bir reklam aracı değildi; o, odalarda dolaştırken ziyaretçide faşizmin ilerleyişiyle birlikte İtalya'nın ve onun tüm sakinlerinin tam anlamıyla yeni bir tarihsel döneme girmiş olduğu yönünde dramatik bir duygu uyandırmayı hedefleyen bir tasarımdı.[10]

İdeal tiplerin ileri içerimleri

Kullandığımız ideal tiplerden çıkarsanabilecek bir başka sonuç, iki savaş arası dönemde hangi hareket ve rejimlerin faşist olduklarını belirlemeye çalıştığımızda dikkatimizi, pek çok radikal sağ oluşumun sergilediği lider kültü, sosyalizm karşıtlığı, saldırgan dış politika ve militarizm gibi dışsal özellikler üzerinde odaklamamızın gerekli olduğudur. Bunun yerine kullanılan temel ölçüt, faşizmi gerçek kılmak için benimsenen ana ideolojile-

9) Benito Mussolini, Il Discorso di Napoli [Napoli Söylevi], 24 Ekim 1922, *Il Popolo d'Italia*, sayı 225, 25 Ekim 1922, *Omnia Opera di Benito Mussolini, a g.e.*, XVIII, s. 453-58, Roger Griffin, *Fascism* içinde, Oxford, 1995, s. 43-4.

10) Jeffrey Schnapp, 'Epic demonstrations: Fascist Modernity and the 1932 Exhibition of the Fascist Revolution', Richard Golsan (yay. haz.), *Fascism, Aesthetics, and Culture* içinde, New Hampshire, 1992.

rin ve politikaların, bunların geçmiş toplumsal yapı ve değerleri restore etmek amacını taşıyıp taşımadığı ya da yeni tip bir toplum yaratma arzusunda yenilikçi ve devrimci komünizmle rekabet ettiği için sonuç olarak gerici bir itici güce sahip olup olmadığıdır. Faşizm, iki savaş arası dönemde geleneksel toplumsal yapıyı modernleştirilmiş bir biçimde muhafaza etmeyi amaçlamıyor, tam anlamıyla modernite öncesinin mutlu kırsal yaşamına geri dönmeyi ise hiç istemiyordu. Faşizm tek başına kitleyi hareketlendirme anlayışını da desteklememişti. Aksine, eski toplumun dönüşümünü kolaylaştırmak için, taktik olarak muhafazakâr güçlerle hileli bir anlaşma yapmak zorunda kalmış olsa bile, yurtsever bir coşkuyla birbirlerine bağlanmış, tazelenmiş bir ulustan fışkıran enerji üzerinde temelleri atılmış yeni tip bir devlet yaratmayı arzulamaktaydı.

İtalyan faşizminin dışında, iki savaş arası dönemdeki başka bazı hareketler de faşist olarak sınıflandırılabilir, çünkü her birinin ortaya çıktığı özgül tarihsel koşullar onları emsalsiz kılsa bile, tümü de kitle hareketi aracılığıyla yapısal açıdan özdeş bir ulusal yenilenme mitini paylaşmakta ve bu mite ulaşmak için radikal politikalar ortaya koymaktaydı. Bu hareketler arasında Nazizm, Falanjizm, Britanya Faşistler Birliği, Romen Demir Muhafızları, Brezilya Eylem Takımı bulunmaktadır. Bununla birlikte, yakından incelendiğinde, İrlandalı Mavi Gömlekliler ve iki savaş arası dönemin Belçikalı Rexistleri gibi sık sık faşizmle ilişkilendirilen diğer hareketler, faşist olarak nitelemek için ihtiyaç duyulan yeniden doğuş mitinde saklı bulunan *yenilikçi* radikalizm ya da gelenekçilik karşıtlığından yoksun hareketler olarak görülebilir.

Bundan başka, daha yakından incelendiğinde, çoğu zaman faşist İtalya ile bir bütün olarak ele alman otoriter bazı rejimlerin, yeni bir yönetici elit yaratmak için hiçbir radikal planı izlemediği görülmektedir, fakat bu rejimler, faşizmin dışsal nişanlarını (liderlik kültü, kitle gösterileri, gömlekli gençlik hareketleri vb.) benimseyerek yarattıkları faşist görünüme rağmen, iktidarı, muhafazakâr güçler adına kullanmışlardı. Bu 'parafaşist' rejimler arasında Franco İspanyası (1939-75), Dollfuss ve Schuschingg Avusturyası (1933-38), Antonescu Romanyası (1940-44) ve Petain Vichy Fransası (1940-42) yer almaktadır. Bunlar aslında 'karşı-devrimci' rejimlerdi, fakat sadece komünizmi değil, egemenliklerine karşı devrimci bir tehdit oluşturduğu ölçüde 'hakiki' faşizmi de soğurmaya, marjinalleştirmeye ya da safdışı bırakmaya çalıştılar.[11] Örneğin İspanya'da, temel arayışı cumhuri-

11) Bu ayrımlar ışığında, iki savaş arası dönem Avrupa otoriteryanizmi hakkında bkz. Griffin, *The Nature of Fascism*, 5. bölüm.

yetçi güçleri ezmek ve toprak sahibi elitlerin, monarşinin ve kilisenin güçlerini restore etmek olan Franco, rejimine bir devingenlik halesi vermek ve başka şekilde yanına alamayacağı gençliği yanına çekmek için gerçekten faşist olan Falanj'ı soğurmaya dikkat etmişti. Romanya'da Kral II. Carol, ilk önce ülkenin aşırı şiddete dayalı faşist hareketi olan Demir Muhafızları ezmeye çalıştı, fakat bu hareketin popülaritesi onun taktik değiştirmesine ve Demir Muhafızların liderlerinden bazılarını yönetime sokmasına yol açtı. Tahttan çekildikten sonra, iktidarı Demir Muhafızlarla paylaşmak için hazırlanıyor gibi yapan General Antonescu onun yerine geçti, fakat Muhafızları zor kullanarak tasfiye etmek için bulduğu ilk fırsattan yararlandı. Bu süreçler, muhafazakârlık ve faşizm arasındaki temel uzlaşmazlığı, her ne kadar onları ortaklığa zorlayan çok pratik mülahazalar olsa da, gözler önüne sermektedir.

İdeal tiplerimizden çıkan bir üçüncü içerim, yalnızca iki savaş arasındaki sağcı rejimlerin, Faşist İtalya'nın ve Nazi Almanyası'nın, gerçekten devrimci, dolayısıyla da faşist olduğudur. Bununla birlikte, çok benzer bir ulusal yeniden doğuş mitini paylaşmakla birlikte bu iki rejim, derin ayrılıklar taşımakta, onları iktidara getiren somut koşullar ve bu mitin ortaya konulma yolları bakımından farklılaştırmaktadır. Bir bakıma, Faşizm ile Nazizm'in hareketten rejime geçişini tamamlamasını sağlayan koşullar çok farklıydı. İtalya, Almanya ile kıyaslandığında toplumsal açıdan son derece zayıf ölçüde bütünleşmiş ve ekonomik açıdan az gelişmişti. Bundan dışında, Mussolini'nin, Ekim 1922'de (Roma'ya yürüyüş) Siyah Gömleklileri ile birlikte bir *putsch* [hükümet darbesi] tertipleme tehdidini savurması ve böylece Kral III. Emanuel'i koalisyon yönetiminin başına geçmeye ikna etmesini sağlayan, hemen savaş sonrası yılların siyasal kaos ortamıydı. Mussolini İtalyan devleti ve toplumunda hedeflediği devrimi yürürlüğe koymak için, sosyalist milletvekili Matteotti'nin faşistlerce katledilmesinin ona otoriter bir rejimi tesis etme şansını vermesiyle başlayan bir devlet krizinin çıktığı, Ocak 1925'e kadar beklemek zorunda kalmıştı. Hitler'in Kasım 1923 *putsch* girişimi, pek fena bir başarısızlıkla sonuçlandı; bunun nedeni Almanya'nın ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamı üzerindeki etkisiyle devletin felç edilmesine katkıda bulunan ve partisinin sandıkta kitlesel bir destek kazanmasını mümkün kılan dünya bunalımının yıkıcılığıydı. Krizin derinliği, lider politikacıları kendi konumlarını güçlendirmek için Nazizm'i kullanmaya ikna etti, ve bu Ocak 1933'te Hitler'in Şansölye olarak atanmasıyla doruk noktasına ulaştı.

Yine de, her iki faşizmin devlet iktidarının kalesini fethetmedeki başarıları arasında çarpıcı koşutluklar vardır. Batı tarihinde her temel siyasal

devrim örneğinde olduğu gibi, onlar için gerekli olan bağlam Eski Düzen'de yaşanan derin krizdi. İki örnekte de liderler, ulusal geleneklerde kökleşmemiş, büyük ölçüde itibardan düşmüş, geleneksel 'Muhafazakâr' sağın çok zayıf olduğu, etkili bir alternatif getirmeyecek ölçüde bölünmüş bulunduğu ve devrimci sosyalizmin marjinalleşmiş bir güç olarak kalmasına rağmen, tehlike çanlarını çaldıracak derecede güçlü olduğu bir parlamenter sistem içindeki yapısal çatlakların verdiği avantajı kullanmak konusunda oldukça becerikliydiler. Dahası, iki ülkedeki liberal ve muhafazakâr egemen unsurlar, faşizmi 'evcilleştirebilecekleri', ekonomik ve siyasi yaşama istikrar geri geldiği takdirde faşizmin dağıtılabileceği şeklindeki yanlış varsayımla faşizme hayati ödünler vermeyi tercih ettiler.

Mussolini ve Hitler kişiliklerinin birçok bakımdan farklı kutuplarda yer almasının yanı sıra güncel meselelere dair görüşler ve özgül politikalar konusundaki derin farklılıklar, Faşizm ile Nazizmi birbirinden ayırır. Ancak bu tür zıtlıklar, sadece, aynı ideolojik ulusal yeniden canlanma mitinin son derece çeşitli tezahürleri nasıl birleştirebildiğine işaret etmektedir. Bunun dışında, iki rejimin devlet aygıtında yaptıkları kurumsal değişikliklerde ve 'ulusal topluluğa' yeniden işlerlik kazandırmak için yüklendikleri toplum mühendisliği işinde pek çok ortak yön vardı.[12]

Faşist devrimin mitsel özü

İddiamız doğruysa ve faşizme devrimci bir milliyetçilik biçimi olarak yaklaşılmalıysa, neden 'faşist' terimi çoğu insan için sadece totaliterlik, yıkıcılık, nihilizm ve insanlıkdışılık gibi yan anlamlara sahiptir? Öncelikle, bunun her zaman böyle olmadığı belirtilmelidir. İtalyan Faşizmi'nin Nazi Almanyası ile daha yakın ilişkiye girerek, onu taklit etmeye başlamasına kadar Mussolini'nin ülkesi için harika bir iş başardığı, Avrupa'da ve ABD'de ortak bir görüştü. 1930'ların popüler bir Amerikan aşk şarkısı, 'Zirvedesin, muhteşem Houdini'sin. Zirvedesin, Mussolini gibisin!' diyordu.

1936'da Faşist İtalya ve Nazi Almanyası arasındaki 'Mihver'in oluşturulması, iki ülkenin de İspanya İç Savaşı'nda, acımasızca Franco'nun yanında yer alması, İkinci Dünya Savaşı başladığında İtalya'nın Üçüncü Reich'e müttefik olarak katılması ve nitekim Üçüncü Reich tarafından yapılan akla hayale sığmaz vahşetle ilişkilendirilmiş olması gerçeği, sadece İtalyan faşizminin değil, genel olarak faşizmin imajını bir daha değişmemek üzere belirledi.

12) Bu ortak yönler hakkında ikna edici bir değerlendirme Alexander de Grand tarafından *Fascist Italy and Nazi Germany, The 'Fascist' style of Rule*, Londra, 1995'te yapılmıştır.

Faşist devrimin, nihayetinde en çok savaş ve planlı kıyıcılıkla eş anlamlı hale gelmiş olması bir rastlantı değildir. Aksine, bu gerçek, birleştirildiğinde son derece yıkıcı bir güç yaratan iki mitin bileşiminden oluşan faşist ulusal yeniden doğuş görüşünün kendisine içkindir. Bu mitlerden ilki, zafer ve utanç, iktidar ve zayıflık momentlerinden geçen epik bir öykünün kahramanında cisimleşen, organik bir kuramsal birim olarak ulus kavramıdır. Bu mitin bir örneği, 1923'te faşizmle bütünleşen İtalyan Milliyetçi Birliği tarafından sunulmaktaydı:

> Milliyetçi öğretiyi diğer bütün siyasal öğretilere göre çok özel bir bağlama sokan şey, milliyetçiliğin temel tezi, yani dünyada var olan türlü birliklerin, bireylerinkini çok aşan, yüzlerce ve binlerce yıldan beri devam eden bir hayata vakfedilen gerçek organizmalar olmasıdır. Nitekim, İtalyan ulusu, yalnızca yaşayan 36 milyon İtalyanı değil, aynı zamanda gelecek yüzyıllarda yaşayacak olan ve tek bir bütünün bileşenleri olan yüz milyonlarca İtalyanı da kapsamaktadır. Bu anlayış içinde her kuşak ve bu kuşaklar içindeki her birey, yalnızca ulusun geçici ve son derece küçük bir parçası ya da ulusal organizmanın bir hücresidir. Hücreler doğar, yaşar ve ölürken değişmeden kalan organizmada olduğu gibi, bireyler de doğar, yaşar ve ölürken ulus, binyıllık varlığını sürdürür.[13]

Bu pasajdan da görülebileceği gibi, aşırı milliyetçiliğin temel metaforları yaşamsalcıdır. Bu metaforlar sık sık, biyolojinin, coğrafyanın ve maddenin fiziksel gerçekliklerini ruh, kahramanlık ve irade gibi metafizik alanlarla birleştirir: Sürekli tekrar edilen faşist 'kan' ve 'ırk' imgeleri, bu boyutları birleştirir. Faşist milliyetçilik, birey üzerinden ulusta vücut bulan tarihe, yazgıya ve Tanrı'nın inayetine ilişkin iddiaların tümel olduğu, ırklarından ve toplumsal değerlerinden bağımsız olarak tüm insanlarla kurulan gönül birliğini, ortadan kaldırılması gereken tinsel çöküşün bir belirtisi olarak gören bir mitsel kurgular dünyasıdır. Bu, ütopyacı yeniden diriliş arzularının, kutuplaşmış karşıtlıklar etrafında döndüğü bir dünyadır: Sağlık/hastalık; ulusumuz/düşman; erkek/kadın...

Aşırı milliyetçilik insana dair hayalgücünde ataerkil, şovenist bir nitelik taşıyorsa –savaşçı, kahraman, yaratıcı erkek–, bu, kadına dair fantezilerinde de aynı ölçüde söz konusudur: Besleyen, canyoldaşı olan ve doğurgan kadın. Merhamet ve kuşku, üstesinden gelinmesi gereken zayıflıklar, güçlülük ve kesinlik ise desteklenmesi gereken erdemlerdir. Nazilerin yönetimi altında 'kaba' ve 'fanatiklik' sözcükleri olumlu yan anlamlar

13) Griffin, *Fascism*, s. 37-8'den alıntı.

kazandı. Tüm faşistleştirilmiş bireylerin toplamı olarak ulus, savaşçı bir erkek gibi davranmalıdır. Disipline edilmeli, onurlandırılmalı, cesaretlendirilmeli, iyi bir biçimde donatılmalı ve eğitilmeli, kavgaya hazırlıklı kılınmalı, fethetmeye yatkın olmalı ve bunları başarabilmek için gerekli insangücünü, kadınların yeniden üreten ve sevecen nitelikleriyle temin etmelidir.[14]

Faşizmin ikinci mitsel bileşeni nedir; yeniden diriliş mi? Yeniden diriliş ya da 'palingenesis'* miti, 'ulus'tan çok daha eski bir metafor evrenine aittir. Bu, yeni bir yaşam, yeni bir yaratımın habercisi olarak çöküş ve ölüm deneyimini akla getirir. Palingenetik imgelemde, yıkım, yeniden doğuş için bir başlangıçtır; en saf olanın ölümü, daha iyiye açılan destansı bir tarihsel dönemin parçası haline getirilerek, anlamlı bir kutsallığa dönüştürülür. Gelecekteki yüceliğe dair bu görüşe bir kez kalıtımsal ya da ırksal saflık hakkında bir teori girdiğinde, sapla samanı birbirinden ayırıp geriye sadece başakların bırakılması mantıklı bir hal alır. Ya da bir Nazi ideoloğun 1925 başında belirttiği gibi:

> Aşağı grupların altkategorilerini meydana getirenlere merhamet gösterilmeyecek: Kötürümler, saralılar, körler, deliler, sağır ve dilsizler, alkoliklerin sanatoryumda ve bakımhanede doğmuş çocukları, yetimler, suçlular, fahişeler, cinsel rahatsızlıkları olanlar vs. Onlar için yapılan her şey, sadece daha fazla yardıma layık olan kişilerin kaynaklarını almak anlamına gelmez, türsel seçilim sürecini de etkisiz kılar... Bu en alt kategori, yıkım ve ölüm anlamına gelir. Yük olanlar ve muhtaç olanlar. Meyve vermeyen ağaç kesilmeli ve yakılmalıdır.[15]

Faşist devrimin totaliter doğası

Faşizm, aşırı milliyetçilik yeniden doğuş mitiyle birleşerek, zorluk içindeki bir toplumun ihtiyaçlarına yanıt olduğunda ortaya çıkar; böylece, temel görüşü, ulusun eski toplumun çöküşünden kurtarılması ve yeni tip bir insanın, faşist 'yeni insan'ın, yaşadığı yeni bir düzende tazelenmesi olan bir ideoloji yaratır. Bu ütopyacı vizyonun ne tür fikirleri kapsadığı, Alman İşçi Cephesi adlı Nazi örgütünün başkanı olan Robert Ley'in 1938'de yaptığı bir konuşmadan alınan aşağıdaki bildirgede sezilebilir:

14) Faşizmin misojinist (kadın düşmanı) yönü hakkında bkz., Klaus Theweleit, *Male Fantasies*, Cambridge, 1989, (2 cilt).

* Soyoluş. (ç.n.)

15) Alıntı, Griffin, *Fascism*, s. 118-19.

Içinde bulunduğumuz zamanın büyüklüğünü kavrayacaksak eğer, anlamamız gereken tek bir şey vardır: Biz yeni bir devlet sistemiyle ya da yeni bir ekonomik sistemle ilgilenmiyoruz. Ordunun ya da ekonominin inşası gibi dışsal bir şeyle de ilgilenmiyoruz, – insanın, bireyin yenilenmesi gözden düşmektedir. İnsanoğlu büyük bir dönüşüm geçirmektedir.

Daha önce bir fikrin bunu başardığına inanıyor musunuz? İnsanoğlunun yenilenmesi kendisini, bu fikrin gerçekten de insan yaşamının en mahrem veçhelerini dönüştürebilmesi gerçeğinde belirgin kılmaktadır. Nasyonal Sosyalizm, Alman halkını, Alman bireyini görevini yerine getirmekten alıkonarak uğradığı hasardan kurtarma gücüne sahiptir. Onun nihai ve en büyük başarısı budur.[16]

Milliyetçi bir ruh içinde 'insanın yenilenmesi ni gerçekleştirmek, otoriter bir devlette toplumsal, ekonomik, politik, kültürel ve zihinsel yaşamın tüm yönlerinin eşgüdümünü uygulamaya koymayı da kapsamıştır. Liberal özgürlüklerin ve sosyalist enternasyonalizmin safdışı edilmesi, faşistler için iyileşme sürecinin bir parçasıydı. Faşistlerin İtalya'yı 'totaliter' bir topluma dönüştürmekten ötürü *böbürlenmelerinin*[17] nedeni budur ve 'totaliter devlet', Naziler için de eşit ölçüde olumlu bir terimdi.[18] Bu terimlerin siyaset bilimcileri açısından, faşistlerin (ve komünistlerin) toplumu yeniden biçimlendirmek için sarfettikleri çaba göz önüne alındığında kazandıkları olumsuz yan anlamlar, toplumu 'bütünleştirmek' doğrultusundaki çabalarının ürkütücü insani maliyetlerinden kaynaklanmaktadır. 'Bütün olarak' eşgüdümlenmiş bir toplum ütopyasının ardına düşen, modern toplumun çoğulculuğunun kökünü kazımaya girişen herhangi bir devrimci mit, kaçınılmaz olarak o ütopyanın bozuk ve kötü bir kopyasına yol açar. Bundan ortaya çıkan sonuç, devletin yarattığı yıkım ve kıyıcılığın, ulaşmaya çalıştığı nihai amaçlara yapılan göndermelerle haklılaştırılan bir karşı-ütopyaya (ya da 'kötü' ütopya) yol açmasıdır: Yeni tip insan tarafından yeni bir devletin kurulması.

Ancak, faşizmin ütopyasını gerçekleştirme girişiminin totaliter içerimleri, her hareketin özel niteliklerine bağlıdır. Bu durum, Faşist İtalya'nın Nazi Almanyası'ndan çok daha az otoriter olması gerçeğiyle örneklenmektedir. Nazi Partisi'nin tersine, iktidara gelmeden önce hiçbir zaman büyük bir seçim desteği elde etmemiş olan Faşizm, Mussolini'nin radikalizmini uydurmak zorunda kaldığı kırılgan bir kavramdı. Mussolini'nin böyle davranmak konusunda bazı endişeleri vardı, çünkü İtalya'nın dönüştürülmesi

16) A.g.e., s. 142-3.
17) A.g.e., s. 52-3.
18) A.g.e., s. 138-9.

sürecine öncülük etmeye ilişkin nihai hedefini izleyebildiği sürece dönemin taleplerini karşılamak üzere tek tek deklare edilmiş inançları baltalamaya ve değiştirmeye hazırlanıyordu.

Bunun dışında, çoğu İtalyan'ın devlete yabancılaşması ve zayıf ölçüde sosyalleşmesi, faşist kahramanlık ve lidere körü körüne bağlılık düşüncelerinin mevcut siyasal kültüre kolayca yamanamayacağı anlamına gelmiştir. Bu, muhafazakâr güçlere büyük ödünler verilmesinin gerektiği ve İtalyan sosyal hayatının radikal bir dönüşümünün sorun olmadığı anlamına geliyordu. Dahası, ülkenin teknolojik ve maddi kaynakları, Alpler'in kuzeyindeki gelişmiş uluslarınınkilere kıyasla zayıftı; o nedenle silahlı güçlerin teşkili yavaştı; bu nedenle toprak tutkusunun kısıtlanması gerekmişti: İkinci Dünya Savaşı'ndan önce İtalya'nın emperyalist tutkuları açısından gücünü gösterdiği asıl yer, modern bir ordusu olmayan feodal bir Afrika devleti olan Etiyopya'ydı. Faşizm, Etiyopya'ya boyun eğdirirken, kimi 'liberal' ondokuzuncu yüzyıl güçlerinin (örneğin Belçika) sömürgelerini boyun eğdirmeye zorlarken olduğundan daha yıkıcı ya da kıyıcı değildi.

Faşizm'in, Nazizm ölçüsünde bir terör aygıtı geliştirdiğini öne sürmek de yanlış olacaktır. 1938'de anti-semitik ırk yasaları geçirilmeden önce rejimin ideolojisi tarafından belirlenen asıl düşmanlar, birkaç istisna dışında ya güneydeki kırsal bölgeye sürgüne gönderilen ya da işkence veya idam edilmeksizin hapsedilen, keskin anti-faşist liberaller ve komünistlerdi. Aslında Faşizm, Hitler'in yeni bir Avrupa düzeni hakkındaki planlarına dahil olana kadar, 1919 ve 1921 arasında liberal İtalya'ya hâkim olan ve Mussolini'nin Kara Gömleklilerinin temel bir siyasal güç olmasını sağlayan iç savaş koşulları esnasında yaşanan sosyal şiddete kıyasla daha az şiddetten sorumlu oldu. Faşizm, kültürel konularda da yaratıcı sanata pek sansür uygulamadı ya da (basın, radyo ve sinemada aktarılan haberlerin içeriği üzerinde dizginleri sıkı tutmasına rağmen) belirli bir tarzı pek dayatmadı. Aksine, mucitlerin ya da sporcuların sorumlu oldukları siyaset ne olursa olsun, kendisini tüm İtalya'nın teknolojik ve sportif başarılarıyla özdeşleştirirken yaptığı gibi, biçimi ya da içeriği ne olursa olsun, tüm kültürel üretimin patronu olduğu propagandasını kullandı.[19]

Üçüncü Reich, büsbütün farklı bir girişimdi. Liderleri, Nazi ideallerine ilişkin yorumlarına sahip çıkmak konusunda genellikle acımasızlardı. Yüz binlerce 'fanatik' izleyiciden oluşan paramiliter oluşumlar, ulusun iyiliği için 'acımasız' olmaya hazırlardı. Üçüncü Reich'in kullanımına açık geniş

19) Bkz. Marla Stone, 'The state as patron', Matthew Affron ve Mark Antliff, *Fascist Visions* içinde, Princeton, NJ, 1997, s. 205-38.

endüstriyel ve teknolojik kaynakları olan, hayli modernleşmiş bir ülkesi ve İtalya ile kıyaslandığında eğitimli, sosyalleşmiş bir nüfusu vardı. Savunduğu aşırı milliyetçilik, sonunda çoğu sistematik soykırım programının kurbanı olan Yahudi (dört ya da altı milyonu öldürüldü) ve çingenelerden (750.000'den fazlası öldürüldü), homoseksüellere, fiziksel ve zihinsel engellilere değin, bütün insan kategorilerini ulusal toplumun arılığı için düşman olarak gören düzmece bir 'öjenik' bilime dayandırılan ırksal sağlık ve hijyen amaçlarını güdüyordu: 320.000'in üzerinde etnik Alman kısırlaştırıldı ve 'ulusal cemaatin' ırkçı sağlığını ihya etmek amacıyla 150.000'e yakını da katledildi. Aşağı bir ırkın vücut bulmuş hali oldukları için öldürülen ya da tutsak edilen milyonlarca Polonyalı ve Rus savaş esiri ve sivil de cabası.

Bu arada, Nazizm'in cinsel çöküşe dair haçlı zihniyeti, komünistler, Özgür Masonlar ve radikal Hıristiyan Yehova Şahitleri gibi ideolojik düşmanlara zulmedilmesinin ötesine, 'Alman değerleri'ni yıkmak üzere yapılan tüm sanatsal biçimlerin kasıtlı olarak yok edilmesine ve onların 'kültürel Bolşevizm' olarak ortadan kaldırılmasına kadar uzandı. Bununla kastedilen, Nazi ideolojisini açıkça çağrıştırmayan bütün bir edebiyat ve resimdi. Sonuç olarak Almanya, 'ırksal olarak aşağı' kültürlerin ürünlerinden deneysel müziğe kadar uzanan yelpazede, sanat tarihçilerince 'modernizm' olarak bilinen her şeyin toptan ortadan kaldırılmasına tanıklık etti. Bu, cazın yasadışı ilan edilmesinde (çünkü caz, Zencilerle özdeşleştiriliyordu) olduğu gibi, Yahudiler tarafından üretilen tüm sanat, edebiyat ve müziğin yasaklanmasına yol açtı. Ancak Nazi propagandasının yöneticilerince, ırksal nefreti beslemek ve düşmanla alay etmek için özel olarak seçilmiş sözlerle söylenen Amerikan hit parçalarından oluşan swing-caz epey popülerdi.

Nazi dış politikası da İtalya'nınkine kıyasla çok daha haris ve yıkıcıydı. Bu politika Avrupa'nın geniş alanlarını, ırksal ilkeler ve Büyük Almanya'nın seçkin yararı için insani, maddi ve kültürel kaynakların topyekün sömürülmesi üzerine temellendirilen bir imparatorluğa katmayı da içeriyordu. Nazizm'in yeni bir düzene ilişkin fantezilerini gerçekleştirmesinin maliyetinin, modern devletin tüm maddi ve lojistik kaynaklarını kullanarak eşi görülmemiş bir ölçüde savaşa, kıyıma, kitlesel esarete, cinayetlere ve kasıtlı soykırıma yol açmasının bir önemi yoktu.

Faşist 'sürekli devrim'

Nazi ütopyasına içkin radikal yıkıcılık, genel olarak faşist ideolojiye içkin özelliklerle birleştirildi. Tüm devrimler, sadece 'geçiş döneminde' insanlığın belirli bir kesimini, 'ilerlemeyi' geri çeken diğerlerine göre üstün

tutsa bile, tanım gereği yıkıcı ve hazırlıklıdır. Liberal devrim, feodal ya da komünist bir *ancien regime*'in yıkılmasını gerektirir. Komünist devrim, teoride burjuva kapitalizminin yıkılmasını gerektirir ve pratikte, örneğin Stalin dönemi Rusyası'nda, Mao Zedung Çini'nde ya da Pol-Pot Kamboçyası'nda olduğu gibi çoğunlukla geniş kitlesel cinayetlere ve teröre yol açar. Polonya'da ve Çekoslovakya'da 1989'daki Kadife Devrimler bile, pek çok sıradan insan için istikrar, maddi güvence ve toplumsal barış sağlamış olan Sovyet sömürgeciliğini yıkarak, yerine bunların hepsini bir çırpıda ortadan kaldıran vahşi kapitalizmi geçirmiştir.

Faşist devrimin liberal (burjuva) ve Marksist devrimlerden önemli ölçüde farklılaştığı nokta, teoride bunların, yerel ölçüde gerçekleştirilmesine rağmen, günün birinde insanlığa küresel ölçekte kazanımlar getirecek bir süreçte 'eski düzen'e karşı bölgesel mücadele içinde mevziler oluşturmayı amaçlamasıydı. Bu kazanımlardan biri uluslararası barış olacaktı. Elbette, iki savaş arası dönemde 'evrensel' bir faşizm ve kendisine uygun hareketlerle kurduğu, 1945 sonrası faşizminin geliştirmeyi sürdürdüğü ve 1990'larda internetin gelişmesiyle gerçekten de küreselleşen uluslararası bağlantıları şekillendirmeye yönelik bir dizi girişim söz konusuydu. Bunun dışında, hem Faşistler hem de Naziler kendilerini, çöküşten sadece uluslarını değil, bir bütün olarak 'uygarlığı' da kurtaracak kişiler olarak gördüler. Yine de, Faşizmin asıl odağı, daima, 'insanlık' değil ulus oldu ve bu anlamda Faşizm'in devrimi, son derece bölgeseldi. Naziler, sağlıklı tüm etnik Almanları birleşik bir ulusal toplulukta ya da *Volksgemeinschaft*'ta kaynaştırabilmek adına hayal edilebilecek en aşırı önlemlere başvururken, Faşistler'in Eski Romalılar'ın yüce niteliklerini kendilerinde yeniden canlandırmak istedikleri ulus İtalyan ulusuydu.

Bir diğer önemli farklılık, liberallerin ya da Marksistler'in aksine, faşistlerin, bir toplumsal denge ve dinginlik noktasına ulaşmış 'istikrarlı' bir toplum tasavvur edememesi olgusunda yatmaktadır. Faşizm için durağanlık, iyi bir istikrar anlamına değil, atalet, eş-yayılım ve ölüm anlamına gelmiştir. Bundan ötürü faşizm, kendisini iktidara getirecek devrimci anın devingenliğini sürdürmek, 'sürekli devrim'in koşullarını yaratmak için ilerler. Nazilerin gerçekten kurdukları (ve ancak kurabileceklerini hayal eden Romen Demir Muhafızlar ya da günümüz Amerikan neo-Nazileri gibi diğerleri) radikal, öjenik bir faşist rejim kendi mantığını sürekli bir yaratma ve yıkma sürecine oturtmaya zorlanır: 'yeni devlet'in kurulmasına eski sistemin yıkılması ya da eşgüdümlenmesi eşlik etmelidir.

O halde faşist devrimci için düşmanların yok edilmesi, ne nihilistçe ne de insanlıkdışıdır; o, sürekli devrimin ayrılmaz bir veçhesidir. Faşizmin

dünya görüşünün mitsel öncüllerinden mantıksal olarak çıkan ilke, inşa etmek için yıkmak ilkesidir ya da faşist bir düşünürün 'yaratıcı nihilizm'[20] dediği şeydir. Faşist, yenilenebilmesi için ulusun 'sağlıksız' unsurlarını dönüştürür ya da onu (Nazizm örneğinde olduğu gibi) bir operasyonla ortadan kaldırır; daha iyi büyüyebilmesi için ulus ağacının ölü dallarını ve fazla yapraklarını budar; insanlığın en azından kendine ait bölümünü çöküşün tahribatlarından ve tüm uygarlığın kurtuluşu için 'aşağı' kültür ve ırklar tarafından 'bataklığa sürüklenmesi' tehdidinden korur.

Geçici bir devrim olarak faşizm

Faşist devrimin temelini oluşturan palingenetik ölüm ve yeniden doğuş mantığı, rasyonel değil, ritüeldir. Soykırımın bürokratik, lojistik ve teknolojik boyutlarının ne ölçüde modern olduğunun bir önemi bulunmasa da, bunun ardındaki psikolojik dürtü, sonuna kadar arılaştırma ve kutsama ritüeliyle doludur: Ulus dinçleşebilsin diye arı olmayanın yok edilmesi; arı unsurların, Almanya'nın yaşayabilmesi için ölmeye hazırlanması gerekecekti. Faşizmin ritüel boyutu kendisini en açık şekilde, hem Faşist hem de Nazi rejimlerinde 'dinsel' bir biçime sahip olan toplu siyasal ayinlerin oynadığı merkezi rolde ifade eder.

Pratikte liberal ve komünist rejimler, örneğin renkli balonlarla doldurulan Amerikan ilkokullarında ya da Kızıl Meydan'daki büyük Sovyet 1 Mayıs geçit törenlerinde olduğu gibi, her zaman toplu siyasal ritüelden faydalanmış, fakat iki savaş arası dönemin faşizmi bu tür ritüelleri kendi anlayışı için bilinçli bir şekilde merkezi kılmıştır. Mussolini ne zaman halka hitap etse bir araya gelen 'yığınlar', Naziler'in parti kongrelerinde düzenlenen el feneri yürüyüşleri ve kitlesel mitingler, lider kültünün oynadığı hayati rol kadar, meydanların rejimin simgeleriyle (şeritler, gamalı haçlar) doldurulması, anıtsal mimari yaratma dürtüsü ve her iki rejimde de retorikten ve gösteriden sürekli yararlanılması, o dönemin yorumcularının dikkatini çekmemiş olsa da, dikkat çekiciydi. Nitekim, Almanya'daki Fransız büyükelçisi, 1937 Nürnberg Mitingi'nin yığınlarda yarattığı sıradışı etkiye tanıklık ederken şöyle diyordu:

> Eski kenti saran ortak coşku atmosferi şaşırtıcıdır ve pek de anlatılacak gibi değildir: Yüz binlerce erkek ve kadını pençesine alan görülmemiş çılgınlık, onları kutsal bir vecd gibi apansız yakalayan romantik heyecan ve

20) Bkz. Griffin, *Fascism*, s. 351-4.

> mistik esrime. Birçoğunun önüne geçilemez bulduğu bir etki yaratılmaktadır. Ayartılmış ve kandırılmış kalabalık, davaya hizmet etmeye hazır, büyük alayların ve gösterilerin aldatıcı debdebesinin altına gizlenmiş tehlikeli gerçeklikten habersizce evlerine dönerler.[21]

Modern toplum birleştirici inanç ve ritüellerini kaybederken, o toplumun içinde yaşayan insanların hâlâ tümüyle laikleştirilmiş olmadığına ilişkin işaretler vardır. Bilhassa, sadece karşı karşıya kaldıkları maddi güvensizlik ve güçlüklerden ötürü değil, fakat bildik toplumsal sistemler çöktüğü zaman, derinden tehdit edildikleri hissine kapılmaktadırlar. Bu noktada onlar, karşılaştırmalı dinler konusunda önemli bir uzmanın 'tarihin terörü' dediği şey tarafından ele geçirilebilmektedirler.[22] Böylesi koşullarda yeni bir ideoloji, yeni bir siyasal, toplumsal ya da dinsel hareket, taraftarlarına kaosun nedeninin teşhisini sağlayan, bağlanma ve geleceğe yönelik bir etkinlikte bulunma duygusunu yeniden tesis eden yeni bir çerçeve önerebilir.

Bu çözümlemeye göre, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından gelen yıllarda İtalya'yı etkileyen çok ciddi toplumsal ve siyasal istikrarsızlık, 1929 sonrasında Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşü, hem Faşizm hem de Nazizm tarafından kullanılan ritüel tarzı siyasetin, hiçbir geleneksel partinin takipçilerine aşılayamadığı bir coşku ürettiği koşullar yarattı; onların kolektif bir heyecan ve ait olma duygusu yaratarak oluşturdukları rejimlerde hayati rol oynamaya devam etti. Faşizm, ikame bir din olarak iş gördü. Milyonlarca insanı bu dine yönelten şey onların aklı değil, aksine tarihin kaotik, üzücü bir döneminin bir uyum ve yazgı duygusuyla dolu yeni bir döneme dönüştürülmesi doğrultusundaki öznel duyguydu.

Faşizm'de bu derece merkezi olan irrasyonel, mitsel bileşke, modernite karşıtlığıyla karıştırılmamalıdır. Her iki rejimin geçmişe (Faşizm örneğinde Roma İmparatorluğu, Nazizm örneğinde Aryan ve Germanik geçmiş) yönelik bariz takıntısı, geçmişe geri dönme arzusundan değil, ırkın *ezeli ve ebedi* niteliklerini canlandırma arzusundan kaynaklanır. Bu yüzden Faşizm, *modernite karşıtı* değildi: O, *alternatif* bir modernlik yaratmaya girişmişti. Faşizm, ilkece özel mülkiyete ve özel işletmelere karşı olmak anlamında kapitalizm karşıtıydı. Bununla beraber, Marksistler'in farzettiklerinin aksine faşistler, kapitalizmin bireyci ve materyalist ruhuna ya da *ethos*'una, özellikle de uluslararası kapitalizme kökten karşıydılar. Onlar,

21) Guido Knopp, *Hitler. Eine Bilanz*, Berlin, 1995, s. 82-3'ten alıntılanmıştır.
22) Mircea Eliade, *The Myth of Eternal Return*, Princeton, NJ, 1971 (ilk baskı 1949).

kapitalizm yerine, halkının yaşamını tüketim toplumunda sahip olmadıkları ruhsal bir nitelikle dolduracak olan yaygın bir ulusa sadakat duygusunu yerleştirmek istediler.

Faşizmin nesnel devrimi

Bununla birlikte Faşist Devrim'in öznel boyutu üzerine yaptığım vurgu, dikkati, her iki rejimin dış dünyada gerçekleştirmeye çalıştığı değişimlerden uzaklaştırmamalıdır. Örneğin, ne Faşist devlet ne de Nazi devleti kapitalist ekonomiyi ve özel mülkiyeti ortadan kaldırmak istemese de onların, ister İtalya'daki korporatif sistem aracılığıyla olsun isterse Almanya'daki kartelleşme ve muazzam devlet endüstrileri aracılığıyla olsun, savaş zamanı hariç herhangi bir liberal devlet içinde kendilerini ekonomiye bağlama endişeleri yoktu. İkinci Dünya Savaşı için yığınak yaparken her iki rejim de, kendine yeterlilik (bağımsız bir ekonomi) amacını izledi. Naziler maddi ve insani kaynakları (yani yabancı işçiler ve milyonlarca insanın zorla tutulduğu toplama kampları) Üçüncü Reich'ın çıkarı için insafsızca sömüren, büyük bir Avrupa imparatorluğu yaratma noktasına ilerlediler. Krupp, Daimler Benz ve IG Farben gibi büyük endüstriyel firmalar tutsak emeğiyle yüksek teknolojili ürünler ürettiklerinde, bu, kapitalizm için pek alışıldık değildi.

Her iki rejim de kendini, eğitim sistemini, boş zamanı, sportif, kültürel ve teknolojik alanların tüm yönlerini yeniden biçimlendirmek için, ister (İtalya'da olduğu gibi) bunları yeni devletin dehasıyla ilişkilendirerek isterse (Almanya'da olduğu gibi) zorunlu katılım ve sosyal denetim aracılığıyla, simgesel olarak işe koşmak için bütün toplumsal gruplara yönelik kitlesel örgütler oluşturmayı da içeren etkileyici bir toplumsal mühendislik programına verdi. Bununla birlikte, her iki rejim için de ortak olan amaç, tüm yeteneklerini, idealizmini ve enerjisini ulusun davasına adamak için samimi ve mutlu bir şekilde hazır bulunan yeni tip bir insanın, faşist 'yeni erkeğin' (ve kadının) kendiliğinden doğacağı, tamamıyla faşistleştirilmiş kültürel bir ortam yaratmaktı. Otoyollar inşa etmek ve (İtalya'da) bataklıkların drenajı gibi muazzam kamusal çalışmalar yapmak, Berlin'in merkezini anıtsal bir ölçekte yeniden inşa etmek ve kente 'Germanya' adını vermeye dönük planlar, eğitim sisteminin Faşist ya da Nazi değerlerini kitlesel ölçüde üretmek için radikal bir biçimde baştan aşağı değiştirilmesi, tüm bunlar bütünüyle 'öznel' bir devrimin belirtileriydi. Her iki rejim de Avrupa üzerindeki toprak iddialarının peşinden gitmek için uluslarının insanı ve fiziksel kaynaklarını harekete geçirmek üzere muazzam ölçekli hazırlık-

lar yapıyordu ve Nazilerin, faşizmin devrimci deviniminin en etkili kanıtı olan ırksal olarak saf ve sağlıklı bir Üçüncü Reich yaratmak konusundaki programlarını gerçekleştirme çabaları korkunç bir kapsamda sürdü.

Faşizm sadece, liberal, hümanist ve nihayetinde Hıristiyan geleneklerinden sarih bir kopuşu gerçekleştirmeyi hedefleyen bir değer devrimi değil, toplumun yönlendirileceği ve üyelerinden her birinin yaşayacağı yolda temel bir dönüşümü ortaya çıkarmak için toplumsal mühendislikle modern devletin eşi görülmemiş gücünü kullanmaya dönük birleşik bir çabaydı. Nazilerin ütopyacı fantezilerinin çok daha fazlasını acımasız gerçekliğe dönüştürmelerini engellemek adına yeterince güçlü bir askeri mekanizma yaratmak üzere İngilizler, Amerikalılar ve Ruslar tarafından muazzam bir çaba sarfedildi.

Sonuç

Başlangıçta kurduğumuz kavramsal çerçevede, faşizm, kendisini, adamakıllı özgül ideolojik bir dinamikle 'sağdan devrim'in radikal bir formu olarak ortaya koydu. İki savaş arası dönemde rejim, sadece aşırı milliyetçiliğin gücünü işe koşan alternatif bir modernite yaratmayı hedefleyen bilinçli girişime dayanmakla kalmadı, fakat Faşizm ve Nazizm derin bir toplumsal kriz tarafından şaşkına çevrilen insanlar için yeni bir kolektif aidiyet ve anlam sağlamayı amaçlayan politik bir ritüel olarak iş gördü. Faşizm ve Nazizm, yeni tip bir insan, yeni tip bir devlet, yeni bir devir üretmeyi amaçladı.

Bu tip bir faşizm yorumu, konuyla ilgili geleneksel yaklaşımla çatışabilir, fakat bu, Nazizm konusunda dünyanın önde gelen uzmanlarından biri olan G. L. Mosse'nin faşizmin dinamikleri üzerine kırk yıllık çalışmasının sonuçlarıyla uyuşmaktadır. Mosse, 1997'de, bilim adamlarının savaştan bu yana faşizmi anlamak konusunda gerçekleştirdikleri ilerlemeyi yeniden gözden geçirirken şöyle diyordu:

> faşizmi bir devrim olarak kabul etmek, sözümona bütün revizyonist tezlerin en zorlandıkları konulardan biri oldu, çünkü faşizm genellikle gerici ve tutucu olarak nitelenmiştir. Fransız Devrimi içindeki köklerini ister kabul edelim ister etmeyelim, faşizm yeni insanlar yaratmak istedi. Bundan niyet edilen, ekonomik değil, kültürel ve toplumsal bir devrimdi.[23]

23) G. L. Mosse, 'Renzo de Felice e il revisionismo storico', *Nuova Antologia*, c. 133, 1988, s. 182.

Mosse, bu kör noktayı, Fransız Devrimi hakkında Marksizm ve liberalizm üzerine temellendirilen devrim modellerinin akademik düşünceye hâlâ hâkim olduğu 'şaşırtıcı' içeriğe yüklemektedir. Bir kez böylesi önyargıların üstesinden gelinirse, Goebbels tarafından yapılan bir konuşmadan alınan aşağıdaki pasajın, doğası itibarıyla bir propaganda parçası olmasına rağmen, faşizmin aynı zamanda derin bir inancın, Hitler'in yönetimi altında Germenlerin (yani 'toplumun muktediri' olarak kabul edilenlerin) yeni bir devrim dönemi yaşadıkları inancının ifadesi olduğu açıklığa kavuşur.

> Gerçekleştirdiğimiz devrim, bütüncül bir devrimdir. Bu devrim kamusal yaşamın bütün alanlarını kuşattı ve onları temelden dönüştürdü. İnsanların birbirleriyle, devletle ve yaşamın kendisiyle ilişkilerini tümden değiştirdi ve yeniden şekillenmesini sağladı. Devrim aslında, Alman halkının devletle yeni bir ilişki geliştirmesine zemin oluşturmak için iktidar adına on dört yıl muhalefette mücadele etmiş yeni bir dünya görüşünün ortaya çıkmasıydı. 30 Ocak'tan[24] bu yana her şey, bu devrim sürecinin sadece gözle görünür ifadesidir. Devrim burada başlamadı. Sadece bu dönemde nihai sonucuna ulaştı. Devrim, temelde, eski kültürel yaşamın biçimlerine terk edilmiş, değerlerini yitiren, aksi takdirde çökecek olan bir halkın var olma mücadelesidir...
>
> Dünyada en çok bölünmüş halk olan Alman halkı, kendini oluşturan parçalarına kadar atomize oldu ve bundan dolayı bir dünya gücü olarak güçsüzlüğünden ötürü kınandı. 1918'den beri ordudan yoksundu ve daha da kötüsü, haklarını öteki ulusların önünde savunma iradesi, ulusal gücünün anlamını kavradığı tek bir gösteriyle ortaya çıktı.[25]

İleri okuma

Alexander de Grand, *Fascist Italy and Nazi Germany. The 'Fascist' Style of Rule*, Londra, 1995.

Emilio Gentile, *The Socialization of the State in Fascist Italy*, Cambridge, MA, 1996.

Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, Londra, 1993.

Roger Griffin, *Fascism*, Oxford, 1995.

Stanley Payne, *A History of Fascism, 1914-45*, Londra, 1995.

Eugen Weber, 'Revolution? Counter-revolution? What revolution?', Walter Laqueur (yay. haz.), *Fascism: A Reader's Guide* içinde, Harmondsworth, 1976.

24) Yani 30 Ocak 1933, Hitler'in Reich Şansölyesi olduğu tarih.

25) Griffin, *Fascism*, s. 134.

12. *Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da Anti-Komünist Devrimler: 1989-1991*

Robert V. Daniels

Komünizmin yıkılışı ve devrimin doğası

İki unutulmaz görüntü, komünizmin devrimci çöküşüne ilişkin algıları parantez içine almıştır: Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile Ağustos 1991'in ödünsüz *darbe* planına karşı koymak için Moskova'da bir tankın üzerinde duran Boris Yeltsin. Bu dönüm noktası olaylar arasında ve esnasında, Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'daki uydularından oluşan blokta yer alan eski siyasal düzen sona erdiğinde, yirminci yüzyılın en olağandışı gelişmelerden birine yol açan bir isyan ve ayaklanma fırtınası esti. Birçok ölçüt açısından –yönetimsel süreklilikteki kopma, değişimin derinliği, toplumun baskın tutumlarındaki tersine dönme– bu hareket, Sovyetler Birliği Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov da dahil olmak üzere, önderlerin de inandıkları gibi, tarihin büyük devrimlerinden biriydi. Bununla birlikte, bu başkaldırının gerçek bir devrim olup olmadığı sorusuna yol açan özgünlükler –çoğu yerde şiddetin olmayışı, ulusal bağımsızlığın merkeziliği ve bizatihi 1917'de bir devrimin ürünü olan Sovyet sisteminin hedef alınması– vardır.

Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'da anti-komünist devrimlerinin gerçekten de neye karşı mücadele ettiklerini anlamak önemlidir. 'Ko-

münizm' sıkça Karl Marx'ın, sonunda 'başarısız olan' yetmiş yıllık bir 'ütopyacı deney'i başlatmak için Vladimir Lenin tarafından Rusya'da yürürlüğe konan devrimci öğretisi olarak kavranır. Gerçekte, 1989'dan 1991'e kadar olan devrimlerden önceki eski rejim, artık bir deney değil, Marksist ideoloji diliyle allanıp pullanan devrim sonrası, emperyalist bir diktatörlüktü.

Ne olursa olsun 1989'dan 1991'e değin gelişen olaylar, yine de, 1917'den 1921'e kadar süren klasik Rus devrimci isyanı, 1920'lerde Yeni Ekonomi Politikası'nın pragmatik konsolidasyonu ve Stalin'in 1930'ların başındaki 'yukarıdan devrim'iyle başlayıp, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan emperyalist genişlemeyle belirginleşen, boş yere uzatılmış bir devrim sonrası diktatörlük için yapıldığı gibi, karşılaştırmalı bir devrim tarihi incelemesi çerçevesinde çözümlenmek durumundadır. Stalin'in eski devrimcilerin çoğunu tasfiye edişinin yanı sıra, 1930'ların ortalarında muhafazakâr toplumsal ve kültürel normlara geri dönüşü içeren 'Büyük Geri Çekiliş'i, işlevsel olarak monarşik bir restorasyona denk kabul edilebilir. Önünde sonunda devrim sonrasının Stalinist diktatörlüğü yerini, daha az şiddetli ve daha demokratik bir biçime sahip, özgün devrimci ruhun yeniden canlanmasına bıraktı.

Devrimci sürecin bu son aşaması, deyim yerindeyse, ılımlı bir devrimci yeniden canlanış, komünizmin krizinin en iyi şekilde anlaşılabileceği bir oluşumdur. Devrimci süreci çözen birbiriyle ilişkili olaylar, her biri eski rejimin restore edilmiş versiyonunu yıkan ve özgün devrimin erken, ılımlı safhasının ilkelerini yeniden eski konumuna getiren İngiltere'deki 1688 Muzaffer Devrimi ve Fransa'daki 1830 Devrimi'yle karşılaştırılabilir. Sovyetler örneğinde ılımlı devrime geri dönüş, eski sistemin reformdan geçirilmesi ya da 'yeniden yapılandırılması' için Gorbaçov önderliğinde başlatılan bir girişim olan *perestroika* ile 1985'te başladı ve devrimin tamamen yadsınması, Yeltsin'in ellerinde zirvesine ulaştı.

Stalin'in devrim sonrası diktatörlüğünü milliyetçi bir 'kışla sosyalizmi' biçiminde konsolide etmesinden beri Sovyet rejimi, gerek yurt içinde gerekse tahakkümü altındaki Doğu Avrupa ülkelerinde, kendisiyle uyuşmayan rakip toplumsal çıkarları ve onların temsiliyetini sert bir şekilde bastırmıştı. Sovyet yönetimi, aynı zamanda askeri gücün temeli olarak modernleşme ve sanayileşme yolunu izleyerek kentleşmiş ve karmaşık bir halk yaratmıştı; sönük propaganda ve yavan zorlamayla bastırılamadığı besbelli olan yükselen beklentilerde bir patlama üretmekteydi. Klasik bir devrime yol açan her eski rejim gibi yıpranan Sovyet sistemi de kendi yıkımının tohumlarını ekti. Aslında çöküş, sadece 1982'den 1985'e değin

liderlikle ilgili ardı ardına gelen güçlüklerin kanıtladığı gibi, bir tür şokun yolunu gözlüyordu.

Elbette, ılımlı devrimci canlanmanın belirli bir biçimde gelişmesi, en baştan karara bağlanmış değildir. Avrupa siyasal geleneğinin terminolojisi içinde, Gorbaçov'un 1985'ten 1991'e değin sürdürdüğü reform çabaları, sol bir varyantı temsil etti. Gorbaçov, Komünist Devrim'le ilişkili her şeyi reddetti ve modelini, siyasal olarak 1905 Devrimi'ni izleyen, kısmen reformdan geçirilmiş Çarlık rejiminde ve ekonomik olarak da Birleşik Devletler ile Büyük Britanya'da benimsenmiş olan anti-sosyalist serbest pazar teorisinde buldu. Bu varyant, belki demokratik devrimle, belki yetkeciliğe bir geri dönüşle, belki de 1848'de Fransa'da ılımlı devrimci canlanmanın akışını kesen bir döngü gibi yeni bir devrimci döngüyle, Rusya'yı kaderiyle başbaşa bırakacak şekilde 1998 ekonomik kriziyle başarısızlığa uğradı.

Anti-komünist devrimlerin, seleflerinden bazılarıyla paylaştıkları özel bir boyut dekolonizasyondu. Bu, Napoleon'un imparatorluğu 1813 ve 1814 yıllarında yıkıldığında ve Rus İmparatorluğu'nda ulusal azınlıkların merkezdeki karmaşadan yararlanıp, bir kısmı geçici olarak, bir kısmıysa uzun erimli olarak bağımsızlıklarını ilan etmesiyle 1917 Rus Devrimi'nde açığa çıkan bir boyuttu. Benzer biçimde, Sovyetler Birliği'ndeki ılımlı devrimci canlanma, Doğu Avrupa'daki komünist yönetimli uydu ülkeler için ve daha sonra da, Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan azınlıkları –ülkenin yarısı– için, Rus İmparatorluğu'nun yeniden hayat bulduğu bu süreç *karşısında* bir kez daha bağımsızlıklarını talep etmek adına büyük bir fırsat anlamına geldi.

Eski Sovyet rejimi

1985-1991 başkaldırısına yol açan eski rejimin kendisinin de bir devrim sonucu kurulmuş olması olağandışıydı. Ancak sadece kısa bir süre sonra, Sovyet rejimi kendi halkı için Nazi versiyonundan bile çok daha şiddetli bir totaliterlik biçimi olan bir devrim sonrası süreci temsil etti. İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferle sınanan Stalinist sistemin kurucusunun 1953'teki ölümünden sonra, bazen 1956 ve 1964 arasında Nikita Kruşçev tarafından üstlenilen yapay 'destalinizasyon'da olduğu gibi bozucu reformlarla ve 1964'ten 1982'deki ölümüne kadar Leonid Brejnev önderliğindeki siyasal istikrar ve askeri öncelikler söylemi –'neo-Stalinizm'– içinde varlığını sürdürdü.

Brejnev döneminde ekonomik ilerlemeye modernleşme konusundaki pek çok gösterge eşlik etti. Göze çarpacak düzeyde kentleşen Sovyetler

Birliği, lise öğretiminin genelleştirilmesiyle güçlü bir bilimsel kurumsallaşma geliştirdi, uzman orta sınıfın ve beyaz yakalı çalışanların artışını gördü ve nüfusun tüm katmanları arasında bir yükselen beklentiler devrimine maruz kaldı. Gelişmekte olan toplum, ekonomik açıklar verip, Komünist Partisi'nin ve gizli polisin denetleyici yapısıyla iş gören ve sistemlerinin doğurduğu yeni güçlerle uzlaşmakta isteksiz olan yaşlı bürokratların elindeki siyasi rejimle hüsrana uğrarken, ülke, klasik devrim öncesi 'kasılma' durumunu yaşamaya başladı.

Kocamış Brejnev'in yetmiş yedi yaşında ölümü, Sovyet yönetimi ve ekonomisinin artık çatırdayan mekanizmasını sağlamlaştıracağına söz veren bir Politbüro üyesi ve gizli polisin birinci başkanı, pek genç olmasa da, azimli Yuri Andropov'un yolunu açtı. Andropov ölümcül bir hastalığa yakalanmıştı ve onun Şubat 1984'teki ölümü üzerine, genel sekreterlik görevi, zayıf muhafazakâr Konstantin Çernenko'ya geçti. Çernenko, fiili olarak liderlik rolünü, daha sonra yapacağı reformlar konusunda çok az imada bulunarak parti aygıtı içinde yükselmiş olan, Politbüro'nun en genç ve dinç üyesi Gorbaçov'la paylaştı. Çernenko, zar zor, bir yıl liderliğe devam etti ve ölümü üzerine parti muhafazakârları, Politbüro'daki oylamada beşe karşı dörtle azınlıkta kalınca, Gorbaçov'un yönetimi devralmasını önlemeye çalıştılar. Gorbaçov, hemen ardından radikal bir reform vizyonuyla seleflerinin yerine geçti. Böylece, *perestroika* programı doğmuş ve bununla birlikte komünizmin sonu başlamış oldu.

Sovyet İmparatorluğu

Sovyetler Birliği biçimindeki eski rejim, sadece bir ülke değil, iki büyük insan topluluğundan oluşan tebasına hükmeden bir imparatorluktu. Biri, Çarlık günlerinden miras kalan iç imparatorluktu ve Ruslar'la birçok azınlık ulusu birleştiriyordu. 1991'de parçalanan imparatorluk, yani asıl Sovyetler Birliği buydu. Diğer topluluk, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyet egemenliği altına giren Doğu Avrupa ülkelerinden oluşan dış imparatorluktu. Teknik açıdan onlar, Sovyetlere boyun eğen komünist diktatörlükler tarafından yönetilmelerine karşın bağımsız kaldılar. Bu, 1989'da anti-komünist devrimin bölgesiydi.

Sovyet İmparatorluğu'nun kökenleri, iki dünya savaşına, çarlığın çöküşüne ve Nazi Almanyası'nın kısa süreli Avrupa hegemonyasına kadar uzanmaktadır. Rusya zaten yüzlerce yıla varan tedrici genişlemeyle çarlık devrinde çok-uluslu bir imparatorluk olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi, imparatorluğun azınlık milliyetlerinin sömürgelikten kur-

tulduğu ilk büyük dalga için fırsat yaratmıştı. Yeni Sovyet yönetiminin Mart 1918'de imzalamak zorunda kaldığı Brest-Litovsk Barış Antlaşması, Ukrayna'ya ve üç Transkafkasya ülkesine –Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan– bağımsızlık getirdi. Savaş sırasında Almanya tarafından işgal edilen Polonya ve Baltık ülkeleri Estonya, Letonya ve Litvanya, Kasım 1918'deki ateşkesten sonra bağımsızlıklarını ilan etme fırsatı buldu. Finlandiya'ya, yeni Sovyet yönetimince, bu ülkenin devrim davasına katılacağı şeklindeki yanlış beklenti nedeniyle bağımsızlık verildi.

Bu yeni kurulan ülkelerin yazgıları epeyce farklı oldu. Batılı güçlerce desteklenen Polonya, Finlandiya ve Baltık devletleri, iki savaş arası dönemde bağımsızlıklarını başarıyla koruyup sürdürdüler. Buna karşılık Ukrayna ve Transkafkasya cumhuriyetleri, 'Beyaz' karşı-devrimcilere karşı verdikleri iç savaş esnasında Kızıl Ordu tarafından zorla sovyetleştirildi ve daha sonra da federal bir birlik içinde (Beyazlar tarafından Rus toprağından kopartılarak oluşturulan Belarus'un yanı sıra) Sovyet Rusyası'yla birleştirildi. Bu, Komünist Partisi'nin katı merkezi denetimi altında 1924'te uygulamaya konan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) idi. Bunun dışındaki Sovyet Cumhuriyetleri –Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan– Rusya'nın ondokuzuncu yüzyılda fethetmiş olduğu topraklarda kurulmuştu.

Sovyetler Birliği'nin bunun ötesine fiili genişlemesi, Stalin'in yönetimi altında Sovyetler Birliği'nin –Napoléon yönetimindeki Fransa gibi– devrimci olmak yerine, daha fazla gericileştiği dönemin, İkinci Dünya Savaşı'nın koşullarını beklemek zorundaydı. Stalin, 1939'dan 1940'a değin Hitler ile yaptığı saldırmazlık paktı gereğince Rusya'nın 1918'de kaybetmiş olduğu toprakların çoğuna girdi: Doğu Polonya, Güneydoğu Finlandiya, üç Baltık devleti ve (1918'de Romanya'ya verildikten sonra Moldavya Sovyet Cumhuriyeti olarak SSCB'ye katılan) Besarabya bölgesi. Nitekim, SSCB içinde Rus Cumhuriyeti'ne katılan on dört 'birlik cumhuriyeti' biçimindeki oluşum, başlangıçtan 1991'deki çöküşe kadar sürecek olan çerçevede tesis edilen sovyet yönetiminin iç imparatorluğuydu.

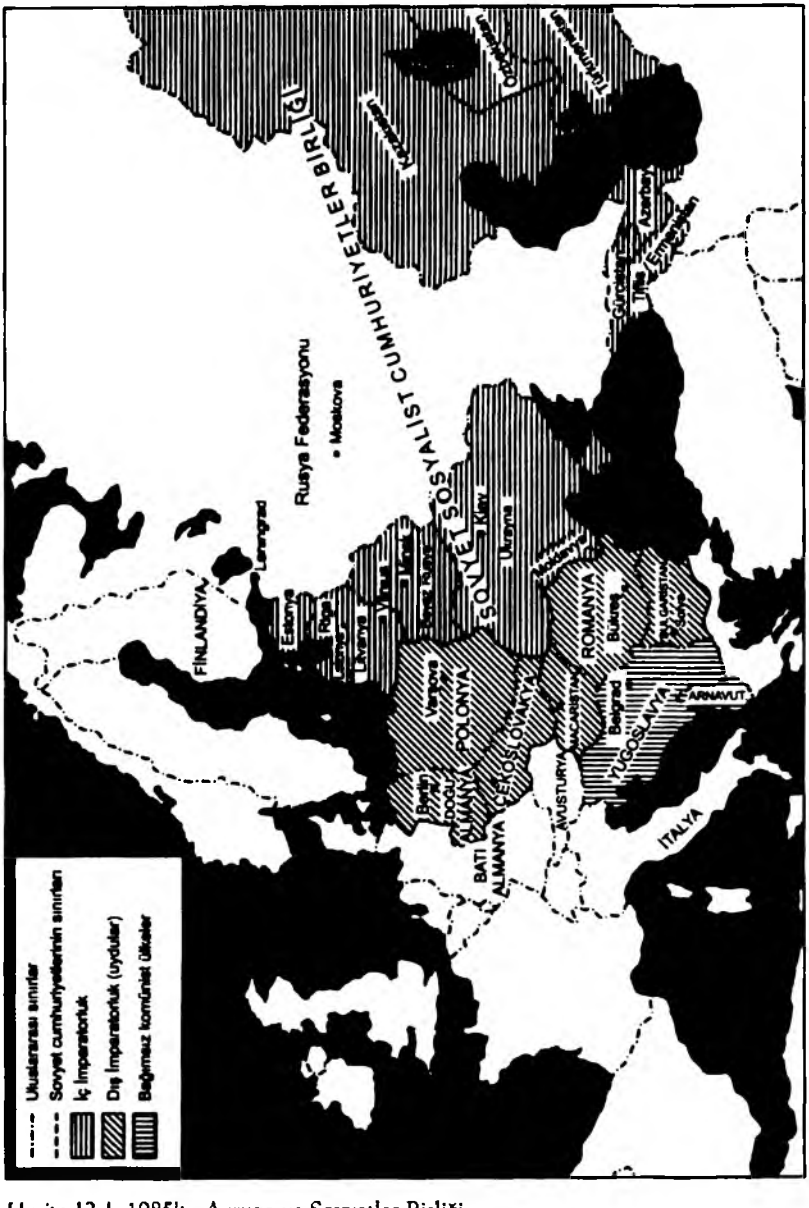
Komünist dış imparatorluğun oluşumu, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Nazi Almanyası'nın Doğu Avrupa'yı kısa süreliğine egemenliği altına almasının doğrudan sonucuydu. 1944'ten 1945'e değin Alman güçlerini geri püskürten Kızıl Ordu, Hitler'in kurbanları Polonya'yı ve Çekoslovakya'yı olduğu gibi, uydu müttefikleri Romanya, Bulgaristan ile Macaristan'ı işgal etti; nihayet Almanya'nın doğu kesiminde de yönetimi ele geçirdi. Stalin, yerel komünistleri sözde koalisyon yönetimlerine sokarak Sovyet denetimini sınırlarının ötesindeki yeni işgal edilmiş bölgeye

doğru genişletmeye giriştiği zaman, savaş daha bitmemişti. Ardından, genellikle çeşitli taktiklerle –anti-komünist muhalefet unsurlarını dilimler halinde, teker teker yasadışı saymak– Sovyet alanının her yerinde totaliter bir komünist diktatörlük tesis etmek kolay bir süreçti. Bu konuda özel bir örnek, Doğu ile Batı arasında Soğuk Savaş geriliminin tırmanışında bir dönüm noktası olan, komünistlerin sert bir biçimde koalisyon yönetimini uzaklaştırdığı ve Şubat 1948 darbesiyle iktidarı ele geçirdiği Çekoslovakya'ydı.

Bu yüzden, Doğu Avrupa'da gerçekleşen Komünist Devrimler, Moskova'nın emriyle sadece siyasal olarak değil, ekonomik ve kültürel olarak da Sovyet modeline uydurulmak üzere yukarıdan dayatıldığı için son derece yapaydı. Devrimi isteyen, fakat Sovyet dayatmasını kabul etmeyen ve kendilerini devrim sonrası Rus emperyalizminin gelişiyle sahne dışına itilmiş bulan 'ulusal komünistler'in defterleri dürüldü ve Moskova'nın daha hassas araçları getirildi. Daha sonra uydu ülkelerden oluşan dış imparatorluk, ekonomik açıdan Comecon (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi, 1949) ve askeri olarak Varşova Paktı (1955) ile Sovyet alanına dahil edildi.

Bu örüntü içinde ayrıksı kalan en çarpıcı örnek, İkinci Dünya Savaşı'nın Komünist gerillalarının –Yosif Broz Tito'nun partizanları– kendi başlarına iktidara geldikleri Yugoslavya'ydı. Tito, Stalin'in diğer komünistlere yaptığı gibi onu denetim altına almaya giriştiği 1948'de, Sovyetler Birliği'nden koparak Doğu Avrupa devrimci rejimlerinin en hakiki ve militan olanını kurdu. Ufacık Arnavutluk, bir Yugoslav uydusu olarak komünist yönetim altına girdi, sonra da Belgrad'dan koparak, korumayı önce Sovyetlerin kanatları altında, daha sonra Komünist Çin'le kurduğu bağımsız ilişkide buldu.

Dış imparatorluk ülkelerinin hiçbiri (Bulgaristan hariç) Stalinist tahakkümünü acelesiz ve krizsiz kabul etmedi. Sıkıntılar, Sovyetler Birliği'nin kendi içindeki liderlik değişiklikleri ve reform çabalarını izlemeye devam etti. 1953'te Stalin'in ölümünden kısa süre sonra Doğu Alman işçileri, Sovyet işgaliyle yerleştirilen kukla yönetime –Demokratik Alman Cumhuriyeti– karşı ayaklandı. Polonya, Kruşçev'in destalinizasyon kampanyasına yanıt olarak Moskova'ya meydan okudu; komünizmin kiliseye, köylülere ve küçük işletmelere karşı aşırı davranışlarına gem vurmak için, defteri dürülmüş Ulusal Komünist lider Wladyslaw Gomulka'yı görevine iade etti; Gomulka sonradan siyasal reform sözünü tutmamasına rağmen, Polonya, blok ülkeleri içinde en az komünistleşmiş olarak kaldı. Macaristan eş zamanlı olarak ayaklandı, reformist komünist İmre Nagy'yi lideri

Harita 12.1 1985'te Avrupa ve Sovyetler Birliği.

olarak göreve getirdi ve Varşova Paktı'ndan ayrılmaya kalkıştı; ancak silahlı Sovyet müdahalesiyle bastırıldı. 1964'te Kruşçev'in düşüşünden sonra bir reform hareketi, Çekoslovakya'da güç topladı; Prag Baharı'nı ve onun sloganı olan 'İnsani Sosyalizm' yürürlüğe koymak için Alexander Dubcek liderliğinde 1968'de yönetimi ele aldı. Sovyet güçleri, bu kez miting ve karşı direniş olmaksızın, bir kez daha müdahale etti. Çek reformcular hiçbir uydu ülkenin Sovyet tarzı 'sosyalizm'den sapmasına izin vermeyen 'Brejnev Doktrini' gereğince onursuz, ödün vermez bir kukla rejim lehine ezildiler. Megalomanyak diktatör Nikolay Çavuşesku yönetimindeki Romanya 1960'larda, dış politikada bağımsız kalıp, iç reformlara yönelmeden, kavgalı komünist devler Rusya ve Çin arasında gidip gelerek farklı bir yol izledi. Sert Arnavutluk rejimi, Çin'deki post-Mao Zedung reformlarının hiçbir kıvılcımın parlamasına izin vermeyeceği denli ateşli bir Çin yanlısı oldu. Son olarak Polonya, komünist liderlikteki karışıklıkla ve Lech Walesa'nın öncülük ettiği bağımsız Dayanışma Sendikası hareketinin yükselmesiyle 1970'lerin sonlarında bir kez daha kıpırdadı. Sovyet askeri müdahalesinin tehdidi altında, Polonya komünist hareketinin lideri General Wojciech Jaruzelski, sıkıyönetim ilan etti ve Dayanışma'yı denetim altına aldı; fakat ülke, uyduların en hareketlisi olarak kaldı. Bu arada, 1956 sonrasında şef János Kádár önderliğindeki Macaristan, düşünce özgürlüğü ve piyasa ekonomisi yönünde tedrici reforma –bilinen adıyla 'gulaş komünizmine'– izin verdi.

Sovyetler Birliği'nde 1982'den 1985'e değin süren kriz, daha derin reformlara kapı araladığı zaman Komünist Doğu Avrupa, alacalı bir resim oluşturuyordu. İçsel olarak katı Sovyet yanlısı yönetimler, Doğu Almanya ile Çekoslovakya'ydı. Bulgaristan'la birlikte, hiçbir zaman topluluktan ayrılmaya yeltenmemiş olan bu iki ülke de Sovyet ordusuna dayanıyordu. Polonya ve Macaristan, dış politikada Sovyet yörüngesine bağlı kaldı, fakat iç politikada Sovyet modelinden saptı. Romanya ve Arnavutluk içsel olarak Stalinist, fakat diplomatik olarak bağımsızdı ve Yugoslavya, Tito'nun 1948'de Stalin'den kopmasından sonra hem içsel hem de dışsal olarak bağımsızdı. Bu farklı durumlar, her ülkenin 1980'lerin ortasında Sovyet denetiminin zayıflamasına verdiği yanıtın şeklini belirledi.

Reformdan krize Sovyetler Birliği (1985-1989)

Alexis de Tocqueville'in Fransız Devrimi üzerine klasik çalışmasında belirttiği gibi, her devrimci değişim, çoğu zaman, eski rejim kendisini reformdan geçirmeye yeltendiği zaman başlar. Gorbaçov, Mart 1985'te Sovyetler Birliği

Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini kıl payı kazandığı zaman, Sovyetler Birliği'ndeki ve imparatorluğundaki durum buydu. Gorbaçov, sistemin değişmek zorunda olduğunu anlamıştı: Aralık 1991'deki istifası sırasında, "Kendimi bu devletin dümeninde bulduğumda," diye hatırlatmıştı,

> "bu ülkede bir şeylerin yanlış gittiği pekâlâ açıktı (...) Sanayileşmiş ülkelerdeki insanların yaşadıklarından çok daha kötü yaşıyorduk ve giderek onların gerisinde kalıyorduk. O zaman bile neden aşikârdı: Bu ülke bürokratik kumanda sisteminin prangaları altında nefes alamıyordu. İdeolojiyi tatmin etmeye ve (...) silahlanma yarışının külfetli yükünü karşılamaya mahkûm edilmiş olan ülke, kendisini bir kırılma noktasında buldu."

Fakat reform planları hâlâ belirsizdi, ancak sorunlar ve meydan okumalar artarken adım adım şekillenmişti. Eski sistemin çerçevesi içinde reformun ne derece mümkün olduğu ve toplam olarak reformların eski sistemin büsbütün çökmesine ne zaman yol açacağı sorusu ortadaydı. Nihai sonuç, herkes kadar Gorbaçov'u da şaşırtmıştı.

Gorbaçov'un ilk adımları, dikkate değer değildi: Yolsuzluk ve alkolizme karşı kampanyalarla ekonomik 'hızlanma' için sistemde disiplini ve verimliliği yeniden sağlamak adına Andropov'un çabalarına devam edilmesi. Gorbaçov aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin kapsamlı bir biçimde yenilenmesi sürecini de başlattı; ilk yılında, partinin Merkez Komitesi'ndeki koltuk sahibi olan 319 yöneticinin yüzde 20'sinden fazlasının yerini değiştirmek üzere tayin yetkisini kullandı ve ona karşı oy kullanmış olan Politbüro üyelerinin dördünü de yerinden etti. Yaptığı bu yer değiştirmelerden biri, tarihi önem taşıyan sonuçlara sahip olduğunu kanıtladı: Moskova kentindeki dile düşmüş yozlaşmayı temizleme misyonuyla yükümlü olan belediye başkanı olarak taşra parti yetkilisi olan Boris Yeltsin'in tayini.

Reformun hızı, 1986'daki Çernobil nükleer santral faciasından sonra arttı. Gorbaçov, Sovyet gizlilik alışkanlıklarına karşı çıkarak *glasnost* ilkesini –açıklık ya da şeffaflık– ilan etti ve entelijensiyaya reformlara arka çıkmaları için (Rus yönetiminde ilk) çağrıda bulundu: "Toplumda tümüyle önemli bir değişimin tam zamanıdır... Süreci geri döndürülemez kılmak zorundayız." Sansür gevşetildi; tarih ve ideoloji onyıllardan bu yana ilk kez tartışmaya açıldı ve medya canlandırıldı. "Yeniden yapılandırma sözcüğünü devrim sözcüğüne eş kılacağım," diye açıklamıştı Gorbaçov. Ya halkın tepkisi? "Şimdi soluk alabiliyoruz."

Ocak 1987'de, özgürleşmekte olan Rusya'nın en iyi tanınan demokratik muhalifi Andrei Sakharov'un yurtdışındaki sürgünden geri dönüşün-

den sonra, Gorbaçov, Komünist Parti örgütünü demokratikleştirme çabalarına girişti. Bunun için merkezi ekonomik planlamayı gevşetmek ve 'kooperatifler' kılığına bürünmüş küçük ölçekli özel girişime izin vermeyi hedefleyen yasalar çıkarttı. 'Enformel örgütler' daha fazla demokratikleşme adına, siyaseti ve basını tartışmak için tüm ülkeye yayıldı. Fakat Politbüro üyesi Igor Ligaçev'in öncülük ettiği siyasal olarak ölü, katı parti yetkililerinden tepkinin gelmesi de uzun sürmeyecekti. Onlar, Yeltsin'i hedeflediler ve Haziran 1987'de onun Politbüro'ya terfisini engellediler. Bunun üzerine Yeltsin, Gorbaçov dahil tüm liderliği reform konusunda ayak diremekle suçladı. Tepki olarak Gorbaçov, Yeltsin'i tasfiye etmekten, hatta eski Sovyet tarzına göre tutuklamaktansa aşağıladı ve onu Moskova görevinden aldı. Böylece, Rusya'da reformun daha iyi anlaşılmasında kritik bir rol oynayacak olan Yeltsin ile Gorbaçov arasındaki kişisel husumet doğmuş oldu.

Gorbaçov ve destekçileri, muhafazakâr parti bürokratlarının hakkından gelirlerken dikkatli davranmaları gerektiğini anladılar, çünkü yaptıkları reformlar devlet aygıtının şeflerinin, beğenilerinin çok ötesine geçtiği zaman Kruşçev'in nasıl alaşağı edilebildiğini anımsadılar. Genel Sekreter, iktidarının temelini parti örgütünden, Lenin'in döneminden bu yana parti tarafından manipüle edilmiş olan düzenli devlet yapısına varıncaya kadar değiştirerek yeniden düzenlemeye karar verdi. Bu amaçla Gorbaçov, parti önderliğini yeniden örgütleyerek, 1985'te ona oy vermiş olan Politbüro üyelerini bile görevlerinden uzaklaştırarak; parti örgütünü ve tüm kilit görevleri (*nomenklatura*) kontrol eden Genel Sekreterlik konumunun önemini azaltarak, başkan olarak kendisini de kapsayan yeni bir anayasal düzenleme yapmak ve demokratik seçimler düzenlemek konusundaki vaatlerini uygulamaya koyarak, gerçekte bir *coup d'etat* olan, 1988 'Eylül Devrimi'ni gerçekleştirdi. Seçimler, –birçok yerde aksamasına rağmen özgür– gerçekte yasa yapacak 542 üyeli yeni bir Yüksek Sovyet'i kendi aralarından seçecek olan 2.250 kişilik yeni bir Halk Temsilcileri Kongresi'ni seçmek üzere Mart 1989'da usule uygun biçimde yapıldı.

Siyasal etkisi bakımından, yeni Kongre'nin seçilmesi, Fransız Devrimi'nin başlangıcında Genel Meclis'in toplanmasına eşdeğerdi. Sovyet yurttaşları, ilk kez, özgür bir seçim kampanyasına ve parlamenter mücadeleye tanık oldular. Reform gerçeğinin gözler önüne serilen bir ölçüsü de, Yeltsin'in Moskova temsilcisine ve Gorbaçov'a karşı hızla kristalleşen demokratik muhalefetin lideri olarak siyasal geri dönüşüydü. Amerikalı gazeteci Robert Kaiser'in sözleriyle, 'Gorbaçov (...) denetleyemediği bir devrimi başlatmıştı.'

Gorbaçov, 1989'a kadar Stalinist totalitaryanizmi ve kumanda ekonomisini çözmek için, daha eski tarihlere gidiyor, devrimin daha erken aşamalarında yapılan reformlara atıfta bulunarak Sovyetler Birliği'ne öncülük ediyordu. Ekim Devrimi'nin 'sosyalist seçimi'ne sadık kalmasına karşın 1920'lerin karma ekonomisini model almıştı. Politikada, Lenin'in Komünist Parti diktatörlüğünden ve merkeziyetçilik ilkelerinden kuşku duydu. Bu adımlarla Gorbaçov'un, sol biçimi içinde ılımlı bir devrimci yeniden canlanmayı başarıyla yerine getirdiği, bu arada Stalinist devrim sonrası diktatörlüğe geri dönüşü, olanaksız olmasa bile, zorlaştırdığı kabul edilmelidir.

Devrimci dekolonizasyon I: Doğu Avrupa (1989)

Gorbaçov'un Sovyet sistemini yenileme girişiminin kısa vadedeki en olağan sonucu Moskova'nın dış imparatorluğunda ortaya çıktı. Yalnızca altı ay içinde, Sovyetlerin kırk yıldan uzun bir zamandır Doğu Avrupa'da sürdürmüş olduğu komünist yönetim sistemi, beklenmedik şekilde çöktü. Romanya'da şiddete dayalı bir ayaklanma Çavuşesku diktatörlüğünü ortadan kaldırırken, zincirleme bir halk protestosu sonucunda Sovyet belirlenimli komünist yönetimler, Polonya, Macaristan, Doğu Almanya ve Çekoslovakya'da demokratik ulusal hareketlere boyun eğdiler. Napoléon'un krallığında olduğu gibi, süper gücün her şeye kadir halesi bir kez dağılınca, devrim sonrası imparatorluğu bir arada tutmaya hiçbir şeyin gücü yetmedi.

Sovyetler Birliği'nde reform, çoğunlukla tek tek Doğu Avrupa ülkelerinde huzursuzlukların işareti olmuştur. Ancak bu kez Sovyetler'deki reform çok daha derindi ve huzursuzluk, eş zamanlı olarak hemen hemen Doğu Avrupa'nın tümünü sardı. Gorbaçov, diktatörlüğün Sovyet toplumu üzerindeki ağır denetimini çözerken, kendi ülkesinde sadece muhalefet hareketlerine yol açmakla kalmadı, uyduları baskı altında tutmaya yönelik isteksizliğinin işaretini de verdi.

Sovyetler Birliği'nde Demokratikleşme, Sovyet politikasının dışarıdaki alıcılarını böldü ve yönünü değiştirdi. Bazı iç reformlara zaten izin vermiş olan ülkeler –Polonya ve Macaristan– *perestroika*'yı kendi politikalarının haklı çıkması olarak hoşnutlukla karşıladı. Sovyet askeri varlığına dayanan katı ülkeler –Çekoslovakya ve Doğu Almanya–, rahatsız edici şekilde Moskova'daki komünist muhafazakârların tarafını tuttu. Bağımsız fakat katı Romanya, sonuna kadar dayandı. Uysal Bulgaristan, çizgi dışına çıkmadı.

Uydu devletlerin en kalabalık ve gürültücü olanı Polonya, komünist otoritenin boyun eğmeye başladığı ilk ülkeydi. Özel işletmeleri, tarım

sektörü ve güçlü Katolik Kilisesi'yle zaten herhangi bir Doğu Avrupa ülkesinden daha hızlı bir şekilde totaliter Sovyet modelinden uzaklaşmıştı. Yeni bir çoğulculuk unsuru, Devlet Başkanı Jaruzelski'nin 1981'de ilan ettiği sıkıyönetim tarafından baskı altında tutulan, fakat ezilemeyen Dayanışma Hareketi'ydi. Dayanışma, bir kez daha kendini kanıtlamak, bir grev dalgası başlatmak ve ülkenin demokratikleşmesini talep etmek için Moskova dışındaki değişim rüzgârlarından cesaret aldı. Jaruzelski yönetimi, artık bir Sovyet müdahalesinin olmadığını anlayınca boyun eğdi ve 1989'un başlarında muhalefetle bir dizi müzakereye girdi. Bu müzakerelerden, Nisan 1989'da Komünist Parti (sözde Polonya Birleşik İşçiler Partisi) diktatörlüğüne son vermek ve parlamentonun alt kamarasının üçte biri ile yeni oluşturulan üst meclisin tümü için özgür seçimleri düzenlemek şeklinde bir görüş birliği çıktı. Dayanışma, seçimlerde, biri hariç tüm sandalyeleri kazanarak, ortalığı süpürdü. Komünistlerin cephe örgütleri, Köylü Partisi ve Demokratik Parti, hayat buldu ve taraf değiştirdi; Komünist Parti artık parlamentoda çoğunluğu denetleyemezdi. Bunun üzerine Jaruzelski Ağustos ayında komünist başbakanını görevden aldı ve Stalin'in zamanında komünist yönetimin ele geçirilmesinden beri ilk kez Polonya'da gerçek bir koalisyon yönetimine başkanlık etmesi için Dayanışma avukatı Tadeusz Mazowiecki'yi bu göreve atadı. Komünistler yönetme iradelerini kaybetmişlerdi ve anti-komünist devrim, ateş açılmaksızın, yasalar çiğnenmeksizin başarı kazandı.

Polonya gibi Macaristan da devrimci bir devrim olmaksızın komünist diktatörlüğü alaşağı etti. Anahtar değişimi 1988'deki, Gorbaçov'un rütbeli reformcularının Genel Sekreter Kádár'ı tardedip, siyasal muhalefeti meşrulaştırdığı zaman Macaristan Komünist Partisi'yle taydaşı Macaristan Sosyalist İşçi Partisi arasındaki iktidar değişimiydi. 1989'da yeni liderlik, Polonya'dakine çok benzer bir süreç olan sendikalar ve komünist olmayan partilerle bir dizi 'üç taraflı siyasal eşgüdüm görüşmeleri'ne başladı. Reformcu komünistler Eylül 1989'da muhalefetle görüş birliğine vararak kendilerini, 'çok partili bir sistem üzerine temellenen anayasal yapı' içinde 'demokratik sosyalizme barışçıl ve tedrici bir geçişe' adadılar. Yönetim, demokratik özgürlükler vaadini gerçekleştirmek üzere, Doğu Almanya'da doğrudan yankı bulan bir kararla dış seyahat üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı.

Doğu Almanya, Berlin Duvarı'yla simgelenen bölünmüş bir ülkenin geri kalanı, Doğu Avrupa'da eski rejimin en dramatik çöküşünü yaşadı. Bu, yine şiddete dayalı olmamasına rağmen gerçek bir devrimdi. Burada sadece katı komünist rejimin değil, yurttaşlarının Batı Almanya'ya kaçışını

ancak Sovyetler tarafından yaratılan bir duvarla önleyerek kendisini devam ettirebilen yapay devletin varlığı da tehlike altındaydı. Nitekim reformcu Macar yönetimi sınırlarını, Macaristan üzerinden Avusturya'ya ve Batı Almanya'ya kaçmak için binlerce kişilik kafileler halinde gelen Doğu Almanlara açtı. Eşzamanlı olarak Doğu Almanya'da Lutherci Kilise tarafından sığınacak yer sağlanan yeni bir demokratik muhalefet hareketi, Eylül 1989'da 'adalet, demokrasi, barış ve doğal dünyamızın korunması arayışı'na adanmış Yeni Forum olarak örgütlenmeye başladı.

Bu zor koşullarda Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin kırkıncı kuruluş yıldönümü için Ekim 1989'da Doğu Berlin'e gelen Gorbaçov bir katalizör olarak rol oynadı. Gorbaçov, Tienanmen Katliamı öncesinde, Mayıs'ta Çin'de yarattığına benzer biçimde, yığınların reform yakınmalarını uyandırarak Erich Honecker'in katı Doğu Alman yönetimine, iktidarda kalmak için Sovyet gücüne bel bağlayamayacağını göstermiş oldu. Muhalefetin Leipzig kentinde büyük bir reform gösterisi planlaması karşısında, güvenlik şefi Egon Krenz, Honecker'in protestocuları zor kullanarak bastırma emrini iptal etmek için Gorbaçov'un onayını aldı ve muhalefet önü alınmaksızın kabardı. Bu, Devrim açısından, eski rejimin kararlılığını kaybetmiş, halkın korkusunu üzerinden atmış olduğu 1789 Fransası'ndaki Bastille'in düşüşüne benzeyen, önemli bir momentti. O noktada, psikolojik olarak dibe vurmuş olan iktidar sona erdi.

Honecker'in yerinden edilmesi de dahil, tırmanan halk protestosunun, Macaristan üzerinden yapılan kitlesel kaçışların ve liderliğin faydasız çırpınışlarının ardından, bir ay sonra Doğu Alman yönetimi, seyahat kısıtlamalarını gevşetmek için Gorbaçov'un onayını aldı. 9 Kasım günü Doğu Alman Politbürosu, buna uygun olarak bir oylama yaptı, fakat söylentiler Batı Berlin'e serbest geçiş izninin verildiği daha kapsamlı bir kararın çıktığı şeklinde yayıldı ve sınır muhafızları, Duvar'ın dibindeki yığınların geçmelerine izin verdiler. Böylece, bu kötü şöhretli engel, halkın devrimci eylemiyle delindi. O noktadan itibaren Doğu Alman rejimi, denetimi tümüyle yitirdi; geriye, parti diktatörlüğünden vazgeçmek ve reformcu komünist liderlik altında bir koalisyon yönetimine izin vermek dışında yapılacak bir şey kalmamıştı. Onlar, Honecker'i ev hapsine aldılar, Sosyalist Birlik Partisi'ni Demokratik Sosyalizm Partisi olarak yeniden örgütlediler ve bir sonraki yıl için özgür seçim vaadinde bulundular. Bu, Polonya'daki ve Macaristan'daki sonuçlara benziyordu, fakat bunun, Doğu Almanya için geçici olacağı görülecekti.

Doğu Alman komünizminin krizinden ve Berlin Duvarı'nın çöküşünden sonra Çekoslovakya'daki aynı ölçüde katı komünist rejimin günleri

bariz bir şekilde sayılıydı. Polonya ile Macaristan'da olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de devam eden reformun teşvik ettiği protesto gösterileri 1989 boyunca tırmanmıştı; protestolar, Doğu Almanya'da Berlin Duvarı'nın açılması ile Honecker'in düşüşünden sonra denetim dışı kaldı. 17 Kasım günü, aksine, Moskova'nın talimatlarını gözardı eden Çek komünist yetkililer, Prag'daki bir öğrenci gösterisine karşı şiddetli önlem aldılar. Bu, başında oyun yazarı Vaclav Havel'in bulunduğu, Yurttaşlık Forumu adı altında örgütlenen anti-komünist muhalifler tarafından eşgüdümlenen, ulus çapında bir meydan okuma ve grev dalgasının tetikleyicisi oldu. Yalıtılmış katı yönetimin otoritesi, bu 'Kadife Devrim' içinde buharlaştı ve 10 Aralık günü bu demokratik rolü kabul etmek için partiyi terk eden sabık komünist bakan Marian Čalfa önderliğinde bir koalisyon kabinesi kuruldu. Katı komünist bakan Gustav Husak istifa etti ve o ana kadar komünist bir kukla olan Ulusal Meclis devrime katıldı. Ulusal Meclis Dubcek'i başkan, Havel'i cumhuriyetin yeni başkanı olarak seçti. Komünist Partisi, ayrıcalıklı rolünden ve Marksist-Leninist ideolojisinden vazgeçti. Nitekim, kendisine duyduğu tüm inancı kaybetmiş olan Sovyetler'in yarattığı bir rejimi hedefleyen Çekoslovakya'da devrim, Doğu Avrupa'daki en kolay, en hızlı ve en eksiksiz devrim olduğunu kanıtladı.

Olaylar, bağımsız görüşlü, fakat sert Romanya'nın komünist yönetimi için farklı bir seyir izledi. Burada eski rejim 1989 sonlarına kadar çatırdamadı, fakat çatırdama süreci ondan sonra hızla ve şiddetle ilerledi. Sorun, halk gösterileriyle polisin acımasızlığı arasındaki diyalektiğin ateşlenmesiyle, Aralık ayının ilk günlerinde Batı Romanya'daki Macar azınlık arasında ortaya çıkan protestolarla kendini gösterdi. Muhalefet hareketi, 22 Aralık'ta ordunun tarafı değiştirmesiyle, hızla gerçek bir devrime dönüştü. Ordu gizli polisin silahlı direnişini bastırırken, Başkan Çavuşesku ve karısı Bükreş'e kaçtılar, fakat yakalandılar ve 25 Aralık günü kurşuna dizildiler. Ülkesini Sovyetler Birliği'ne bağımlı olmaksızın yönetmeye alışkın olan Romanya diktatörü ve onun inatçı destekleyicileri, Devrim'e karşı koyma iradesinden yoksunlardı, fakat bunu için gerekli araçlara sahiplerdi. Bundan dolayı iktidardan alaşağı edilmeleri hızlı, fakat şiddetli oldu. Ondan sonra reformcu komünist Ion Iliescu'nun öncülük ettiği 'Ulusal Kurtuluş Konseyi', demokratikleşme vaatleriyle sorumluluğu üzerine aldı.

Bulgaristan'ın sonu, çok daha fazla yol almasına rağmen Romanya'nınkine benzedi. Moskova'dan ve Doğu Avrupa'nın geri kalanından gelen değişim rüzgârlarıyla zorlanan Bulgar komünistleri, sadece Sovyet yanlısı kukla liderleri Todor Jivkov'u görevden aldılar ve partilerinin adını 'sos-

yalist' olarak değiştirdiler ve –önce başarılı olan– seçim politikasıyla şanslarını denediler.

1989'da Doğu Avrupa'da devrimci sömürgelikten kurtuluş, birkaç bakımdan dikkate değerdi. Bizatihi kritik bir dönüşüm altına giren ve yönetim sistemi zayıflayan emperyal Sovyet iktidarı, dış imparatorluk üzerindeki denetimini geçmişte olduğu gibi uygulama konusunda hem isteksizdi hem de buna muktedir değildi. Bu, Gorbaçov rejiminin reforma bağlılığının sınanmasıydı. Sovyetler'deki ılımlılık, çoğu yerde 1989 Devrimi'nin sıradışı kolaylığını ve barışçılığını mümkün kıldı. Katı mı reformcu mu olduklarının önemi olmayan, Sovyetler'in sabık dalkavuklarının, komünist tahakkümü ortadan kaldırmak için halkları arasındaki güçlü dürtüye karşı kendileri açısından kaba kuvvet kullanarak dayanacak çok az güçleri vardı. Doğu Avrupa komünistleri, 1789 öncesi Fransası'nın ya da 1917 öncesi Rusyası'nın yönetici bürokratlarına göre bariz biçimde kendilerine inanmayı bıraktılar. Bu, Sovyet denetim sisteminin reforme edilmiş bir tarz içinde yaşayabilmesini olanaksızlaştırdı; ya zor kullanarak varlığını sürdürebilirdi ya da ortadan kaldırılacaktı.

Paradoksal olarak, komünist rejimlerin devrilmesi, daha bağımsız komünist ülkelerde yıkıcı ve istikrarsız olurken, Sovyetler Birliği'ne boyun eğdirilmiş olan ülkelerde en sarsıntısız biçimde gerçekleşti. Hatta Doğu Avrupa'daki değişim, Sovyetler Birliği'ndekinden belirgin bir biçimde komünist yönetimin bu ülkelerde koruyup sürdürmüş olduğu taklit anayasalar, parlamentolar ve işbirlikçi partiler tarafından önerilen kanalların içine aktı. Reformun ivmesinin büyük bölümü, muhtelif komünist partiler içinde su yüzüne çıkan eleştirilerden, yeraltında bekasını sürdürmüş olan anti-komünist muhaliflerden ya da çoğu zaman kısıtlanmalarına rağmen asla bastırılamamış olan Protestan ve Katolik (Ortodoks değil) kiliselerinden kaynaklandı. Tüm bu koşullar, Doğu Avrupa'nın çoğunda dekolonizasyon devrimini, gerçekleştiği şekilde kararlı biçimde devrimci olmayan bir süreç kıldı. Bunun, Moskova'nın eski emperyal merkezinin berisinde daha rahatsız edici bir etkisi oldu.

Reform ve karşı reform arasında Sovyetler Birliği (1989-1991)

Doğu Avrupa'daki dekolonizasyonla eşzamanlı olarak Sovyetler Birliği'ndeki reform da denetim dışına çıktı. Demokratikleşmeye yeltenen Gorbaçov yönetimi, o zamana değin sergilediği planlı ekonomiyi ve Sovyet ulusal azınlıklarının dikbaşlılığını çekip çevirme yeteneğini kaybetti. 1989'da

Doğu Avrupa'daki olaylar, siyasal olarak Rus milliyetçi duyarlılığını sarsarak, Sovyet azınlıkları teşvik ederek ve ekonomik olarak Sovyetler Birliği ile sabık uyduları arasındaki bütünleşmiş ticari ilişkileri bozarak bu güçlükleri beklenmedik ölçüde keskinleştirdi. Sovyetler Birliği'nin kendisi için komünist sistemin reforme edilebilir olup olmadığı ya da hataların üstesinden gelmeye yönelik çabaların ister istemez ülkenin tam çöküşüne yol açıp açmayacağına ilişkin bir sorun baş gösterdi.

1989'un Halk Temsilcileri Kongresi, Gorbaçov'un politikalarına yönelik meydan okumaları içeren Pandora'nın Kutusu'nu açtı. Muhafazakârlar ulusal disiplinin tökezlemesini protesto ederlerken (alenen Gorbaçov'a muhalefet ederken istemeyerek siyasal çoğulculuk davasına katkıda bulunmalarının ironik şekline rağmen) Reformcular, daha hızlı demokratikleşmeyi zorlamak için Yeltsin'in etrafında toplandılar. Bu tartışmalarda siyasal yelpaze için alışılmış terimler tersine döndü: Komünist bürokratlar gelenekçiydi; bundan ötürü sağcı olarak nitelendirildiler; oysa sosyalizmin demokratik eleştiricileri radikaldiler, bu nedenle sol olarak nitelendirildiler.

1990'ın başında Gorbaçov, Komünist Partisi'nin bir anayasal ilke olarak siyasal tekelinden feragat ederek, on beş cumhuriyetin yönetimleri için özgür seçimler düzenleyerek demokratik istikamette ilerledi. Demokratlar ve azınlık ulusları, hemen her yerde zafer elde ettiler. Yeltsin genel bir Gorbaçov karşıtı programla –siyasette anti-komünist, ekonomide anti-sosyalist, ulusal meselelere dair konularda anti-merkezci– Yüksek Sovyet'in sözcüsü olarak Rusya Cumhuriyeti'nde devlet başkanı oldu. Aynı zamanda, Komünist Parti muhafazakârlarına karşı Birlik yönetiminde iktidar temelini güvenceye almak üzere Gorbaçov'un onu (eski göstermelik görevden ayrı olarak) yeni güçlendirilmiş bir başkan seçmesi için Birlik Yüksek Sovyeti vardı; fakat o, popüler bir seçim vekaleti istemeyi göze alamadı. Temmuz 1990'da Yirmi Sekizinci Komünist Parti Kongresi'nde, partinin Politbüro ve Sekreterlik güçlerini daha fazla parçalamak üzere muhafazakâr delegeleri sindiremedi; yine de, Yeltsin'in önderliğindeki radikal reformcular alenen partiden ayrıldılar.

Siyasal reform, post-komünist yönetimlerin de farkına vardıkları gibi, Sovyet ekonomisi için iyi olmamıştı. Gorbaçov, yönetimi demokratikleştirirken, arz-talep dengesine dayalı etkili piyasa mekanizmalarına ve rekabete alan açmadan, eski merkezi ekonomik planlama mekanizmasını ve Komünist Parti örgütünü feda etti. Aynı dönemde, popülistçe bir politikayla ücret artışı taleplerine karşı koyamadı. Gorbaçov göreve geldiği zaman zaten ciddi bir düzeye ulaşmış olan ve artmaya devam eden kamu açıkları, ruble basılarak kapatıldı ve denetim altına alınan fiyatlar, harcan-

mayan paranın 'enflasyonist yükselişi' ekonomiyi tehdit ederken, müşterileri dükkânları soyup soğana çevirmeye davet etti. Andropov ile Gorbaçov'un içine düştüğü bu durumla Birinci Dünya Savaşı esnasında içkiyi denetim altına almaya çalışan, votka gelirlerini kaybeden, açığını para basarak kapatan ve ölümcül bir istikrarsızlaştırıcı enflasyondan zarar gören Çarlık rejiminin düşüşü arasında ürkütücü bir koşutluk vardı.

Büyüyen ekonomik kriz, Gorbaçov'un Devlet Ekonomik Reform Komitesi'ni radikal bir çözüm bulmaya zorladı. Fakat, Doğu Avrupa'daki yeni post-komünist yönetimler tarafından yüklenen serbest pazar deneylerine bir göz atıldığında, reform düşüncesinin niyetlenenden daha ileri gittiği görülmektedir. Son zamanlarda Anglo-Amerikan ekonomik teorisini içine sindirmiş olan iktisatçılar, Pazar mekanizmasını işler kılmak ve devletin sahibi olduğu işletmeleri özelleştirmek için 'Beş Yüz Günlük Plan' hazırladılar: Planda, 'hiç kimse bir başkasını yönlendirmeyecek ve başkasına emir vermeyecek' diye belirtiliyordu. Öneri, bilhassa Sovyetler'deki koşullar altında ve Gorbaçov'un reddettiği bir acil önlem planı olarak hayli ütopikti. Öte yandan Yeltsin, planı açıkça onayladı ve Sovyet yönetiminin çöküşünden sonra kendi programına temel yaptı. Plan, Rus ekonomik düşüncesinde Batılı klasik serbest pazar kapitalizm modeline doğru temel bir paradigma değişimini temsil etti. Bu arada, yasal değişimleri beklemeksizin birçok devlet idarecisi, *de facto* olarak kendi işletmelerini özelleştirdi.

Beş Yüz Günlük Plan'ın reddedilmesinden sonra hâlâ reformcular kadar, komünist muhafazakârların da saldırısı altında olan Gorbaçov, yön değiştirdi ve reformdan uzaklaştı. Gorbaçov yönetimde, kendi destekçilerinin uyarılarına aldırmayarak, diktatörlüğe doğru dönüşün izlerini taşıyan görev değişiklikleri yaptı ve muhafazakârları, başkan yardımcısı, başbakan ve içişleri (yani polis) bakanı olarak atadı. Fakat muhafazakârlar yatışmadılar. Daha sonra, 1991 baharında Gorbaçov, bir kez daha ters bir dönüş yaparak demokratik muhalefete karşı zor kullanmaktan geri durdu, muhafazakâr tehdidi uyardı ve Rus olmayan cumhuriyetlerin şimdi gerçekten bağımsız olan liderlerinin yanı sıra, Yeltsin ile demokratların desteğini kazanmaya çalıştı. Bu, iki taraf açısından da işe yaramadı; Yeltsin kendisini bütün Rusya Cumhuriyeti'nin başkanı olarak seçtirdi, kendisininki de dahil tüm cumhuriyetler adına egemenlik talep etti ve Moskova'daki Sovyet yönetiminin yanı sıra Gorbaçov'a rakip sağcı bir yönetimi konsolide etti. Gorbaçov, yine de, Marksist-Leninist öğretiyi, parti disiplinini ve proletarya diktatörlüğü düşüncesini terk eden yeni bir programı benimsemesi için Komünist Parti Merkez Komitesi'ni boyun eğmeye zorladı.

Talep ettikleri egemenlik haklarını cumhuriyetlere veren yeni bir Birlik Antlaşması hazırladı. Tüm bunlar, Komünist muhafazakârlar için çok fazlaydı; bu nedenle muhafazakârlar grev örgütlemeye hazırlandılar.

19 Ağustos 1991 sabahının erken saatlerinde, 'Devlet Acil Durum Komitesi', Gorbaçov'un üst düzeye getirmiş olduğu insanlar da dahil olmak üzere, Moskova'da herkesi kapsayan bir sıkıyönetim emri verdi ve o sırada tatilini geçirmekte olan başkanı ev hapsine aldı. Ancak *darbe* büyük ölçüde kötü hazırlanmıştı ve Yeltsin'in Rus yönetimini bastırmakta bile başarısız oldu; Rus Yüksek Sovyeti'nin karargâhı olan Beyaz Saray, komploculara meydan okumak için bir tankın üzerine çıkan Yeltsin'in görünmesiyle harekete geçen dramatik halk direnişinin merkezi oldu. Ülkenin başka yerlerinde yerel otoriteler, bekle ve gör tutumunu izlediler; birçok devrimde olduğu gibi, başkentin denetim altına alınması sonucu belirleyecekti.

Ağustos 1991'de Moskova'da olduğu gibi önemli devrimci durumlarda her şey, silahlı güçlerin ruh haline ve kararına bağlıdır. Bu örnekte ordunun komuta kademesi kararsızlık gösterdi ve komplocular kararlılıklarını kaybettiler; Beyaz Saray üzerine beklenen saldırı asla yapılmadı. 21 Ağustos sabahı birlikler, Moskova'yı terk etti ve *darbe* liderleri pes etti; Gorbaçov, düşmanları hapse atılırken, başkente geri dönmek üzere serbest bırakılmıştı. Görünüşte Gorbaçov iktidara dönmüştü, fakat *darbe* yüzünden otoritesinin psikolojik temeli sarsılmıştı. Yeltsin, Gorbaçov'u bir toplumsal güldürüyle –1987'nin intikamı– hükmü altına aldı ve kendi konumu korumak için Sovyetler Birliği başkanının çabalarını sabote etmeye devam etti. Böylece, Sovyetler Birliği'nin sona ermeden önce, Gorbaçov yönetimi basit bir kurgudan ibaretti.

Devrimci dekolonizasyon II: Sovyetler Birliği'nin dağılması

Komünizmin çöküşünün en olağandışı yanı ve dünya politikası üzerindeki en önemli etkisi, Ağustos 1991'deki başarısız muhafazakâr *darbenin* ardından Sovyetler Birliği'nin çözülmesiydi. Felaketin nedenleri, Sovyet toplumunun ve ondan önceki Rus İmparatorluğu'nun etnik fay hatlarının derinlerinde yatmaktadır, fakat Gorbaçov'un yönetimindeki siyasal reformlar bunları görünür bir şekilde yüzeye çıkardı. Sovyetlerin dağılışı Doğu Avrupa'daki komünist iktidarların buharlaşması kadar kaçınılmaz olmayabilirdi fakat sonuçları aynı derecede geri döndürülemez oldu. Etnik dayanışma ve husumetlerin, post-komünist devrimleri harekete geçiren tüm kuvvetlerin en güçlüleri oldukları kanıtlandı.

Yirminci yüzyılda, Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılışından önce yeterince parçalanma örneği bulunmaktadır: Bunların arasında, Britanya ile Fransa'nın deniz aşırı imparatorluklarından vazgeçmesi, Avusturya Habsburgları ile Osmanlı Türkleri'nin bitişik fakat çok-uluslu imparatorluklarının bileşenlerine ayrılması ve tabii ki bir de Rus İmparatorluğu'nda 1917 sonrasında gerçekleşen geçici dekolonizasyon yer almaktadır. Ancak, Sovyetler Birliği'ndeki post-komünist dekolonizasyon, sömürgeci güç dış düşmanlar tarafından yenilgiye uğratılmaksızın ve Birlik yönetimiyle onun ayaklanan uyrukları arasındaki ilişkilerde hemen hiçbir şiddet yaşanmaksızın meydana gelmesi bakımından alışılmışın dışındaydı. (Daha sonra kurulan muhtelif Sovyet devletleri içindeki etnik şiddet başka bir meseleydi.)

Gorbaçov 1988 ile 1989 arasında özgür siyasal tartışmayı ve seçim kampanyasını başlatır başlatmaz sorunlar ortaya çıktı. Sözüm ona halk cepheleri, yerel milliyetçi davayı ileriye götürmek için ortaya çıktı ve 1989 seçimlerinde birçok yerde resmi Komünist adayları yenilgiye uğrattı. Mart 1990 yerel seçimleri Baltık ülkelerinde, Ermenistan, Gürcistan ile Batı Ukrayna'da ayrılıkçıların denetimi ele geçirmelerini sağladı; hemen 'egemenliklerini' ilan ederek federal yasaların uygulanabilirliğine itiraz ettiler. İlginçtir ki tüm bunlar, Sovyet rejimi tarafından tesis edilen cumhuriyet sınırları içinde eski Sovyetler Birliği'nin sahte federalizminin kendine gelmeye başladığı sırada ortaya çıktı.

Bu milliyetçi yükseliş esnasında tek tük şiddet olayları yaşandı. Bunlar arasında en ciddi olanı, Azerbaycan'daki Ermeni azınlığın statüsü ve Ermenice konuşulan Dağlık Karabağ bölgesi anlaşmazlıkları nedeniyle Ermenistan ile Azerbaycan arasında çıkan silahlı çatışmaydı. Nisan 1989'da Tiflis'teki Gürcü milliyetçi göstericilere merkezi otorite tarafından baskı uygulanması, milliyetçi ilişkileri her yerde zehirledi ve Gorbaçov rejiminin reformist imajını karalttı. Ocak 1991'de Litvanya'da ve Letonya'da emniyet güçlerinin milliyetçilere karşı kanlı saldırıları dünyayı sarstı. Fakat Gorbaçov'un muhafazakârlara kısa süreli geri dönüşü esnasında bile Moskova, tıpkı 1989'da Doğu Avrupa'da yapamadığı gibi, ayrılıkçılığı güç kullanarak bastırmaya yönelik hiçbir sistematik irade ve beceri göstermedi.

Yeltsin 1990'da denetimi ele geçirdikten sonra Rus olmayan cumhuriyetlerdeki ayrılıkçılık Rusya Cumhuriyeti yönetimi tarafından güçlü bir şekilde desteklendi. Yeltsin, Birlik yönetimine karşı Rusya'nın egemenliğini talep etmek konusunda diğer cumhuriyetlere katıldı. Bu, Sovyetler Birliği'nin, gerçekte büyük ölçüde Rusya olduğu dikkate alındığında tuhaf bir talepti: Rusya, kendisine karşı bağımsız olamazdı. Asıl mesele şuydu ki,

Sovyet yönetimi Rus olmayanlar üzerindeki Rus tahakkümünü temsil etmekteydi, oysa Rusya Cumhuriyeti nin egemenliği, tüm ötekilerin de egemenliğinin, diğer bir deyişle dekolonizasyonun onaylanmasıydı. Bu bölünmenin ardında yatan ise Moskova'daki iki yönetimin, yani Birlik ile Rusya yönetimlerinin her ikisinin liderleri arasındaki kişisel husumetin yol açtığı çekişmeydi.

Birliğin çözülmesini en önemli sorunları olarak zikreden *darbe* komplocuları Ağustos ayında aniden darbe yaptıkları sırada, Gorbaçov'un Birlik Antlaşması imzalanmak üzereydi. Fakat *darbe* ve onun başarısızlığı, Rusya da dahil olmak üzere cumhuriyetler üzerindeki Birlik otoritesine son verdi. Yeltsin, Rus topraklarında Komünist Partisi'ni yasaklama işini bizzat üstlendi. Gorbaçov o ana kadar vergi gelirlerinin denetimini kaybetmiş olmasına ve –askeriye dahil olmak üzere– Birlik işlevlerini ancak daha fazla para basarak destekleyebilmesine rağmen birliğin yetkilerinden bazılarını korumak için muhtelif programlarla bir süre mücadele etti. Akıbet, gülünç derecedeki bir kolaylıkla geldi: Beyaz Rusya'daki Belovezhsk devlet av kampında gizlice toplanan Yeltsin, Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya Devlet Başkanı Stanislav Şuşkeviç, 8 Aralık 1991'de SSCB'nin tasfiye edildiğini ve onun yerine belirsiz bir 'Bağımsız Devletler Topluluğu'nun geçirildiğini ilan ettiler. Asıl *darbe* buydu. Gorbaçov, işlevsiz başkanlığından çekilmek dışında seçeneksiz bırakıldı, 25 Aralık'ta çekildi ve Sovyetler Birliği'nin varlığı sona erdi. Tüm önceki Sovyet cumhuriyetleri, ister bu özgürlük için savaşmış ister onu Orta Asya cumhuriyetlerindeki gibi gönülsüzce kabullenmiş olsun, hem ekonomik hem de diplomatik açıdan kendi başlarının çaresine bakmak üzere serbest bırakıldı.

Post-Komünist Rusya

1991 krizi, Rusya'nın post-Komünist dönüşümünün sonu değil, sadece orta noktasıydı. Gorbaçov'un düşüşü ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte ılımlı devrimci uyanışın Sol varyantlı deneyimi başarısız olmuş, Yeltsin liderliği altında, daha yıkıcı olan Sağ varyant ortaya çıkmıştı. Ağustos *darbesinden* karizmatik bir meşruiyet halesiyle sıyrılan Yeltsin, Rusya'nın daha sonraki gelişimini belirleme konusunda neredeyse sınırsız bir güce sahip oldu. Yeltsin'in kararları genellikle, Gorbaçov ile aralarındaki düelloda benimsemiş olduğu anti-Komünist, anti-sosyalist ve anti-Birlikçi duruş tarafından şekillendi.

Yeltsin, Aralık ayındaki SSCB'yi ortadan kaldırma adımını, bu beklenmedik dekolonizasyon eylemini pek hoş karşılamayan Rus yasa koyuculara

danışmaksızın, herhangi bir yasal otoriteye dayanmaksızın attı. O ve onun başbakanı olan serbest pazar ekonomisi teorisyeni Yegar Gaidar, daha sonra devletin mülkiyeti altındaki işletmeleri özelleştirme programını başlattılar ve eş zamanlı olarak, fiyat denetimlerinin çoğunluğuna son verilmesi emriyle enflasyonu serbest bırakarak enflasyonun fırlamasına yol açtılar. Bu adımlar, Yeltsin hakkında Yüksek Sovyet'in aklını başına getirdi. Yeltsin tarafından bilfiil dikkatle seçilmiş olan yeni başkanları Ruslan Hasbulatov'un yönetimi altında Rus yasa koyucuları, 1993 baharında dönüm noktasına ulaşan bir mücadeleyle devrim sonrası reformun Sağ varyantına karşı isyan ettiler. Yasa koyucular, Yeltsin'i suçlamaya çalıştılar fakat Yeltsin bu girişime meydan okudu ve halkın onayını istediği referandumu kazanarak Eylül ayında, o dönemdeki yasalar göz önünde alındığında anayasaya aykırı bir girişimle Yüksek Sovyet'in dağıtılması emrini verdi. Yasa koyucular kendilerini Beyaz Saray'da barikat kurup savundukları, Komünist ve milliyetçi isyancıların desteklerini aldıkları zaman, Yeltsin, onları ayaklanmaya kalkışmakla suçladı ve parlamenter direnişi kırmak için tanklarla saldırı emrini verdi. Böylece, Ağustos 1991'deki karşı karşıya gelişle aynı mekânda bu kez taraflar yer değiştirmişti, fakat bu sefer zafer saldırganların lehine oldu.

Bu noktadan itibaren, 1905 ve 1917 arasındaki yarı anayasal monarşi sırasında Çar'ın yaptığı gibi siyaset-üstü bir başkanlık anlayışıyla gidişatı yönlendiren Yeltsin, ülkeyi esasen kararnamelerle yönetmeye başladı. Gürültücü parlamenter muhalefeti önemsemeyerek, Moskova'nın kendisi dışındaki her yerde Rus kitlelerini yoksullaştıran yüksek enflasyona, düşük istihdama ve ücretlerin ödenmemesine rağmen serbest pazar ekonomisi teorisini inatla takip etti. Suç ve rüşvetçilik tırmandı; özelleştirilen doğal kaynaklar, hükümetin sunduğu ihsanlar ve büyük spekülasyonlar sayesinde zenginleşen yeni bir finansal baronlar oligarşisi, kilit önemdeki ekonomik konumları ele geçirdi. Bu, Rusya'nın post-komünizminin ürünüydü ve 1998'in finansal krizi, siyasal sarkacı tersine çevirinceye, ülkeyi post-devrimci oluşumun sağ –Yeltsinci– ve sol –Gorbaçovcu– varyantları arasındaki bir uzlaşma istikametine döndürünceye kadar sürdü.

Öteki BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkelerinin çoğunda siyasal ve ekonomik koşullar Rusya'dan daha iyiye gitmedi. Sovyetler Birliği'nin son bulması, Orta Asya'nın Müslüman cumhuriyetlerinde eski Komünist patronları iktidarda bıraktı ve paradoksal bir biçimde demokrasi umutlarını azalttı. Baltık Devletleri ise aksine, Estonya'da ve Litvanya'da bulunan çok sayıdaki Rusça konuşan azınlığa tam yurttaşlık haklarının verilmesinde gösterilen isteksizlik nedeniyle sınırlı kalmasına karşın, karar-

lı bir biçimde demokrasiyi benimsedi. Ulusal kimlik bakımından zayıf olan Beyaz Rusya, Rusya ile yeniden birleşmeye çalışırken, Ukrayna siyasal gerilim ve ekonomik sorunlar konusunda Rusya'yı aratmıyordu; Transkafkasya'nın yeni bağımsız ülkeleri, sivil ve etnik çekişmelerle yaralanmışlardı. Ekonomik açıdan, daha Batı yönelimli Baltık ülkeleri dışında Bağımsız Devletler Topluluğu'nun tüm ülkeleri Rusya'yla birlikte battı.

Bu arada Bağımsız Devletler Topluluğu bir topluluk olarak giderek daha az işlev gördü. 1990'ların ortalarına gelindiğinde Rusya'nın iç imparatorluğunun dekolonizasyonu, Doğu Avrupa üzerindeki Sovyet denetiminin kaybı gibi geri döndürülemez bir noktaya gelmişti. Rusya, Sovyetler Birliği ile sahip olduğu süper güç statüsünü kaybetmekle kalmadı, dünya sahnesinde başlıca aktörlerden biri olma konumu da hemen hemen sona erdi.

Komünizm sonrasında Doğu Avrupa

Çoğu durumda Doğu Avrupa ülkeleri, Komünizmden çıkış yolunu Rusya ve Sovyet ardılı diğer devletlerden daha iyi belirledi. Demokratik yönetimi daha uyumlu biçimde yürürlüğe koydu, ekonomilerini daha az bozulmayla reforme etti ve etnik sorunlarını makul biçimde ele aldı. Üzücü olan istisna, acımasız bir iç savaşa ve yeni otoriter yönetimlere gömülen Yugoslavya oldu.

Polonya, komünist yönetime karşı çıkılırken olduğu gibi demokratikleşme ve ekonomik reformların ölçülüğü ve yumuşaklığında da bölgeye önderlik etti. Ocak 1993'te iki etnik unsur arasında ülkenin barışçıl bir biçimde bölünmesiyle sonuçlanan Çekoslovakya'daki Çek ve Slovak kesimler arasındaki gerilime rağmen Çekoslovakya ve Macaristan, Polonya'nın hemen ardından gelmekteydi. Romanya, Bulgaristan ile Arnavutluk'ta Komünist iktidarın düşüşüne uyum sağlanması daha yavaş ve daha güç gerçekleşti. Sovyet işgaliyle oluşturulan Doğu Almanya, Sovyetler Birliği dış imparatorluğundan vazgeçince, *raison d'etre*'ini yitirdi. Gorbaçov, Doğu Almanlar'm, iki Almanya'nın birleşmesi doğrultusundaki taleplerini onayladı ve Doğu Almanya, Eylül 1990'da yeniden birleşme antlaşmasıyla resmi olarak Federal Cumhuriyet'e katıldı.

Yugoslavya, post-Komünist Doğu Avrupa'nın büyük trajedisiydi. Bu durum, Komünist yönetimin başlangıcından itibaren en fazla reform uygulamasına ve Sovyet tahakkümü karşısında en fazla bağımsızlığa sahip olan ülke olduğu düşünüldüğünde daha da büyük bir trajediye dönüşmektedir. Eğer dekolonizasyon Yugoslavya'yı etkilediyse bu, Tito'nun ülkedeki etnik çeşitliliği yansıtmak amacıyla oluşturduğu altı 'cumhuriyet' ve iki

'özerk bölge'yle Belgrad arasındaki ilişkilerde gerçekleşti. Her cumhuriyet, reforme edilmiş bir federasyondan ziyade kendi ulusal kimliğini teyit ettirmekle ilgileniyordu ve ülke, Batılı bir müdahaleyle durdurulana dek kıran kırana geçen bir iç savaşla çözüldü.

Eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Doğu Avrupa'nın da her yerinde Komünist yönetimlerin propaganda amacıyla koruyup sürdürdükleri içi boş demokratik yapılar, devrimci değişimin seyrini ve ortaya çıkan sonucun siyasal karakterini biçimlendirmede şaşırtıcı bir önem kazandı. Kâğıt üzerindeki anayasalar, demokratik reformların çerçevesini oluşturdu. Kadrolarını yenilesin ya da yenilemesin, Komünist parlamentolar eskiyi reddetti ve yeniyi destekledi. Çoğu Doğu Avrupa ülkesinde muhafaza edilmiş olan kukla niteliğindeki komünist olmayan partiler, kritik zamanlarda Komünizm karşıtı reformculara arka çıkmak için aniden devreye girdi. Yapay federal sistemler, bölgesel sınırlarını değiştirmeksizin ulusal bağımsızlık hareketlerinin temelini oluşturdu.

Komünist Parti yönetiminin devrilmesinde işlev gören siyasal güçler, ilk önce bu partilerin kendi içlerindeki muhalif unsurları içerdi. Sovyet diktesi olmaksızın kendi başlarına bırakılan birçok Doğu Avrupa Komünisti'nin, Sovyet tarzı totaliter yönetimden kurtulmaktan mutsuz olmadığı görülmektedir. Bu güce, daha önceki baskıyı yaşamış Komünist olmayan muhalifler, totaliter geçmişle korkutulmak için fazla genç olan unsurlar ve kültürel bölünmenin batısında kalan kilisecler de eklendi. Devrim sonrasında bölgenin çoğu kısmında eski Komünistler demokratik çerçevede yasal ve etkin kaldılar, hatta seçimleri kazandılar.

Tüm bu şartlar, anti-Komünist devrimlerin biçim açısından devrimci nitelikten yoksun olsa da, sonuçları itibarıyla devrimci kılınmasına katkıda bulundu. Doğu Avrupa için fırsat kendisini sunduğunda büyük bir dekolonizasyon refleksi ortaya çıktı. Cüretkâr Doğu Avrupa örneği, bu kez Sovyetler Birliği'nde hem reformcuları hem de muhafazakâr karşıtları olan toplulukları radikalleştirmek suretiyle Gorbaçov'un Eski Düzeni reforme etme girişimlerinin istikrarının bozulmasında yardımcı oldu.

Avrupa'nın jeopolitik haritası bakımından Sovyet bloğunun dekolonizasyonu muazzam bir iktidar boşluğu yarattı. Ardıl Rus yönetimin, Sovyet komünist emperyalizm deneyimine karşı tepkisiyle her bakımdan –siyasal, ekonomik, stratejik olarak– Batıya yönelen bölgede herhangi bir etkiyi sürdürecek ne kaynağı ne de psikolojik çekiciliği vardı. Kısacası, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki anti-Komünist altüst oluşların Rusya açısından stratejik sonucu, savaşın yıkımına uğramamış herhangi bir ülkenin daha önce karşılaşmadığı bir jeopolitik felaket oldu; Rusya ile gelenek-

sel Batılı düşmanları arasında uzanan tüm bölgenin biçimsel ya da başka şekilde topyekün yeniden düzenlemesiyle sonuçlandı.

Tüm devrimler, ortaya çıkardıkları toplumların dokusuna işleyen büyük değişimler yaratır, fakat hiçbir devrim her şeyi değiştirmez. Tarihin klasik devrimlerinin nihai sonuçlarıyla karşılaştırıldığında Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'daki anti-komünist altüst oluşlar kendilerinden sonra gelen ülkeleri dramatik bir şekilde değiştirdi, fakat devrimler devam ederken yüzeydeki karmaşalar nasıl geçip giderse gitsin, bir ulusun davranışını ve kaderini şekillendiren kültürel süreklilikler değişmeden kaldı.

Anti-Komünist devrimler, iyi ya da kötü, etnik kimliklerin zaferinden daha fazlasını ifade etti. Önemli miktarda (ve çoğu zaman idaresi zor olan) etnik azınlık Rusya Federasyonu içinde kalsa da, birlik cumhuriyetlerinin ayrılmalarına bir kez izin verilince Rusya bile daha arı bir etnik devlet oldu. Demokrasi ve kapitalizm, artık Sovyetler olmadığı için her şeyden çok negatif nedenlerle benimsendi. Bölge ülkelerinin, devrimlerinin başarmış olduğu şeyleri asimile etmeye çalışırlarken zorluk dolu yıllar geçirmelerinde şaşılacak bir şey yoktur.

Zamandizin

(Aksi belirtilmedikçe Rusya/Sovyetler Birliği'nde)

1905		1905 Rus Devrimi; yarı-anayasal monarşi.
1917		Şubat Devrimi; Çar II. Nikolay'ın düşüşü; Geçici Hükümet.
		Ekim Devrimi; Sovyet Cumhuriyeti.
1918	Mart	Brest-Litovsk Antlaşması.
	Kasım	Ateşkes; Polonya ve Baltık devletlerinin bağımsızlıkları.
		Rus iç savaşı ve 'Savaş Komünizmi'.
1921-28		Yeni Ekonomi Politikası (NEP).
1922		SSCB'nin oluşumu (1924'te yürürlüğe konuluşu).
1928-29		Stalin diktatörlüğü; 'yukarıdan devrim'.
1936-38		Tasfiyeler.
1939	Ağustos	Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı.
1939-45		İkinci Dünya Savaşı; 1939-40'da Doğu Polonya, Güneydoğu Finlandiya, Baltık devletleri

		ve Moldavya'nın Sovyetler tarafından ilhakı; Haziran 1941'de SSCB'nin Almanlarca işgal edilmesi; Mayıs 1945'te Almanların teslim olması.
1945-47		Doğu Avrupa'da komünistlerin yönetimi devralması.
1948	Şubat	Çekoslovakya'da komünist *darbe*.
	Haziran	Sovyetler-Yugoslavya kopuşu.
1949		'Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin kurulması.
1953	Mart	Stalin'in ölümü.
	Haziran	Doğu Alman ayaklanması.
1955		Varşova Paktı.
1956	Şubat	Kruşçev yönetimi altında 'destalinizasyon'.
	Ekim	Polonya: Gomulka restorasyonu.
	Ekim-Kasım	Macar Devrimi, Sovyet müdahalesi.
1961	Ağustos	Berlin Duvarı.
1964	Ekim	Kruşçev'in düşüşü, Brejnev'in Genel Sekreter olması.
1968	Ağustos	Çekoslovakya'da Prag Baharı, Sovyet müdahalesi.
1979-80		Polonya: Dayanışma Sendikası Hareketi; sıkıyönetim (Aralık 1980).
1982	Kasım	Brejnev'in ölümü; Andropov'un Genel Sekreter olması.
1984	Şubat	Andropov'un ölümü; Çernenko'nun Genel Sekreter olması.
1985	Mart	Çernenko'nun ölümü; Gorbaçov'un Genel Sekreter olması, *perestroika*'nın başlaması.
1986	Nisan	Çernobil faciası; Gorbaçov'un *Glasnost*'u başlatması.
1987	Ocak	Gorbaçov'un Komünist Parti'nin demokratikleştirilmesine başlaması.
1988	Nisan	Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi.
	Eylül	'Eylül Devrimi'; Gorbaçov'un Komünist muhafazakârları yenilgiye uğratması.
1989	Mart	Halk Temsilcileri Kongresi'nin seçimi.
	Nisan	Tiflis katliamı.

	Mayıs	Polonya: Serbest seçimlere ilişkin yuvarlak masa toplantısı, Dayanışma'nın seçimleri kazanması (Haziran).
	Ağustos	Mazowiecki'nin (Dayanışma) Polonya başbakanı olması.
	Eylül	Macaristan: Demokrasiye dair üçlü anlaşma.
	Ekim	Doğu Almanya: Gösterilere izin verilmesi.
	Kasım	Berlin Duvarı'nın açılması; reform yönetimi.
	Kasım-Aralık	Çekoslovakya: 'Kadife Devrim'.
	Aralık	Romanya: Çavuşesku'nun devrilmesi.
1990	Şubat	Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin tekelinden vazgeçmesi.
	Mart	Gorbaçov'un Yüksek Sovyet tarafından başkan seçilmesi. Cumhuriyet parlamentolarının seçimi; 'Halk Cephesi'nin zaferleri.
	Mayıs	Yeltsin'in Rusya Yüksek Sovyeti'nin başkanı olması.
	Temmuz	Yirmi Sekizinci Parti Kongresi; Politbüro'nun zayıflaması, Yeltsin'in ayrılması.
	Ağustos-Eylül	500 Günlük Ekonomik Reform Planı.
	Eylül	Almanya'nın yeniden birleşmesi.
	Aralık	Gorbaçov'un muhafazakârları ataması.
1991	Ocak	Vilnius katliamı.
	Mart	Demokrasi gösterisi; Gorbaçov'un bastırmayı reddetmesi.
	Nisan	Yeni Birlik Antlaşması üzerine görüş birliği.
	Haziran	Yeltsin'in Rusya Federasyonu başkanı seçilmesi. Yugoslavya'da kopma savaşlarının başlaması.
	Temmuz	Son Merkez Komite Plenum'u, yeni demokratik program.
	Ağustos	Gelenekçilerin darbe girişiminin başarısız olması.
	Aralık	Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ilanı; Gorbaçov'un istifası.

1992	Ocak	Yeltsin'in fiyatları denetim dışı bırakması, özelleştirmenin başlaması.
1993	Ocak	Çekoslovakya'nın bölünmesi.
	Eylül-Ekim	Yeltsin'in Rus Parlamentosu'nu feshetmesi, direnişi bastırması.

İleri okuma

Ivo Banac (yay. haz.), *Eastern Europe in Revolution*, Ithaca ve Londra, 1992.

Michael Cox (yay. haz.), *Rethinking the Soviet Collapse: Sovietology, the Death of Communism and the New Russia*, Londra ve New York, 1998.

Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe*, Londra, 1990.

Robert V. Daniels, *A Documentary History of Communism* (3. baskı), (2 cilt), Hanover, NH ve Londra, 1993.

Robert V. Daniels, *The End of Communist Revolution*, Londra ve New York, 1993.

Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern*, New York, 1990.

Jerry Hough, *Democratization and Revolution in the USSR, 1985-91*, Washington DC, 1997.

H. Lyman Letgers (yay. haz.), *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991*, Lexington, MA ve Toronto, 1992.

Raymond Pearson, *The Rise and Fall of the Soviet Empire*, New York, 1998.

Gale Stokes, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe*, New York ve Oxford, 1993.

Stephen White, *Gorbachev and After*, Cambridge ve New York, 1991.

Dizin

adalet 47, 68, 113, 183, 198, 222, 262.
Adams, John 104, 113.
Adamson, John 55.
Aleksandr I, Rus Çarı 197.
Aleksandr II, Rus Çarı 193-195, 198.
Aleksandr III, Rus Çarı 194.
Almanya 14, 16, 35, 137, 145-146, 148, 150, 155-156, 161, 163, 166-169, 178, 180, 185-190, 212-219, 222-224, 226-228, 237, 243, 245-247, 254.
Alsace 132.
Alva Dükü, Fernando Alvarez de Toledo 30, 34-35, 37, 39-41, 43-48, 50-51.
Amerika 13, 15-16, 19, 25, 56, 97-119, 127, 136, 171-172, 178, 194, 247, 251.
Amerikan Devrimi 16, 25-26, 94, 99, 114-116, 171-172, 185, 232.
Amiens 184.
Amsterdam 37, 41, 48-49.
Anabaptistler 42, 49.
anarşizm 173, 183-184, 198, 209, 226.
Anatoli, Ado 128.
ancien regime 22, 116, 119-122, 124, 127, 132, 137, 141, 172, 244.
Andropov, Yuri 253, 258, 266, 274.
Anglikanlık, Anglikanlar 72, 77-78, 85-87, 93.
Anti-komünist devrim 250, 252-253, 261, 272-273.
Antonescu, Ion 236-237.
Anvers 37, 44.
Arendt, Hannah 16-17, 26, 116, 127, 141, 172, 185.
aristokrasi 18, 54, 72, 97, 100, 103, 105, 107, 110, 158, 232.
Arnavutluk 255, 257, 271.
askerler 35, 38, 40-41, 46, 48, 61, 65, 68, 70, 73, 79-80, 102-104, 113, 131, 147-148, 160-161, 168, 205-207, 229.

assignat'lar 124-125, 138.
Avam Kamarası 53, 59-61, 68-69, 83-84, 87, 107.
Avusturya 126, 131, 137, 145-146, 150, 155-156, 158-159, 161, 163, 167-170, 185-187, 190, 204, 214, 219-220, 222-226, 228, 262, 268.
Avusturya-Macaristan 163, 219.
Aydınlanma 24, 28, 97, 114, 118-120, 123, 128, 133, 140, 151, 157, 171, 188.
Ayrılıkçılar 42-44, 49, 72, 85-88, 97, 268.

Babeuf, François-Noel (Gracchus) 16, 136, 171-175, 178, 182, 184, 198.
Baden 145, 154, 159-160, 167, 169.
Baldırıçıplaklar 26, 130-132, 134-136, 150, 172, 185, 188.
Balık devletleri 254, 270, 273.
Baltimore 51, 90.
Baptistler 63.
barikatlar 143, 146-147, 153, 173, 181, 189-190.
Basın-yayın 146, 150.
Bavyera 162, 216, 227.
Belarus 254.
Belçika 133, 137, 242.
Belgrad 255, 272.
Berlin 146-147, 153, 159-160, 166-168, 185, 189-190, 213, 215-216, 218, 223, 227, 247, 250, 261-263, 274-275.
Besarabya 254.
Bismarck, Otto von 162, 166.
Blanc, Louis 152, 175.
Blanqui, Louis Auguste 151-152, 171, 174-175, 177-178, 182, 184, 198.
Blinkhorn, Martin 226.
Bloch, Ernst 231-232.
Bohemya 145, 156.
Bolşevizm, Bolşevikler 15, 21, 128, 183, 186-187, 199, 206-211, 214-217, 220, 227, 243.
Bonapart, Louis-Napoleon 159, 161, 168.
Bonapart, Napoleon 23, 116, 125, 132, 134, 136-140, 148, 173, 197, 252, 254, 260.
Bossu, Maximilien de Henin 30, 38-39.
Boston 96, 98; Çay Partisi (1771) 94, 101.
Bourbonlar 157.
Brabant 31, 43, 45.
Bremen 215, 218.
Brenner, Robert 72.
Brest-Litovsk Antlaşması 254, 273.
Brill 21, 35, 37-38, 42-43.
Brinton, Crane 23, 27, 192-193.
Bristol 80, 83.
Britanya 20, 54-55, 73, 92, 94, 96-97, 99-107, 109, 111, 113, 115-116, 123, 136, 142, 147, 167, 171, 175-176, 178, 186, 188, 190, 193, 213, 225-226, 230, 236, 252, 268.
Budapeşte 190, 214.
Bulgaristan 227, 254-255, 257, 260, 263, 271.
Buonarotti, Philippe 171-172, 174, 178, 184.
burjuva devrimi 17-18, 48-49, 55, 72-73, 121, 128, 134, 181.
burjuvazi 17-18, 49, 56, 119, 121, 124, 127-129, 133-134, 138-141, 177-178, 180-182, 197, 199-200, 209, 216, 220, 223.
Burke, Edmund 157, 173.
Bükreş 263.

Calonne, Charles Alexandre de 121-122.
Calvinciler 34-35, 42-44, 49, 58.
Calvincilik 33, 38, 42-44, 49-50, 55, 59, 63.
Campbell, Peter 120.
Charles I, İngiltere Kralı 20, 24-25, 52, 76, 86.
Charles II, İngiltere Kralı 52, 76, 81-87, 91.
Charles X, Fransa Kralı 157.
Churchill, John 79-80.
Cobban, Alfred 120-121, 128, 139.

Condorcet, Jean-Marie-Antoine 140, 171.
Cornwallis, Charles 96.
Cromwell, Oliver 23, 65, 68, 70, 71.
cumhuriyetçilik, cumhuriyetçiler 27, 66, 73, 84, 90, 97, 99, 105-108, 112-113, 115, 126, 132-134, 136, 140, 148, 152-153, 157, 159, 161, 218, 223-226, 236.

Çavuşesku, Nikolay 257, 260, 263, 275.
Çekoslovakya 244, 254-255, 257, 260, 262-263, 271, 274-276.
Çernenko, Konstantin 253, 274.
Çernişevski, Nikolay Gavriloviç 182.
Çernobil 258, 274.
Çernov, Viktor 199.

Danby, Thomas Osborne 89.
D'Annunzio, Gabriele 219.
Danton, Georges Jacques 127, 133.
Deniz Dilencileri 21, 35-37, 41-42.
devlet 15, 18, 21, 27, 33, 71, 76-78, 100, 106, 123, 125-128, 133, 150-151, 154, 162, 165, 171, 174, 177, 179, 188, 193, 195-197, 200, 204-205, 208, 211, 218, 231, 236-238, 241, 247-248, 259, 265-266, 269, 273.
devrimci stratejiler 186.
devrimci teori 128, 170, 174, 186-187.
Diamant, Alfred 223.
Dijon 131.
dinsel hoşgörü 44, 50, 72, 83.
Direktuvar 134, 136-138, 140.
Dollfuss, Engelbert 222-225, 236.
Donald, Moira 182.
Dordrecht 30-31, 37-38, 40-42, 47-49.
Dubček, Alexander 257, 263.
Duma 15, 194, 202, 204-205.

Edinburgh 52.
Ekim Devrimi 29, 207, 209, 260, 273.
ekonomik örgütlenme 13, 210.
Elizabeth, İngiltere Kraliçesi 35.
emekçiler 165, 178, 186, 199, 218, 220.
emperyalizm 18, 137, 180, 201, 206, 242, 251, 255, 272.
Engels, Friedrich 166, 171-172, 180-185.
engizisyon 33-34, 39, 44-45, 49.
enternasyonalizm 172, 206, 241.
Ermenistan 254, 268.
Estonya 254, 270.
eşitlikçiler 26, 61, 63-64, 69, 71-72, 93.
Eyalet Zümreleri 31-33, 41, 45, 47-50, 82.

Fairfax, Sir Thomas 53.
Felemenk Ayaklanması 15, 19, 21, 25, 30, 48-51.
Felemenkler 25, 32, 34, 49, 51, 76-77, 80, 89.
Felipe II, İspanya Kralı 21, 24, 31, 33-34, 45, 50-51.
Foucault, Michel 119.
Fourier, Charles 175.
Franco, Francisco 224-225, 236-238.
Frankfurt 167.
Franklin, Benjamin 97, 116.
Fransa 15, 17, 19-20, 23, 67, 69, 74-75, 77, 81, 89, 91-92, 94, 96, 99, 102, 116, 118, 121, 123-128, 131-133, 137-139, 142-143, 145-148, 150, 152-153, 155, 158-163, 166-169, 172, 174-175, 178-181, 185-186, 190, 192-193, 197, 213, 224, 226, 251-252, 254, 268.
Fransız Devrimi 16, 22-23, 26, 29, 108, 116, 118, 120, 125, 127-128, 140, 148, 157, 163, 170-174, 178, 183, 185, 209, 211-212, 232, 248-249, 257, 259.
Fukuyama, Francis 17, 141.

Gagern, Heinrich von 145.
Galler 55, 67.
gelenek(ler), gelenekçilik 13-14, 23-24, 34, 42, 55, 57, 60, 62-64, 69, 73-74, 77, 97, 101, 114, 157, 170-171, 175-176, 183, 185, 189-190, 192, 227, 236, 238, 248, 265, 275.

gençlik 227-228, 236-237.
Genel Meclis 32, 123, 259.
giyotin 123, 133.
Godwin, William 183.
Gomulka, Wladyslaw 255, 274.
Gorbaçov, Mihail 20, 250-253, 257-262, 264-272, 274-275.
Groener, Wilhelm 215.
Guizot, François 173.

Haarlem 40, 42, 44.
Habsburglar 31, 45, 49-50, 145-146, 154, 156, 158-159, 160, 163, 166, 169, 222, 268.
Halifax, George Savile 76, 87.
Halk Meclisi 121, 123.
Halle-Merseburg 215.
Hamburg 215, 218.
Hanover 91.
hasatlar 32, 57, 149, 204.
Havel 263.
Hebertistler 133, 185.
Hesse-Darmstadt 145.
Hill, Christopher 74.
Hitler, Adolf 16, 219, 221, 223, 231, 237-238, 242, 249, 254.
Hobbes, Thomas 71.
Hobsbawm, Eric 118, 226.
Hollanda 18, 21, 24, 30-33, 35, 37-38, 41, 43-51, 79, 116, 123, 127, 132, 137, 178.
Horthy, Miklos 214.
Husak, Gustav 263.

Iliescu, Ion 263.
Ireton, Henry 68.

iç savaş 20-21, 30, 54-56, 58-59, 62, 66, 68, 71-73, 84, 86, 97, 103, 126, 142, 178, 206, 208, 210, 223, 242, 254, 271-273.
ideolojiler 23-28, 48-50, 60, 63, 69, 94, 97, 99, 105, 115, 128, 136, 157, 185, 187, 198-199, 208, 226, 233-234, 238, 240, 243, 246, 248, 258.
ikona kırıcılık 34, 39-42, 51.
İngiliz Devrimi 52, 54, 55, 65, 67, 92.
İngiltere 16-18, 20, 24-26, 52, 54-56, 59-62, 64, 67-69, 71-74, 76-81, 84-85, 87-92, 99, 104, 116, 127, 131, 137, 165, 178, 188, 192, 213, 218, 251.
İrlanda 52, 55, 59, 64, 69, 73, 92, 177, 224, 229.
İskoçya 52, 55, 69, 73, 92, 101.
İspanya 21, 31-32, 40-41, 49, 51, 131, 183,190, 221, 224-226, 236.
İspanya İç Savaşı 238.
İsviçre 137, 183, 206.
işçiler 27, 40, 110, 138-139, 149, 153, 165, 176, 178, 181, 184-185, 187-190, 195, 197, 200-201, 204-207, 209-210, 213, 217, 219, 221, 228, 247, 255.
İtalya, İtalyan devletleri 14, 137, 145-146, 148, 154-155, 158-160, 163, 166-169, 172, 212, 219-221, 224, 226-227, 235, 237-238, 241-243, 246-247.

jacquerie 128.
Jakobenler 23, 124-128, 130-134, 136, 185.
James I, İngiltere Kralı 58, 74.
James II, İngiltere Kralı 14, 22, 25, 75-77, 80-82, 85-93.
Jansenistler 120.
Japonya 200, 203.
Jaruzelski, Wojciech 257, 261.
Jefferson, Thomas 105, 116.
Jirondenler 126-128, 131, 135-136, 185.
Jivkov, Todor 263.

Kadar, Janos 257, 261.
kadınlar 60, 62, 66, 72, 113, 115, 119, 126, 130-131, 139, 186-189, 216, 228, 240.
kapitalizm 17-18, 20, 28, 56, 129, 175-177, 180-182, 188, 198-199, 203, 206, 210-212, 232, 244, 246-247, 266, 273.

karşı-devrim 125-127, 129, 132, 135, 137, 142-143, 150, 153, 154, 159, 163, 166, 173-174, 202, 206, 210, 212-219, 225-228, 230, 232-233, 236, 254.
Kara Gömlekliler 221, 229, 242.
Katoliklik 31, 40, 44, 58, 97.
Katolikler 37, 41, 43, 58-59, 77, 85, 87, 90, 92-93, 125, 155, 162, 224, 225.
Kautsky, Karl 178-182, 184-186.
Kazakistan 254.
kentsel ayaklanmalar 35.
Kerensky, Aleksandr Fyodoroviç 127, 187, 207, 209-210.
kiliseler: Cemaat Kilisesi (Amerika) 99, 108; Fransız Katolik Kilisesi 81, 120, 122, 124, 136, 161-162; İngiltere Kilisesi 72, 84-85, 87, 92, 99; Katolik Kilisesi 58, 162, 235, 261; Lutherci Kilise 262; Reformdan Geçirilmiş Hollanda Kilisesi 41, 43, 49.
kitleler 22, 122, 134, 135, 140, 147, 170, 175, 184, 187, 199, 207, 208, 232, 270.
kolektivizm 210.
koloniler 94, 96-102, 105, 114, 139.
komünist rejimler 13-14, 17, 28, 245, 261-262, 264.
komünistler 179, 220, 226, 229, 241-243, 254-255, 261, 263-264, 272, 274.
komünizm 18, 136, 171, 174, 210, 213, 220-222, 233, 236, 250-251, 253, 255, 257, 262, 267, 270-273.
konfederasyon: Anlaşmaları, Amerikan 96, 108; Alman 145.
Kornilov, Lavr Georgiyeviç 207, 209.
Kossuth, Lajos 145, 169.
kölelik 64, 114, 183.
köylüler 18, 20, 23, 122, 127, 129, 138, 143, 145, 147-149, 151-152, 158-159, 161-162, 165, 178, 183, 188-189, 194, 196-197, 200-202, 204, 206-209, 215, 223, 227, 255.
köylülük 128, 158-159, 164-165, 181-182, 189, 195-196, 198-199, 227.
Kropotkin, Pyotr 171, 173.
Kruşçev, Nikita 252, 255, 257, 259, 274.
kulüpler 67, 126, 128, 130-131, 133, 150, 152, 219, 227.
Kun, Bela 214.
Kutsal Roma İmparatoru 77.

Lahey 30, 77.
laissez-faire 119, 121, 159, 188.
Languedoc 82.
Laud, William 58.
Le Roy Ladurie, Emmanuel 118.
Lefebvre, Georges 128.
Leiden 40, 42, 48.
Leipzig 189, 262.
Lenin, Vladimir İlyiç 18, 21, 171, 175-176, 178-182, 184, 186, 198-199, 206, 208-210, 213, 226, 229, 232, 251, 259-260.
Leorux, Pierre 175.
Letonya 254, 268.
Lewis, Jill 222, 228.
liberalizm 16, 18, 27, 119, 121, 125, 139, 143, 148, 151, 154, 156, 161-163, 165-166, 173, 180, 185-186, 194, 199-200, 234, 249.
liberaller 55, 148, 152, 154-157, 159, 161-163, 199, 201, 204-206, 209, 220, 242, 244.
Lilburne, John 63.
Litvanya 254, 268, 270.
Locke, John 17, 71.
Lombardiya 146, 150, 156, 160, 166-167.
loncalar 121, 124, 139, 156, 159.
Londra 26, 43, 56, 60-63, 66-68, 73, 75-76, 80, 88, 97-98, 147.
Lordlar Kamarası 53, 67, 71, 75, 92, 107.
Louis XIV, Fransa Kralı 20, 76, 77, 81-82, 91, 121, 137.
Louis XV, Fransa Kralı 120.
Louis XVI, Fransa Kralı 121-122.
Louis XVIII, Fransa Kralı 136.
Luthercilik, Lutherciler 33, 42, 44, 262.
Luxemburg, Rosa 176, 180, 218.
Lyon 132, 135.

Mably, Gabriel Bonnot de 171.
Macaristan 145-146, 150, 154-155, 156, 158-160, 163, 167-169, 214, 226, 254-255, 257, 260-263, 271, 275.
Macaulay, Catherine 74.
makine kırıcılık (Ludizm) 164, 187-188.
Manchester 228.
Mançurya 200.
Marksist-Leninist 128, 263, 266.
Marksizm, Marksistler 16-18, 27-28, 55-56, 118, 120, 136, 164, 175-176, 180-181, 184-186, 198-199, 208-209, 213, 217, 231-234, 244, 246, 249, 251.
Marsilya 130, 135.
Marx, Karl 17, 29, 166, 171-173, 175-184, 186, 188-189, 195, 198, 251.
Massachusetts 96, 101-102, 106-107, 114.
Mayer, Arno J. 212.
Mazowiecki, Tadeusz 261, 275.
meclisler 25, 39, 45-46, 98, 110-111, 129, 145, 150, 225.
Menşevikler 182, 186, 199, 205-206, 209, 211.
Metternich, Klemens 145, 146, 157.
Michelet, Jules 173.
Middelburg 37.
Milano 146-147, 163, 235.
milliyetçilik 27, 43, 50, 99, 148, 156, 165, 198, 217, 221, 223-224, 228, 233-234, 238-240, 243, 248.
mit(ler) 49, 64, 148, 161, 172, 184, 217, 234-241, 245-246.
modernleşme 19-20, 121-123, 192-193, 195-196, 211, 251-252.
Moldavya 254, 274.
monarşi 15, 19, 23-24, 48, 50, 53, 55, 60, 64-65, 71-72, 81, 90-93, 97, 107, 115, 119, 121-126, 141, 154, 157-158, 161, 164, 178, 205, 209, 222, 224, 235, 237, 251, 270, 273.
Monmouth, James Scott 82-83, 88.
Montesquieu, Charles de Secondat 171.
Moravya 145, 156.
Morrill, John 55.
Moskova 190, 196, 200, 202, 215, 250, 255, 258-261, 263-264, 266-270.
Mounier, Jean-Joseph 122.
muhafazakârlar 113, 152, 156, 159-161, 164, 194, 227, 253, 260, 265-268, 274-275.
muhafazakârlık 116, 143, 151, 156-163, 166, 173, 212, 237.
Mussolini, Benito 219-223, 225, 227, 229, 234, 237-238, 241-242, 245.
mutlak monarşi 16, 24-25, 59, 90, 121, 125.
mutlakıyetçilik 25, 81-82, 85, 187, 197-198.

Nagy, Imre 255.
Nancy 216.
Naziler 221, 227-228, 239, 241, 244-245, 247-248.
Nazizm 16, 231, 233, 236-238, 240, 242-243, 245-246, 248.
New York 96, 98-99, 104, 114.
nihilizm 233, 238, 244-245.
Nikolay I, Rus Çarı 157, 193, 197.
Nikolay II, Rus Çarı 194, 200, 205, 273.
Normandiya 129.
Nottingham 89.
Nürnberg 245.

O'Brien, James Bronterre 172.
orta sınıf 26, 28, 46, 111, 147, 149, 180-182, 184-185, 216-217, 221, 225, 228-229, 253.
otokrasi 172, 181, 200-202, 204-205.
Outram, Dorinda 119.
Owen, Robert 176.

Özbekistan 254.
özgürlükler 16-17, 24-28, 47, 50, 55, 59-60, 63, 67, 70, 77, 80, 87, 97, 104-105, 108-110, 113-115, 118-119, 141, 143, 145-146, 158, 171-172, 183, 186-187, 194, 209, 214, 241, 261, 269.

Papalık 24, 59, 66-67, 71, 77-78, 80, 85, 120, 122, 125, 150, 162, 166, 167, 168.
Paris 20, 23, 76, 108, 120, 123, 128-133, 135-136, 143, 145, 147-148, 150, 152-153, 166-167, 173-174, 177, 185, 187.
Paris Komünü 15, 126, 130, 166, 179, 231.
parlamentolar 52, 57, 64, 86, 154-155, 165, 264, 272, 275.
parlement 123, 125.
Penn, William 86-87.
Pennsylvania 98, 112, 114.
Petain, Philippe 236.
Petersburg 187, 190, 200-201, 204.
Petrograd 150, 204-206, 216.
Philadelphia 96, 98, 105, 109, 112, 114.
philosophe'lar 119, 121-122, 134, 171.
Piemonte 131, 137, 146, 156, 160, 166-168.
polis 83, 130, 132, 147, 151, 157, 161, 174, 179, 190, 195, 215, 221-222, 229, 253, 263, 266.
Polonya 145, 148, 154, 194, 244, 254-255, 257, 260-263, 271, 273-275.
popülizm 157-158, 166, 181, 183, 198-199, 209, 234.
Presbiteryen 61-63, 72.
Primo de Rivera, Miguel 224.
proletarya 18, 151, 175-183, 195, 198-199, 209, 227, 266.
propaganda 24, 38-39, 46, 59, 102, 151, 180, 185-186, 189, 198, 217, 231, 235, 242-243, 249, 251, 272.
Protestanlık, Protestanlar 24, 27, 32-33, 40-44, 49-51, 54-56, 58-61, 66, 72, 87-88, 92, 97, 120, 155, 162, 216, 227, 264.
Proudhon, Pierre Joseph 171, 183-184.
Prusya 123, 126, 131, 145-146, 150, 153, 155-156, 159, 162, 167, 169.
Püritenlik 58-59, 61, 65, 72, 97.

Quakerler 86-87, 97, 112, 114.

Rabinowitch, Alexander 208.
Radetzky von Radetz, Joseph 158, 160, 167.
radikalizm, radikaller 44, 52, 63-66, 70-71, 74, 97, 104, 112, 116, 129, 143, 148, 151-169, 180, 184, 187, 189, 202, 218, 225, 228, 236, 241.
Ransome, Arthur 213.
Rasputin, Grigori 205.
Reformasyon 32, 42, 50, 58, 65, 120.
Reichstag 158-159, 167-168.
Rennes 130.
Robespierre, Maximilien de 120, 127, 133, 135, 140-141, 172.
Rockingham (Marki), Charles Watson-Wentworth 100.
Romantizm, Romantikler 173, 198, 224.
Romanya 237, 254, 260, 263, 271, 275.
Rotterdam 37-40.
Rousseau, Jean Jacques 25, 28, 120, 122, 124-125, 130-131, 139, 171.
Roux, Jacques 141.
ruhban sınıfı 31, 34, 46, 61, 88, 125, 140-141, 162.
Ruhr 215, 219.
Rus Devrimi 21, 175, 182, 192, 211, 229, 233, 252, 273.
Rusya 17-19, 69, 127-128, 133, 137, 140, 142, 166, 173, 175, 178-182, 185-187, 189-190, 192-193, 195-204, 206, 209, 211, 213-218, 226, 251-254, 257-259, 264-266, 268-275.

Sadıklar 103-105, 107, 112.
Saksonya 159.
Salazar, Antonio de Oliveira 222, 225.
Salisbury 79, 88.
Salzburg 223.
sansür 242, 258.
Schiedam 37, 40.
Scruton, Roger 233.
seferberlik 68, 204.
seksiyonlar 130-131, 133, 135, 150, 174, 182, 187.
Shubert, Adrian 190.

sınıf, sınıflar, sınıf çatışması 14, 18, 22, 28-29, 31-33, 41-42, 46, 49, 54, 56-57, 72, 86, 92-93, 115, 123-124, 128, 130, 141-142, 145, 147, 161, 164, 166, 170, 173, 176-184, 186, 189, 195-196, 208, 213-215, 217-223, 225-226, 228-232.
Sicilya 143, 150, 160, 166-169.
Silezya 146.
Skocpol, Theda 19-20, 27, 140.
Soboul, Albert 128.
Sol, Sol-kanat, Solcular 14, 18, 23, 136, 199, 207, 214-215, 218-223, 225-227, 229-230, 252, 260, 265, 269-270.
sosyalistler 175, 183, 197, 199, 201-202, 206, 209, 214, 217, 219-220, 226, 228-229.
sosyalizm 18, 27, 29, 175-179, 182, 184, 186, 188, 190, 195, 198-199, 206, 209-211, 216-217, 219, 222, 228, 231-232, 235, 238, 241, 251, 257, 261-262, 265.
Sovyetler Birliği 14, 189, 192, 211, 250, 252-255, 257-258, 260, 263-265, 267-273, 275.
soylular 18, 20, 24, 26, 28, 31-34, 49-51, 55, 58-59, 66, 75, 79, 82, 86, 88-89, 93, 98, 121, 126, 135, 138, 152, 194, 196-197, 200, 201.
Stadhouder'ler 30, 32-33, 38, 40, 48.
Stalin, Jozef 21, 23, 133-134, 210-211, 244, 251-252, 254-255, 257, 260-261, 273-274.
Steinweis, Alan 227.
Stolypin, Pyotr Arkadyeviç 202-203.
Swift, Jonathan 92.

şiddet 14, 23, 37, 68, 78, 87, 92, 103, 130, 145, 147, 174-179, 183-184, 190, 201-202, 206, 210, 219-222, 226, 237, 242, 250, 260-261, 268.

Temmuz Günleri 206-207.
Temmuz Monarşisi 23, 152, 158, 174.
terör, terörizm 124-125, 127-129, 132-137, 141, 172-174, 183, 194, 198, 200-201, 210, 214, 220-221, 231-232, 242, 244, 246.
Thompson, E. P. 188.
ticaret 20, 31-32, 37, 39, 41, 48, 82, 97, 109, 114, 119, 121-122, 124, 210.
Tiflis 268, 274.
Tilly, Charles 22, 27, 31.
Tito, Mareşal 255, 257, 271.
Tocqueville, Charles Alexis Clerel de 133, 172, 185, 188, 257.
toprak sahipleri 18, 54, 56, 72, 100, 129, 138-139, 157-158, 162, 165, 178, 180, 194, 196, 237.
Toryler 84-85, 88-90, 92.
Toscana 146, 166-168.
totaliterlik 16, 118, 238, 240-241, 252, 255, 260-261, 272.
Transkafkasya 254, 271.
Troçki 134, 171, 175, 181-182, 184, 186.
Turgot, Anne Robert Jacques 121.
tüccarlar 44, 56, 61, 66, 72, 93, 96, 110, 188, 196, 200.
Türkiye, Türkler 31, 200, 214, 268.

Ukrayna 196, 200, 254, 268-269, 271.
ulusal devrimler, ayaklanmalar 14-15, 19, 31, 48-50, 55, 115, 126.
Ulusal Meclis 23, 123, 126-128, 141, 145, 150, 152-153, 155, 160, 167-169, 194, 263.
Utrecht 33; Birliği 50-51.
Uzun Parlamento 54, 59-60.

ütopya, ütopyacılar 65, 166, 175-177, 183, 186, 239-241, 243, 248, 251.

Varşova 255, 257, 274.
Vendée 127, 131-133.
Venedik 146, 150-154, 163, 166-169.
vergiler 22, 24, 31, 35, 37, 45-51, 55-56, 58, 67, 69, 82, 88, 92, 94, 97, 101-102, 108, 113, 121-124, 126, 149-152, 158, 187, 194, 217, 229, 269.

Vermont 114.
Versailles 217-218.
Vichy 236.
Virginia 96, 107-108.
Viyana 145-147, 153, 158-160, 163, 166-168, 190, 214, 218, 222-223, 224, 227.
Volga 196, 200.
Voltaire, François Marie Arouet 120, 122.

Walesa, Lech 257.
Weber, Eugene 233.
Weimar 215, 217, 220-221, 227, 229, 246.
Whigler 16-17, 55, 73-74, 84-85, 88-90, 92.
Willem, Orange'li 14, 19, 22, 25, 30, 33, 35, 37, 42-44, 50-51, 75-77, 84.
Woloch, Isser 140.
Württemberg 145.

Yeltsin, Boris 250-251, 258-259, 265-270, 275-276.
yoksullar, yoksulluk 16, 18, 26-28, 37, 56-57, 98, 110-111, 119, 121-123, 135-136, 139, 141, 172, 174, 177, 188, 190, 215.
York 80, 83, 89.
Yorktown 96.
Yugoslavya 219, 255, 257, 271, 274-275.
Yurtseverler 103, 105, 112, 126, 139, 201, 217.

Zasulich, Vera 179.
Zeeland 33, 37.
zemstvolar 194, 196, 200.

BATI'DA DEVRİMLER VE DEVRİMCİ GELENEK

David Parker (derleyen)

Türkçesi: Kemal İnal

Sekiz farklı devrimsel kesit üzerine kurulu bu çalışma, devrimler tarihi alanında çalışan öğrenci ve öğretim görevlileri için pratik bir açılım olma amacını güdüyor. Devrimlerin nedenleri, onlara zemin hazırlayan siyasi ve toplumsal etmenler, devrimlere yön veren ideolojik ve felsefi kavramlar, devrimlerin kısa ve uzun vadede yarattığı dolaylı ve dolaysız sonuçlar ve bu devrimlerin değerlendirilmesinde benimsenen bakış açıları ve yöntem önerileri, kitabın temel içeriğini oluşturuyor. Devrim ve devrim kavramı konusundaki yazılardan derlenmiş özellikli bir seçki.

tarih

devrimler tarihi, siyasi tarih

ISBN 975-298-087-2

9 789752 980877